

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

ISSN 2306-6814

9 772306 681405

Науково-практичний журнал

№ 3 лютий 2024

Головний редактор:

Ємельянов В.М.,
доктор наук з державного управління,
професор, заслужений діяч науки
і техніки України

Заступники головного редактора:

Антонова Л.В.,
кандидат економічних наук, доктор наук
з державного управління, професор
Нора Г.А.,
доктор економічних наук, професор

Відповідальні секретарі:

Штирбов О.М., кандидат наук з
державного управління, доцент
Тимофеев С.П., кандидат наук з
державного управління, доцент
Кучеренко Г.Б.

Члени редакційної колегії:

Abbas Mardani, Ph.D. in Philosophy Management (USA)
Бартош Гордецки, доктор політичних наук, професор факультету журналістики й політичних наук Університету імені Адама Міцкевича (м. Познань, Польща)
Беглиця В. П., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Гармідер А. Д., доктор економічних наук, доцент
Гнат'єва Т. М., кандидат економічних наук, доцент
Гришова І. Ю., доктор економічних наук
Дацій О. І., доктор економічних наук
Денисенко М. П., доктор економічних наук, професор
Козловський С. В., доктор економічних наук, професор
Кравчук А. О., кандидат економічних наук, доцент
Кушнір С. О., кандидат економічних наук, професор
Лазарева О. В., доктор економічних наук, професор
Ніколюк О. В., доктор економічних наук, професор
Плеханов Д. О., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, професор
Резнікова Н. В., доктор економічних наук, професор
Сазонець І. А., доктор економічних наук, професор
Сазонець О. М., доктор економічних наук, професор
Сорока С. В., доктор наук з державного управління, професор
Стоян О. Ю., кандидат економічних наук, доктор наук з державного управління, доцент
Тарасова Т. О., доктор економічних наук, професор
Чвортко Л. А., кандидат економічних наук, доцент
Яременко Л. М., к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і оподаткування
Ярошевська О. В., доктор економічних наук, професор

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 3 лютий 2024 р.

Журнал засновано у січні 2002 року.
Виходить 2 рази на місяць

Журнал включено до переліку наукових фахових
видань України з питань

ЕКОНОМІКИ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Категорія «Б»

(Наказ Міністерства освіти і науки України від
02.07.2020 № 886)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво КВ № 23727-13567ПП від 17.12.2018 року
ISSN 2306-6814

Передплатний індекс: 23892

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.investplan.com.ua

Засновники:

*Чорноморський національний університет
імені Петра Могили,
ТОВ "ДКС Центр"*
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою
редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть
автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів
публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе
відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 06.02.24 р.
Підписано до друку 06.02.24 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 33.4.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 0602/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

© ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД, 2024

РОЗМІЩЕННЯ СТАТТІ

1. Вимоги щодо змісту наукової статті.

- 1.1. Високий науковий рівень статті.
- 1.2. Приймаються раніше не опубліковані наукові статті.
- 1.3. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор).
- 1.4. Стаття повинна бути написана українською, російською або англійською мовою.
- 1.5. Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.
- 1.6. Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

2. Вимоги щодо оформлення наукової статті.

- 2.1. У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (Регистр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»)
- 2.2. Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад. (На мові статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою). ORCID ID.
- 2.3. Назва статті (Регистр – «Как в предложениях») мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.
- 2.4. Анотація.
 - 2.4.1. Мовою статті (обсяг не менш як 100 слів).
 - 2.4.2. Англійською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
 - 2.4.3. У статті не українською мовою обов'язкова анотація українською мовою (обсяг не менш як 1800 знаків без пробілів).
- 2.5. Ключові слова (5—8 слів) мовою статті, українською (якщо стаття не україномовна) та англійською мовою.

2.6. Текст статті.

У статті повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з проведеного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі;
- список літератури;
- список літератури (References) в романському алфавіті.

Згідно з новими правилами, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один мовою оригіналу і окремим блоком той же список літератури (References) в романському алфавіті (harvard reference system), повторюючи в ньому в тому ж порядку всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні.

Для правильного оформлення, скористайтеся рекомендаціями <http://www.economy.in.ua/d/references.doc> або замовте цю послугу в редакції (див. анкету для автора).

3. Технічні вимоги до статті.

- 3.1. Обсяг рукопису — 20—35 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- 3.2. Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman). Якщо стаття зроблена в редакторі Microsoft Word (версія 2007) і має розширенням .docx, обов'язково потрібно відправити додатково файли статті Perezбережені у формат .doc для Microsoft Word (версія 97-2003) або .rtf. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: Іванов або Ivanov).
- 3.3. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер (наприклад, Таблиця 1.) і назву (друкується над таблицею посередині жирним шрифтом). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються під кожною ілюстрацією (наприклад, Рис. 2. Переваги ефективної структуризації попиту).
- 3.4. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених у програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- 3.5. Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.
- 3.6. Посилання на літературу в тексті необхідно подавати в квадратних дужках, наприклад, [3, с. 35; 8, с. 56–59], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в списку літератури, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (зі сторінкою) відокремлюється від іншого крапкою з комою.
- 3.7. У статті не повинно бути переносу слів та макросів При наборі слід вимкнути автоматичний «м'який» перенос (заборонені «примусові» переноси – за допомогою дефісу). Абзаци позначати тільки клавішею «Enter», не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша «Tab»).

4. Матеріали, які потрібно подати до редакції.

- 4.1. Стаття, рисунки окремими файлами (якщо потрібно (див. пункт 3.4)).
- 4.2. Анкета (скачати на сайті).
- 4.3. Рецензія на статтю* (з підписом рецензента та печаткою):
 - якщо автор або один із співавторів не має наукового ступеня (статті українською, російською або англійською мовами);
 - якщо в статті один автор, який не має наукового ступеня доктора наук (статті англійською мовою).

Матеріали надсилати на електронну адресу economy_2008@ukr.net

* Рецензію та витяг редакція має право запросити у автора з науковим ступенем.

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 3 лютий 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Єрмошкіна О. В.

Фінансові інновації: загрози чи можливості для фізичних осіб? 7

Назаренко О. В.

Роль міжнародних стандартів в ідентифікації, класифікації, обліковому супроводженні та організаційно-методичні особливості аудиту умовних зобов'язань підприємства 13

Вініченко І. І., Ткаліч О. В., Теслюк Ю. В.

Оцінювання інвестиційної привабливості підприємства 19

Валінкевич Н. В., Опалов О. А.

Кадрове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств 24

Шлапак А. В., Іващенко О. А.

Економіка міста: безпека та соціальна складова 31

Лопатинський Ю. М., Водянка Л. Д., Хіль Р. В.

Розвиток екосистеми стартапів в Україні на прикладі Чернівецької області 37

Тульчинська С. О., Клименко М. О.

Розвиток малого та середнього підприємництва в Україні 43

Прокопенко Н. С., Циба О. В.

Система управління інноваційним розвитком будівельних підприємств: організаційний аспект 48

Дергалюк Б. В., Роздорожний А. М.

Наукові підходи до поняття відтворення економічного потенціалу 58

Самсонова В. В., Кудінова І. П., Шевченко Н. Ю.

Етичні механізми управління професійною поведінкою 64

Погорєлова О. В.

Оцінка забезпеченості сільського господарства України технікою 71

Бобро Н. С.

Особливості цифрової трансформації вищої освіти 76

Ільченко Т. В.

Діджиталізація як інструмент інноваційного розвитку агробізнесу 81

Кириченко Н. В., Алещенко Л. О.

Управління соціально-етичним маркетингом в умовах воєнного та повоєнного періодів 86

Феофанов А. К., Меліхов Є. В.

Фінансовий аналіз на підставі проведеної аналітичної роботи для вирішення управлінських завдань на мікроекономічному рівні в системі корпоративної соціальної відповідальності 92

Бороденко Т. М., Славкова А. А., Савойський В. В.

Фінансові технології: тренди, виклики та інвестиційні горизонти 97

Вітюк А. В., Несен Л. М., Несен В. В.

Актуалізація розвитку теоретичного базису категорії "організаційна поведінка" 106

Бугров О. В., Бугрова О. О., Лук'янчук І. О.

Державно-приватне партнерство як механізм зниження ризиків інвестиційних проектів 112

ІНВЕСТИЦІЇ: ПРАКТИКА ТА ДОСВІД

№ 3 лютий 2024 р.

У НОМЕРІ:

Економічна наука

Кушнір Т. М., Даниленко М. В.

Концептуальні засади формування маркетинг-міксу ресторанного закладу 119

Бутило Д. В.

Поєднання традиційних та альтернативних інвестицій: оцінка ризику портфеля на основі підходу із застосуванням копул 124

Шульган М. Я.

Виробництво та реалізація продукції бджільництва як об'єкт бухгалтерського обліку 131

Державне управління

Карпа М. І., Кіцак Т. М.

Компетенція органів державної влади та органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації: запровадження європейських принципів і стандартів 138

Криворучко І. В., Зубчик О. А.

Інституційний розвиток місцевого самоврядування в умовах війни в Україні 144

Юрочко Т. П., Шевченко М. В., Васильєва М. В., Мальцева К. С., Богданов С. О.

Соціальні детермінанти надлишкової ваги та ожиріння в Україні 153

Шандрик В. І.

Стратегічні перспективи та напрями цифрової трансформації будівельної галузі світу та України 159

Бобось О. А.

Механізми взаємодії між різними рівнями управління у сфері захисту прав споживачів: муніципальний, регіональний та національний рівні 165

Калашнікова Х. І., Волошко А. О.

Наукові підходи до поняття цивільного контролю у системі публічного управління 170

Бабенко Д. М.

Аналіз наукових досліджень щодо організації заходів цивільного захисту в умовах воєнного стану 176

Шевченко Р. П.

Інноваційні підходи до організації соціального захисту ветеранів війни: міжнародний досвід 184

Петринська В. В.

Стратегічні вектори модернізації системи управління людськими ресурсами на державній службі в Україні 189

Мерзлюк А. В.

Механізми стимулювання публічно-громадських партнерств у сфері відновлення інфраструктури: досвід та перспективи в Україні 197

Тищук О. М., Мороз О. В.

Обґрунтування актуальності дослідження у межах проблематики публічного управління: теоретико-методологічний аспект 202

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 3 / 2024

CONTENTS:

Economy

Yermoshkina O.

FINANCIAL INNOVATIONS: THREATS OR OPPORTUNITIES FOR INDIVIDUALS? 7

Nazarenko O.

THE ROLE OF INTERNATIONAL STANDARDS IN THE IDENTIFICATION, CLASSIFICATION, ACCOUNTING AND ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL FEATURES OF THE AUDIT OF CONTINGENT LIABILITIES OF THE ENTERPRISE 13

Vinichenko I., Tkalich O., Tesliuk Yu.

ASSESSMENT OF ENTERPRISE INVESTMENT ATTRACTIVENESS 19

Valinkevych N., Opalov O.

PERSONNEL SUPPORT OF ENTERPRISES FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY 24

Shlapak A., Ivashchenko O.

ECONOMY OF THE CITY: SECURITY AND SOCIAL COMPONENT 31

Lopatynskyi Yu., Vodianka L., Khil R.

DEVELOPMENT OF THE STARTUP ECOSYSTEM IN UKRAINE AS AN EXAMPLE OF THE CHERNIVET REGION 37

Tulchynska S., Klymenko M.

DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN UKRAINE 43

Prokopenko N., Tsyba O.

INNOVATIVE DEVELOPMENT MANAGEMENT SYSTEM OF CONSTRUCTION ENTERPRISES: ORGANIZATIONAL ASPECT 48

Dergaliuk B., Rozdorozhnyi A.

THEORETICAL APPROACHES TO THE CONCEPT OF REPRODUCTION OF ECONOMIC POTENTIAL 58

Samsonova V., Kudinova I., Shevchenko N.

MANAGEMENT OF PROFESSIONAL BEHAVIOR BY ETHICAL MECHANISMS 64

Pohorielova O.

EVALUATION OF THE AVAILABILITY OF MACHINERY IN THE AGRICULTURAL ECONOMY OF UKRAINE 71

Bobro N.

FEATURES OF DIGITAL TRANSFORMATION IN HIGHER EDUCATION 76

Ilchenko T.

DIGITIZATION AS A TOOL FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRIBUSINESS 81

Kyrychenko N., Alieshchenko L.

MANAGEMENT OF SOCIAL AND ETHICAL MARKETING IN THE CONDITIONS OF THE WAR AND POST-WAR PERIODS 86

Feofanov L., Melikhov Ye.

FINANCIAL ANALYSIS BASED ON THE ANALYTICAL WORK CARRIED OUT TO SOLVE MANAGERIAL TASKS AT THE MICROECONOMIC LEVEL IN THE SYSTEM OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY 92

Borodenko T., Slavkova A., Savoiskyi V.

FINANCIAL TECHNOLOGIES: TRENDS, CHALLENGES AND INVESTMENT HORIZONS 97

Vitiuk A., Nesen L., Nesen V.

THE IMPORTANCE OF THE DEVELOPMENT OF THE THEORETICAL BASIS OF THE "ORGANIZATIONAL BEHAVIOR" CATEGORY 106

Bugrov O., Bugrova O., Lukyanchuk I.

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A MECHANISM FOR REDUCING THE RISKS OF INVESTMENT PROJECTS 112

INVESTYTSIYI: PRAKTYKA TA DOSVID

№ 3 / 2024

CONTENTS:

Economy

Kushnir T., Danylenko M.

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF FORMING THE MARKETING MIX OF A RESTAURANT ESTABLISHMENT 119

Butylo D.

COMBINING TRADITIONAL AND ALTERNATIVE INVESTMENTS: PORTFOLIO RISK ASSESSMENT BASED ON COPULA MODEL 124

Shulhan M.

PRODUCTION AND SALE OF BEEKEEPING PRODUCTS AS AN OBJECT OF ACCOUNTING 131

Public administration

Karpa M., Kitsak T.

COMPETENCE OF PUBLIC AUTHORITIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE CONTEXT OF DECENTRALISATION: INTRODUCTION OF EUROPEAN PRINCIPLES AND STANDARDS 138

Kryvoruchko I., Zubchuk O.

INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE 144

Yurochko T., Shevchenko M., Vasylieva M., Maltseva K., Bogdanov S.

SOCIAL DETERMINANTS OF OVERWEIGHT AND OBESITY IN UKRAINE 153

Shandryk V.

STRATEGIC PERSPECTIVES AND DIRECTIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY OF THE WORLD AND UKRAINE 159

Bobos O.

MECHANISMS OF INTERACTION BETWEEN DIFFERENT LEVELS OF ADMINISTRATION IN THE FIELD OF CONSUMER RIGHTS PROTECTION: MUNICIPAL, REGIONAL AND NATIONAL LEVELS 165

Kalashnikova Kh., Voloshko A.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CONCEPT OF CIVIL CONTROL IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION 170

Babenko D.

ANALYSIS OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE ORGANIZATION OF CIVIL PROTECTION MEASURES UNDER MARTIAL LAW 176

Shechenko R.

INNOVATIVE APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF SOCIAL PROTECTION OF WAR VETERANS: INTERNATIONAL EXPERIENCE 184

Petrynska V.

STRATEGIC VECTORS OF MODERNIZATION OF THE HUMAN RESOURCES MANAGEMENT SYSTEM IN THE CIVIL SERVICE IN UKRAINE 189

Merzlyuk L.

MECHANISMS FOR STIMULATING PUBLIC-PUBLIC PARTNERSHIPS IN THE FIELD OF INFRASTRUCTURE RESTORATION: EXPERIENCE AND PROSPECTS IN UKRAINE 197

Tyshchuk O., Moroz O.

GROUNDING OF THE RELEVANCE OF RESEARCHES WITHIN THE PROBLEMS OF PUBLIC ADMINISTRATION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT 202

УДК 336.7

О. В. Єрмошкіна,
д. е. н., професор, професор кафедри економічного аналізу і фінансів,
НТУ "Дніпровська політехніка"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4013-3575>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.7

ФІНАНСОВІ ІННОВАЦІЇ: ЗАГРОЗИ ЧИ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ФІЗИЧНИХ ОСІБ?

О. Yermoshkina,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Economic Analysis and Finance, Dnipro University of Technology

FINANCIAL INNOVATIONS: THREATS OR OPPORTUNITIES FOR INDIVIDUALS?

У статті проведено дослідження основних можливостей та загроз інтенсивного розвитку фінансових інновацій для приватних осіб на фінансовому ринку. Проведено аналіз наукових підходів щодо оцінки впливу фінансових інновацій на ступінь залучення приватних осіб до діяльності фінансового ринку, вплив ринкових та неринкових факторів на активність використання фінансових інновацій приватними особами. Виділено ключові групи фінансових інновацій, виходячи з критерію "сфера використання". Науково обґрунтовано необхідність врахування та більш глибоко дослідження неринкових факторів прийняття рішень приватними особами щодо використання фінансових інновацій, ризиків, пов'язаних з можливим шахрайством та необхідним ступенем безпеки фінансових операцій. Виявлено суттєвий вплив на приватних осіб розповсюдження концепції ESG — екологія, соціум, управління, — на характер рішень, що приймаються приватними особами та домогосподарствами в цілому щодо використання інноваційних послуг та продуктів фінансового ринку.

The article is dedicated to the analysis of main opportunities and threats of intensive development of financial innovations for private individuals on the financial market. The analysis of existing scientific approaches to assessing the impact of financial innovations on the level of involvement of individuals into financial market activities, influence of market and non-market factors on using financial innovations by individuals made it possible to focus on such trends as intensification, personalization, inclusiveness and responsibility.

Proposed groups of financial innovations: services for the organization and optimization of money circulation, financial consulting and portfolio services, digital lending services, digital investment services, services for the circulation of cryptocurrencies and the use of blockchain technologies,

security services for the digitization of payments, educational services for financial technologies, InsurTech services, — made it possible to consider opportunities and threats regarding the use of financial innovations by individuals.

The main advantages of using modern financial technologies include: speedy execution of operations, a high degree of individualization of financial products and services, the possibility of realizing individual's preferences and interests, including implementing the concept of ESG — ecology, society, management, — when making financial decisions by individuals and households in general regarding the use of innovative services and products of the financial market.

However, the use of financial innovations is associated with significant threats, in particular the issue of cyber security of financial transactions, the depth of penetration of technology and accumulated data into the private life of individuals and households, the level of insecurity of such vulnerable to fraud segments of the population as kids and older people, who may suffer from unscrupulous financial market operators due to low levels of financial literacy and inclusion. The need to take into account and more deeply study non-market decision-making factors by private individuals regarding the use of financial innovation, risks associated with possible fraud and the necessary degree of security of financial transactions is justified.

The directions of further research should include the further elaboration of the defined classification groups of financial innovations in relation to the quantitative and qualitative analysis of the influence of behavioral factors on the efficiency and intensity of the use of financial innovations.

Ключові слова: фінансові інновації, приватні особи, домогосподарства, діджиталізація, ESG концепція, шахрайство, безпека.

Key words: financial innovations, individuals, households, digitalization, ESG concept, fraud, security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасному світі фінансові інновації та їх активне використання суб'єктами господарювання, а також домогосподарствами та окремими індивідами стали невід'ємною частиною повсякденної економічної активності. Відповідно до звіту Національного банку України [1] у I кварталі 2023 р. сума безготівкових операцій з використанням платіжних карток 1 208,3 млрд грн при загальній кількості операцій

1 991,5 млн шт. При цьому 616,1 млрд грн, тобто 48,1%, припало на перекази з картки на картку, та 253,6 млрд грн, тобто майже 20%, — на операції з оплати товарів та послуг м мережі Інтернет. Ще майже 29 млрд. грн циркулювало в економіці як переказ коштів з картки на банківський рахунок в мережі Інтернет, в т.ч. погашення кредитів та поповнення депозитів за допомогою онлайн сервісів. При цьому слід зауважити, що за травень-грудень 2022 року аналогічні операції склали 3 443,9 млрд. грн за кількості операцій 5,194 млрд. операцій за майже ідентичної структури операцій [2]. В цьому аспекті слід зазначити, що відповідно до Стратегії розвитку

фінтеху в Україні до 2025 р. [3], одним з пріоритетів є запровадження Концепції відкритого банкінгу [4]. Відповідно до зазначеної концепції під відкритим банкінгом розуміється "структурований і безпечний обмін даними між надавачами платіжних послуг та технологічним оператором платіжних послуг через відкриті API (Application Programming Interface)". Тобто платіжні послугу, які реалізуються в межах фінансового ринку повинні ґрунтуватись таких програмних інтерфейсах, які здатні забезпечувати безпечну та сталу реалізацію загальних стандартів базових та комерційних платіжних операцій, а також захищений обмін даними між надавачами платіжних послуг, технологічними операторами платіжних послуг. Слід також враховувати, що і Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 р. [3] і Концепції відкритого банкінгу [4] є складовими інтеграційного процесу на шляху України до ЄС. Така увага з боку національного регулятора до питань розвитку фінансових технологій, їх урегульованості, безпечності та сталого розвитку обумовлюють актуальність досліджень щодо ключових можливостей та загроз інтенсивного розвитку фінансових інновацій для приватних осіб на фінансовому ринку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз останніх досліджень і публікацій з питань розвитку та впровадження фінансових інновацій на ринку фінансових послуг фізичним особам, домогосподарствам, а також суб'єктам господарювання свідчить, що під дослідження підпадають доволі різні аспекти діяльності фінансового ринку та фінансових інновацій та технологій. Вітчизняні та закордонні автори приділяють увагу як дослідженню загальних тенденцій на фінансовому ринку щодо фінансових інновацій [5, 6], так і питанням фінансової інклюзії [7], впливу фінансових інновацій та інституційної якості на фінансовий розвиток в умовах ринків, що розвиваються [8]. Окремі аспекти реалізації та впровадження фінансових інновацій також досліджуються під час вивчення питань реалізації спеціалізованих соціальних, екологічних, просторових та інших проєктів, які залучають також активність членів територіальних громад, приватних підприємців, тощо.

Деякі автори [9] зазначають, що не дивлячись на те, що фінансові інновації певним чином можуть обумовлювати нестабільність фінансової системи, вони також відіграють важливу соціальну роль в економіці. Саме фінансові інновації на думку автора дозволяють здійснювати міжчасовий трансфер грошової вартості, обумовлюють здатність укладати контракти на основі майбутніх результатів, передбачають схильність до торгівлі пов'язаними правами. При цьому однією з основних функцій фінансових інновацій є зменшення структурної недосконалості ринків, асиметричності інформації при укладанні контрактів, транзакційних витрат. Більш того, фінансові інновації дозволяють доволі оперативно реагувати на фіскальні та регуляторні інновації, глобалізаційні виклики та ймовірну волатильність ринків.

Слід також підкреслити, що комплексні систематизовані дослідження щодо можливостей та загроз інтенсивного розвитку фінансових інновацій для приватних осіб на фінансовому ринку з урахуванням поведінкових, інституціональних факторів практично відсутні, або носять вузькоспеціалізований теоретичний характер.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Відповідно метою представленого дослідження є науково обґрунтування необхідності врахування та більш глибоко дослідження неринкових факторів прийняття рішень приватними особами щодо використання фінансових інновацій, ризиків, пов'язаних з можливим шахрайством та необхідним ступенем безпеки фінансових операцій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Представлене дослідження виконано в рамках реалізації освітнього проєкту, що фінансується Європейським Союзом. Однак висловлені погляди та думки належать лише автору і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з освіти та культури (EACEA). Ні Європейський Союз, ні EACEA не можуть нести відповідальність за них.

Як вже зазначалось вище, фінансові інновації останнім часом стали невідомою частиною економічної активності як господарюючих суб'єктів, так і окремих індивідуумів, домогосподарств, територіальних громад. Серед всього розмаїття, на наш погляд, доцільно виділити вісім ключових груп фінансових інновацій, які пропонуються на фінансовому ринку фізичним особам та домогосподарствам, зокрема: сервіси організації та оптимізації грошового обігу, сервіси фінансового консалтингу та портфельних послуг, сервіси цифрового кредитування, сервіси цифрового інвестування, сервіси обігу криптовалют та використання технологій блокчейну, сервіси безпеки цифровізації розрахунків, освітні сервіси фінансових технологій, сервіси InsurTech. Розглядаючи кожну з груп, слід зазначити, що подане групування може бути дискусійним, оскільки ґрунтується на єдиній класифікаційній ознаці — сфера застосування. Подальші дослідження зазначених груп можуть поглиблювати дану класифікацію за відповідними ознаками залежно від цілей класифікації. Для даного дослідження така класифікація є оптимальною, оскільки дозволяє висвітлити саме ті можливості і загрози, які пов'язані із застосуванням відповідних сервісів.

Отже до сервісів організації та оптимізації грошового обігу доцільно віднести перш за все сервіси цифрового банкінгу і мобільних платежів, які доступні для використання через смартфони та інші мобільні гаджети, які дозволяють встановити відповідні платіжні або банківські додатки, а також інтерактивно взаємодіяти з відповідними платіжними сервісами. Практика використання таких сервісів дозволяє легко здійснювати транзакції, керувати рахунками та оплачувати рахунки, здійснювати оперативний контроль за залишками на рахунках не тільки власника основного рахунку, а й підключених карт інших членів домогосподарства залежно від повноважень власника рахунку. Також до цієї групи слід віднести технології безконтактних платежів, до яких належать одноразові платежі за допомогою карток, смартфонів або переносних пристроїв, що зменшує потребу у фізичних готівкових або традиційних карткових транзакціях, підвищує можливість контролю регулятора за рухом грошової маси, дозволяє оптимізувати емісійну політику центрального банку. Крім того, до сервісів організації та оптимізації грошового обігу слід віднести фінансові послуги, які дозволяють автоматизувати постійні або регулярні рахунки, зменшуючи навантаження на власника рахунку щодо моніторингу відповідних платежів. В цьому аспекті також актуальними є програми для автоматизованих заощаджень, тобто інструменти, які допомагають індивідам та домогосподарствам заощаджувати, автоматично відкладаючи невеликі суми грошей на основі звичок витрачання або правил, установлених користувачем. В цьому аспекті слід зазначити, що саме такі автоматизовані програми заощадження сприяють розвитку культури заощаджень, що особливо важливо в нестійких економічних системах, в умовах політичної нестабільності, тощо.

Не дивлячись на значні переваги відповідних сервісів, про що свідчить динаміка електронних платежів [1, 2] та популярність таких сервісів автомати-

зованих заощаджень як Монобанка, Скарбничка від ПриватБанк, Скарбничка від Ощадбанк, тощо. Проведення відповідних операцій також пов'язано з багатьма ризиками. При цьому, деякі питання розв'язуються банківськими та небанківськими фінансовими установами самостійно, включно із забезпеченням стабільної роботи сервісів під час можливих DDos-атак, які у воєнний час стали частішими, як елемент повномасштабної агресії, так і на рівні національного регулятора, який запроваджує процедури фінансового моніторингу та без пекового супроводу відповідних платіжних операцій. В цьому аспекті одним з ключових рішень щодо самостійного убезпечення платежів з боку користувачів платіжних сервісів є саме платформи та додатки для фінансової освіти. Такі сервіси пропонують ресурси та інструменти для підвищення фінансової грамотності, навичок бюджетування та інвестиційних знань, гейміфіковані фінансові додатки, які використовують ігрові функції для навчання безпечної фінансової поведінки в мережі Інтернет, заохочення кращих фінансових звичок, заощаджень та інвестиційної поведінки. Інтенсивне їх впровадження та використання окрім підвищення рівня фінансової грамотності індивідів та домогосподарств, забезпечує вищий рівень фінансової інклюзії [7], що у свою чергу сприяє інтегрованості суспільства до регіонального, національного та світового фінансового ринку.

Однак, питання кібербезпеки, безпечної фінансової поведінки в мережі Інтернет є настільки актуальним, що сервіси безпеки цифровізації розрахунків ми виділяємо цілком в окрему групу. В цій групі доцільно виділити три основні підгрупи: технології і сервіси відкритих банківських ініціатив, технології і сервіси біометричних заходів безпеки та технології і сервіси перевірки цифрової ідентифікації. Як зазначалася вище сервіси відкритих банківських ініціатив включені до Стратегії розвитку фінтех в Україні [3, 4]. Відкриті банківські ініціативи дозволяють безпечно обмінюватися фінансовими даними між фінансовими установами та сторонніми постачальниками послуг. При цьому такий обмін даними дозволяє значно підвищити рівень персоналізації фінансових послуг.

Дослідження поведінки споживачів на фінансовому ринку свідчить [10, 11], що актуальність індивідуалізації та персоналізації фінансових послуг стає все активнішим. І цьому аспекті одним з ключових напрямів персоналізації стає вплив на фінансові рішення приватних осіб концепції ESG (екологія, соціум, управління). Відповідно сервіси відкритих банківських ініціатив дозволяють фінансовим посередникам враховувати інтереси приватних осіб та домогосподарств у прийнятті екологічно орієнтованих фінансових рішень, фінансових рішень, спрямованих на реалізацію соціально значимих ініціатив та питань вдосконалення управління в територіальних громадах.

В контексті інтеграції України в ЄС серед сервісів безпеки цифровізації розрахунків слід також виділяти біометричні заходи безпеки, зокрема використання відбитків пальців, розпізнавання обличчя або інших біометричних даних для безпечної автентифікації під час фінансових операцій і доступу до облікового запису, а

також перевірку цифрової ідентифікації: оптимізація процесів перевірки особи за допомогою цифрових засобів, підвищення безпеки та доступності фінансових послуг.

І знову ж таки постає питання захищеності персональних даних під час таких ідентифікацій, захищеності та конфіденційності приватного життя, що особливо важливо для неповнолітніх користувачів послуг фінансового ринку, людей з певними медичними проблемами, тощо. На рівні національних та міжнародних регуляторів хоча і є певне розуміння та регулювання конфіденційності даних про приватне життя громадян, але далеко не завжди ця межа дотримується, в тому числі в наслідок низького рівня цифрової грамотності населення при зростаючому рівні діджиталізації суспільства та фінансового ринку зокрема.

В контексті фінансової грамотності та фінансової інклюзії також актуальним є питання можливостей та загроз використання сервісів цифрового кредитування. При цьому, якщо програми мікрокредитування (BNPL — Buy Now, Pay Later) та мікроінвестування, які дозволяють особам оперативно користуватись швидкими споживчими кредитами та інвестувати невеликі суми грошей у диверсифіковані портфелі або спеціальні цінні папери без високих мінімальних інвестиційних вимог, є достатньо врегульованими та доволі убезпеченими з боку національних регуляторів, то процедури однорангового кредитування — P2P платформи, що з'єднують позичальників безпосередньо з кредиторами, з одного боку пропонують потенційно кращі ставки та ефективніші процеси запозичень порівняно з традиційними банками, а з іншого боку викликають велику кількість питань, починаючи з власне ідентифікації позичальника, рівня його платоспроможності, урегульованості та достовірності інформації щодо реальної процентної ставки, тощо. Це у сукупності призводить до доволі суттєвих проблем щодо обслуговування боргів як з боку позичальника, так і з боку кредитора щодо забезпечення відповідного рівня прибутковості власної кредитної діяльності.

Ще одним суттєвим елементом розвитку фінансових технологій для фізичних осіб та домогосподарств є сервіси цифрового інвестування. При чому ці сервіси, до яких належать краудфандингові платформи, платформи імпаکتного інвестування та платформи часткового (пайового) інвестування, дозволяють як окремим індивідам підтримувати цікаві для них ініціативи, реалізуючи концепцію ESG фінансування, персоналізувати власні інвестиції виходячи із встановлених інвестиційних пріоритетів щодо співвідношення рівня доходу та рівня ризику інвестицій, так і закладати базис для реалізації власних бізнес ідей, перетворюючи їх на власний бізнес. При цьому варіативність краудфандингових платформ, їх цільове спрямування та особливості функціонування [12] дозволяють індивідам виступити і в ролі інвестора, і в ролі бізнесмена, який шукає власне інвестиції. Знову ж таки, слід зауважити, що і ця сфера фінансових операцій не позбавлена нефінансових ризиків таких як питання кібербезпеки, достовірності інформації щодо учасників ринку, надійності та законності функціонування відповідних платформ та сервісів. Помічником

в цих питаннях також можуть виступати сервіси фінансового консалтинг та технології портфельних послуг, зокрема роботизовані фінансові радники (Robo-Advisors), тобто автоматизовані інвестиційні платформи, які пропонують персоналізовані інвестиційні стратегії на основі індивідуальних уподобань і профілів ризику, а також сервіси, що використовують штучний інтелект в особистих фінансах, які допомагають у фінансовому плануванні, при оцінці ризиків та прийнятті інвестиційних рішень. І тут виникає ризик об'єктивності налаштувань роботизованих фінансових радників та сервісів штучного інтелекту, незалежності оцінок та прогнозів, незаангажованості пропозицій та висновків. На сьогоднішній день ці аспекти є не те що недостатньо врегульованими, а навіть не до кінця вивченими щодо алгоритмів самонавчання ШІ.

Звичайно також неможна оминати увагою групу сервісів обігу криптовалюти та технологій блокчейну, які пропонують послуги обігу, накопичення та використання децентралізованих цифрових валют і різноманітних програм щодо смарт-контрактів та децентралізованого фінансування (DeFi), зокрема: використання некастодіальних протоколів для кредитування під заставу криптоактивів, децентралізовані біржі (DEX), протоколи емісії синтетичних активів та деривативів. При цьому, не дивлячись на суттєву увагу, яку приділяють вітчизняний, Європейські та міжнародні регулятори питанням регулювання та зниження ризикованості фінансових операцій з використанням крипто активів та технологій блокчейн, на сьогодні за оцінками Європейського центрбанку, Міжнародного валютного фонду та інших великих гравців міжнародного фінансового ринку операції такого характеру можуть нести підвищені ризики для їх учасників та негативно впливати на стабільність фінансових ринків в цілому.

ВИСНОВКИ

Таким чином, можна стверджувати, що сучасний розвиток фінансових технологій відкриває багато можливостей щодо оптимізації та вдосконалення фінансових операцій для фізичних осіб і домогосподарств. Аналіз існуючих наукових підходів до оцінки впливу фінансових інновацій на ступінь залучення приватних осіб до діяльності фінансового ринку, ринкових та неринкових факторів на активність використання фінансових інновацій індивідами дозволив акцентувати увагу на таких тенденціях, як інтенсифікація, персоналізація, інклюзивність та відповідальність.

Запропоновані групи фінансових інновацій, зокрема: сервіси організації та оптимізації грошового обігу, сервіси фінансового консалтинг та портфельних послуг, сервіси цифрового кредитування, сервіси цифрового інвестування, сервіси обігу криптовалют та використання технологій блокчейну, сервіси безпеки цифровізації розрахунків, освітні сервіси фінансових технологій, сервіси InsurTech, — дозволили більш повно розглянути можливості та загрози щодо використання фінансових інновацій приватними особами.

До основних переваг використання сучасних фінансових технологій слід віднести: оперативність виконання операцій, високий ступінь індивідуалізації фінансо-

вих продуктів та послуг, можливість реалізації власних уподобань та інтересів індивідів, в т.ч. при реалізації концепції ESG — екологія, соціум, управління, — при прийнятті фінансових рішень приватними особами та домогосподарствами в цілому щодо використання інноваційних послуг та продуктів фінансового ринку.

Однак, як засвідчило дослідження, використання фінансових інновацій пов'язано з суттєвими загрозами, зокрема питання кібербезпеки фінансових операцій, глибини проникнення технологій та накопичуваних даних у приватне життя індивідів та домогосподарств, рівень захищеності таких вразливих для шахрайства верств населення, як неповнолітні та пенсіонери, які можуть потерпати від не добросовісних операторів фінансового ринку через низький рівень фінансової грамотності та інклюзії. Обґрунтовано необхідність врахування та більш глибоко дослідження неринкових факторів прийняття рішень приватними особами щодо використання фінансових інновацій, ризиків, пов'язаних з можливим шахрайством та необхідним ступенем безпеки фінансових операцій.

До напрямів подальших досліджень слід віднести подальше опрацювання визначених класифікаційних груп фінансових інновацій щодо кількісного та якісного аналізу впливу поведінкових факторів на ефективність та інтенсивність використання фінансових інновацій.

Література:

1. Розподіл безготівкових операцій з використанням платіжних карток, I квартал 2023 року // Національний банк України: [Електронний ресурс]: режим доступу: URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rozpodil-bezgotivkovih-operatsiy-z-vikoristannyam-platijnih-kartok-i-kvartal-2023-roku>
2. Розподіл безготівкових операцій з використанням платіжних карток, травень-грудень 2022 року // Національний банк України: [Електронний ресурс]: режим доступу: URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rozpodil-bezgotivkovih-operatsiy-z-vikoristannyam-platijnih-kartok-2022-rik>
3. Стратегія розвитку фінтеху в Україні до 2025 р. // Національний банк України: [Електронний ресурс]: режим доступу: URL: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy>
4. Концепція відкритого банкінгу // Національний банк України: [Електронний ресурс]: режим доступу: URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Open_banking_conception_NBU_2023.pdf
5. Обушний С. Фінансові технології в Україні: шлях до інновацій та стабільності / Обушний С., Арабаджи К., Костікова К. // Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій, 2023. — 1 (11), 59—72. [Електронний ресурс]: режим доступу: URL: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/181/148>
6. Вареник І. Фінансові інновації для підтримки підприємництва в Україні / І. Вареник, Т. Руденко // Причорноморські економічні студії. Вип. 45, 2019. [Електронний ресурс]: режим доступу: URL: http://bses.in.ua/journals/2019/45_2019/9.pdf

7. Naumenkova S. Digital financial inclusion: evidence from Ukraine / S. Naumenkova, S. Mishchenko, D. Dorofeiev // Investment Management and Financial Innovations. 2019. — 16 (3), 194—205. doi:10.21511/imfi.16(3).2019.18

8. Impact of Financial Innovation and Institutional Quality on Financial Development in Emerging Markets / S. M. Alawi, A. Wajih, S. Rukhma, S. Madeeha. // Journal of Risk and Financial Management 2022. — 15: 115. URL: <https://doi.org/10.3390/jrfm15030115>

9. Sarcinelli M., Financial innovation, opportunities and critical aspects / Mario Sarcinelli // BANCARIA, Bancaria Editrice, 2019. vol. 7, pages 69-72, July.

10. Chuwen Chen, Tse-Chun Lin, Xingguo Luo. Behavioral Consistency in Green Lifestyle and Green Investment // Electronic source: [assess mode] URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4595639

11. Green Fintech Classification by Green Digital Finance Alliance // Electronic source: [assess mode] URL: https://drive.google.com/file/d/1jhYybC5aF9qHYb3-6_OT4rfmx0aoriih/view

12. Єрмошкіна О.В. Фінансування інноваційних проєктів: особливості застосування інструментів краудфандинга / О.В. Єрмошкіна, Д.С. Букреєва // Економічний простір, 2019. № 143. — С. 94—108.

References:

1. The National Bank of Ukraine (2023), "Distribution of non-cash transactions using payment cards, I quarter of 2023 year", available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rozpodil-bezgotivkovih-operatsiy-z-vikoristannyam-platijnih-kartok-i-kvartal-2023-roku> (Accessed 15 January 2024).

2. The National Bank of Ukraine (2022), "Distribution of non-cash transactions using payment cards, May-December of 2022 year", available at: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/rozpodil-bezgotivkovih-operatsiy-z-vikoristannyam-platijnih-kartok-2022-rik> (Accessed 15 January 2024).

3. The National Bank of Ukraine (2020) "Fintech development strategy in Ukraine until 2025", available at: <https://bank.gov.ua/ua/about/develop-strategy> (Accessed 23 December 2023).

4. The National Bank of Ukraine (2023), "Concept for Open Market", available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Open_banking_conception_-_NBU_2023.pdf (Accessed 28 December 2023).

5. Obushnij, S., Arabadzhi, K. and Kostikova, K. (2023), "Financial technologies in Ukraine: the path to innovation and stability", Yevropejskij naukovij zhurnal Ekonomichnih ta Finansovih innovacij, vol. 1 (11), pp. 59—72.

6. Varenik, I. and Rudenko, T. (2019), "Financial innovations to support entrepreneurship in Ukraine", Prichornomorski ekonomichni studiyi, vol. 45, available at: http://bses.in.ua/journals/2019/45_2019/9.pdf (Accessed 14 Dec 2023).

7. Naumenkova, S., Mishchenko, S. and Dorofeiev, D. (2019), "Digital financial inclusion: evidence from Ukraine", Investment Management and Financial Innovations, vol. 16 (3), pp. 194—205.

8. Alawi, S. M., Wajih, A., Rukhma, S. and Madeeha, S. (2022), "Impact of Financial Innovation and Institutional Quality on Financial Development in Emerging Markets", Journal of Risk and Financial Management, vol. 15:115, available at: <https://www.mdpi.com/1911-8074/15/3/115> (Accessed 10 Dec 2023).

9. Sarcinelli, M. (2019), "Financial innovation, opportunities and critical aspects", BANCARIA, Bancaria Editrice, vol. 7, pp. 69—72.

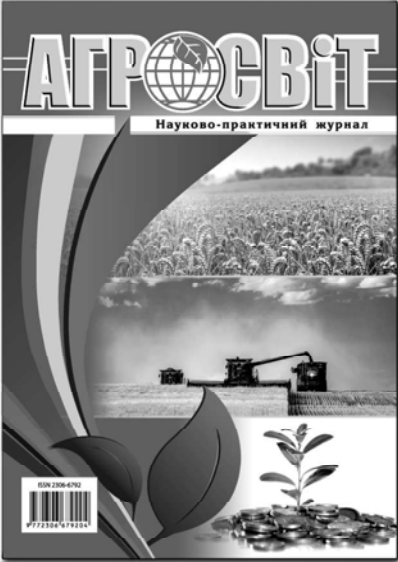
10. Chen, C., Tse-Chun, Lin and Xingguo, Luo (2023), "Behavioral Consistency in Green Lifestyle and Green Investment", SSRN open Library, available at: <https://ssrn.com/abstract=4595639> (Accessed 23 Dec 2023).

11. The Green Digital Finance Alliance (2023), "Green Fintech Classification", available at: <https://www.green-digitalfinancealliance.org/initiatives/green-fintech-classification> (Accessed 15 Dec 2023).

12. Yermoshkina, O. and Bukriyeva, D. (2019), "Financing of innovative projects: features of using crowdfunding tools", Ekonomichnij prostir, vol. 143, pp. 94—108. *Стаття надійшла до редакції 24.01.2024 р.*

<https://nayka.com.ua>
Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 657

О. В. Назаренко,
д. е. н, професор, професор кафедри обліку і оподаткування,
Сумський національний аграрний університет, м. Суми
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7546-174X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.13

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ В ІДЕНТИФІКАЦІЇ, КЛАСИФІКАЦІЇ, ОБЛІКОВОМУ СУПРОВОДЖЕННІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АУДИТУ УМОВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПІДПРИЄМСТВА

O. Nazarenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Accounting and Taxation, Sumy National Agrarian University, Sumy

THE ROLE OF INTERNATIONAL STANDARDS IN THE IDENTIFICATION, CLASSIFICATION,
ACCOUNTING AND ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL FEATURES
OF THE AUDIT OF CONTINGENT LIABILITIES OF THE ENTERPRISE

Вагомою компонентою у роботі аудитора виступають зобов'язання, які виникають у ході фінансово-господарської діяльності на кожному підприємстві. Метою дослідження є ідентифікація, класифікація умовних зобов'язань окремого суб'єкта господарювання та систематизація організаційно-методичних складових їх аудиту відповідно до діючих стандартів.

Методика аудиту зобов'язань характеризується певною особливістю, складністю та неоднозначністю, оскільки можливе існування значної кількості видів зобов'язань. МСБО 37 "Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи" передбачає застосування терміну "умовні" до зобов'язань, які не визнаються, оскільки їх існування може бути підтвердженим тільки після того, коли відбудеться (або не відбудеться) одна чи кілька невизначених майбутніх подій, які не повною мірою контролюються господарюючим суб'єктом. Окрім цього, термін "умовне зобов'язання" може бути застосованим до зобов'язань, які не відповідають критеріям визнання.

Зазвичай, при перевірці, аудиторі просять керівництво господарюючого суб'єкта сформулювати документ, в якому визнають факт розкриття всіх відомих умов даного сегменту зобов'язань. Вони можуть досліджувати будь-які звіти служби внутрішнього контролю компанії. Для підтвердження правильності облікового супроводження, аудиторі повинні оцінити суттєвість умовних зобов'язань. Якщо непередбачене зобов'язання є суттєвим, або неможливо провести його вартісний вимір, проводиться оцінка ймовірності того, що подія відбудеться. Ймовірність може бути: високою, вище середньої, нижче середньої, низькою.

Перевірка правильності ідентифікації та класифікації, облікового супроводження, відображення у фінансовій звітності (консолідованій фінансовій звітності) умовних зобов'язань є важливою компонентою аудиту фінансової звітності окремого бізнес-суб'єкта. Акцентуючи увагу на досліджуваній тематиці, необхідно зазначити, що міжнародні стандарти аудиту вимагають від аудитора заявити, чи, на його думку, дана складова зобов'язань відповідає в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або вимогам іншої застосованої концептуальної основи.

Obligations that arise in the course of financial and economic activity at each enterprise are an important component of the auditor's work. The purpose of the study is to identify and classify the contingent liabilities of a separate economic entity and systematize the organizational and methodological components of their audit in accordance with current standards.

The methodology of the audit of obligations is characterized by a certain feature, complexity and ambiguity, since the existence of a significant number of types of obligations is possible. IAS 37 "Provisions, Contingent Liabilities and Contingent Assets" provides for the application of the term "contingent" to liabilities that are not recognized because their existence can be confirmed only after one or more uncertain future events occur (or do not occur). events that are not fully controlled by the business entity. In addition, the term "contingent liability" may be applied to liabilities that do not meet the recognition criteria.

Usually, during the inspection, the auditors ask the management of the business entity to create a document in which they acknowledge the fact of disclosure of all known conditions of this segment of liabilities. They can examine any reports from the company's internal control department. To confirm the correctness of accounting support, auditors must assess the materiality of contingent liabilities. If the contingent liability is material, or it is impossible to carry out its cost measurement, an assessment is made of the probability that the event will occur. The probability can be: high, above average, below average, low.

Checking the correctness of identification and classification, accounting support, reflection in financial statements (consolidated financial statements) of contingent liabilities is an important component of the audit of financial statements of a separate business entity. Focusing attention on the topic under study, it should be noted that international auditing standards require the auditor to declare whether, in his opinion, this component of obligations meets in all essential aspects the requirements of national accounting provisions (standards), international financial reporting standards or the requirements of other applied conceptual framework.

Ключові слова: аудит, класифікація зобов'язань, критерій ймовірності, міжнародні стандарти, планування аудиту, умовні зобов'язання, фінансова звітність.

Key words: audit, liability classification, probability criterion, international standards, audit planning, contingent liabilities, financial reporting.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В сучасних особливих умовах (пандемії COVID 19, повномасштабної агресії іноземної країни), під впливом діджиталізації економіки, прискореними темпами відбувається трансформація бізнесу та суспільства. Бухгалтерський облік, фінансова звітність, аудит не можуть триматися осторонь даних процесів, відповідно, з урахуванням усіх змін, залишається або адаптуватися до нових реалій, або залишитися у старому форматі та з часом зникнути.

Вагомою компонентою у роботі аудитора виступають зобов'язання, які виникають у ході фінансово-господарської діяльності на кожному підприємстві. Наявний власний капітал, як правило, не в повній мірі забезпечує потребу у необхідних активах, що сприяє залученню позикових коштів з потребою їх подальшого погашення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий науковий доробок системних досліджень ідентифікації, класифікації та аудиту зобов'язань підприємства (в т.ч. умовних), як окремої складової фінансової звітності здійснили: В. П. Бондарь, Ф. Ф. Бутинець, В. М. Жук, М. Д. Корінько, Л. П. Кулаковська, І.М. Назаренко, Н. М. Проскуріна, О. Ю. Редько, Л.Ф. Соколенко, К. О. Утенкова та інші. Грунтуючись на системності проведених досліджень зазначеними науковцями, слід визнати, що дана тематика не втратила своєї актуальності та потребує подальшого вивчення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою написання наукової статті є ідентифікація, класифікація умовних зобов'язань окремого суб'єкта господарювання та систематизація організаційно-мето-

Таблиця 1. Визначення та основні класифікації зобов'язань згідно діючих облікових стандартів

Нормативний документ	
МСБО 37 «Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи»	П(С)БО 11 «Зобов'язання»
<p>Зобов'язання – існуюче зобов'язання суб'єкта господарювання, яке виникає в результаті минулих подій і погашення якої, за очікуванням, призведе до вибуття ресурсів суб'єкта господарювання, котрі втілюють у собі економічні вигоди.</p> <p>Юридичне зобов'язання – зобов'язання, яке виникає внаслідок: договору (внаслідок його явних чи неявних умов); законодавства, або іншої норми права.</p> <p>Конструктивне зобов'язання – зобов'язання, яке є наслідком дій суб'єкта господарювання, коли: суб'єкт господарювання вказав іншим сторонам, що він візьме на себе певну відповідальність згідно з порядком, установленим його минулою практикою, опублікованими політиками чи достатньо конкретною поточною заявою; як наслідок, суб'єкт господарювання створив обгрунтоване очікування у інших сторін, що він виконає ці зобов'язання.</p> <p>Умовне зобов'язання це:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➢ можливе зобов'язання, яке виникає внаслідок минулих подій і існування якого підтвердиться лише після того, як відбудеться або не відбудеться одна чи кілька невизначених майбутніх подій, не повністю контрольованих суб'єктом господарювання, або ➢ існуюче зобов'язання, яке виникає внаслідок минулих подій, але не визнається, оскільки: немає ймовірності, що вибуття ресурсів, котрі втілюють у собі економічні вигоди, буде необхідним для погашення зобов'язання, або суму зобов'язання не можна оцінити достатньо достовірно. 	<p>Поточні зобов'язання - зобов'язання, які будуть погашені протягом операційного циклу підприємства або повинні бути погашені протягом дванадцяти місяців, починаючи з дати балансу.</p> <p>Довгострокові зобов'язання - всі зобов'язання, які не є поточними.</p> <p>Непередбачене зобов'язання - це:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➢ зобов'язання, що може виникнути внаслідок минулих подій та існування якого буде підтверджено лише тоді, коли відбудеться або не відбудеться одна чи більше невизначених майбутніх подій, над якими підприємство не має повного контролю; або ➢ теперішнє зобов'язання, що виникає внаслідок минулих подій, але не визнається, оскільки малоймовірно, що для врегулювання зобов'язання потрібно буде використати ресурси, які втілюють у собі економічні вигоди, або оскільки суму зобов'язання не можна достовірно визначити.

Джерело: узагальнено автором за даними [1; 5].

дичних складових їх аудиту у відповідності до діючих стандартів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За умов невизначеності, недостатнього розміру власного капіталу, що має місце під час військового стану, зростає потреба у залученні додаткових джерел фінансування. Зазначене зумовлює необхідність поглиблення наукового дослідження особливостей ідентифікації, класифікації, аудиту зобов'язань окремого суб'єкта господарювання (в т.ч. умовних зобов'язань).

Методика аудиту зобов'язань характеризується певною особливістю, складністю та неоднозначністю, оскільки можливе існування значної кількості видів зобов'язань здійснює істотний вплив на обгрунтування концептуальних положень стратегії при здійсненні незалежної перевірки.

Нормативне регулювання обліку та порядку відображення у звітності зобов'язань підприємствами в Україні здійснюють згідно діючих облікових стандартів, як національних (НП(С)БО 11 "Зобов'язання" [5]) так і міжнародних (МСБО 37 "Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи" [1]). Визначення та основні класифікації зобов'язань згідно означених стандартів представлено в таблиці 1.

Враховуючи тему нашого дослідження, акцентуємо увагу на "умовних" зобов'язаннях. МСБО 37 "Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи" передбачає застосування терміну "умовні" до зобов'язань, які не визнаються, оскільки їх існування може бути підтверджено тільки після того, коли відбудеться (або не відбудеться) одна чи кілька невизначених майбутніх

подій, які не в повній мірі контролюються господарюючим суб'єктом. Окрім цього, термін "умовне зобов'язання" може бути застосованим до зобов'язань, які не відповідають критеріям визнання.

МСБО 37 ідентифікує: умовні зобов'язання — які не визнаються у якості зобов'язань, тому що вони є:

- можливими зобов'язаннями (необхідно підтвердити, чи має господарюючий суб'єкт наявне зобов'язання, яке може спричинити вибуття ресурсів, які втілюють у собі відповідні економічні вигоди);

- існуючими зобов'язаннями, які не задовольняють вимоги критеріїв визнання (відсутня ймовірність вибуття ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди, потрібні для погашення зобов'язання, або сума зобов'язання не може бути оцінена достатньо достовірно).

При можливості вибуття ресурсів, що втілюють у собі економічні вигоди, яка не є віддаленою, бізнес-суб'єкт, на кінець звітного періоду, розкриває для кожного класу умовного зобов'язання стислу інформацію щодо сутності та за можливості: наближену оцінку його поточного фінансового впливу; інформацію відносно невизначеності суми або часу будь-якого вибуття; можливості відшкодування. Зміни умовних зобов'язань можуть бути непередбачуваними. Відповідно, для визначення ймовірності вибуття ресурсів, які втілюють у собі економічні вигоди, проводиться регулярна їх оцінка.

Умовне зобов'язання — це потенційні витрати, які не обов'язково виникнуть у майбутньому, і суб'єкт господарювання повинен задовольнити певні умови, перш ніж визнати зобов'язання. Міжнародні стандарти фінансової звітності, Загальноприйняті принципи бухгалтерського обліку містять вказівки щодо визнання, оцінки та відображення у звітності умовних зобов'язань. Кожне окреме зобов'язання розглядається по-різному, в залежності від ймовірності виникнення можливих непередбачених обставин. В якості типових прикладів умовних зобов'язань можемо виділити: гарантійні витрати, купони, претензії щодо травм, судові позови тощо.

В умовах окремого господарюючого суб'єкта необхідно:

- визначити умови виникнення кожного непередбаченого випадку; класифікувати їх;
- не враховувати малоймовірні обставини під час підготовки фінансової звітності;
- переоцінити зобов'язання, якщо обставини зміняться та стануть більш імовірними;
- відобразити обгрунтовані можливі умовні зобов'язання у примітках;
- представити ймовірні зобов'язання у фінансовій звітності з описом наявних непередбачених обставин у примітках.

При відображенні досліджуваного виду зобов'язань, слід використовувати справедливу та обгрунтовану оцінку. Її заниження призведе до переоцінки доходів компанії та може ввести в оману кредиторів та інвесторів. Необхідно коректно відобразити ймовірні умовні

Рис. 1. Складові планування аудиторської перевірки окремого господарюючого суб'єкта

Джерело: сформовано автором.

зобов'язання в облікових регістрах. IFRS та GAAP вимагають, щоб бізнес-суб'єкти звітували про умовні зобов'язання як невизначені витрати у звіті про прибутки та збитки. Вони повинні розкрити всі непередбачені обставини, які можуть істотно змінити ймовірний прибуток компанії. Розкрити будь-які можливі або мало ймовірні складові у пояснювальній записці. Крім того, у примітках розкрити будь-які умовні зобов'язання, що виникли між формуванням фінансової звітності та публікацією остаточної її версії. Облік за принципом нарахування вимагає, щоб компанії звітували про витрати в тому періоді, в якому вони виникли, незалежно від того, коли очікується надходження коштів. Представлення в облікових регістрах наприкінці кожного звітного періоду гарантує, що фінансова звітність точно відображає наявні зобов'язання. Нараховані умовні зобов'язання впливають на окремі статті як звіту про фінансовий стан, так і звіту про фінансові результати.

При здійсненні перевірки фінансової звітності, аудитор ставить за мету формування та висловлення думки щодо безперервності діяльності, повноти інформаційного наповнення, доречного та достовірного відображення у всіх суттєвих аспектах фінансового стану, результатів діяльності, руху грошових коштів досліджуваного бізнес-суб'єкта у відповідності до законодавчо закріплених вимог.

Проведення оцінки ступеня відповідності тверджень, висловлених у вигляді фінансової звітності, представляє собою основне завдання окремої аудиторської перевірки. Рішення загального завдання аудиту фінансової звітності забезпечується через використання тверджень управлінського персоналу, як основи для формування конкретних завдань перевірки на рівні окремих сегментів [7].

Надійність отриманих даних безпосередньо залежить від їхнього характеру, джерела надходження та

від обставин, за яких було сформовано даний інформаційний масив. При визначенні того, чи є наявна інформація достовірною для цілей формування аудитором аналітичних процедур по суті, суттєвим виступають: джерело, порівнянність, характер, прийнятність інформації, заходи внутрішнього контролю за її підготовкою, призначені для забезпечення належної повноти, точності та достовірності [4].

Контекстний розгляд проблематики фінансування підприємств, з акцентуванням уваги на підвищенні фінансової залежності від зовнішніх стейкхолдерів, спонукає до пошуку та імплементації дієвих управлінських інструментів, механізмів, які б забезпечили оптимізацію структури джерел формування майна окремого господарюючого суб'єкта, вирішення низки пріоритетних проблем соціально-економічного характеру [3].

Аудит, у значній мірі, підвищує рівень впевненості у тому, що фінансові звіти відповідають Міжнародним стандартам фінансової звітності (IFRS), Загальноприйнятими принципами бухгалтерського обліку (GAAP), Національним положенням (стандартам) бухгалтерського обліку (НП(С)БО) або іншій визначеній концептуальній основі бухгалтерського обліку. Аудитори планують перевірку у загальному вигляді на початку виконання завдання, але значна частина запланованих процедур може коригуватись вже під час проведення аудиту. Планування є невід'ємною частиною процесу аудиту, яка допомагає аудиторам дотримуватися загальноприйнятих міжнародних стандартів аудиту. На рисунку 1 представлені складові компоненти планування аудиторської перевірки окремого господарюючого суб'єкта.

Для якісного виконання аудиторської перевірки важливим є належне документування процесу реалізації завдань на всіх стадіях аудиту. Тобто, результати виконання різноаспектних аудиторських процедур повинні бути в обов'язковому порядку задокументованими в робочій документації та узагальнені в підсумковій документації [3].

Умовні зобов'язання можуть виникати внаслідок майбутніх подій. Факт визнання залежить від того, чи вона відбулась. Найпоширенішими причинами виникнення умовних зобов'язань є незавершені судові позови та гарантії на продукцію (товари, роботи, послуги).

Кредитно-рейтингові агентства, кредитори та інвестори покладаються на аудити, щоб виявити приховані ризики для контрагентів. При цьому, доречно враховувати й протилежний ризик. Компанія може переоцінити свої умовні зобов'язання та відлякати інвесторів, сплачувати занадто великі відсотки за своїм кредитом або не розширюватися достатньо через страх можливих втрат.

Аудит захищає цілісність фінансової інформації. Довіра, репутація та чесні відносини виступають вирішальними елементами будь-якої ділової операції, але вони ще важливіші при роботі з цінними паперами та

Рис. 2. Критерії ймовірності та відображення у звітності умовного зобов'язання

Джерело: узагальнено автором.

великими позиками між сторонами, які не мають усталених робочих відносин.

Зазвичай, при перевірці, аудитори просять керівництво господарюючого суб'єкта сформувати документ, в якому визнають факт розкриття всіх відомих умов даного сегменту зобов'язань. Аудитор стежить за нерозкритими умовними зобов'язаннями. Якщо претензії компанії при ідентифікації виявляються обґрунтованими, аудитор може підтвердити інформацію, представлену громадськості. Якщо з будь-якої причини деякі зобов'язання були перераховані неправильно, пропущені, або якщо податки не були належним чином розкриті, аудитор несе відповідальність за виправлення цих помилок і сповіщення відповідних органів.

За ідеальних умов, керівництво має аудиторам розкривати всі непередбачені зобов'язання, але це відбувається не завжди. Аудитор ніколи не повинен припускати, що управлінським персоналом господарюючого суб'єкта завжди визначено та представлено всі умовні зобов'язання. Відповідно, вони мають виконувати розширені процедури їх пошуку після початкового запиту. Аудитори можуть досліджувати будь-які звіти служби внутрішнього контролю компанії щодо непогашених податкових зобов'язань, окрім цього корисно акцентувати увагу на наявність у протоколах засідання ради директорів обговорення потенційних (поточних) судових справ. Аудиторам необхідно зосередити особливу увагу на зміст будь-яких рахунків (іншого документального відображення) судових витрат у системі бухгалтерського обліку. Підтверджуюча документація для операцій з юридичними витратами може виявити наявні непередбачені зобов'язання.

Для підтвердження правильності облікового супроводження, аудитори повинні оцінити суттєвість умовних зобов'язань. Перед вивченням особливостей формування, визнання, відображення у звітності та погашення умовних зобов'язань, аудитори визначають суму в грошовому еквіваленті (наприклад, у гривнях), яку вони вважають суттєвою, виходячи з фінансового стану досліджуваного господарюючого суб'єкта. За обставин, коли умовні зобов'язання не перевищують ліміт суттєвості, аудитор може не робити обробки чи спеціального розкриття інформації. Наприклад, бізнес-суб'єкт з доходом у 10 мільйонів гривень перебуває у судовому процесі із потенційними збитками приблизно в 1000 гри-

вень. Навіть якщо ймовірно, що підприємству доведеться заплатити, аудитор може не вважати дану суму суттєвою.

Якщо непередбачене зобов'язання є суттєвим, або неможливо провести його вартісний вимір, аудитори повинні оцінити ймовірність того, що подія відбудеться. Ймовірність може бути: високою, вище середньої, нижче середньої, низькою. Міжнародні стандарти фінансової звітності, Загальноприйняті принципи бухгалтерського обліку в США не пропонують конкретних процентних визначень цих чотирьох рівнів, тому аудитори повинні використовувати власне професійне судження. На підставі проведених досліджень, нами узагальнено критерії ймовірності та відображення у звітності умовних зобов'язань (рисунки 2).

Аудиторам необхідно акцентувати увагу на будь-які умовні зобов'язання в категорії "ймовірні", тому що вони можуть потребувати організації особливого бухгалтерського супроводження. Якщо умовні зобов'язання "ймовірні", але суму неможливо достовірно оцінити, їх слід розкрити у примітках. За умов, коли зобов'язання, які є "можливими" та існує ймовірність їх достовірної оцінки, вони потребують спеціального відображення в обліку та розкриття у примітках до фінансової звітності. Аудитор повинен переконатися, що компанія дебетувала відповідні витрати та кредитувала нараховані зобов'язання щодо будь-яких ймовірних і вимірних умовних зобов'язань.

Аудитор не завжди може бути достатньо компетентним у юридичній складовій даної облікової компоненти. За таких обставин, він може дослідити прецеденти або проконсультуватися з експертом, перш ніж ухвалювати рішення щодо можливих непередбачених обставин.

Аудиторський звіт є засобом, за допомогою якого аудитор висловлює свою думку. Він відмовляється від висловлення думки, якщо не може отримати прийнятні аудиторські докази в достатньому обсязі для обґрунтування її і доходить висновку, що можливий вплив на фінансову звітність невиявлених викривлень, якщо такі є, може бути одночасно суттєвим та всеохоплюючим. У будь-якому випадку аудитор заявляє, чи проведено аудиторську перевірку відповідно до загальноприйнятих стандартів аудиту.

ВИСНОВКИ

На підставі проведеного наукового дослідження можемо зазначити, що перевірка правильності ідентифікації та класифікації, облікового супроводження, відображення у фінансовій звітності (консолідованій фінансовій звітності) умовних зобов'язань є важливою компонентою аудиту фінансової звітності окремого бізнес-суб'єкта. Акцентуючи увагу на досліджуваній тематиці, необхідно відмітити, що міжнародні стандарти аудиту вимагають від аудитора заявити, чи, на його думку, дана складова зобов'язань відповідає в усіх суттєвих аспектах вимогам національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку, міжнародних стандартів фінансової звітності або вимогам іншої застосованої концептуальної основи.

Література:

1. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 37 "Забезпечення, умовні зобов'язання та умовні активи".

URL: https://www.mof.gov.ua/storage/files/IAS%2037_ukr_2022.pdf (дата звернення: 05.01.2024).

2. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг, видання 2016-2017 років / Міжнародна федерація бухгалтерів ; Аудиторська палата України. К., 2018. Ч. 1. 1141 с.

3. Назаренко І. М., Назаренко О. В., Соколенко Л. Ф. Організаційно-методичні основи аудиторської перевірки зобов'язань і забезпечень підприємства. Бізнес Інформ. 2019. №6. С. 194—201.

4. Назаренко О.В. Сутність, функціональне призначення та особливості застосування аналітичних процедур в аудиті. Агросвіт. 2018. № 14. С. 3—8.

5. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 "Зобов'язання": затв. наказом Міністерства фінансів України від 31.01.2000 № 20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00#Text> (дата звернення: 05.01.2024).

6. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 22 грудня 2017 р. № 2258-19. Верховна Рада України : офіційний веб-сайт. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2258-19>. (дата звернення: 05.01.2024).

7. Проскуріна Н. М. Методологічні підходи формування аудиторських процедур. Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Економіка". 2011. Вип. 17. С. 266—275.

References:

1. Board on International Accounting Standards (2012), "International Accounting Standard (IAS) "Provisions, Contingent Liabilities and Contingent Assets", available at: https://www.mof.gov.ua/storage/files/IAS%2037_ukr_2022.pdf (Accessed 05 January 2024).

2. International Federation of Accountants; Audit Chamber of Ukraine, (2018), "Handbook of International Quality Control, Auditing, Review, Other Assurance, and Related Services Pronouncements 2016—2107 Edition Volume I", available at: [https://www.mof.gov.ua/storage/files/MCA%202016-2017_частина%201\(1\).pdf](https://www.mof.gov.ua/storage/files/MCA%202016-2017_частина%201(1).pdf) (Accessed 05 January 2024).

3. Nazarenko, I.M. Nazarenko, O.V. and Sokolenko, L.F. (2019), "The Organizational-Methodical Bases for Auditing of the Enterprise's Liabilities and Collaterals", Business Inform, vol. 6, pp. 194—201.

4. Nazarenko, O. (2018), " The essence, functional purpose and features of the application of analytical procedures in auditing ", Agrosvit, vol. 14, pp. 3—8.

5. Ministry of Finance of Ukraine (2000), "Regulation (standard) of accounting № 11 "Liabilities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0085-00?lang=en#Text> (Accessed 05 January 2024).

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On Audit of Financial Reporting and Auditing", available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (Accessed 14 May 2023).

7. Proskurina, N.M. (2011), "Methodological approaches to formation audit procedures system independent financial control", Ekonomika ta derzhava, vol. 1, pp. 41—45.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2024 р.

УДК 336.67

I. Vinichenko,
 Doctor of Economic Sciences, Head of the Department of Economics,
 Dnipro State University of Agrarian and Economics
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9527-1625>
 O. Tkalich,
 PhD in Economics, Senior Lecturer,
 Dnipro State University of Agrarian and Economics
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2378-9871>
 Yu. Tesliuk,
 PhD in Economics, Senior Lecturer,
 Dnipro State University of Agrarian and Economics
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4855-7281>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.19

ASSESSMENT OF ENTERPRISE INVESTMENT ATTRACTIVENESS

I. I. Вініченко,
 д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки,
 Дніпровський державний аграрно-економічний університет
 О. В. Ткаліч,
 к. е. н., доцент, Дніпровський державний аграрно-економічний університет
 Ю. В. Теслюк,
 к. е. н., старший викладач, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Based on the results of the research, it was established that for today's Ukraine, the problem of choosing for investment agricultural enterprises that have the best development prospects and will be able to ensure high efficiency of the invested capital, that is, are attractive for investment. It was determined that special attention should be paid to the development and implementation of strategies aimed at increasing the competitiveness of agricultural enterprises and creating an attractive investment climate. This will be a key factor for attracting new investors, which will contribute to the development and modernization of the agricultural sector, ensuring the sustainability of its functioning. To find the solution for this matter, the objective model of assessment of investment attractiveness of separate enterprises — potential objects for investments should be developed. The assessment of investment attractiveness is considered at the level of the country, industry, region, and enterprise. Moreover, the enterprise in this system is the end point of investing funds, where specific projects are implemented, and the attractiveness of each investment project is determined for all components of the national economy. In this connection, the evaluation of the investment attractiveness of agrarian formations becomes relevant. This is an important stage in strategic planning, which allows agricultural enterprises to determine their competitive advantages and weaknesses. The presence of mature, full-fledged and correct methods would allow agricultural enterprises to independently regularly assess their investment attractiveness and pay attention to problem areas in order to adjust their activities in these directions. This will help to optimize production processes and increase the overall productivity of the farm. The assessment technique of investment attractiveness of agrarian business that could be used to choose the priority area of investment projects realization is proposed in this Article. Analysis of investment attractiveness of agrarian enterprises is proposed to be executed as follows: specify external and internal enterprise activity area that could make an impact to investment regaining; specify financial standing of enterprise and analysis of financial results of its operations; risk assessment of non-refoulement of investment funds; researching innovation activity level.

За результатами дослідження встановлено, що для сьогодення України актуальною є проблема вибору для інвестування аграрних підприємств, що мають найкращі перспективи розвитку і зможуть забезпечити високу ефективність вкладеного капіталу, тобто є інвестиційно привабливими. Визначено, що особливу увагу слід звертати на розробку та впровадження стратегій, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств та створення привабливого інвестиційного клімату. Це стане ключовим чинником для залучення нових інвесторів, що сприятиме роз-

вितку і модернізації аграрного сектору, забезпечуючи сталість його функціонування. Для розв'язання цієї проблеми запропоновано розробити об'єктивну модель оцінки інвестиційної привабливості окремих підприємств — потенційних об'єктів інвестування. Оцінка інвестиційної привабливості розглядається на рівні країни, галузі, регіону, підприємства. Причому, підприємство у цій системі є кінцевим суб'єктом вкладання коштів, де реалізуються конкретні проекти, а привабливість кожного інвестиційного проекту визначається для всіх складових національного господарства. У зв'язку із цим, набуває актуальності оцінювання інвестиційної привабливості аграрних формувань. Це важливий етап у стратегічному плануванні, що дозволяє підприємствам сільського господарства визначити свої конкурентні переваги та слабкі сторони. Встановлено, що наявність коректних методик оцінювання дозволило б підприємствам сільського господарства самостійно регулярно проводити оцінку своєї інвестиційної привабливості та звертати увагу на проблемні ділянки з метою корегування своєї діяльності у даних напрямках. Це буде сприяти оптимізації виробничих процесів та підвищенню загальної продуктивності господарства. В статті запропоновано методіку оцінювання інвестиційної привабливості агропромислового виробництва, яка може бути застосована при виборі пріоритетних напрямів реалізації інвестиційних проектів. Аналіз інвестиційної привабливості аграрних підприємств пропонуємо проводити в такій послідовності: визначаються зовнішні та внутрішні умови діяльності підприємства, що можуть вплинути на повернення інвестицій; вивчення фінансового стану підприємства та аналіз фінансових результатів його діяльності; оцінювання ризику неповернення інвестиційних коштів; дослідження ступеня активності інноваційної діяльності.

Key words: agrarian enterprises, investments, investment risk, investment attractiveness, information, comparative effectiveness, profit.

Ключові слова: аграрні підприємства, інвестиції, інвестиційний ризик, інвестиційна привабливість, інформація, порівняльна ефективність, прибуток.

INTRODUCTION

The investment process is one of the general characteristics of social and economic situation in Ukraine. The production stabilization and development and as a result increase of investment amount to economical attractive areas are essential for country economy. The identification of the most effective and priority areas for investments is one of the problem of investment policy. At the present level of national economy development, the investment should be aimed to such areas and fields where the market infrastructure is executed and works, and the main prerequisite to attract investment is economic and legal stability in regions, the local market size. In Ukraine the agrarian production should be a priority area for investments. Inasmuch as it provides about a third part of gross domestic product, employment of a third part of working population, about 75% of consumer goods, keeps the rural network of 17 million inhabitants. Credit bearing capacity of agrarian producer requires an active attraction of borrowed funds, in particular, credits of commercial banks, joint stock and industrial capital. Usage of credits is typical for those enterprises that have no enough own financial resources for realization of investment projects. One of the central tasks for investors is choice of enterprises that have the best future developments and ensure the high effectiveness of investments. The base of such choice is assessment of their investment attractiveness. The majority of authors recognize the existence of links between the financial standing of the enterprise and its investment attractiveness [1, 2, 7]. The investment attractiveness is economic category that characterized not only by stability of the financial condition of the enterprise, level of its financial results, shares rate and amount of paid dividends, but also its goodwill, the competitiveness of its products, the degree of riskiness of investments. It is considered that activeness of innovation activity is essential to increase of investment attractiveness.

MATERIALS AND METHODS

The methodological base of research is systemic approach to study of problem aspects of investment activity in agrarian business. As a part of the study the method of scientific abstraction together with analysis and design method allowed to generalize and systematize the factors, affecting on the investment attractiveness of enterprises of agrarian area of Ukraine, demonstrate the methodological approaches of forming the investment development strategy of the agrarian enterprise.

RESULTS OF THE STUDY

Regarding the essence concept under inquiry and indicators of its characteristics, there is no an unified scientific thought in the economic literature. For example, Kisil' M. describes the investment attractiveness as an answer of the expediency of investing in a particular enterprise [4]. Brodyuk I. understands the investment attractiveness as integral characteristic of separate companies (firms) — objects of future investments from the point of view of development perspectives, volume and prospects of product realization, efficiency of assets operation and liquidity, paying capacity and financial stability [1]. Shylov E. means the investment attractiveness of enterprises and firms as expediency of investing in expansion and technical re-equipping of existing enterprises considered as potential investment objects [7]. Kharchenko H. explains definition of investment attractiveness of objects in general as heuristic methods connected with ranging objects under inquiry based on the assessments of specialists and experts [6]. Abovementioned definitions are targeted at real projects. Investor's actions aimed to research of perspective projects for financial investments, and combination of needs and capabilities of potential investors are not considered.

Some economists are convinced that study of investment attractiveness of separate industries and regions has no prospect because these groups, predominantly, have no functions of economic agents. That is why they propose to focus on development of figures and analysis methodology of separate enterprises. This being so, it is not allowed to accept it. We share the conclusions of the scientists who consider that investment attractiveness of object is formed in set of figures of internal character and environment [2]. Taking into account the environment foresees study of macroeconomic region development trends, raw material base, and demographic factors, social, economic and environmental situation.

The hypothesis of new assessment paradigm of investment attractiveness from particulars to generals, proposed by Kytaichuk T. is interesting but impeachable. It is the scholars' opinion that the key failing of modern assessment paradigm of investment attractiveness of economic fields is its orientation from generals to particulars that is inconsistent with philosophy and methodology of scientific study [5]. Accordingly, called by them figures of investment attractiveness as "coefficients of past investment attractiveness" are interesting only in the context of retrospective economic analysis, and as a result, have no right to be used for substantiation of serious investment decisions. The authors propose the assessment paradigm of investment attractiveness of fields from particulars to generals, in other words start to assess the investment attractiveness of field, the study should be begun from the particular enterprise. Next step the future development of field in general within the corresponding region with obligatory calculation of the investment capacity should be analyzed.

Basically, both first (from generals to particulars) and second (from particulars to generals) approaches have right to exist. It corresponds to the dialectic of the investor's decision-making. Any investor, having get an investment offer from particular enterprise, first of all will analyze general social and economic situation in region, and next in field and perspectives of funds investment to the particular enterprise in parallel. At the stage of concrete investment decision, it is localized relative to a particular enterprise. To sum up the local investment decisions of field enterprises and reflect its real investment assessment.

The majority of existing definitions of investment assessment of enterprises considers it as final stage of investment market studying. In the modern literature, different definitions of this concept often interpret this category not clearly or too narrow, focusing only on some of its essential sides. For example, the important characteristic of enterprise's attractiveness is the quantity and quality of its own economic resources that attract, draw, and take interest in investors [8]. Some authors propose to use coefficient analysis for assessment of investment attractiveness of enterprise: figures of solvency, financial stability, business activity, profitability of the enterprise [2]. Other authors propose to analyze the investment attractiveness of enterprise on a phased basis: first, identify life-cycle stages on enterprise, then analysis of indicators of enterprise activity in dynamics, and the last step in identification of investment attracti-

veness of enterprise proposes to analyze the enterprise financial activity in details [3].

Yastremska O. notes that the enterprise is an open system, so its attractiveness covers both internal and external environments, composed of macro, mezzo— and microeconomic environments according to taxonomic levels [8]. In the premises, the investor is interested in enterprise being a subject of entrepreneurial relations, but during assessment of investment attractiveness of agrarian enterprises, the investor is not interested in the impact of agricultural production on the environment. It is considered that this component is very important when choosing an investment object, because today the economic and ecological effectiveness of investment projects in agrarian enterprises is prioritized.

The analysis of investment attractiveness of agrarian enterprises is proposed to be executed in the following sequence. At the first stage, it is forming the general understanding of the enterprise. It needs to identify and assess all conditions that could make an impact to investment regaining. For our purpose, they could be divided on external (independent of the borrower) and internal (directly related to the borrower). General economic conditions such as state of economic conjuncture, inflation, legislative changes, industry classification of establishments, raw material prices, the presence of competition from other sellers of the same product, etc. belong to external conditions. Conditions that directly related to the nature of the activity of the borrower enterprise belong to internal conditions. Investor is intent to study out the attitude of the enterprise to its liabilities in the past, the presence of delays in loans repayment, its status in the business world.

If the conclusion of investment attractiveness of enterprise is positive, the second stage is studying the financial standing of the enterprise. The investment attractiveness is guaranteed by the reliability of the financial condition and has much in common with it. The main difference of the analysis of investment attractiveness and financial condition is in the variety of goals and objectives solved by various subjects of analysis. Different interpretation tools and techniques of the analysis of investment attractiveness and financial condition, and relatively small range of figures provide the subjects of analysis with necessary information to make an informed decisions corresponding to goals to be achieved.

During the analysis and the assessment of financial condition of the enterprise, the investor, generally, should:

- study out if the liquidity ratio is stable, if any improvement in their normative values is to happen, and depending on the calculation results assess the ability to repay short-term liabilities;
- assess the change of coverage ratios of fixed assets, and the ratio of total debt; if no freezing of working capital in basic assets, if no credit used for it;
- calculate the change of floating figures and reasons of these changes. For example, the increase of floating debt liabilities could be connected with increase of sales, customer outreach. It needs to be defined if some preferential terms of credit accommodation for clients, and if it is reasonable;

— estimate the profitability and predict its main trends in the future.

The third stage of assessment of investment attractiveness is analysis of financial results. In order to identify the conditions and possibilities for profit taking that is the most important indicator, the analysis of financial results of enterprise activity, in which the answer to the following questions should be get: how the earned revenues and expenses are stable; which elements of the profit and loss statement could be used to forecast the financial results; how productive the expenses are; what is the efficiency of capital investing in this enterprise; how effective the enterprise management is, should be executed. The analysis of financial results is be composed of external and internal ones.

The external analysis is recommended to be executed in two stages. At the first stage, it needs to make a clear understanding of the principles of revenues and expenses of the enterprise. The basic information for this should be an explanatory note that describes the accounting policies of enterprise, all factors of its change and impact of such changes to financial results, as well as all revenues and expenses, occurred during the reporting period. The second stage is the analysis of profit and loss statement, related to study of structure of revenues and expenses and their correlation.

The internal analysis of financial results should be carried out in three stages. At the first stage, the impact of current principles of assessment of assets, revenues and expenses should be analyzed, changes to the accounting policies and their impact to analysis result should be recognized. At the second stage, the reasons of change of final financial results, stable and random factors, impacting to its changes, should be analyzed. At the third stage, the insightful analysis of financial results involving management accounting data that release information about revenues and expenses in responsibility centers is carried out.

The sequence of stages in the analysis of financial results could be as follows:

— analysis of structure of basic elements of profit and loss statement, and stable and random revenues and expenses;

— assessment of quality of gained financial result and forecast of future results, basing on the assumptions about the stability of articles of revenues and expenses of profit and loss statement;

— profitability analysis.

During structure analysis of profit and loss statement the characteristic of basic correlations of reporting figures (for example, prime cost and revenue from sales of products or goods; profit (loss) from sales and revenue etc.) is given and basic reasons of their changes are identified. During analysis of revenues from ordinary activity, it should be specified: what are the main channels of revenue receipt; how much dependence on major customers; which diversification of products in geographical commodity markets.

At the fourth stage, assessment of investment attractiveness is assessment of investment risk. This is due to the fact that the main purpose of investment activity of economic subjects consists of increase the revenue from investment activity with a minimum level of investment risk. Investment risk is the possibility of occurrence of financial losses in the form of reduction of capital or loss of revenue, profit due to

uncertainty of terms of investment activity. The risk is an objective phenomenon in the functioning of any investment organization. It accompanies the implementation of almost all kinds of real investment projects, in whatever form they are implemented. Although a number of parameters of this risk depends on subjective management decision, reflected in the process of preparation of specific real investment projects, its objective nature remains unchanged.

The level of investment risk varies significantly under the influence of numerous objective and subjective factors that are in constant dynamics. So therefore, every real investment project requests an individual assessment of risk level in particular conditions of its implementation. Investment activity has a number of particularities that should be taken into account when determining the investment risk, such as:

— investments could be directed to all investment actions that significantly differ in both profitability and risk, so it needs to optimize the portfolio investment by these criteria;

— a variety of factors that differ from each other on the level of influence, risk and uncertainty has an impact on the results of investment activity;

— life cycle of investment project could be enough long (some years), and under these conditions it is very important to take into account all possible factors and their impact on profitability and volume of investment risk;

— for most cases, for determination of the investment risk, there is no representative statistical information for the previous period, on the basis of which it would be possible to forecast it when implementing a similar investment project.

Assessment of risk levels foresees the identification of resources and array of information that include statistical and operational data, expert's assessments and forecasts, and rating etc. If there is full and accurate information, the decision-making is more balanced, and therefore less risky. Information, needed for purposes of risk management, could be divided on the following blocks: information about participants of investment activity; information about current market conditions, tendencies of its changes; information about predictable events that could affect to the market; information about changes in legislative base that could affect to investment activity; information about conditions of investment contributions. All participants of investment development analyze the risks. It could be divided in two kinds: qualitative and quantitative. Qualitative analysis is carried out in order to identify factors, areas and kinds of risks. Quantitative analysis aims to determine volume of individual risks. This kind of analysis is related to their assessment.

The purpose of analysis and assessment of risks is to determine the level of forecast accuracy and confirmation of effectiveness of participation of particular economic subject in examined case (program, project) subject to compliance with preset limits. Herewith, the analysis and quantitative risk assessment have to solve the following tasks: risk identification; determination of concrete results of participation in investment activity; ascertainment of probability in obtaining the necessary profitability at the planned level of financial investments; analysis and choice of measures to decrease the contribution risks. Processes of analysis and assessment risks are enough complicated.

There are many different methodological approaches and models for its qualitative and quantitative assessment, solution some of them takes a lot of efforts and money.

System of risks, related to enterprise activity, is very complicated, and each of its elements could cause a non-return of an investment loan, say nothing of quite possible combination of several elements influence (or risk factors) at the same moment. By the nature of its influence, the risks divided on simple and complicated. Complicated risks are a composition of simples, either of which is considered as a progressive risk. Simple risks are determined by a complete list of unusual events, in other words each of them is considered as independent of others. That is why, the first task is formation of an exhaustive list of simple risks. Other task is determination of integral risk.

At the last fifth stage, assessment of investment attractiveness is a study of the degree of innovation activity as it allows to create new methods of production and management, new kinds of products that provide higher productivity at lower cost. Only a human, equipped with knowledge, is capable to develop and implement new technique and progressive technological processes. In this case, a correction factor that takes into account the economic status of region is introduced for all calculations. Also, the profitability of agricultural products, produced at the enterprise is needed to be considered.

In many respects the profit of enterprise is determined by ambitious of its innovation activity. The innovation activity, according to the state statistical report, is determined by three basic characteristics: the presence of completed innovations, the degree of participation of enterprise in the development of these innovations, and the presence of specialized units that carry out researches and developments in the enterprise. The authors suggest that it is insufficient to assess the innovation ambitious by means of these figures, because they do not allow to determine the level of ambitious of innovation activity quantitatively. The level of ambitious of innovation activity of the enterprise is understood as the level of application of innovative potential — the present ability of successful creation and use of innovations, and timely getting rid of out-of-date.

In order to assess the investment attractiveness, it is required to have quality information about the enterprise. This information could be received from different sources. Information sources could be divided into three groups: 1. Materials, received directly from the enterprise, including data on statements, investment projects and business-plans. 2. Materials about the enterprise, received from the back archive. 3. Data, received from the business partners of the enterprise.

CONCLUSION

Proposed procedure of carrying-out of an analysis and assessment of investment attractiveness of agrarian enterprises affords an opportunity to establish the attractiveness degree of contributions to the object, using for this assessment of its business reputation, financial state, financial results of operations, levels of investment risk and innovation activity. Practical application of presented recommendations increases an objectiveness of assessment of investment attractiveness, and allows to increase flow of funds, needed to the enterprise.

Література:

1. Бродюк І.В. Стратегічний аналіз інвестиційного розвитку підприємства. Економіка і держава. 2015. № 4. С. 131—133.
2. Вініченко І.І., Булкін С.С. Формування беззбитковості та економічної стійкості підприємства. Економіка і держава. 2019. № 10. С. 31—35.
3. Вініченко І.І., Полегенька М.А., Сірак Ю.В. Теоретичні засади інвестиційної діяльності підприємств. Інвестиції: практика та досвід. 2022. № 11—12. С. 12—14.
4. Кісіль М.І. Інвестиційне забезпечення розвитку сільського господарства України в стратегічній перспективі. Вісник аграрної науки. 2018. № 1 (778). С. 78—82.
5. Китайчук Т. Інвестиційна привабливість: теоретичний аналіз та впливові фактори. Економіка та суспільство. 2023. № 54. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-65>.
6. Харченко Г.А., Миргородська Д.О. Інвестиційна діяльність сучасних сільськогосподарських підприємств: стан, проблеми та напрями поліпшення. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. 2018. № 17. С. 663—667.
7. Шілов Є.Й., Кухленко О.В., Гойко А.Ф. Інвестиційне забезпечення розвитку продовольчого підкомплексу АПК. Економіка України. 2012. № 6. С. 40—45.
8. Ястремська, О.М. Інвестиційна діяльність промислових підприємств. ХДЕУ, Харків. 2014. 472 с.

References:

1. Brodyuk, I. V. (2015), "Strategic analysis of investment development of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 4, pp. 131—133.
 2. Vinichenko, I.I. and Bulkin, S.S. (2019), "Formation of break-even and economic stability of the enterprise", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 10, pp. 31—35.
 3. Vinichenko, I.I., Polegenka, M.A. and Sirak, Y.V. (2022), "Theoretical principles of investment activity of enterprises", *Investiciji: praktika ta dosvid*, vol. 11—12, pp. 12—14.
 4. Kisil', M.I. (2018), "Investment support for the development of agriculture in Ukraine in the strategic perspective", *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 1 (778), pp. 78—82.
 5. Kytaichuk, T. (2023), "Investment attractiveness: theoretical analysis and influencing factors", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 54. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-54-65>.
 6. Kharchenko, H.A. and Myrhorods'ka, D.O. (2018), "Investment activity of modern agricultural enterprises: condition, problems and directions of improvement", *Bukhhalters'kyj oblik, analiz ta audit*, vol. 17, pp. 663—667.
 7. Shilov, Ye.Ya., Kukhlenko O.V. and Goyko, A.F., (2012), "Investment provision of development of food subcomplex of agroindustrial complex", *Ekonomika Ukraini*, vol. 6, pp. 40—45.
 8. Yastremskaya, O.M., (2014), *Investicijna diyalnist promislovih pidpriyemstv* [Investment activity of industrial enterprises], KhDUE, Kharkiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 16.01.2024 р.*

Н. В. Валінкевич,

д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та туризму,

Поліський національний університет, м. Житомир

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8804-868X>

О. А. Опалов,

к. е. н., доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції,

Поліський національний університет, м. Житомир

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1984-8477>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.24

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

N. Valinkevych,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economy,
Entrepreneurship And Tourism, Polissia National University, Zhytomyr

O. Opalov,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of International Economic
Relations and European Integration, Polissia National University, Zhytomyr

PERSONNEL SUPPORT OF ENTERPRISES FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY

Зростання ролі зовнішньоекономічних зв'язків у світовій економіці вимагає від підприємств адаптації до змінних умов ринку, конкуренції, стандартів, норм та правил міжнародної торгівлі. Вплив глобалізації, культурної різноманітності, технологічного прогресу та нормативно-правового регулювання на процеси управління персоналом вимагають від підприємств постійного навчання, адаптації, комунікації та кооперації з міжнародними партнерами, клієнтами, постачальниками та іншими учасниками зовнішньоекономічної діяльності. Тому вивчення питання кадрового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств в Україні та світі допомагає підприємствам розуміти та вирішувати проблеми, виклики та можливості, пов'язані з міжнародним бізнесом, а також розвивати та використовувати свій кадровий потенціал для досягнення своїх цілей та стратегій. Кадрове забезпечення ЗЕД підприємств є важливим фактором успіху в міжнародному бізнесі, а підприємства, які приділяють належну увагу кадровому забезпеченню ЗЕД, мають більше шансів на успіх у конкурентній боротьбі на міжнародному ринку. Кадрове забезпечення ЗЕД підприємств має свої особливості в різних країнах світу. В Україні дослідження в галузі кадрового забезпечення ЗЕД підприємств продовжуються. Наразі існує потреба в подальшому вивченні таких питань як вплив глобалізації на кадрове забезпечення ЗЕД підприємств, кадрове забезпечення ЗЕД підприємств у малих і середніх підприємствах, зокрема у країнах з перехідною економікою.

The growing role of foreign economic relations in the global economy requires enterprises to adapt to changing market conditions, competition, standards, norms and rules of international trade. The impact of globalization, cultural diversity, technological progress and regulatory regulation on Personnel Management processes requires enterprises to constantly train, adapt, communicate and cooperate with international partners, customers, suppliers and other participants in foreign economic activity. Therefore, studying the issue of Personnel Support for foreign economic activity of enterprises in Ukraine and the world helps enterprises to understand and solve problems, challenges and opportunities related to international business, as well as to develop and use their personnel potential to achieve their goals and strategies. Personnel support of foreign economic activity of enterprises is an important factor of success in international business, and enterprises that pay due attention to personnel support of foreign economic activity have a better chance of success in competitive struggle in the international market. Staffing of foreign economic activity of enterprises has its own characteristics in different countries of the world. In Ukraine, research in the field of Personnel Support for foreign economic activity of enterprises continues. Now there is a need to further study such issues as: the impact of globalization on the staffing of foreign economic activity of enterprises, the staffing of foreign economic activity of enterprises in small and medium-sized enterprises, in particular in countries with economies in transition. In Ukraine, there is a shortage of specialists with high professional skills and competencies in the field of foreign economic activity. This is due to such factors as the lack of investment in the development of education and training of personnel for the field of foreign economic activity and experience in domestic enterprises in the field of foreign economic activity. That is why it is necessary to increase the motivation of specialists in foreign economic activity. This can be done through such measures by ensuring fair pay and creating conditions for professional development.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, кадрове забезпечення, управління, розвиток, підприємництво, підприємство.

Key words: foreign economic activity, personnel Support, management, development, entrepreneurship, enterprise.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Необхідність підвищення ефективності, інноваційності, сталості та конкурентоспроможності підприємств, які залежать від якості, кваліфікації, мотивації та розвитку персоналу, визначає перспективи здійснення зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Зростання ролі зовнішньоекономічних зв'язків у світовій економіці вимагає від підприємств адаптації до змінних умов ринку, конкуренції, стандартів, норм та правил міжнародної торгівлі. Вплив глобалізації, культурної різноманітності, технологічного прогресу та нормативно-правового регулювання на процеси управління персоналом вимагають від підприємств постійного навчання, адаптації, комунікації та кооперації з міжнародними партнерами, клієнтами, постачальниками та іншими учасниками зовнішньоекономічної діяльності. Тому вивчення питання кадрового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств в Україні та світі допомагає підприємствам розуміти та вирішувати проблеми, виклики та можливості, пов'язані з міжнародним бізнесом, а також розвивати та використовувати свій кадровий потенціал для досягнення своїх цілей та стратегій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання кадрового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств вивчали науковці в Україні та світі. Цим питанням приділено увагу закордонними та вітчизняними вченими, зокрема у працях О. Амоші, В. Бойка, В. Бугласа, В. Гавриленка, В. Гейця розроблено теоретичні основи кадрового забезпечення ЗЕД підприємств. У дослідженнях В. Губенка, Дж. Даннінга, С. Дем'яненка, О. Дзеніса, Л. Іванова, С. Кваші розкрито проблеми кадрового забезпечення ЗЕД підприємств у контексті глобалізації. Спадок О. Кішки, С. Ковальчука, А. Коверги, А. Кредисова, А. Лозенка, А. Мокія, М. Парсяка, Т. Писаренка ілюструє практику кадрового забезпечення ЗЕД підприємств у малих і середніх підприємствах. Р. Акофф, І. Ансофф, Ф. Котлер, Дж. Ламбен, С. Лі, З. Лоу, К. Омає, М. Портер, А. Томпсон представляють досвід людського капіталу у міжнародному бізнесі. Доробок Л. Піддубної, В. Пономаренка, М. Рахмана, П. Саблука, С. Соколенка, В. Топіхи, А. Чуба та ін. висвітлює переваги й недоліки кадрового забезпечення ЗЕД підприємств у країнах з ринковою та пере-

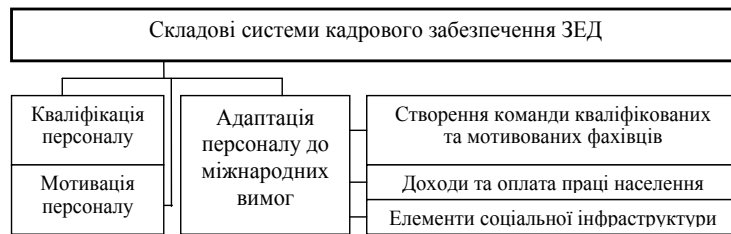

Рис. 1. Елементи системи кадрового забезпечення ЗЕД підприємств

Джерело: сформовано за даними [1—7].

хідною економікою. Авторами проводилися дослідження в сфері кадрового забезпечення ЗЕД підприємств як у теоретичному, так і в практичному аспектах. У теоретичних дослідженнях вивчалися питання сутності, структури та функцій кадрового забезпечення ЗЕД підприємств, кваліфікаційних вимог до співробітників, які займаються ЗЕД, методів навчання та розвитку персоналу, організації кадрового забезпечення ЗЕД підприємств. У практичних дослідженнях вивчалися такі питання практики кадрового забезпечення ЗЕД підприємств в Україні та світі, проблеми та перспективи кадрового забезпечення ЗЕД підприємств, запропоновано рекомендації щодо вдосконалення кадрового забезпечення ЗЕД підприємств. Водночас процеси глобалізації, трансформація національної та світової економіки, а відповідно результатів досліджень у галузі кадрового забезпечення ЗЕД підприємств визначають потребу подальшого розвитку цих питань як фактору успіху у міжнародному бізнесі та підприємців національної економічної системи.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою дослідження було вивчення стану кадрового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств та обґрунтування напрямів оптимізації цього процесу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Кадрове забезпечення ЗЕД є одним із найважливіших факторів успіху в міжнародному бізнесі. До пріоритетних характеристик персоналу відносять високий рівень кваліфікації, знання іноземних мов, здатність розуміти інші культури [1—3]. Кваліфіковані та досвідчені співробітники, які мають глибокі знання міжнародного ринку, є запорукою успішного ведення ЗЕД. Співробітники, які займаються ЗЕД, повинні мати глибокі знання міжнародного ринку, а також досвід роботи у міжнародному бізнесі. Вони повинні бути добре знайомі з правовим, митним, податковим та валютним регулюванням, що діє в країнах, з якими підприємство веде ЗЕД. Володіння однією або декількома іноземними мовами на рівні, достатньому для ведення переговорів, укладання договорів та здійснення інших операцій, пов'язаних із ЗЕД — базова кваліфікаційна вимога, яка уможливує реалізацію ЗЕД фахівцями підприємств. Співробітники, які займаються ЗЕД, повинні бути культурно чутливими, щоб розуміти та поважати морально-етичні особливості країн, з якими підприємство веде діяльність [5—10].

Поряд з традиційними якостями та завданнями щодо відповідальності за загальне керівництво ЗЕД підприємства менеджери розробляють стратегію, визначають цілі та завдання ЗЕД, а також відповідають за їх виконання. Експортні менеджери, крім того, відповідають за просування товарів та послуг підприємства на зовнішні ринки [2—4]. Вони працюють з потенційними покупцями, укладають договори та здійснюють експортні поставки. Імпортні менеджери відповідають за закупівлю товарів й послуг за кордоном. Вони працюють з потенційними постачальниками, укладають контракти та здійснюють імпорتنі поставки.

Успішне кадрове забезпечення ЗЕД передбачає наявність у підприємства ефективної системи управління персоналом. Така система повинна включати такі елементи як стратегія управління персоналом, його планування, набір й відбір кадрів, їх освіту та розвиток, оцінку й управління складним та багатогранним процесом. Стратегія управління персоналом повинна визначати цілі й завдання управління персоналом, а також методи їх досягнення. Планування персоналу включає визначення потреб підприємства в персоналі на певний період часу. Набір та відбір персоналу передбачає залучення до підприємства кваліфікованих та досвідчених співробітників. Освіта й розвиток персоналу сприяє підвищенню кваліфікації та професійної майстерності співробітників [6-9]. Оцінка персоналу є складовою системи визначення ефективності їх роботи. Управління персоналом за правильного підходу до цього процесу спроможне забезпечити підприємству конкурентні переваги на міжнародному ринку, зокрема успішне кадрове забезпечення ЗЕД сприятиме успіху підприємницьких структур через швидку та ефективну розробку, реалізацію успішної стратегії зовнішньоекономічної діяльності, розширення доступу до міжнародних ринків, успішного ведення бізнесу у різних країнах світу. Отже, кадрове забезпечення ЗЕД є важливим фактором результативності підприємств у міжнародному бізнесі (рис. 1). Підприємства, які приділяють належну увагу кадровому забезпеченню ЗЕД, мають більше шансів на успіх у конкурентній боротьбі на міжнародному ринку [4].

У цілому управління персоналом під час здійснення ЗЕД підприємства включає кваліфікацію персоналу, його адаптацію відповідно до вимог міжнародного середовища та забезпечення мотивації на високі показники діяльності.

1. Важливість кваліфікованого персоналу визначає успіх ЗЕД підприємства значною мірою залежить від кваліфікації та компетентності персоналу, який займається цим напрямом. Персонал повинен мати глибокі знання у сфері міжнародної торгівлі, економіки, права, культури та інших дисциплін, що необхідні для ефективного здійснення ЗЕД.

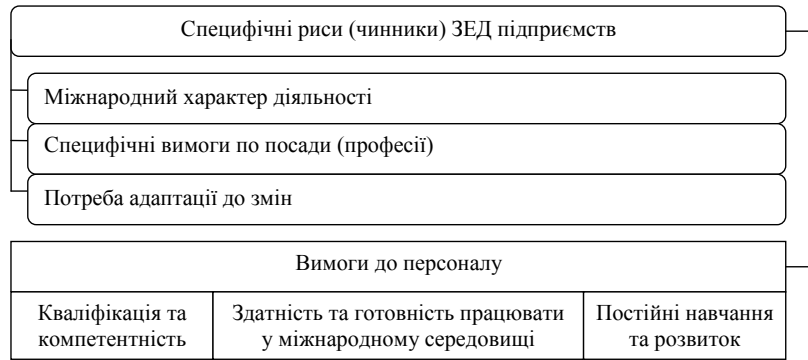

Рис. 2. Специфічні риси (чинники) ЗЕД підприємств

Джерело: сформовано за даними [3—7].

2. Необхідність адаптації персоналу до міжнародного середовища визначає готовність персоналу у сфері ЗЕД до роботи у міжнародному середовищі. Це означає, що він повинен мати навички комунікації та співпраці з людьми з інших країн, а також розуміти культурні відмінності.

3. Важливість мотивації персоналу. Успішна ЗЕД вимагає від персоналу значних зусиль і віддачі. Тому важливо мотивувати персонал на досягнення високих результатів у цій сфері. Це можна зробити за допомогою визначення чітких цілей і завдань для персоналу, який займається ЗЕД, забезпечення його необхідними ресурсами для виконання завдань, впровадження системи винагороди, яка стимулює персонал до досягнення високих результатів [5—7].

Специфіка кадрового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності бізнесу (рис. 2) визначається характером діяльності, професійними вимогами та гнучкістю внаслідок постійних змін. Так, персонал, який займається зовнішньоекономічною діяльністю, повинен мати глибокі знання міжнародного права, економіки, торгівлі, культури та інших дисциплін, повинен бути готовий до роботи в міжнародному середовищі, що передбачає знання іноземних мов, розуміння культурних відмінностей та здатність до комунікації та співпраці з людьми з інших країн. Також у сфері зовнішньоекономічної діяльності існує ряд професій, які мають специфічні вимоги до кваліфікації та компетентності персоналу. Наприклад, для роботи торговим представником необхідні знання у сфері маркетингу, продажів та міжнародної торгівлі. Для роботи юристом у сфері ЗЕД необхідні знання в галузі

міжнародного права. Зовнішньоекономічна діяльність постійно розвивається і змінюється. Тому персонал, який займається цим напрямом, повинен бути готовий до постійного навчання та підвищення кваліфікації.

При підборі персоналу для роботи в сфері ЗЕД необхідно звертати увагу на його освіту, досвід роботи, знання іноземних мов, а також особисті якості. Персонал, який займається зовнішньоекономічною діяльністю, повинен регулярно проходити навчання, щоб підтримувати свою кваліфікацію, бути мотивований на досягнення високих результатів. На основі цих факторів можна виділити ключові вимоги до персоналу, який займається ЗЕД: висока кваліфікація та компетентність, готовність до роботи в міжнародному середовищі, здатність до постійного навчання та розвитку. Так, персонал повинен мати глибокі знання та навички, необхідні для успішного здійснення зовнішньоекономічної діяльності. Працівники мають бути готовими до роботи в умовах культурного різноманіття та співпраці з людьми з інших країн. Фахівці ЗЕД постійно вдосконалюються, проходять процес навчання та підвищення кваліфікації, щоб відповідати вимогам, що змінюються. Для задоволення наявних вимог підприємствам необхідно розробити ефективну систему кадрового забезпечення зовнішньоекономічної діяльності. Така система повинна включати такі елементи: підбору, навчання та мотивації персоналу, що забезпечується внаслідок визначення чітких цілей і завдань для персоналу, який займається ЗЕД, забезпечення персоналу необхідними ресурсами для виконання його завдань, запровадження системи

За статтю					
Чоловіки – 55			Жінки – 45		
За віком					
До 25 років – 15	25–34 роки – 30	35–44 роки – 30	45–54 роки – 20	55 років і старше – 5	
За сферою діяльності					
Експорт – 70			Імпорт – 30		
За регіонами (часткою фахівців в Україні)					
Київська область – 25	Донецька область – 15	Одеська область – 10	Харківська область – 10	Дніпропетровська область – 10	Інші регіони – 20
За освітою					
Повна вища освіта – 30		Спеціалізована вища освіта – 50		Магістерська освіта – 20	
Коефіцієнт кореляції за рівне освіти					
Середня освіта – мінус 0,2	Вища освіта – 0,3		Повна вища освіта – 0,5	Магістерська освіта – 0,7	

Рис. 3. Структура фахівців ЗЕД підприємств України, %

Джерело: власні дослідження за даними Державного комітету статистики.

Таблиця 1. PEST-аналіз кадрового забезпечення ЗЕД в Україні

Політичні	Економічні
Забезпечення стабільної політичної ситуації в Україні сприятиме розвитку економіки та зовнішньоекономічної діяльності. Це позитивно вплине на попит на кадри в сфері ЗЕД. Державна політика в разі, коли вона спрямована на розвиток ЗЕД, сприяє зростанню потреб у кадрах у цій сфері. Міжнародна ситуація також впливає на кадровий склад ЗЕД. Наприклад, зростання торгових обмежень між країнами може призвести до зниження попиту на кадри в сфері ЗЕД.	Економічна ситуація в Україні впливає на попит на кадри в сфері ЗЕД. У період економічного зростання зростає попит на кадри в цій сфері. Світова економічна ситуація також визначає кадровий склад ЗЕД. Наприклад, зростання економіки в країнах-партнерах України може призвести до зростання попиту на кадри в сфері ЗЕД.
Технологічні	Соціальні
Розвиток технологій у сфері ЗЕД характеризує зростання попиту на кадри з певними навичками та компетенціями. Так, розвиток електронної комерції може призвести до зростання попиту на кадри з навичками роботи в електронній комерції. Зміна потреб підприємств у кадрах у сфері ЗЕД також визначає кадровий склад ЗЕД (перехід підприємств до нових форм співпраці з іноземними партнерами може призвести до зростання попиту на кадри з навичками роботи в міжнародних командах).	Відтворення населення в Україні має прямий вплив на кадровий склад ЗЕД. У період скорочення населення зростає попит на кадри в цій сфері. Соціально-економічні умови життя наразі в Україні також впливають на кадровий склад ЗЕД. Наприклад, зниження рівня життя в Україні призводить до зростання попиту на кадри в цій сфері.

Джерело: сформовано на основі [1—7].

винагороди, яка стимулює персонал до досягнення високих результатів, впровадження ефективної системи кадрового забезпечення ЗЕД є важливим фактором успіху підприємства в цій сфері. Статистичний аналіз кадрового складу зовнішньоекономічної діяльності підприємств дозволив дати характеристику фахівців України й відобразити їх інтегрований профіль (рис. 3).

На основі даних Державної служби статистики України, станом на 1 січня 2024 року в Україні працювало 1,5 мільйона осіб, зайнятих у зовнішньоекономічній діяльності. З них 1,3 мільйона осіб були зайняті у сфері експорту, а 0,2 мільйона — у сфері імпорту. Серед фахівців ЗЕД в Україні переважна більшість (80%) має вищу освіту. Серед них 30% мають повну вищу освіту, 50% — спеціалізовану вищу освіту, а 20% — магістерський рівень. Знання іноземних мов є одною ключовою вимогою до фахівців зовнішньоекономічної діяльності. За даними Державної служби статистики України, 70% фахівців ЗЕД в Україні володіють однією або декількома іноземними мовами. Серед них 50% володіють однією іноземною мовою, 20% володіють дво-

ма іноземними мовами, а 10% володіють трьома або більше іноземними мовами. Середній вік фахівців ЗЕД в Україні становить 35 років. Серед жінок середній вік становить 33 роки, а серед чоловіків — 37 років. Як видно з отриманих результатів (рис. 3), існує позитивний зв'язок між рівнем освіти фахівців зовнішньоекономічної діяльності та їх ефективністю. Це означає, що фахівці з вищою освітою, а особливо магістерського рівня, мають більшу ймовірність бути ефективними в роботі. На основі цих результатів зроблено висновок, що підприємствам, які займаються ЗЕД, необхідно приділяти увагу підбору фахівців з вищою освітою, зокрема, магістерського рівня. Проведене перспективне імітаційне моделювання кадрового складу зовнішньоекономічної діяльності підприємств засвідчило позитивну динаміку до зростання кількості фахівців у віці до 25 років та скорочення фахівців у віці понад 45 років. Збільшення залученню фахівців старшого віку можливе лише внаслідок розробки та реалізації програм навчання та підвищення кваліфікації для фахівців, які досягли 45-річного віку.

Таблиця 2. SWOT-аналіз розвитку будівельної галузі України

Сильні сторони	Слабкі сторони
Висока кваліфікація і компетентність фахівців (фахівці зовнішньоекономічної діяльності в Україні мають глибокі знання в галузі міжнародної торгівлі, економіки, права, культури та інших дисциплін, вони також готові до роботи в міжнародному середовищі), доступність фахівців (на ринку праці України є достатня кількість фахівців з необхідними навичками та компетенціями для роботи в сфері ЗЕД).	Нестача досвіду у деяких фахівців (деякі фахівці зовнішньоекономічної діяльності в Україні мають недостатній досвід роботи в цій сфері. Це може призвести до помилок у роботі). Нестача фахівців з певними навичками та компетенціями (у деяких випадках на ринку праці України відсутні фахівці з певними навичками та компетенціями, які є необхідними для роботи в сфері ЗЕД).
Можливості	Загрози
Зростання попиту на кадри в сфері ЗЕД. Попит на кадри в сфері ЗЕД в Україні буде зростати, що пов'язано з такими факторами як стабільна політична ситуація в Україні, державна політика, спрямована на розвиток зовнішньоекономічної діяльності, зростання економіки України та економіки в країнах-партнерах України, розвиток технологій у сфері ЗЕД, зміна потреб підприємств у кадрах у сфері ЗЕД. Розвиток міжнародного співробітництва призведе до зростання потреб у кадрах з навичками роботи в міжнародному середовищі.	Нестабільна політична ситуація в Україні (нестабільна політична ситуація в Україні може призвести до зниження попиту на кадри в сфері ЗЕД). Зростання конкуренції на ринку праці (зростання конкуренції на ринку праці може призвести до підвищення вимог до фахівців зовнішньоекономічної діяльності).

Джерело: сформовано на основі [2—10].

XYZ-аналіз кадрового складу як метод, який дозволяє класифікувати персонал за його потенціалом, де X-фахівці — це фахівці з високим потенціалом. Вони мають глибокі знання та навички, необхідні для успішної роботи в сфері ЗЕД, високий рівень мотивації та результативності; Y-фахівці — це фахівці з середнім потенціалом, достатніми знаннями та навичками для роботи в сфері ЗЕД. Однак, вони можуть потребувати додаткового навчання та розвитку. Z-фахівці — це фахівці з низьким потенціалом. Вони мають недостатні знання та навички для роботи в сфері ЗЕД, можуть мати низький рівень мотивації та результативності. Вказана класифікація дозволяє підприємствам, які займаються ЗЕД, ефективно використовувати власний кадровий потенціал.

Підприємствам необхідно зосередити свої зусилля на розвиток X-фахівців, які є найбільш цінними для та мають найбільший потенціал для зростання, а також забезпечити навчання й розвиток Y-фахівців. Це допоможе їм підвищити свій потенціал і стати більш цінними для підприємства. Суб'єктам підприємництва необхідно розглянути можливість звільнення Z-фахівців, які не можуть забезпечити ефективної роботи підприємства в сфері ЗЕД. Проведення XYZ-аналізу проведено за критеріями: професійні знання та навички, рівень мотивації та результативності, підготовленість до роботи у міжнародному середовищі, потенціал для зростання. На основі XYZ-аналізу зроблено наступні висновки щодо кадрового складу зовнішньоекономічної діяльності підприємств в Україні. В Україні спостерігається дефіцит X-фахівців, що пов'язано з нестачею інвестицій у розвиток освіти та підготовки кадрів для сфери ЗЕД та досвіду у вітчизняних підприємствах у сфері ЗЕД. Також необхідно підвищити мотивацію Y-фахівців шляхом забезпечення справедливої оплати праці й створення умов для професійного розвитку. Важливим залишається питання підвищення кваліфікації Z-фахівців внаслідок навчання та підвищення кваліфікації як резерв приросту перших двох категорій персоналу.

PEST-аналіз кадрового складу ЗЕД підприємств дозволяє визначити фактори, які впливають на попит на кадри в цій сфері (табл. 1). Це важливо для підприємств, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю, щоб ефективно планувати свою кадрову політику. На основі PEST-аналізу можна зробити такі висновки: підприємствам, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю, необхідно приділяти увагу кадровій політиці. Попит на кадри в сфері ЗЕД в Україні буде зростати. Це пов'язано з такими факторами як стабільна політична ситуація в Україні, державна політика, спрямована на розвиток ЗЕД, зростання економіки України та країн-партнерів України, розвиток технологій у сфері ЗЕД, зміна потреб підприємств у кадрах у сфері ЗЕД. Керівникам потрібно розробити систему планування потреб у кадрах, систему підбору та навчання персоналу, систему мотивації персоналу, що допоможе забезпечити ефективну реалізацію ЗЕД.

SWOT-аналіз кадрового складу зовнішньоекономічної діяльності підприємств дозволяє визначити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози, які впливають на цей кадровий склад (табл. 2). Це важливо для підприємств, які займаються зовнішньоекономічною діяльністю, щоб вони могли ефективно планувати свою

кадрову політику. На основі проведеного SWOT-аналізу зроблено наступні висновки. Підприємствам, які займаються ЗЕД, необхідно приділяти увагу розвитку кадрового потенціалу, вони повинні забезпечувати навчання та підвищення кваліфікації фахівців, розвивати навички роботи в міжнародному середовищі, залучати фахівців з необхідними навичками та компетенціями. Державі необхідно підтримувати розвиток кадрового потенціалу в сфері ЗЕД (це можна робити внаслідок розвитку системи освіти та підготовки кадрів для сфери ЗЕД, створення умов для підвищення кваліфікації фахівців, залучення фахівців з інших країн).

Дослідження виявило такі проблеми, які необхідно вирішити для подальшого розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні. До них проблем можна віднести недостатню кількість кваліфікованих фахівців та рівня розвитку інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності, несприятливий інвестиційний клімат. Так, наявна кількість осіб у сфері зовнішньоекономічної діяльності є недостатньою для забезпечення потреб економіки України. Встановлено, що в Україні відсутня добре розвинена інфраструктура зовнішньоекономічної діяльності, яка включала б достатню кількість ефективно працюючих транспортних компаній, юридичних фірм та інших організацій, митних служб, які надають послуги в сфері зовнішньоекономічної діяльності. Несприятливий інвестиційний клімат в країні ускладнює залучення іноземних інвестицій, які є важливим фактором розвитку ЗЕД. Вирішенню цих проблем має сприяти державна політика, спрямована на розвиток ЗЕД. Ця політика повинна включати заходи з розвитку системи освіти та підготовки кадрів для сфери ЗЕД, розвиток інфраструктури, створення сприятливого інвестиційного клімату. Впровадження зазначених заходів сприятиме подальшому розвитку ЗЕД в Україні та підвищенню її ефективності.

Напрямами управління персоналом на рівні підприємства під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності підприємства є створення команди кваліфікованих та мотивованих фахівців, забезпечення персоналу всім необхідним для роботи, його навчання, створення культури підтримки міжнародної діяльності. Під час підбору персоналу для роботи у сфері ЗЕД варто звернути увагу на його освіту, досвід роботи, знання іноземних мов, а також особисті якості. Важливим є сприяння, щоб персонал відчував себе комфортним у міжнародному середовищі, був готовий до співпраці з людьми з інших країн. З цією метою персонал, який працює в сфері ЗЕД, повинен регулярно проходити навчання, щоб підтримувати свою кваліфікацію на високому рівні. Впровадження зазначених рекомендацій допоможе створити ефективну систему управління персоналом й сприятиме успіху підприємства у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Кадрове забезпечення ЗЕД підприємств є важливим фактором успіху в міжнародному бізнесі, а підприємства, які приділяють належну увагу кадровому забезпеченню ЗЕД, мають більше шансів на успіх у конкурентній боротьбі на міжнародному ринку. Кадрове за-

безпечення ЗЕД підприємств має свої особливості в різних країнах світу. В Україні дослідження в галузі кадрового забезпечення ЗЕД підприємств продовжуються. Наразі існує потреба в подальшому вивченні таких питань як вплив глобалізації на кадрове забезпечення ЗЕД підприємств, кадрове забезпечення ЗЕД підприємств у малих і середніх підприємствах, зокрема у країнах з перехідною економікою.

2. В Україні спостерігається дефіцит фахівців з високими професійними навичками та компетенціями в сфері ЗЕД. Це пов'язано з такими факторами як нестача інвестицій у розвиток освіти та підготовки кадрів для сфери ЗЕД, а також досвіду роботи у вітчизняних підприємствах. Саме тому необхідно підвищувати мотивацію фахівців зовнішньоекономічної діяльності. Це можна зробити за допомогою заходів забезпечення справедливої оплати праці й створення умов для професійного розвитку.

Література:

- Баула О., Саржан Ю. Зовнішньоекономічна діяльність як фактор впливу на валютне котирування. Економічний форум. 2022. № 1. С. 80—89. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2022_1_12
- Блажкун О., Тимошенко Н. Шляхи вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Актуальні проблеми економіки та управління. 2018. № 11 URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6678> (дата звернення: 15.01.2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.11.75
- Гадзало Я., Лузан Ю. Зовнішньоекономічна діяльність та результативність функціонування аграрного сектору економіки України Економіка АПК. 2021. № 4. С. 6—17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2021_4_4
- Дерманська Л. Зовнішньоекономічна діяльність України: фискальні наслідки. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління. 2021. Т. 32 (71), № 3. С. 8—12. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_econ_2021_32\(71\)_3_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_econ_2021_32(71)_3_4)
- Дунська А. Управління міжнародною конкурентоспроможністю вітчизняних підприємств на інноваційній основі. Актуальні проблеми економіки. 2012. № 7. С. 104—109.
- Зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів АПК України в умовах зростання загроз і підйомів / О. Шуст, О. Варченко, Д. Крисанов, О. Варченко, Н. Вернюк. Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва. 2022. Вип. 101 (2). С. 172—197. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2022_101\(2\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2022_101(2)_19)
- Ковтун Е., Поліщук І., Турець Ю. Шляхи оптимізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. Вип. 6 (1). С. 172—174.
- Крахмальова Н., Сафронська І., Гнатенко І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємств в контексті розвитку технологічного менеджменту та реалізації безпекової доктрини України. Формування ринкових відносин в Україні. 2023. № 3. С. 75—86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2023_3_13
- Сухорукова О. Стан та особливості зовнішньоекономічної діяльності книжкових видавництв України. Економіка та суспільство. 2019. № 20. С. 400—409.
- Черчик Л. Основні проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств України. Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2015. № 2. С. 21—26.

References:

- Baula, O. and Sarzhan, Yu. (2022), "International trade as a power affecting currency quoting", *Ekonomichnyj forum*, vol. 1, pp. 80—89, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2022_1_12 (Accessed 15 Jan 2024).
 - Krasnyak, O.P. and Kurylo, N.F. (2018), "Improvement of the system of management of foreign economic activity of enterprises in vinnitsk region", *Efektivna ekonomika*, vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6678> (Accessed 15 Jan 2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2018.11.75
 - Hadzalo, Ya. and Luzan, Yu. (2021), "Foreign economic activity and the performance of the agricultural sector of Ukraine's economy", *Ekonomika APK*, vol. 4, pp. 6—17, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2021_4_4 (Accessed 15 Jan 2024).
 - Dermans'ka, L. (2021), "Foreign economic activity of Ukraine: fiscal consequences", *Vcheni zapysky Tavrijs'koho natsional'noho universytetu imeni V. I. Vernads'koho. Serii: Ekonomika i upravlinnia*, vol. 32 (71), no. 3, pp. 8—12, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_econ_2021_32\(71\)_3_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/UZTNU_econ_2021_32(71)_3_4) (Accessed 15 Jan 2024).
 - Duns'ka, A. (2012), "Management of international competitiveness of domestic enterprises on an innovative basis", *Aktual'ni problemy ekonomiky*, vol. 7, pp. 104—109.
 - Shust, O. Varchenko, O. Krysanov, D. Varchenko, O. and Verniuk, N. (2022), "Foreign economic activities of Ukraine's agriculture subjects under the conditions of growing threats and upgrades", *Zbirnyk naukovykh prats' Umans'koho natsional'noho universytetu sadivnytstva*, vol. 101 (2), pp. 172—197, available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2022_101\(2\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/zhpumus_2022_101(2)_19) (Accessed 15 Jan 2024).
 - Kovtun, E. Polischuk, I. and Turets', Yu. (2016), "Ways to optimize the foreign economic activity of domestic enterprises", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu*, vol. 6 (1), pp. 172—174.
 - Kрахмаль'ova, N. Safrons'ka, I. and Hnatenko, I. (2023), "Foreign economic activities of enterprises in the context of the development of technological management and implementation of the security doctrine of Ukraine", *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini*, vol. 3, pp. 75—86, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2023_3_13 (Accessed 15 Jan 2024).
 - Sukhorukova, O. (2019), "State and peculiarities of foreign economic activity of book publishing houses of Ukraine", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 20, pp. 400—409.
 - Cherchyk, L. (2015), "Main problems of foreign economic activity of Ukrainian enterprises", *Ekonomichnyj chasopys Skhidnoievropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, vol. 2, pp. 21—26.
- Стаття надійшла до редакції 17.01.2024 р.*

УДК 338.2

А. В. Шлапак,
 д. е. н., доцент, завідувач кафедри міжнародної економіки,
 Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8697-7039>
 О. А. Іващенко,
 к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки,
 Київський столичний університет імені Бориса Грінченка
 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-778X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.31

ЕКОНОМІКА МІСТА: БЕЗПЕКА ТА СОЦІАЛЬНА СКЛАДОВА

A. Shlapak,
 Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head
 of the Department of International Economics, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University
 O. Ivashchenko,
 PhD in Economics, Associate Professor,
 Associate Professor of the Department of International Economics, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

ECONOMY OF THE CITY: SECURITY AND SOCIAL COMPONENT

Мета представленої роботи полягає в визначенні особливостей економіки міста, врахуванні таких складових як безпека та соціальна компонента, а також визначення їх місця в загальній економічній системі міста. Економічна система міста визначається комплексом виробничих, фінансових, торговельних та інших економічних відносин, що виникають у межах міського середовища. Вона охоплює різні сектори економіки, включаючи промисловість, послуги, торгівлю, фінанси та інші галузі. Основні аспекти економічної системи міста включають: розташування промислових підприємств та виробничих об'єктів у межах міста; використання сучасних технологій у виробничому процесі для підвищення продуктивності та конкурентоспроможності; наявність банків, страхових компаній та інших фінансових установ для обслуговування мешканців та бізнесу; послуги технічного обслуговування та консультування для підприємств та громадян; функціонування магазинів, ринків та інших торговельних об'єктів для забезпечення споживчих потреб мешканців та підтримки бізнесу; розвиток інтернет-торгівлі та електронних платіжних систем; залучення інвестицій для розвитку міської інфраструктури, бізнес-проектів та соціальних програм; ефективне управління бюджетом та фінансовими ресурсами міста; створення просторів для розвитку та впровадження новаторських технологій; підтримка наукових досліджень та інноваційних проектів; забезпечення належних умов праці, розвиток навчання та навичок, боротьба з безробіттям; приваблення та утримання кваліфікованої робочої сили; розвиток та підтримка мережі доріг, громадського транспорту та інших транспортних засобів; забезпечення стійкості та доступності енергетичних та комунікаційних мереж; здійснення заходів для збереження довкілля та впровадження екологічно чистих технологій; реалізація стратегій сталого розвитку, спрямованих на довгострокову стійкість міста; залучення мешканців до прийняття рішень та управління містом; забезпечення прозорості та відкритості у владі та управлінні; розвиток міжнародних торговельних та економічних зв'язків для залучення іноземних інвестицій та розширення експортних можливостей міста. Економічна система міста є динамічною та взаємопов'язаною. Розвиток цієї системи зазвичай визначається міськими стратегіями, спрямованими на стимулювання економічного зростання, підтримку інновацій, підвищення конкурентоспроможності та покращення якості життя. Всі ці аспекти взаємодіють та визначають економічний образ міста. Інтегрований та узгоджений підхід до розвитку може сприяти створенню стійкої та конкурентоспроможної економічної системи міста, яка відповідає сучасним викликам та потребам мешканців.

The purpose of the presented work is to determine the features of the city's economy, to take into account such components as security and the social component, as well as to determine their place in the general economic system of the city. The economic system of the city is determined by a complex of production, financial, trade and other economic relations that arise within the urban environment. It covers various sectors of the economy, including industry, services, trade, finance and other industries. The main aspects

of the city's economic system include: the location of industrial enterprises and production facilities within the city; use of modern technologies in the production process to increase productivity and competitiveness; availability of banks, insurance companies and other financial institutions to serve residents and businesses; maintenance and consulting services for enterprises and citizens; the operation of shops, markets and other commercial facilities to meet the consumer needs of residents and support business; development of Internet trade and electronic payment systems; attraction of investments for the development of city infrastructure, business projects and social programs; effective management of the budget and financial resources of the city; creation of spaces for the development and implementation of innovative technologies; support of scientific research and innovative projects; ensuring proper working conditions, development of training and skills, combating unemployment; attraction and retention of qualified workforce; development and support of the network of roads, public transport and other means of transport; ensuring stability and availability of energy and communication networks; implementation of measures to preserve the environment and the introduction of environmentally friendly technologies; implementation of sustainable development strategies aimed at long-term sustainability of the city; involvement of residents in decision-making and city management; ensuring transparency and openness in power and management; development of international trade and economic ties to attract foreign investments and expand the city's export opportunities. The economic system of the city is dynamic and interconnected. The development of this system is usually determined by urban strategies aimed at stimulating economic growth, supporting innovation, increasing competitiveness and improving the quality of life. All these aspects interact and determine the economic image of the city. An integrated and coordinated approach to development can contribute to the creation of a sustainable and competitive economic system of the city that meets the modern challenges and needs of residents.

Safety and social components are key aspects that are important to consider in the city's economic system to ensure sustainable development and improve the quality of life of residents. The current study found that these two components affect the city's economic system: stability and security in the city are key factors for successful business operations; development of an effective security system, including video surveillance systems, police presence and other measures to ensure community and business protection; protection of critical objects, energy systems, transport networks and other elements of the economic infrastructure from possible threats and attacks; development of crisis management plans and preparedness for possible dangers for effective response to emergency situations; creation of conditions for equal access to economic opportunities, education, health care and other resources for all segments of the population; development of educational programs and infrastructure to ensure quality education and development of skills that meet the needs of the labor market; ensuring access to effective health care and social support to support the health and well-being of the population; involving the community in decision-making, taking into account their opinions and needs to create an open and transparent administration; implementation of programs and projects aimed at supporting employment, especially among vulnerable population groups; creation of conditions for equal access to all spheres of society for people from different social and economic groups. The presented components interact and interconnect, creating sustainable and viable urban ecosystems. Ensuring security and social stability are prerequisites for the successful functioning of the city's economic system and the achievement of a high level of quality of life for all its residents.

Ключові слова: економіка міста, система економічної безпеки, розвиток, ризики, управління соціальною безпекою, рівень соціальної безпеки міста, соціальна підсистема, безпека, економічний розвиток, економічна безпека.

Key words: city economy, economic security system, development, risks, social security management, city social security level, social subsystem, security, economic development, economic security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні в час трансформацій, глобалізації та формуванні цифрової економіки, можливо зазначити, що економіка міста стає ще більш складною системою, яка включає в себе різноманітні аспекти, включаючи безпеку та соціальну складову. Важливо розглядати ці аспекти разом, оскільки вони взаємодіють між собою і впливають на стабільність та розвиток міст.

Саме тому визначаючи актуальність представлено-го питання доцільно зауважити, що забезпечення умов для розвитку бізнесу та інвестицій є ключовим аспектом економічної безпеки міста. Ефективна правова система, захист прав власності та боротьба з корупцією сприяють підприємницькому середовищу. Розвинена інфраструктура та безпечний транспортний доступ є важливими для економічного розвитку міста. забезпе-

чення безпеки дорожнього руху та якісного інфраструктурного обслуговування сприяє ефективності бізнесу та зручності життя населення [1—3].

У цифрову епоху важливо забезпечувати захист інформації та кібербезпеку для підприємств та громадян міста. Заходи щодо захисту від кіберзагроз сприяють економічній стійкості.

Також слід брати до уваги те, що розвиток соціальної інфраструктури, такої як освіта, охорона здоров'я, культура та соціальне обслуговування, має велике значення для забезпечення якості життя громадян та підвищення їхнього рівня освіти та здоров'я.

Створення робочих місць та сприяння високому рівню зайнятості є ключовим аспектом соціальної складової. Розвиток високотехнологічних індустрій та підтримка підприємництва сприяють створенню робочих місць.

Розробка політик, спрямованих на зменшення соціальних нерівностей та сприяння інклюзивному розвитку, є важливою для створення рівних можливостей для всіх членів громади.

Об'єднання такої складової розвитку, як "безпека" та соціальної складової в економіці міста визначає загальний розвиток та добробут громади. В умовах взаємодії цих аспектів економіка міста може стати більш стійкою та сприяти загальному підвищенню якості життя громадян. Саме тому представлена тематика є актуальною та потребує подальших досліджень окремих складових через змінність навколишнього середовища та трансформаційні процеси в економіці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичне обґрунтування та емпіричні дослідження окремих складових локального рівня економічних процесів є сьогодні необхідною складовою для розуміння та здійснення, трансформації окремих глобальних економічних процесів на локальний рівень або рівень міста. Дослідження економіки міста — це комплексний аналіз різних аспектів економічного розвитку міського населеного пункту. Таке дослідження може включати в себе різноманітні питання, спрямовані на розуміння економічного стану, факторів розвитку, проблем та можливостей міста. Зазначимо деякі можливі аспекти та напрямки дослідження економіки міста: аналіз рівня виробництва та економічної активності міста шляхом визначення ВРП; вивчення структури ринку праці, рівня зайнятості, безробіття та ринку праці; оцінка розвиненості та ефективності транспортної, енергетичної, телекомунікаційної та іншої інфраструктури; дослідження умов для підприємництва, рівня конкуренції, доступності фінансових ресурсів та підтримки для бізнесу; вивчення рівня інноваційної активності, присутності наукових та технічних центрів, інноваційних підприємств тощо; аналіз соціальних показників, таких як освіта, охорона здоров'я, рівень бідності та соціальна інклюзія; оцінка фінансової стійкості міста, включаючи бюджетну дисципліну та управління фінансами; аналіз споживчих тенденцій та рівня життя населення; оцінка сталості розвитку та впливу економіки міста на навколишнє середовище; аналіз якості муніципального управління та діяльності місцевих органів влади.

Саме ці аспекти економіки міста знайшли своє відображення в роботах таких вчених та економістів, як: Алексеєва К., Малевич М., Птащенко О., Баранова О., Бурик З. [4], Амосов О. [5], Бабіна Н., Зачосова Н. [2], Бутенко Д., Ткачук І. [6], Власюка О. [7], Довбенко Д. [8], Єлізаров О., Радченка О. [9], Резнікова Н., Панченко [10], Скорук О. [11], Швець І. [12] та інші.

Через змінність економічного простору сьогодення на різних його рівнях деякі аспекти розвитку міст та особливо економіка міст потребує постійних та ретельних досліджень для швидкого реагування та трансформації під впливом навколишнього середовища.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті полягає в дослідженні особливостей економіки міст у сучасних трансформаційних умовах та визначення місця соціальної та безпекової складової в системі економіки міста.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спираючись на теоретичні дослідження та думки сучасних дослідників [4; 5; 7; 12—14] питання економіки міста, економічної системи міста та її складових, можливо значити, що під терміном "економіка міста" можливо розуміти, що це є система виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних та нематеріальних благ та послуг у межах конкретного міського простору. Сутність економіки міста визначається комплексом економічних, соціальних, технологічних та інституційних процесів, які відбуваються в межах міського середовища.

В умовах сучасних трансформаційних змін та становлення цифрової економіки, доцільним є виокремити наступні особливості економічної системи міста чи економіки міста:

- міста є центрами, де зосереджені різноманітні ресурси, такі як людський капітал, культурні ресурси, інфраструктура, інновації та інші. Ефективний розподіл цих ресурсів визначає економічний потенціал міста;

- міста зазвичай є центрами бізнесу та інновацій. Присутність підприємств, стартапів, наукових інститутів та технопарків визначає ступінь інноваційного розвитку;

- міста притягують населення з різних регіонів через можливості зайнятості та розвитку кар'єри. Ринок праці має важливий вплив на економічну активність та розвиток міста;

- якість освіти, охорони здоров'я, культурних та розважальних установ, а також доступ до житла і комунікацій визначають соціальну структуру та комфортність для мешканців міста;

- ефективна транспортна мережа важлива для руху товарів, послуг та людей, що сприяє економічній діяльності та забезпечує зручність життя мешканців;

- ефективне муніципальне управління, добре розроблені господарські стратегії та політики визначають напрями розвитку міста;

- різноманітність та попит на товари та послуги є важливим фактором економічної динаміки міста;

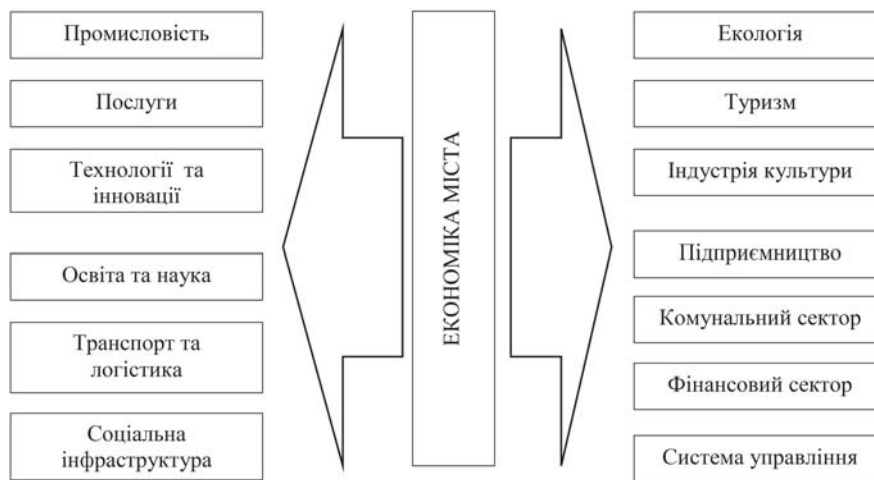

Рис. 1. Складові економіки міста

Джерело: складено авторами на основі [8; 5; 9; 15].

— міста активно взаємодіють у межах регіонів та глобальних мереж, встановлюючи економічні партнерства, що визначають їхню місцеву та глобальну роль.

Сутність економіки міста полягає в тому, як ці різноманітні аспекти взаємодіють та впливають на сталий розвиток, конкурентоспроможність та якість життя мешканців. Успішне управління цими факторами визначає економічний успіх міста.

Отже, основні складові економіки міста доцільно представити на рис. 1.

Представлені складові взаємодіють та визначають економічний ландшафт міста, створюючи умови для розвитку бізнесу, покращення якості життя мешканців та сталого економічного зростання. При цьому важливо забезпечити баланс між різними секторами та забезпечити узгоджене та стале управління економікою міста.

Також слід зауважити, що на розвиток міста впливають такі глобальні компоненти як безпека та соціальна компонента.

Компонента безпеки економіки міста є критично важливою для стабільного та успішного розвитку. Вона охоплює різноманітні аспекти, спрямовані на забезпечення захисту бізнес-середовища, інфраструктури, інформаційних систем, а також фізичної та кібербезпеки міста. Основні елементи безпеки складової економіки міста включають: безпеку бізнесу, інфраструктурну безпеку, інформаційну безпеку, економічну безпеку, екологічну безпеку.

При цьому зауважимо, що захист від внутрішніх та зовнішніх загроз для підприємств, включаючи системи моніторингу, контролю доступу та кризового управління. Також слід враховувати захист від можливих загроз для ключових об'єктів інфраструктури, таких як електростанції, водопостачання, транспортні мережі тощо [10; 11].

Захист від кібератак, включає заходи щодо захисту інформаційних систем та даних міста та його підприємств, захист від дезінформації, фейків та інших загроз для інформаційного простору міста.

Реалізація заходів для зменшення ризиків зі сторони природних катастроф, забезпечення екологічної без-

пеки та збереження ресурсів складають екологічний напрям забезпечення безпеки економіки міста.

Взаємодія цих аспектів формує безпекову основу для сталого економічного розвитку міста та його мешканців. Безпекова складова економіки міста є важливим чинником для приваблення інвестицій, забезпечення якісного життя та створення умов для економічного зростання.

Соціальна складова економіки міста визначається рядом аспектів, які стосуються якості життя мешканців, рівня соціального розвитку та взаємодії у міському середовищі. Вона включає різноманітні аспекти, орієнтовані на задоволення основних потреб та підвищення соціального благополуччя громади. Декілька ключових аспектів соціальної складової економіки міста включають: освіту, сферу охорони здоров'я, систему соціальної захищеності, культурно-розважальну інфраструктуру, житлову політику, систему соціальної взаємодії.

Поєднання цих елементів складової формує соціальне середовище міста, яке сприяє загальному благополуччю та задоволенню потреб громадян. Забезпечення сталого та справедливого соціального розвитку є ключовим фактором для сталого економічного розвитку міста. Соціальна складова взаємодіє з економічними та екологічними аспектами, створюючи узгоджену систему, яка сприяє розвитку і виправленню соціальних проблем.

Спираючись на зазначені теоретичні обґрунтовані компоненти безпеки та соціальної компоненти в системі економіки міста, доцільним є представлення підходу до визначення взаємозв'язку між цими компонентами в поєднанні з іншими елементами економіки міста. Зазначене схематичне відображення представимо на рис. 2.

Представлене схематичне зображення врахування соціальної компоненти та безпеки в економіці міста наочно демонструє взаємозалежність та взаємозв'язок кожного елемента в загальній системі економіки міста.

ВИСНОВКИ

Врахування соціальної компоненти та безпеки в економіці міста є важливою передумовою для сталого

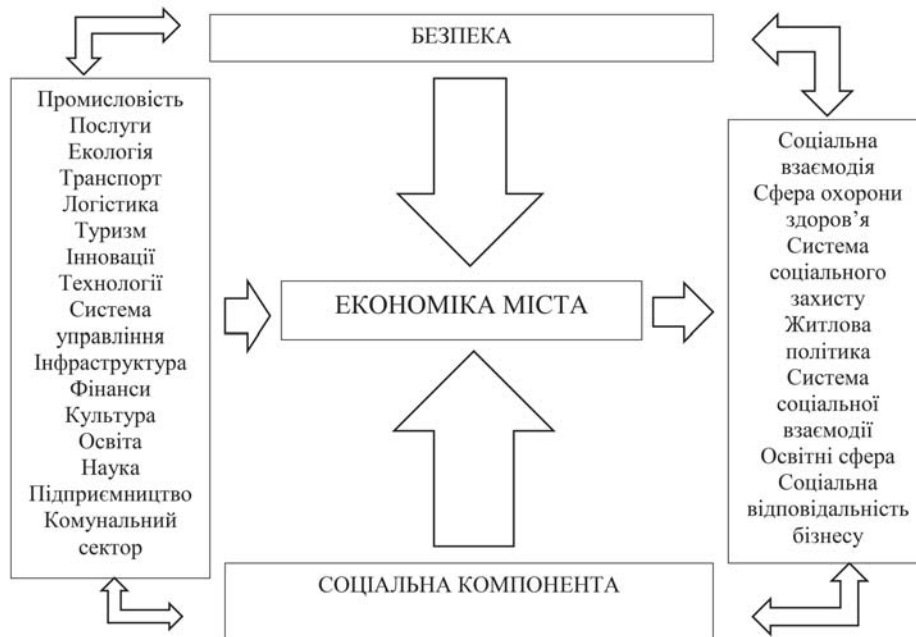

Рис. 2. Взаємозв'язок економіки міста з компонентою безпеки та соціальною компонентою

Джерело: авторське бачення.

розвитку та покращення якості життя мешканців. Зважаючи на розглянуті складові, можна зробити наступні висновки:

— щодо врахування соціальної компоненти: забезпечення якісної освіти та доступу до неї є ключовим для розвитку кваліфікованої робочої сили та підвищення конкурентоспроможності міста; важливість медичної інфраструктури та соціальних служб для забезпечення здоров'я та благополуччя населення; сприяння соціальній справедливості та включенню, зменшення соціальних нерівностей, є важливим завданням для створення сприятливого та гармонійного міського середовища; розвиток культурних та розважальних заходів сприяє формуванню позитивного образу міста та покращенню якості життя.

— щодо врахування компоненти безпеки: забезпечення безпеки для бізнесу стимулює інвестиції та сприяє економічному зростанню міста; ефективна система безпеки та правопорядку є передумовою для стабільності та привабливості місця для проживання та роботи; захист економічної інфраструктури від можливих загроз сприяє уникненню економічних втрат та підвищує стійкість міста до кризових ситуацій; врахування екологічних аспектів у забезпеченні безпеки сприяє сталому використанню природних ресурсів та збереженню навколишнього середовища.

Узгоджене врахування соціальної компоненти та безпеки в економіці міста дозволяє створити інтегроване та стале міське середовище, яке приваблює інвестиції, розвиває бізнес та забезпечує добробут мешканців. Сучасні виклики, такі як зміни клімату, економічні труднощі та соціальні проблеми, вимагають комплексного підходу до управління містом, де соціальна та безпекова компоненти взаємодіють для досягнення сталого та інклюзивного розвитку.

Література:

1. Reznikova N., Ivashchenko O., Hrynychak N., Dvornyk I. Monetary traps of the new macroeconomic consensus: problems of stabilization policy after COVID-19. *Economic of development*. 2022. Vol. 21 (1). P. 17—24.
2. Бабіна Н. О., Зачосова Н. В. Економіко-фінансова безпека підприємств України як елемент фінансової безпеки держави в контексті інтеграційних процесів // *Управлінський аспект забезпечення фінансової безпеки України: колективна монографія / за ред. О. В. Черевка*. Черкаси: Видавець Ю. А. Чабаненко, 2018. С. 185—206.
3. Гарькава В.Ф. Економічна безпека регіонів України. *Економіка України*. 2022. № 2. С. 37—49.
4. Alekseeva K., Maletych M., Ptashchenko O., Baranova O., Buryk Z. State Business Support Programs in Wartime Conditions. *Economic Affairs*. 2023. Vol. 68. P. 231—242.
5. Амосов О.Ю. Фінансова безпека підприємства в сучасних економічних умовах: теоретичний аспект. *Проблеми економіки*. 2011. № 4. С. 76—80.
6. Бутенко Д.С., Ткачук І.І. Трансфер інноваційних технологій: сутність і значення для сучасної економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. С. 232—235.
7. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. 48 с.
8. Довбенко В.І. Роль потенціалу трансферу знань і технологій в інноваційному процесі. 2013. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/24609/1/39-254-263.pdf>
9. Єлізаров О.В, Радченко О.В. Соціальна й економічна безпека України: стратегічні пріоритети та доктринальні положення. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. Серія: Державне управління. 2019. Вип. 2. С. 147—154.

10. Резнікова Н., Панченко В. Мінні поля міжнародної економічної політики: як країнам не втратити здатність до розвитку. Київ: Аграр Медіа Груп, 2022. 674 с.

11. Скорук О.В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 6 (3). С. 39—42.

12. Швець І.Б. Економічна безпека в управлінні персоналом. Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. 2009. Вип. 36 (1). С. 179—184.

13. Reznik O., Kovalchuk A., Getmanets O., Nastuyuk V., Andriichenko N. Financial security of the state. Journal of Security and Sustainability Issues. 2020. Vol. 9 (3). P. 843—852.

14. Резнікова Н.В., Панченко В.Г., Івашченко О.А. Від синтезу економічних теорій до політичного консенсусу: монетарно-фіскальні дилеми макроекономічної стабілізації в умовах коронакризи. Економіка України. 2021. № 4 (713). С. 21—44.

15. Офіційний сайт "Економічна правда". Уряд схвалив Стратегію економічної безпеки до 2025 року. 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/10/671791/>.

References:

1. Reznikova, N., Ivashchenko, O., Hrynychak, N. and Dvornyk, I. (2022), "Monetary traps of the new macroeconomic consensus: problems of stabilization policy after COVID-19", Economic of development, vol. 21, no. 1, pp. 17—24.

2. Babina, N. and Zachosova, N. (2018), Ekonomiko-finansova bezpeka pidpryyemstv Ukrayiny yak element finansovoyi bezpeky derzhavy v konteksti intehratsiynykh protsesiv [Economic and financial security of Ukrainian enterprises as an element of financial security of the state in the context of integration processes], Vydavets' YU. A. Chabanenko, Cherkasy, Ukraine.

3. Har'kava, V. (2022), "Economic security of the regions of Ukraine", Economy of Ukraine, vol. 2, pp. 37—49.

4. Alekseieva, K., Maletych, M., Ptashchenko, O., Baranova, O. and Buryk, Z. (2023), "State Business Support Programs in Wartime Conditions", Economic Affairs, vol. 68. pp. 231—242.

5. Amosov, O. (2011), "Financial security of an enterprise in modern economic conditions: theoretical aspect", Problemy ekonomiky, no. 4, pp. 76—80.

6. Butenko, D. and Tkachuk, I. (2015), "Transfer innovatsiynykh tekhnolohii: sutnist i znachennia dlia suchasnoi ekonomiky Ukrainy", Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, pp. 232—235.

7. Vlasyuk, O. (2008), Teoriya i praktyka ekonomichnoyi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku [Theory and practice of economic security in the system of economic science], Nats. in-t probl. mizhnar. bezpeky pry Radi nats. bezpeky i oborony Ukrayiny, Kyiv, Ukraine.

8. Dovbenko, V. (2013), "The role of the potential of knowledge and technology transfer in the innovation process", available at: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/24609/1/39-254-263.pdf> (Accessed 21 Jan 2024).

9. Yelizarov, O. and Radchenko, O. (2019), "Social and economic security of Ukraine: strategic priorities and doctrinal provisions", Bulletin of National University of Civil Defense of Ukraine. State Management series, vol. 2, pp. 147—154.

10. Reznikova, N. and Panchenko, V. (2022), Minni polia mizhnarodnoi ekonomichnoi polityky: iak krainam ne vtratyty zdattnist' do rozvytku [Minefields of international economic policy: how countries do not lose their ability to develop], Ahrar Media Hrup, Kyiv, Ukraine.

11. Skoruk O.V. (2016), "Economic security state: essence, components of elements and software problems", Uzhorod National University Herald. Series: International Economic Relations and World Economy, vol. 6, no. 3, pp. 39—42.

12. Shvets, I. (2009), "Economic security in personnel management", Naukovi pratsi DonNTU. Seriya: ekonomichna, vol. 36, no. 1, pp. 179—184.

13. Reznik, O., Kovalchuk, A., Getmanets, O., Nastuyuk, V. and Andriichenko, N. (2020), "Financial security of the state", Journal of Security and Sustainability Issues, vol. 9, no.3, pp. 843—852.

14. Reznikova, N., Panchenko, V. and Ivashchenko, O. (2021), "From Synthesis of Economic Theories to Political Consensus: Monetary and Fiscal Dilemmas of Macroeconomic Stabilization in the Context of the Coronavirus Crisis", Economy of Ukraine, vol. 4, no. 713, pp. 21—44.

15. The official website of Ekonomichna Pravda (2021), "The government has approved the Economic Security Strategy until 2025", available at: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/03/10/671791/> (Accessed 21 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 23.01.2024 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 373.61

Ю. М. Лопатинський,
д. е. н., професор кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9125-7818>
Л. Д. Водянка,
к. е. н., доцентка кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8153-2532>
Р. В. Хіль,
аспірант кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-4591-9667>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.37

РОЗВИТОК ЕКОСИСТЕМИ СТАРТАПІВ В УКРАЇНІ НА ПРИКЛАДІ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Yu. Lopatynskyi,
Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Business
and Human Resource Management, Chernivtsi Yuriy Fedkovich National University
L. Vodianka,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Business
and Human Resource Management, Chernivtsi Yuriy Fedkovich National University
R. Khil,
Postgraduate student of the Department of Business and Human Resource Management,
Chernivtsi Yuriy Fedkovich National University, Chernivtsi Yuriy Fedkovich National University

DEVELOPMENT OF THE STARTUP ECOSYSTEM IN UKRAINE AS AN EXAMPLE OF THE CHERNIVET REGION

У статті розглянуто розвиток екосистеми стартапів. На основі аналізу даних про фінансове забезпечення стартапів в Україні можна зазначити, що ринок стартапів в країні активно розвивається, проте стикається з конкретними фінансовими викликами, які пов'язані із наслідками війни в Україні. Відповідно до статистичних даних менше 10% стартапів мають доступ до венчурного капіталу, тоді як інші здійснюють пошук альтернативних джерел фінансування.

Грантові програми від "єРобота" стали ключовим джерелом фінансування для українських стартапів. Різноманітність програм та активна участь державних організацій, таких як Державний центр зайнятості дозволяють охопити значну кількість напрямків та запитів потенційних діючих підприємців. Проте, обсяг доступних грантів залишається обмеженим, і конкуренція між стартапами за такими ресурсами висока.

У зв'язку з цим можна визначити потребу в подальших заходах для покращення доступу до фінансування для стартапів в Україні. Це може включати розвиток нових фінансових інструментів, стимулювання інвестиційного клімату та сприяння взаємодії між стартапами та інвесторами. Незважаючи на війну, нові стартапи все ще продовжують з'являтися, після вторгнення росії майже 250 000 українських підприємців розпочали нові проекти. Під час війни технологічні стартапи та ІТ-бізнес є головними драйверами економічного зростання та інвестиційної активності в Україні. З обсягом ринку в 5,5 млрд доларів США галузь зросла на 13% в 2022 році.

Стартап-середовище в Україні активно розвивається, і в цьому процесі важливу роль відіграють наступні аспекти: інкубатори та акселератори; технологічні парки; фінансування; освіта та навчальні програми; технічна експертиза; іноземна підтримка; громадські ініціативи; нетворкінг та заходи.

The article examines the development of the startup ecosystem. Based on the analysis of data on the financial support of startups in Ukraine, it can be noted that the startup market in the country is actively developing, but it faces specific financial challenges related to the consequences of the war in Ukraine. According to statistics, less than 10% of startups have access to venture capital, while others are looking for alternative sources of funding.

YeRobot's grant programs have become a key source of funding for Ukrainian startups. The variety of programs and the active participation of state organizations, such as the State Employment Center, allow us to cover a significant number of directions and requests of potential active entrepreneurs. However, the volume of available grants remains limited, and competition among startups for such resources is high.

In this regard, it is possible to determine the need for further measures to improve access to financing for startups in Ukraine. This may include the development of new financial instruments, stimulation of the investment climate and promotion of interaction between startups and investors. Despite the war, new startups still continue to appear, after the Russian invasion, almost 250,000 Ukrainian entrepreneurs started new projects. During the war, technology startups and IT businesses are the main drivers of economic growth and investment activity in Ukraine. With a market size of US\$5.5 billion, the industry will grow by 13% in 2022.

The startup environment in Ukraine is actively developing, and the following aspects play an important role in this process: incubators and accelerators; technological parks; financing; education and training programs; technical expertise; foreign support; public initiatives; networking and events.

This shows how the success of Ukrainian startups affects the country's economy, drives technological progress and brings Ukraine to the world innovation arena. Their activities stimulate the development of the high-tech sector, attracting investments and strengthening Ukraine's position in the global innovation ecosystem.

*Ключові слова: стартап, екосистема, фінансування стартапів, гранти, державні програми.
Key words: startup, ecosystem, financing of startups, grants, government programs.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

За останнє десятиліття зростання української стартап-екосистеми було вражаючим. Українські стартапи розробили низку інноваційних продуктів від фінтеху до агротехнологій та інших галузей, а також створили чимало інноваційних продуктів і послуг. Однак, незважаючи на свої досягнення, українські стартапи все ще стикаються з низкою проблем. Зокрема, українські стартапи історично мали труднощі із залученням інвестицій через сприйняття України як ринку з високим рівнем ризику. Іншою серйозною проблемою є культурні та мовні бар'єри, з якими стикаються українці. Триваюча війна між Росією та Україною в Україні також є серйозним бар'єром для українських стартапів. Тому, уявлення про те, що Україна є ринком з високим рівнем ризику, є основною перешкодою для стартапів. Це відлякує іноземних інвесторів та клієнтів і ускладнює вихід вітчизняних стартапів на міжнародні ринки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗВ'ЯЗАННЯ ДАНОЇ ПРОБЛЕМИ І НА ЯКІ СПИРАЄТЬСЯ АВТОР, ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ОЗНАЧЕНА СТАТТЯ

Значна чисельність вітчизняних і зарубіжних учених і практиків досліджувало таке явище, як стартапи, екосистеми стартапів, а також фактори, що впливають на їх розвиток. Так, Гусаковська Т. О., Кужель Н. Л. [1]; зосередили увагу на екосистемі стартапів. У свою чергу Курченко О. О. [6] Скорик Г. І., Недошитко А. А. [8] проаналізували екосистеми підтримки та розвитку стартапів в Україні у регіональному розрізі. Сак Т. В., Шостак Л. В., Вознюк Ю. С. [9] розглянули фактори створення екосистем стартапів та запропонували організаційно-економічний механізм інтеграції освіти, науки та бізнесу. У фаховому середовищі активно дискутуються питання щодо підтримки стартапів та формування державної інноваційної політики [2—5; 7].

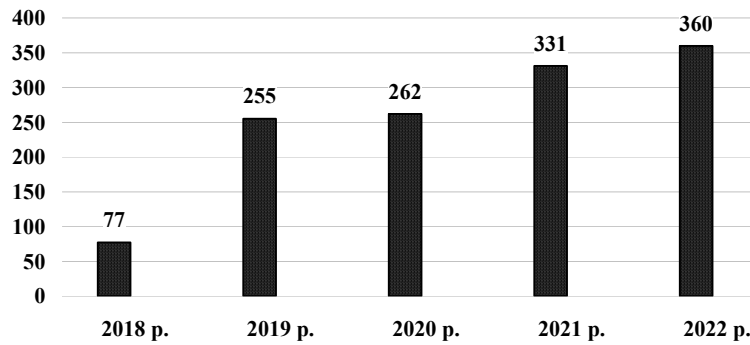

Рис. 1. Кількість українських стартапів, що вийшли на світовий ринок у 2018–2022 роках

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Таким чином, тематика стартапів є багатогранною та складною, що пов'язано з мінливістю даної сфери інноваційної діяльності, а формування екосистеми стартапів потребує детального вивчення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Дуже важливо розуміти генезис розвитку української стартап-екосистеми. Це пов'язано з тим, що стартапи є рушіями інновацій, економічного зростання та розвитку технологічних рішень. У сучасному бізнес-середовищі стартапи стають каталізаторами змін у різних галузях, і їхній успіх залежить від існування належної екосистеми.

Існує кілька важливих аспектів розвитку стартап-екосистеми в Україні. Створення сприятливого середовища для стартапів сприятиме створенню нових робочих місць, залученню кваліфікованих фахівців та стимулюванню інноваційного потенціалу країни.

Роль фінансів у цьому контексті є надзвичайно важливою. Фінансова підтримка дозволяє стартапам зробити перші кроки, вивести свої ідеї на ринок і створити продукти та послуги, здатні конкурувати на глобальному рівні.

Крім того, розвиток екосистеми стартапів створює сприятливе середовище для обміну ідеями та співпраці між компаніями та урядами. Це може допомогти вирішити низку проблем та підтримати інноваційні проекти. Взаємодія з існуючими компаніями, інвесторами та іншими учасниками екосистеми дозволяє стартапам вивчати досвід інших, отримувати доступ до нових ринків та підвищувати свої шанси на успіх.

Аналіз поточного стану стартап-екосистеми в Україні є необхідним кроком для розуміння динаміки та перспектив сектору. Дослідження стартап-екосистеми включає оцінку різних аспектів корпоративного, інвестиційного, інфраструктурного та регуляторного середовища.

Оцінка стану венчурних інвестицій в українські стартапи є важливим кроком у розумінні динаміки української стартап-екосистеми. Український ринок стартапів переживає перехідний період і привертає увагу вітчизняних та іноземних інвесторів.

За останні п'ять років венчурні інвестиції в українські стартапи значно зросли і перевищили 300 мільйонів доларів США, що свідчить про активний інтерес інвесторів до місцевих інноваційних проектів.

Подальший аналіз секторів та галузей, які найбільше приваблюють венчурні інвестиції, показує, що інформаційні технології, медичні технології та сільськогосподарські технології є найпривабливішими для інвесторів — на ці сектори припадає понад 60% інвестицій.

Україна вже визнана однією з найперспективніших локацій для стартапів у Східній Європі, а кількість інвесторів, які беруть активну участь у розвитку стартап-екосистеми країни, значно зросла.

Startup Ranking Service щорічно складає рейтинг кількості стартапів у кожній країні; станом на грудень 2023 року до рейтингу увійшли 137 країн, серед яких Україна посіла 39-те місце з 371 стартапом. Не дивно, що перше місце посідають Сполучені Штати Америки (77 621 стартап), друге — Індія (16 225 стартапів), а третє — Велика Британія (7 051 стартап) [12].

Детальний розгляд розподілу венчурних інвестицій за стадіями розвитку стартапів показує, що понад 70% інвестицій спрямовуються на ранню та середню стадії розвитку, що підтверджує високий рівень інноваційності українських стартапів.

Хоча перспективи зростання венчурних інвестицій в Україні залишаються високими, важливо вирішити такі проблеми, як нестабільність економічного та правового середовища, щоб забезпечити стійкість і розвиток стартап-екосистеми в країні.

Огляд інноваційних центрів та технологічних парків України вражає своєю динамічністю та різноманітністю. На поточному етапі понад 50 інноваційних центрів та технологічних парків активно сприяють розвитку різних галузей, починаючи від інформаційних технологій і закінчуючи біотехнологіями.

Аналізуючи розподіл за регіонами, варто зазначити, що Київ, Львів та Харків є лідерами не лише за кількістю центрів, але й як центри інноваційної активності. Проте інтенсивний розвиток інноваційних об'єктів спостерігається і в інших регіонах країни.

Крім того, інноваційні центри активно співпрацюють з університетами та підприємствами, забезпечуючи обмін знаннями та технологіями. Такі обміни сприяють розвитку стратегічних партнерств, які підтримують науково-технічний прогрес України.

Ініціативи та програми підтримки підприємництва в Україні демонструють напролюд широкий та різноманіт-

Таблиця 1. Статистика за напрямками діяльності стартапів, профінансованих за урядовою програмою "єРобота" у Чернівецькій області за 2022–2023 рр.

В розрізі КВЕД за всіма заявами	2022 р.		2023 р.	
	кількість	%	кількість	%
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	5	3,4	7	2,6
Переробна промисловість	28	21,2	29	10,7
Водопостачання, каналізація, поводження з відходами	1	0,8	3	1,1
Оптова та роздрібна торгівля	54	40,09	116	43,0
Тимчасове розміщування й організація харчування	18	13,6	38	14,1
Інформація та телекомунікації	3	2,3	9	3,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	3	2,3	17	6,3
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	3	2,3	1	0,4
Освіта	1	0,8	8	3,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	9	6,8	17	6,3
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1	0,8	3	1,1
Надання інших видів послуг	6	5,61	19	7,8

ний спектр заходів, спрямованих на сприяння інноваціям. На даному етапі розвитку України понад 30 діючих програм, як державних, так і приватних, роблять важливий внесок у підтримку підприємництва та створення сприятливого середовища для стартапів.

Аналіз фінансових показників цих ініціатив показує, що за останні два роки фінансування збільшилося на 40%. Це свідчить про активний інтерес та готовність інвесторів підтримувати інноваційні проекти в Україні.

Програма охоплює широкий спектр галузей, від інформаційних технологій до медичних та енергетичних технологій. Це стимулює розвиток різних галузей і дає можливість стартапам з різних секторів отримати підтримку відповідно до їхніх потреб.

Особливої уваги заслуговує підтримка стартапів на ранніх та середніх стадіях розвитку. Понад 60% ініціатив спрямовані на цей сегмент, що свідчить про визнання важливості ранніх стадій розвитку підприємств.

Іншим важливим аспектом є зростаюча участь жінок у стартап-індустрії завдяки спеціальним програмам та ініціативам для жіночого підприємництва. Крім того, взаємодія з міжнародними інвесторами та програми міжнародного співробітництва підвищують ефективність та конкурентоспроможність українських стартапів на світовому ринку.

Стартап-середовище в Україні активно розвивається, і в цьому процесі важливу роль відіграють наступні аспекти:

1. Інкубатори та акселератори. В Україні існують різноманітні інкубатори та акселератори, які підтримують стартапи на ранніх стадіях розвитку. Прикладами є UNIT.City, GrowthUP та університетські інкубатори.

2. Технологічні парки. Технологічні парки, такі як інноваційний парк UNIT.City в Києві, забезпечують інфраструктуру для стартапів, пропонуючи офіси, лабораторії та спільні приміщення.

3. Фінансування. Існують різні джерела фінансування, які допомагають стартапам розвиватися та масштабуватися, включаючи венчурні фонди, інвестиційні компанії та грантові програми.

Так, Урядовий проєкт "Електронна робота" пропонує грантову програму для підтримки розвитку підприємства та створення нових робочих місць. Зокрема, це малі гранти на відкриття або розширення власної компанії. Уряд запустив цю програму в липні 2022 року.

Головною умовою отримання малого гранту є створення робочих місць. Залежно від суми залучених інвестицій, діючий підприємець або бізнес-стартап повинен створити одне або два робочих місця (одне — 150 000 грн, два — 250 000 грн).

Грантова програма "Самозайнятий бізнес" спрямована на тих, хто бажає розпочати або розвинути мікробізнес від хімчисток та ательє до кав'ярень, пекарень та салонів краси.

Гранти можуть бути використані для покриття наступних витрат: придбання меблів та обладнання, необхідних для започаткування або розвитку бізнесу; придбання ліцензій/програмного забезпечення; придбання худоби, рослин та саджанців для розплідників; маркетингових та рекламних послуг; оренди нежитлових приміщень та обладнання; лізингу транспортних засобів тощо.

Компанії, які отримують гранти, повинні створити щонайменше одне робоче місце, працювати не менше трьох років і сплачувати податки до бюджету, в тому числі й від своїх працівників. Гранти підлягають поверненню лише у випадку, якщо підприємство не створило достатню кількість робочих місць відповідно до умов гранту.

Так, Чернівецький обласний центр зайнятості працює над програмою Уряду "Власна справа". У 2022 р. було схвалено 132 рішення щодо фінансування за цією програмою. Середній розмір гранту становить 235 000 грн, а загальна сума склала понад 24 523 220 грн [4].

Серед отримувачів у Чернівецькій області 98 підприємців та 15 юридичних осіб розширили свій бізнес та створили стартапи. Крім того, 19 планують заснувати компанії. Чернівецька область входить до п'ятірки лідерів за кількістю прийнятих рішень.

У 2023 році 270 заявників були схвалені для отримання грантів за програмою "Власна справа". Очікується, що учасники програми створять 565 робочих місць. Серед отримувачів грантів — 226 діючих підприємців та 11 юридичних осіб, які розширюють свій бізнес. Крім того, 33 підприємці планують розпочати власну справу. Загальна сума грантів у Чернівецькій області у 2023 році становить 64 063 880 гривень.

116 проєктів були найуспішнішими у сферах оптової/роздрібною торгівлі та ремонту автомобілів. 38 проєктів у сфері тимчасового розміщування й організації харчування та 29 проєктів у переробній промис-

ловості посіли друге та третє місця за кількістю наданих грантів відповідно. У сфері професійної, наукової та технічної діяльності було відібрано 17 проектів.

У 2023 році фінансування урядової програми "єРобота" в Чернівецькій області зросло на 161%, в порівнянні з 2022 роком.

4. Освіта та навчальні програми. Навчальні заклади та навчальні програми, такі як Києво-Могилянська бізнес-школа та UNIT Factory, навчають молодих людей та надають їм навички, необхідні для роботи у стартап-секторі.

5. Технічна експертиза. Україна має велику кількість талановитих інженерів та розробників програмного забезпечення, що створює сприятливе середовище для технологічних стартапів.

6. Іноземна підтримка. Українські стартапи можуть отримати підтримку від іноземних програм та організацій, таких як Horizon 2020 та ЄБРР, а також залучити інвестиції від міжнародних венчурних фондів.

7. Громадські ініціативи. Низка громадських ініціатив та організацій, таких як Львівський ІТ-кластер та Kyiv Smart City, активно сприяють створенню сприятливої екосистеми для стартапів.

8. Нетворкінг та заходи. Регулярні заходи, конференції та нетворкінг, такі як iForum та IDCEE, сприяють обміну ідеями та взаємодії між українськими стартапами.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Ці елементи створюють унікальну екосистему, яка підтримує розвиток українських стартапів, допомагаючи їм зростати, залучати фінансування та конкурувати на світовому ринку.

Одним із прикладів успішного українського стартапу є Grammarly. Цей сервіс, що спеціалізується на перевірці граматики та стилю письма, отримав значне внутрішнє та міжнародне фінансування та міцну репутацію. Вплив на економіку полягає у створенні високотехнологічних робочих місць, залученні інвестицій та підтримці глобальної репутації України як інноваційної держави.

Інвестиції в Grammarly були успішними на різних етапах розвитку. Серед інвесторів такі компанії, як General Catalyst, Spark Capital та Institutional Venture Partners (IVP) [10].

Перша інвестиція була отримана у 2017 році. Цей стратегічний крок передбачав залучення 110 млн доларів США від п'яти відомих фондів. 110 мільйонів доларів США від п'яти відомих фондів забезпечили ресурси, контакти та експертизу, необхідні для виведення компанії на новий рівень [11].

Через два роки Grammarly отримала реінвестиції в розмірі 90 млн доларів США, що дозволило збільшити вартість компанії до 1 млрд доларів США і виправдати очікування первинних інвесторів.

Компанія стала першою українською декакорною компанією, яка залучила останній раунд фінансування у розмірі 200 мільйонів доларів США у 2021 році.

Цікавим є приклад preply це платформа для онлайн-освіти, яка дозволяє вчителям та репетиторам віртуаль-

но спілкуватися зі студентами онлайн. Платформа класифікує та ранжує репетиторів за допомогою алгоритмів, які застосовують елементи машинного навчання.

У 2016 році такі інвестори, як Techstars, SMRK VCDigital та Артур Костен, вклали в Preply 1,3 мільйона доларів США.

Також заслуговує на увагу стартап Petcube інтерактивний пристрій для взаємодії з домашніми тваринами. Petcube, який залучив фінансування, не тільки здобув популярність серед власників домашніх тварин, але й зробив важливий внесок у розвиток Інтернету речей та індустрії "розумного будинку".

Petcube починався з особистих внесків трьох українських засновників, а в 2013 році стартап отримав посівне фінансування в розмірі 70 000 доларів США від SOSventures та інвестора Семена Дукача. Це було частиною програми акселератора НАХ. Того ж року Petcube запустив успішну кампанію на Kickstarter, зібравши 251 000 доларів США за два тижні. Це зробило його одним з найуспішніших продуктів для домашніх тварин, профінансованих громадськістю. На сьогоднішній день компанія залучила понад 14 мільйонів доларів інвестицій і продала сотні тисяч пристроїв у 18 країнах світу [11].

Ці приклади показують, як успіх українських стартапів впливає на економіку країни, рухає технологічний прогрес і виводить Україну на світову інноваційну арену. Їх діяльність стимулює розвиток високотехнологічного сектору, залучення інвестицій та посилення позицій України у світовій інноваційній екосистемі.

Література:

1. Гусаковська Т. О., Кужель Н. Л. Розвиток стартапів в Україні: проблеми та перспективи. Економіка та управління національним господарством. 2020. № 4. С. 29—34.
2. Водянка Л.Д., Ксьондз С.В., Сенюк А.І. Патентно-ліцензійне забезпечення технологічної політики України. Науковий вісник Чернівецького університету. Економіка. 2014. Вип. 694—695. С. 67—77.
3. Водянка Л. Д. Сучасні тенденції розвитку інноваційної діяльності переробних підприємств Буковини. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2013. № 2. С. 119—125.
4. Водянка Л. Д., Кутаренко Н. Я., Сеньовська Я. В. Суть та необхідність використання сучасних інноваційних технологій в сільському господарстві Чернівецької області. Агросвіт. 2018. № 5. С. 53—60.
5. Водянка Л.Д., Крисанов Д.Ф. Стратегії нарощування інноваційного потенціалу підприємствами харчової промисловості. Економіка і прогнозування. 2015. № 1. С. 89—104.
6. Курченко О. О. Становлення та розвиток стартапів в Україні: проблеми та шляхи вирішення. Український соціум. 2016. № 2 (57). С. 80—87. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/80-87_no-2_vol_57_2016_UKR.pdf (дата звернення: 12.01.2024).
7. Лопатинський Ю.М. Інвестиції: економічна і соціальна ефективність. Фінанси України. 1997. № 8. С. 76—84.

8. Скорик Г. І., Недошитко А. А. Розвиток стартапів в Україні: проблеми та перспективи. Вісник Хмельницького національного університету. 2021. № 6. Т. 1. С. 65—69

9. Сак Т. В., Шостак Л. В., Вознюк Ю. С. Розвиток стартапів в Україні: теоретичні аспекти, тенденції, можливості. Економіка та управління національним господарством. 2022. № 65. С. 43—48.

10. Палійчук Є. С., Федоров Р. К. Основні перешкоди розвитку стартапів України. Ефективна економіка. 2021. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9574> (дата звернення: 15.01.2024).

11. Федоров Р. К. Стан та основні напрями розвитку стартапів в Україні. Ефективна економіка. 2021. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8783> (дата звернення: 15.01.2024).

12. Ukrainian startup ecosystem. Report. Cofund. 2022. URL: https://www.startupbridge.eu/wp-content/uploads/2022/01/PUSB_REPORT_UKRAINIAN_STARTUP_ECOSYSTEM_2022.pdf (дата звернення: 15.01.2024).

References:

1. Husakovska, T. O. and Kuzhel, N. L. (2020), "Development of startups in Ukraine: problems and prospects", *Ekonomika ta upravlinnya natsionalnym hospodarstvom*, vol. 4, pp. 29—34.

2. Vodianka, L.D., Ksyondz, S.V. and Senyuk, A.I. (2014), "Patent and license support of technological policy of Ukraine", *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu: Zbirnyk nauk. prats'. Ekonomika*, vol. 694—695, pp. 67—77.

3. Vodianka, L. D. (2013), "Modern trends in the development of innovative activity of processing enterprises of Bukovyna", *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*, vol. 2, pp. 119—125.

4. Vodianka, L., Kutarenko, N. and Seniovskaya, Ya. (2018), "The nature and necessity of the use of modern innovation technologies in the agricultural economy of the chernivtsi region", *Agrosvit*, vol. 5, pp. 53—60.

5. Vodianka, L.D. and Krysanov, D.F. (2015), "Strategies for building innovation potential of food industry enterprises", *Ekonomika i prohnozuvannia*, vol. 1, pp. 89—104.

6. Kurchenko, O. O. (2016), "Formation and development of startups in Ukraine: problems and solutions", *Ukrayinskyi sotsium*, [Online], vol. 2 (57), pp. 80—87, available at: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/80-87__no-2__vol-57__2016__UKR.pdf. (Accessed 12 January 2024).

7. Lopatynskiy, Yu. M. (1997) "Investments: economic and social efficiency", *Finances of Ukraine*, vol. 8, pp. 76—84.

8. Skoryk, H. I. and Nedoshytko, A. A. (2021), "Development of startups in Ukraine: problems and prospects", *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*, vol. 6 (1), pp. 65—69.

9. Sak, T. V., Shostak, L. V. and Voznyuk, Yu. S. (2022), "Development of startups in Ukraine: theoretical aspects, trends, opportunities", *Ekonomika ta upravlinnya natsionalnym hospodarstvom*, vol. 65, pp. 43—48.

10. Paliychuk, Ye. S. and Fedorov, R. K. (2021), "The main obstacles to the development of startups in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9574> (Accessed 15 January 2024).

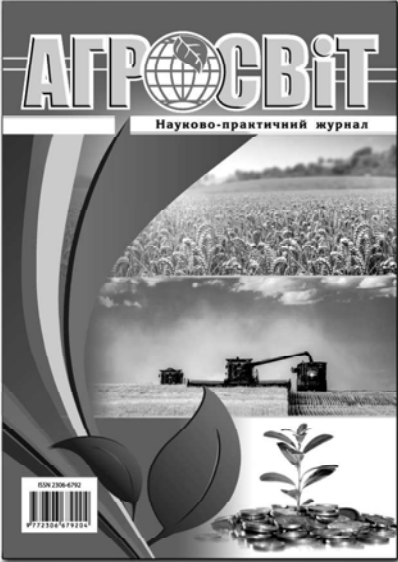
11. Fedorov, R.K. (2021), "The state and main directions of development of startups in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 4, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8783> (Accessed 15 January 2024).

12. Cofund (2022), "Ukrainian startup ecosystem. Report", [Online], available at: https://www.startupbridge.eu/wp-content/uploads/2022/01/PUSB_REPORT_UKRAINIAN_STARTUP_ECOSYSTEM_2022.pdf. (Accessed 15 January 2024).

Стаття надійшла до редакції 25.01.2024 р.

<https://nayka.com.ua>
Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

УДК 338.2:330.3

С. О. Тульчинська,
д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки і підприємництва,
Національний технічний університет України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1409-3848>

М. О. Клименко,

аспірант кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний
університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-5613-1228>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.43

РОЗВИТОК МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

S. Tulchynska,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Entrepreneurship,
National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kiev polytechnic institute"

M. Klymenko,

Postgraduate Student of the Department of Economics and Entrepreneurship, National
technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kiev polytechnic institute"

DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED ENTERPRISES IN UKRAINE

Обґрунтовано важливість розвитку малого та середнього підприємництва (МСП) в Україні. Зазначено, що малий та середній бізнес є динамічним, сприяє вирішенню проблем зайнятості населення, створює конкуренцію, забезпечує зростання експортного потенціалу та наповнює внутрішній ринок споживчими товарами та послугами. Доведено, що важливим напрямом розвитку економіки в Україні є створення сприятливого середовища для формування та функціонування МСП, яке є одним з найефективніших інструментів вирішення багатьох соціально-економічних проблем. Проведено аналіз динаміки малих та середніх підприємств в Україні, а також аналіз основних показників результатів діяльності малих та середніх підприємств. Виокремлено ряд специфічних соціально-економічних функцій МСП в національній економіці, до яких віднесено: сприяння розвитку економічної конкуренції; забезпечення поліпшення ринкової конюнктури шляхом забезпечення гнучкості ринкової структури; підвищення гнучкості виробництва великих підприємств та зменшення їх комерційних ризиків за рахунок співпраці; підвищення активності національного підприємництва та сприяння розвитку середнього класу; зниження соціальної напруженості через зменшення майнової нерівності та підвищення рівня доходів населення; підтримка процесів демократизації суспільства та раціоналізації системи економічної організації та управління. Виокремлено заходи щодо розвитку МСП відповідно до імплементації досвіду європейських країн, до яких віднесено: створення сприятливих умов для ведення бізнесу та розвитку підприємництва; сприяння доступу до нових ринків; розширення доступу до фінансування; підтримка конкурентоспроможності та інновацій МСП; сприяння та інформаційно-консультаційна допомога МСП. Обґрунтовано, що важливим етапом у розвитку МСП є державна підтримка, в рамках якої реалізуються певні програми, які знижують ризики нових підприємств, підвищують їхні шанси на виживання та забезпечують їм місце на ринку. Розвиток МСП сприятиме активізації виробництва товарів широкого вжитку, орієнтованих на: підвищення якості життя та культури споживання; модернізацію економіки, створення сучасної галузевої структури, що базується на передових технологіях виробництва; зменшення імпортозалежності.

The importance of the development of small and medium entrepreneurship in Ukraine is substantiated. It is noted that small and medium-sized businesses are dynamic, contribute to the solution of population employment problems, create competition, ensure the growth of export potential and fill the domestic market with consumer goods and services. It has been proven that an important direction of economic development in Ukraine is the creation of a favorable environment for the formation and functioning of SMEs, which is one of the most effective tools for solving many socio-economic problems. An analysis of the dynamics of small and medium-sized enterprises in Ukraine was carried out, as well as an analysis of the main indicators of the results of small and medium-sized enterprises. A number of specific socio-economic functions of SMEs in the national economy are highlighted, which include: promoting the development of economic competition; ensuring the improvement of the market situation by ensuring the flexibility of the market structure; increasing the production flexibility of large enterprises and reducing their commercial risks due to cooperation; increase the activity of national entrepreneurship and promote the development of the middle class; reduction of social tension due to reduction of property inequality and increase in the level of income of the population; support for the process of democratization of society and rationalization of the system of economic organization and management. Measures for the development of SMEs have been singled out in accordance with the implementation of the experience of European countries, which include: creating favorable conditions for conducting business and developing entrepreneurship; facilitating access to new markets; expanding access to financing; support of competitiveness and innovation of SMEs; support and information and consulting assistance for SMEs. It is well-founded that an important stage in the development of SMEs is state support, within the framework of which certain programs are implemented that reduce the risks of new enterprises, increase their chances of survival and provide them with a place on the market. The development of SMEs will contribute to the activation of the production of consumer goods aimed at improving the quality of life and the culture of consumption; modernization of the economy, creation of a modern industry structure based on advanced production technologies; reduction of import dependence.

Ключові слова: суб'єкти підприємницької діяльності, малий та середній бізнес, малі та середні підприємства (МСП), конкурентне середовище, інвестиції, економічний розвиток.

Key words: business entities, small and medium-sized businesses, small and medium-sized enterprises (SMEs), competitive environment, investments, economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Малі та середні підприємства (МСП) є невід'ємною частиною розвитку економіки та сприяють вирішенню соціальних, економічних та науково-технічних проблем суспільства. Малий та середній бізнес є динамічним, сприяє вирішенню проблем зайнятості населення, створює конкуренцію, забезпечує зростання експортного потенціалу та наповнює внутрішній ринок споживчими товарами і послугами. Саме тому, уряди багатьох країн на різних рівнях соціально-економічного розвитку надають великого значення МСП та всіляко підтримують їх діяльність. Важливим на-

прямом розвитку економіки в Україні є створення сприятливого середовища для формування та функціонування МСП, яке є одним з найефективніших інструментів вирішення багатьох соціально-економічних проблем, що обумовлює актуальність даного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Роль малих та середніх підприємств, зарубіжний досвід, проблеми державної підтримки та розвитку інфраструктури проаналізовано у працях В. Васюти,

В. Гайдука, О. Дикань [2], В. Марченко [3], Р. Мірошни-ка [4], Т. Омеляненко [5], В. Невінної, Ю. Орбінської, В. Табінського [7], Т. Ткаченко [10] та інших дослідників. Проте, сучасний етап розвитку української економіки потребує детального дослідження ролі МСП у державі та формулювання комплексу заходів щодо її забезпечення.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження є аналіз сучасного стану МСП та їх впливу на розвиток економіки України. Для вирішення поставленої мети було вирішено ряд завдань, серед яких: обґрунтування актуальності дослідження; аналіз динаміки малих та середніх підприємств в Україні; аналіз основних показників результатів діяльності малих та середніх підприємств; функціональне значення розвитку МСП; важливість залучення інвестиційних ресурсів у розвиток МСП; напрями імплементації європейського досвіду щодо підтримки розвитку МСП.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним із свідчень поступового розвитку економіки є збільшення кількості та активності МСП, що також означає створення нових робочих місць, зниження рівня безробіття та збільшення податкових надходжень. У випадку України такий процес відбувається досить повільно і спостерігається зворотна тенденція, коли показники погіршуються в окремі роки та суттєво знижуються порівняно з попередніми періодами. Так, станом на 2022 рік в Україні працює 352,7 тис. малих та 17,5 тис. середніх підприємств. Водночас, кількість МСП щороку зменшується, наприклад, у порівнянні з 2010 роком — у 2021 році скорочення становило 16,7 % для середнього бізнесу та 1,3 % для малого бізнесу [1].

Особливо критичним періодом стали 2015—2016 роки, що об'єктивно пов'язано із геополітичною кризою. В сучасних умовах зовнішньої військової агресії росії ці тенденції лише посилюватимуться, а отже, можна очікувати подальшого скорочення кількості та обсягів діяльності МСП. Загалом, ключові показники розвитку МСП в Україні протягом останніх років не є високими.

На 1000 жителів припадає 8,5 малих підприємств, 38,3 % підприємств з однією особою та менше одного середнього підприємства. Слід також відзначити ірраціональну природу МСП. Адже, для стабільного функціонування МСП важливо, щоб більшість з них були юридичними особами [8].

Зменшення кількості зайнятих у секторі МСП в Україні також є значним. Якщо у 2010 році у середніх та малих підприємствах було зайнято 3,39 мільйона та 2,16 мільйона осіб відповідно, то у 2021 році ця кількість зменшилася до 2,97 мільйона та 1,78 мільйона відповідно. Загалом темпи падіння перевищують 12,0 % у секторі середніх підприємств та 17,0 % у секторі малих підприємств [1].

Аналогічна тенденція спостерігається і для фізичних осіб-підприємців.

Все це свідчить про послаблення соціальної ролі сектору, а отже, його участі у процесах демократизації,

підвищення якості життя та доходів населення, посилення рівня корпоративної соціальної відповідальності.

Макроекономічне значення МСП у вітчизняній національній економіці є значним. Зокрема, у 2010—2021 роках частка середніх підприємств у загальному обсязі виробництва товарів та послуг за ринковими цінами в Україні завжди перевищувала 50,0 %, тоді як на малі та середні підприємства припадало 21,0 %, а на фізичних осіб-підприємців — 9,0 %. Водночас, сектор відіграє меншу роль у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів та послуг) в національній економіці — 38,0 %, 15,0 % та 5,0 % відповідно щодо масштабів підприємств [1].

Частка МСП у загальній кількості підприємств є ще вищою. Цей показник стабільно перевищував 80,0 % у 2010—2021 роках. Незважаючи на значний вплив на економіку та суспільство в цілому, фінансово-економічні показники діяльності місцевих МСП не є задовільними. Як наслідок, частка збиткових підприємств залишається високою, перевищивши 27,5 % у 2022 році. Цей показник перевищив 27,0 % у секторі МСП та 21,0 % у секторі середніх підприємств у 2021 році [1].

Інші показники також потребують покращення. Рентабельність МСП є досить високою, але її значення дещо нижче середнього по країні. Зокрема, рентабельність реалізації та всієї діяльності середніх підприємств у 2021 році є нижчою за середню по країні.

Питання розвитку малого та середнього бізнесу є дуже важливим на сьогоднішній день, оскільки він є соціально-економічним базисом, без якого не може розвиватися інноваційно-орієнтована економіка європейських держав. МСП є найбільш масовою формою підприємницької діяльності та гарантом соціально-економічної стійкості розвитку [10, с. 32].

МСП є найважливішим джерелом економічного зростання, тобто забезпечують внутрішній ринок товарами та послугами, безпосередньо необхідними споживачам, стимулюють інновації, забезпечують використання новітніх технологій, зайнятість населення, зменшують безробіття та стимулюють зростання споживання і виробництва. Слід зазначити, що МСП суттєво впливають на темпи економічного зростання, структуру та якість валового внутрішнього продукту (ВВП). Основними стимулами для розвитку МСП є те, що МСП мають більший оборот та сплачують більше податків, ніж великі підприємства, а також створюють більше робочих місць, ніж великі підприємства.

Наприклад, в європейських країнах МСП складають 99 % новостворених підприємств ЄС і створили близько 85 % нових робочих місць за останні п'ять років [9].

МСП виконують ряд специфічних соціально-економічних функцій в національній економіці, а також позитивно впливають на різномірні економічні процеси, а саме [2, с. 59; 3, с. 85; 4, с. 65; 9]:

- сприяють розвитку економічної конкуренції та формуванню високонкурентних відносин, заснованих на попиті, конкуренції тощо;

- включають в економічний оборот "невидимі" матеріальні, природні, фінансові, людські та інформаційні ресурси великих підприємств;

- сприяють поліпшенню ринкової кон'юнктури шляхом забезпечення гнучкості ринкової структу-

ри, регулювання попиту, пропозиції та цін, насичення ринку та задоволення специфічних місцевих потреб;

- укладають угоди про співпрацю з великими підприємствами, підвищуючи гнучкість виробництва та зменшуючи комерційні ризики;

- підвищують активність національного підприємства та сприяють розвитку середнього класу, який є гарантом соціальної стабільності;

- знижують соціальну напруженість через зменшення майнової нерівності та підвищення рівня доходів населення;

- підвищують гнучкість національної економіки та ринкової пропозиції відповідно до сучасної відкритої економіки;

- підтримують процеси демократизації суспільства та раціоналізації системи економічної організації та управління.

За останні кілька років в Україні відбулися значні зміни у розвитку сектору МСП. Перспективи розвитку місцевого бізнесу багато у чому залежать від державної підтримки цих організацій. Причиною, що обмежує розвиток МСП в Україні, є відсутність фінансової політики підтримки МСП. МСП дуже важко отримати банківські кредити, що призводить до їхньої боргової залежності. Банки, зазвичай, кредитують під заставу, яка значно перевищує суму кредиту, а підтримка, що надається Фондом підтримки підприємства України, є мінімальною. Тому основним заходом державної допомоги має стати пільгове кредитування малих підприємств та їх державне гарантування.

Світова економічна історія доводить, що залучення зовнішніх ресурсів у вигляді іноземних інвестицій є ефективним способом зростання національних економік. Сьогодні Україна потребує іноземних інвестицій для розвитку малого та середнього бізнесу не тільки з матеріальної точки зору, але й з наступних причин:

- збільшення фінансових ресурсів, обладнання, сировини та технологій;

- виробництво товарів широкого вжитку, орієнтованих на підвищення якості життя та культури споживання;

- реструктуризація економіки, створення сучасної галузевої структури, що базується на передових технологіях виробництва;

- відхід України від імпортозалежності.

Звичайно, відкриття доступу для іноземних інвесторів потребує чіткої стратегії національного розвитку та плану виходу на зовнішні ринки.

За даними Державної служби статистики України у січні-вересні 2020 року в економіку України іноземними інвесторами з 76 країн світу вкладено 12 18,2 млн дол. США прямих інвестицій (акціонерного капіталу).

Обсяг залучених прямих іноземних інвестицій (акціонерного капіталу) на 01.10.2020 р. становив 39 719,8 млн дол. Інвестиції переважно спрямовувалися до вже розвинених галузей економіки. Найбільші обсяги інвестиційних ресурсів було спрямовано в установи та організації, що здійснюють фінансову та страхову діяльність (25,8 %) та промислові підприємства (27,3 %). Основними країнами інвестування є: Кіпр

(25,7 %), Нідерланди (16,5 %), Велика Британія (5,5 %), Німеччина (4,6 %), Віргінські острови (Велика Британія) (4,2 %) та Швейцарія (3,9 %).

У січні-вересні 2020 року капітальні інвестиції українських підприємств склали 2595 млрд грн, що на 20,7 % перевищує обсяг капітальних інвестицій за аналогічний період 2019 року [1].

Створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього бізнесу шляхом запровадження європейських стандартів є пріоритетом для України. Від цього виграють не лише окремі підприємці, а й економіка в цілому. Держава повинна чітко усвідомити, що МСП є платформою для національного розвитку.

Сьогодні існує низка проблем, які потребують вирішення, а саме: велика частка неформальної економіки, адміністративний тиск та корупційні практики, земельні проблеми та бар'єри для мобільності через належний стан інфраструктури. Для того, щоб перейняти досвід МСП в європейських країнах та підтримати їх розвиток, необхідно здійснити наступні заходи [2, с. 65; 5; 10, с. 33]:

- створити сприятливі умови для ведення бізнесу та розвитку підприємства. Іншими словами, забезпечити підприємству навчання та підтримку підприємців;

- сприяти доступу до нових ринків;

- сприяти доступу до фінансування (доступ до фінансування є найгострішою проблемою для багатьох МСП) (фінансове середовище для МСП потребує покращення);

- забезпечити підтримку конкурентоспроможності та інновацій МСП;

- сприяти підприємці та інформаційно-консультативній допомозі МСП.

Одним із необхідних заходів в цьому контексті є зміна податкової системи та перехід на європейські стандарти фінансової звітності. Важливим етапом у розвитку МСП є державна підтримка, в рамках якої реалізуються певні програми, що знижують ризики нових підприємств, підвищують їхні шанси на виживання та забезпечують їм місце на ринку.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Розвиток МСП повинен мати ключове значення для розвитку української економіки. Це пов'язано з тим, що це основний шлях до побудови ринково орієнтованої економіки, створення великої кількості робочих місць та збільшення використання інформаційних технологій, що спричинить збагачення Державного бюджету України та пенсійних фондів. Досвід європейських країн має слугувати взірцем для шляхів, засобів та стимулів розвитку малого та середнього бізнесу в Україні.

Подальших досліджень вимагає проблематика розроблення та впровадження організаційно-економічних заходів щодо активізації МСП в Україні із урахуванням поточної ситуації, що обумовлена воєнними діями на території країни.

Література:

1. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.12.2023).

2. Дикань О. В. Розвиток малого бізнесу в Україні: проблеми та шляхи забезпечення. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017, Вип. 1, С. 58—66.

3. Марченко В. М., Харитоненко Д. В. Сучасні тенденції розвитку малого підприємництва в Україні. Вісник НТУУ "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського". 2021. № 19. С. 82—88.

4. Мірошник Р. О., Прокопева У. О. Розвиток малого і середнього бізнесу в Україні: проблеми і перспективи. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми економіки та управління". 2020, Т 4, № 1, С. 63—71.

5. Омеляненко Т. В., Короткова К. О. Розвиток малого підприємництва та малого бізнесу в Україні: чинники впливу та актуальні тенденції. Ефективна економіка. 2020. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7584> (дата звернення: 24.12.2023).

6. Сілічева Н. Є. Малий бізнес в Україні: стан та перспективи розвитку. Економічні інновації. 2015, Вип. 59, С. 303—309.

7. Табінський В. А., Телятник В. М., Сімон А. П. Проблеми та перспективи розвитку малого бізнесу в Україні. "Молодий вчений". 2017, Вип. 3 (43), С. 848—851.

8. Тапанова Р. Як держава підтримує розвиток підприємництва під час війни: гранти та фінансові програми для бізнесу. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/11/698999> (дата звернення: 18.12.2023).

9. Тульчинська С. О., Солосіч О. С. Теоретичні та прикладні аспекти організації рейдерської діяльності як ключова загроза забезпеченню силової економічної безпеки підприємства. Ефективна економіка. 2020. Вип. 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8392> (дата звернення: 24.12.2023).

10. Тульчинська С. О., Ткаченко Т. П., Гращенко М. В. Загрози економічної безпеки малого підприємництва. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 23. С. 31—33.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine (2023), available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 20 Des 2023).

2. Dykan, O.V. (2017), "Development of small business in Ukraine: problems and ways of support", Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti, vol. 1, pp. 58—66.

3. Marchenko, V.M. and Kharytonenko, D.V. (2021), "Modern trends in the development of small entrepreneurship in Ukraine", Visnyk NTUU "Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho", vol. 19, pp. 82—88.

4. Miroshnyk, R.O. and Prokopieva, U.O. (2020), "Development of small and medium-sized business in Ukraine: problems and prospects", Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya "Problemy ekonomiky ta upravlinnia", vol 1, no. 4, pp. 63—71.

5. Omelianenko, T.V. and Korotkova, K.O. (2020), "Development of small entrepreneurship and small business in Ukraine: influencing factors and current trends", Efektyvna ekonomika, vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7584> (Accessed 24 Des 2023).

6. Silichieva, N.Ye. (2015), "Small business in Ukraine: state and development prospects", Ekonomichni innovatsii, vol. 59, pp. 303—309.

7. Tabinskyi, V.A., Teliatnyk, V.M. and Simon, A.P. (2017), "Problems and prospects of small business development in Ukraine", "Molodyi vchenyi", vol. 3, no. 43, pp. 848—851.

8. Tapanova, R. (2023), "How the state supports the development of entrepreneurship during the war: grants and financial programs for business", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/11/698999> (Accessed 18 Des 2023).

9. Tulchynska, S.O. and Solosich, O.S. (2020), "Theoretical and applied aspects of the organization of raiding activities as a key threat to ensuring the security of the enterprise by force", Efektyvna ekonomika, vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8392> (Accessed 24 Des 2023).

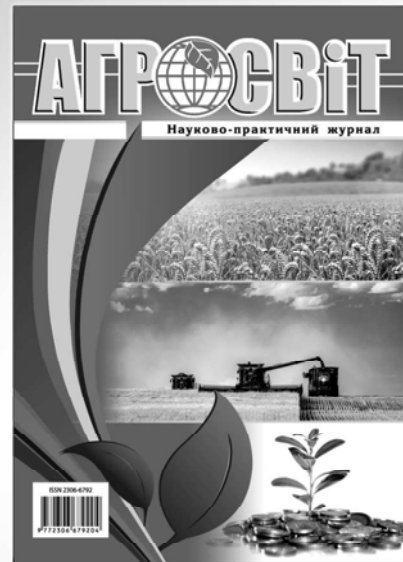
10. Tulchynska, S.O., Tkachenko, T.P. and Hrashchenko, M.V. (2017), "Threats to the economic security of small business", Investytsii: pratyka ta dosvid, vol. 23, pp. 31—33.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2024 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Н. С. Прокопенко,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки, фінансів та обліку,
ПВНЗ "Європейський університет", м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6753-8831>
О. В. Циба,
аспірант, ПВНЗ "Європейський університет", м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-2557-969X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.48

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ: ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ АСПЕКТ

N. Prokopenko,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Economics, Finance and Accounting, "European University", Kyiv
O. Tsyba,
Postgraduate student, "European University", Kyiv

INNOVATIVE DEVELOPMENT MANAGEMENT SYSTEM OF CONSTRUCTION ENTERPRISES: ORGANIZATIONAL ASPECT

Стаття розкриває інноваційний розвиток будівельних підприємств з погляду організаційно-управлінського аспекту. У роботі представлено структурну модель системи управління інноваційним розвитком будівельного підприємства. Встановлено, що організаційний аспект системи управління інноваційним розвитком будівельних підприємств включає в себе ряд ключових елементів та процесів, які сприяють створенню та успішному впровадженню інновацій в будівельній галузі, серед яких виділено: стратегічне планування інновацій, навчання та розвиток персоналу, залучення та мотивація працівників, управління змінами, управління процесами, оцінка та відстеження результатів, управління ризиками, фінансування інновацій, партнерства та співпраця, оцінка результатів тощо. Автором акцентовано увагу на Урядовій програмі "єВідновлення" програма держави, що спеціалізується на зарахуванні державної компенсації на відновлення пошкоджених об'єктів нерухомості внаслідок бойових дій, спричинених збройною агресією Росії проти України. Серед перспективних напрямів відмічено розвиток глобального інжинірингу з міжнародними бізнес-партнерами в будівельній галузі. Також наголошено на глобалізацію будівельної галузі, завдяки якій вітчизняні будівельні підприємства матимуть змогу конкурувати не лише на місцевому, але і на світовому ринку. Це ставить перед Україною завдання щодо постійного удосконалення інноваційної діяльності для збереження конкурентоспроможності, підвищення свого рейтингу на вітчизняному та світовому ринку, а також адаптуватися до вимог сьогодення з урахуванням викликів і загроз воєнного стану та на перспективу запропонувати стратегічні кроки (орієнтири) щодо вирішення проблем будівельної галузі на період поствоєнного відновлення.

This article reveals the innovative development of construction enterprises from the point of view of the organizational and management aspect. The work presents a structural model of the management system of innovative development of a construction enterprise. It was established that the organizational aspect of the management system of innovative development of construction enterprises includes a number of key elements and processes that contribute to the creation and successful implementation of innovations in the construction industry, among which are highlighted: strategic planning of innovations, training and development of personnel, attraction and motivation of employees, management changes, process management, evaluation and tracking of results, risk management, financing of innovations, partnerships and cooperation, evaluation of results, etc. The author focused attention on the Government program "is Restoration", a program of the state, which specializes in crediting state compensation for the restoration of damaged real estate as a result of hostilities caused by Russia's armed aggression against Ukraine. The development of global engineering with international business partners in the construction industry was noted among promising directions. The globalization of the construction industry was also emphasized, thanks to which domestic construction enterprises will be able to compete not only on the local, but also on the world market. This presents Ukraine with the task of constantly improving innovative activities in order to maintain competitiveness, increase its rating on the domestic and global market, as well as adapt to today's requirements, taking into account the challenges and threats of martial law, and in the future to propose strategic steps to solve the problems of the construction industry for the post-war period restoration. Among the research prospects, it is noted that the construction industry is globalizing, thanks to which construction companies compete not only in the local, but also in the global market.

Ключові слова: управління, розвиток, інновація, будівельні підприємства, інноваційний розвиток, стратегія, воєнний стан, поствоєнне відновлення.

Key words: management, development, innovation, construction enterprises, innovative development, strategy, martial law, post-war recovery.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Активна інноваційна діяльність на сучасному будівельному підприємстві є важливим фактором для створення конкурентних стратегій, особливо у змінному глобальному економічному середовищі з високим рівнем конкуренції. Будівельні компанії, які орієнтуються на інновації в своїй тактиці та стратегії, мають більше можливостей зберігати і підвищувати свою конкурентоспроможність. Для досягнення цієї мети, важливо використовувати ефективні інструменти для оцінки організаційно-економічного базису інноваційного розвитку будівельного підприємства. Однак, для успішного розвитку інноваційного потенціалу даного сектору компаній необхідно мати відповідний організаційний базис.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання управління інноваційним розвитком будівельних підприємств розглядалися багатьма вченими. До найбільш дослідників указаної проблематики можна віднести Калініченко Л. Л., Бредіхін В. М. [1], Лисенко Ю. В. [2], Малуца Л.Я. [3], Мартиненко М.В. [4], Медвідь В. Ю., Якименко О. В. [5], Сердюк Т. В., Пляцок М. С. [6] та ін. Роботи цих дослідників висвітлюють

та охоплюють різні аспекти та площини управління інноваційним розвитком будівельних підприємств, однак питання формування інтегрованої та синергетичної системи управління інноваційним розвитком вітчизняних будівельних підприємств в контексті організаційного розвитку досліджено недостатньо, що зумовило актуальність дослідження особливо з урахуванням викликів і загроз сьогодення, що пов'язано з війною в Україні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної роботи є дослідження теоретико-методологічних аспектів побудови системи управління інноваційним розвитком будівельних підприємств в розрізі організаційного аспекту.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Система управління — це сукупність засобів, які має дана організаційна система у своєму розпорядженні, для реалізації процесів управління з орієнтацією на досягнення власних цілей. Система управління інноваційним розвитком будівельних підприємств — це комплекс організаційних, стратегічних та процесних заходів, спрямованих на створення, впровадження та управління

інноваціями в галузі будівництва. Складовими організаційного забезпечення системи управління інноваційним розвитком будівельного підприємства можна вважати такі елементи:

— Нормативно-правова складова. Ця частина визначає основні правові норми, які стосуються інноваційної діяльності, а також різноманітні нормативні акти, що надають допоміжні правила і вказівки будівельним підприємствам.

— Інформаційна складова. Тут розглядається наявність інформаційних систем на будівельному підприємстві, які збирають і аналізують дані про інноваційний розвиток підприємства, стан ринку, конкурентне середовище та надають підтримку в процесі управління прийняттям стратегічних рішень.

— Організаційна складова. Сюди входять відповідні відділи або структурні підрозділи на будівельному підприємстві, які сприяють інноваційному розвитку. Ця складова також відповідає за забезпечення ефективної взаємодії цих підрозділів з іншими частинами організації, як на горизонтальному, так і на вертикальному рівні.

Отже, організаційне забезпечення системи управління інноваційним розвитком будівельного підприємства включає в себе нормативно-правові аспекти, інформаційні та організаційні складові, які допомагають створити сприятливе середовище для інновацій та ефективного управління ними.

Структурна модель системи управління інноваційним розвитком будівельного підприємства включає:

— Суб'єкт: (будівельне підприємство): це суб'єкт, який впроваджує інноваційний розвиток в своєму діловому процесі. Відповідає за формулювання стратегії, фінансування та координацію інноваційних ініціатив.

— Об'єкт: (інноваційні проекти та ініціативи): це об'єкти, на які спрямовані інновації. Їх може бути декілька, і вони можуть охоплювати різні аспекти будівельного процесу, наприклад, використання нових матеріалів, удосконалення технологій будівництва, покращення ефективності управління проектами тощо.

— Мета: (забезпечення інноваційного розвитку): головною метою системи управління інноваційним розвитком будівельного підприємства є створення сприятливого середовища для розробки, впровадження та успішної реалізації інноваційних рішень. Мета полягає в підвищенні конкурентоспроможності, покращенні якості будівельних проектів, оптимізації витрат та забезпеченні сталого розвитку підприємства.

Ця модель ілюструє, що будівельне підприємство (суб'єкт) визначає інноваційні проекти і ініціативи (об'єкт) як основний засіб досягнення своєї мети — інноваційного розвитку. Управління цим процесом включає в себе формулювання стратегії, координацію, фінансування та контроль за виконанням інноваційних завдань та проектів. Зовнішнє і внутрішнє середовище системи управління інноваційним розвитком будівельного підприємства мають значущий вплив на успішність і результати інноваційних ініціатив підприємства.

Розглянемо обидва аспекти:

Зовнішнє середовище:

— Конкурентне середовище: рівень конкуренції в галузі будівництва визначає доступність ринку для інно-

ваційних продуктів та послуг. Велика конкуренція може стимулювати будівельне підприємство до активного впровадження новаторських рішень.

— Законодавство та регуляторні обмеження: законодавство, яке регулює будівельну галузь та інноваційну діяльність, може впливати на можливість впровадження нових технологій і матеріалів. Наявність сприятливих нормативів або, навпаки, обмежень, може визначити шлях розвитку.

— Ринкові тенденції: зміни в попиті споживачів, технологічні та інші тенденції на будівельному ринку можуть впливати на прийняття рішень щодо інновацій та напрями їх розвитку.

— Доступ до фінансування: можливість залучення фінансових ресурсів для інноваційних проектів, включаючи інвестиції та гранти, може бути обмежено зовнішніми чинниками, такими як стан фінансових ринків та інвестиційний клімат.

Внутрішнє середовище:

— Організаційна культура: культура будівельного підприємства відображає ставлення до інновацій та готовність персоналу до змін. Відкрита та сприятлива культура сприяє інноваціям.

— Ресурси: доступ до людських, фінансових і технічних ресурсів визначає можливості для проведення досліджень і розробок, впровадження інноваційних проектів та підтримки інновацій.

— Керівництво та управління: спроможність верхівки будівельного підприємства ефективно керувати інноваційними ініціативами, створення відповідної організаційної структури і визначення стратегії інновацій.

— Технічний та технологічний потенціал: наявність необхідних технологій, обладнання та компетентності в галузі будівництва може впливати на можливість впровадження інновацій.

— Управлінські практики: якість управління проектами, стратегічне планування та здатність до взаємодії між внутрішніми відділами будівельного підприємства та його командою також має велике стратегічне значення.

Магістральну роль у забезпеченні ефективності інноваційного розвитку підприємства відіграє створення відповідної організаційної структури. Ця структура формується з урахуванням обраної стратегії і цільового спрямовання інноваційного розвитку. Деякі фактори, такі як розмір підприємства, особливості виробництва, асортимент продукції та інші аспекти, також впливають на її формування. Структура управління інноваційним розвитком повинна бути органічно впроваджена в загальну організаційну та функціональну структуру управління в цілому. Додатково, важливим аспектом є координація діяльності всіх частин підприємства, які приймають управлінські рішення на різних рівнях. Це має вирішальне значення для успішної реалізації проектів та програм інноваційної діяльності, які можуть стосуватися окремих видів продукції або в цілому напряму інноваційного розвитку. Належна організаційна структура та ефективна координація дій різних підрозділів важливі для успішної інтеграції інновацій в діяльність підприємства та досягнення цілей інноваційного розвитку.

Більшість вітчизняних підприємств можуть використовувати один із варіантів комбінованої організацій-

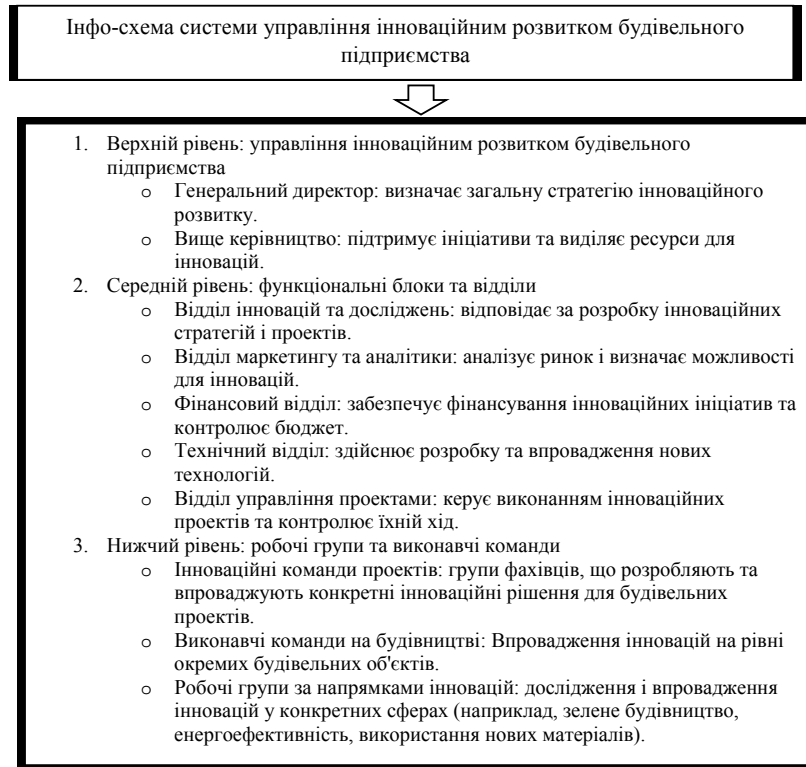

Рис. 1. Інфо-схема системи управління інноваційним розвитком будівельного підприємства

ної структури для підтримки інноваційних ініціатив, і саме — створення тимчасового проектного підрозділу для вирішення завдань інноваційних проектів. В цьому випадку, команда, яка працює над інноваційним проектом, складається з фахівців із різних функціональних підрозділів підприємства і підпорядковується керівникові проекту. Цей проектний підрозділ формується для вирішення важливих складних завдань, які мають практичне значення, і після досягнення мети розформовується.

Инфо-схема системи управління інноваційним розвитком будівельного підприємства управління інноваційним розвитком будівельного підприємства може бути представлена наступним чином (рис. 1).

Вона відображає ієрархію та функціональний розподіл внутрішніх підрозділів та команд на будівельному підприємстві для управління інноваційним розвитком. Кожен рівень та відділ відповідає за конкретні завдання та функції у процесі розвитку та впровадження інновацій в будівельній галузі.

Організаційний аспект системи управління інноваційним розвитком будівельних підприємств включає в себе ряд ключових елементів та процесів, які сприяють створенню та успішному впровадженню інновацій в будівельній галузі.

Основні складові такої системи включають в себе наступні аспекти:

— Стратегічне планування інновацій. Будівельне підприємство повинно розробити стратегію інновацій, визначити свої цілі і призначення щодо інновацій та визначити, які області потребують інноваційного розвитку.

— Структура та організація. Важливо визначити внутрішню структуру та ролі в організації, які будуть відповідати за реалізацію інновацій. Можливо, потрібно

створити окремий підрозділ або команду для управління інноваціями будівельного підприємства.

— Навчання та розвиток персоналу. Підготовка та підтримка навчання працівників у сфері інновацій та новітніх технологій будівельних підприємств.

— Залучення та мотивація працівників. Створення системи мотивації для працівників, яка сприяє їхній активній участі в інноваційному процесі.

— Управління змінами. Розробка стратегій інтеграції інновацій у вже існуючі процеси та культуру організації.

— Управління процесами. Перегляд та удосконалення бізнес-процесів з метою підтримки інноваційного розвитку. Це може включати в себе зміни в системах планування, контролю та звітності.

— Оцінка та відстеження результатів. Визначення ключових показників ефективності інновацій та систематична оцінка їхніх результатів.

— Лідерство і відповідальність. Визначення лідерів та відповідальних осіб, які відповідають за реалізацію інноваційних ініціатив та їхні результати.

— Фінансування інновацій. Забезпечення фінансування для досліджень і розробок, впровадження та масштабування інновацій є ключовим аспектом. Це може включати в себе власні інвестиції, пошук інвесторів або залучення грантів та субсидій у будівельну галузь.

— Управління знаннями. Система управління знаннями допомагає збирати, зберігати та розповсюджувати інформацію про інноваційні рішення та найкращі практики в організації.

— Культура інновацій. Важливо створити корпоративну культуру, яка сприяє стимулюванню інновацій та підтримці відкритості до нових ідей та підходів у будівельну галузь.

— Партнерства та співпраця. Підприємство може розглядати можливості співпраці з іншими фірмами, уні-

Кроки та принципи організації управління інноваційним розвитком на будівельних підприємствах

1. **Визначення місця інновацій у стратегії підприємства:**
 - Виокремлення інноваційних цілей та завдань.
 - Розробка інноваційної стратегії, яка відображає, як інновації вписуються в загальну стратегію підприємства.
2. **Створення інноваційної команди:**
 - Утворення спеціалізованої команди або відділу, відповідного за інновації.
 - Визначення лідера, який відповідає за координацію інноваційних зусиль.
3. **Управління інноваційним портфелем:**
 - Створення системи відбору та оцінки інноваційних проектів.
 - Прийняття рішень про фінансування та впровадження проектів.
4. **Забезпечення фінансових ресурсів:**
 - Залучення фінансування для підтримки інноваційних проектів.
 - Моніторинг і управління бюджетом для інновацій.
5. **Культура інновацій:**
 - Створення корпоративної культури, яка сприяє творчості, експериментам та прийняттю ризику.
 - Поширення інноваційних цінностей серед працівників.
6. **Управління знаннями:**
 - Забезпечення збору, зберігання та розповсюдження знань та інформації щодо інновацій та технологічних рішень.
7. **Взаємодія зі стейкхолдерами:**
 - Розвиток партнерство і співпраця з іншими підприємствами, університетами, дослідницькими організаціями і громадськістю.
8. **Моніторинг та оцінка результатів:**
 - Визначення ключових показників ефективності та систематичний аналіз результатів інноваційних проектів.
 - Застосування виправлень та коригувань на основі навчання на основі досвіду.
9. **Управління ризиками:**
 - Виявлення, оцінка та управління ризиками, пов'язаними з інноваціями, які можуть виникнути під час виконання проектів.

Рис. 2. Кроки та принципи організації управління інноваційним розвитком на будівельних підприємствах

Джерело: складено автором.

верситетами, дослідницькими інститутами та галузевими об'єднаннями для спільного розв'язання інноваційних завдань.

— Оцінка результатів. Налагодження системи моніторингу та оцінки результатів інноваційних проектів допомагає визначити їхню ефективність та внести необхідні коригування.

— Подання інновацій на ринок. Якщо інновація успішно розроблена, важливо розробити стратегію введення її на ринок та її комерціалізації.

— Постійна саморефлексія та вдосконалення. Організація повинна постійно вдосконалювати свою систему управління інноваціями, враховуючи зміни на ринку.

— Управління портфелем проектів. Визначення, відбір та пріоритезація інноваційних проектів. Це включає в себе оцінку потенційного впливу, ризиків і ресурсів, необхідних для кожного проекту.

— Системи управління проектами. Використання сучасних програмних продуктів для управління проектами, таких як Project Management Software, допоможе покращити планування, моніторинг і виконання будівельних проектів. Завдяки цьому підприємство зможе оптимізувати ресурси і зменшити ризики затримок та перебоїв.

— Управління ризиками. Виявлення та оцінка ризиків, пов'язаних з інноваціями, і розробка стратегій їхнього управління.

— Дослідження та розробка. Проведення наукових та технічних досліджень для створення нових технологій, матеріалів та методів будівництва.

— Комунікація та співпраця. Забезпечення внутрішнього і зовнішнього обміну інформацією та співпраця з партнерами, включаючи інші підприємства, університети, дослідницькі установи та громадські організації.

— Моніторинг та оцінка. Систематичне відстеження та оцінка результатів інноваційних проектів для забезпечення їхньої ефективності та вчасного коригування.

— Правова підтримка та відповідність нормативним вимогам. Забезпечення дотримання законодавства та нормативних вимог, пов'язаних з інноваційною діяльністю в будівництві.

— Управління витратами: використання систем управління витратами і бюджетування може допомогти зменшити витрати та підвищити прибутковість проектів.

— Цифрова трансформація: використання сучасних технологій, таких як хмарні рішення, штучний інтелект та аналітика даних, може покращити виробництво та управління проектами. Впровадження будівельних інформаційних моделей дозволить ефективніше планувати, контролювати і виконувати будівельні проекти.

Ця система сприяє створенню сприятливого середовища для розвитку та впровадження інновацій в будівництві,

що може підвищити конкурентоспроможність підприємства і допомогти вирішувати складні завдання в галузі будівництва. Важливо розуміти, що ефективна система управління інноваційним розвитком вимагає інтегрованого підходу та постійного удосконалення, оскільки інновації є ключовим фактором успіху будівельних підприємств у сучасному конкурентному середовищі.

Організаційний аспект управління інноваційним розвитком охоплює важливі аспекти, пов'язані з організаційною структурою, культурою та індивідуальною підготовкою працівників. Ці організаційні аспекти допомагають створити сприятливі умови для розвитку інновацій у внутрішньому середовищі організації, що сприяє її конкурентоспроможності та здатності відповідати на зміни на ринку та в галузі. Ось кілька кроків та принципів організації управління інноваційним розвитком на будівельних підприємствах. Ці кроки та принципи допоможуть створити систему управління інноваційним розвитком на будівельних підприємствах, яка сприятиме залученню і впровадженню нових ідей, технологій та підходів, підвищуватиме конкурентоспроможність та здатність до адаптації до змін в галузі будівництва (рис. 2).

Пандемія COVID-19 справила серйозний вплив на багато галузей, включаючи будівництво. Введення карантинних заходів, обмежень на роботу та міжнародних переміщень, а також загальне погіршення економічного клімату призвели до складнощів для багатьох будівельних фірм. Ось деякі фактори, які призвели до припинення діяльності або зниження активності в будівельній галузі під час пандемії:

Таблиця 1. SWOT-аналіз системи управління інноваційним розвитком будівельних підприємств

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
1. Досвід та знання в галузі будівництва. 2. Відкрита організаційна культура, спрямована на інновації. 3. Здатність пристосовуватися до змін на ринку будівництва. 4. Доступ до технічних ресурсів і обладнання. 5. Управлінська експертиза в області інновацій.	1. Обмежені фінансові ресурси для інновацій. 2. Відсутність внутрішніх дослідницьких та розробничих можливостей. 3. Бюрократичність та повільність у процесах прийняття рішень. 4. Недостатня координація між різними відділами та командами. 5. Відсутність чіткої стратегії інноваційного розвитку.
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
1. Зростання попиту на зелені технології в будівництві. 2. Можливість залучення зовнішніх інвестицій для інновацій. 3. Ріст ринкових можливостей завдяки розвитку нових будівельних технологій. 4. Партнерські можливості для співпраці з дослідницькими організаціями. 5. Розвиток цифрових технологій для управління будівництвом.	1. Збільшення ризику для працівників: умови військового конфлікту або національної нестабільності можуть збільшити ризик для життя та здоров'я працівників будівельних підприємств, особливо якщо робочі об'єкти розташовані в зонах конфлікту. 2. Припинення будівельних проектів: війна або інші форми національної нестабільності можуть призвести до обмеження доступу до робочих майданчиків, браку ресурсів та інших факторів. 3. Зміни в законодавстві та регулюванні: в умовах кризи чи воєнних дій можуть виникати зміни в законодавстві та регулюванні, які впливають на будівельну галузь. Це може стосуватися податкових політик, стандартів будівництва і навіть може призвести до націоналізації деяких підприємств. 4. Обмеження доступу до ресурсів: в умовах воєнного конфлікту може бути складніше отримувати будівельні матеріали, обладнання та інші ресурси, що може призвести до зростання витрат і затримок у виконанні проектів. 5. Зміни в попиті на ринку: попит на будівельні послуги може зменшитися в умовах воєнного конфлікту або економічної нестабільності, оскільки інвестори та клієнти можуть відкласти проекти або зменшити свої інвестиції. 6. Збільшення витрат на безпеку: підприємства можуть змушені вкладати додаткові ресурси в забезпечення безпеки своїх працівників та майна через загрози, пов'язані з воєнним конфліктом або нестабільністю. 7. Зменшення доступу до фінансування: воєнні дії або політична нестабільність можуть призвести до обмежень у доступі до фінансових ресурсів та кредитів, що може ускладнити фінансування будівельних проектів. 8. Пошкодження майна та інфраструктури: воєнний конфлікт може призвести до пошкодження будівель, об'єктів інфраструктури та іншого майна, що може вимагати значних витрат на відновлення.

Джерело: складено автором.

— Зупинка будівельних проектів: багато будівельних проектів були тимчасово призупинені або відкладені через обмеження на робочий процес, недостатність матеріалів та заборону на будівельні роботи у певних сферах.

— Втрати робочої сили: пандемія спричинила втрату робочої сили через захворювання, обмеження на переміщення, а також занепокоєння з боку робітників щодо безпеки на роботі.

— Збільшення витрат і затримок: введення нових безпекових заходів та протоколів на будівельних майданчиках призвело до збільшення витрат і затримок у виконанні проектів.

— Зміни в попиті на ринку нерухомості: пандемія вплинула на попит на комерційну і житлову нерухомість, і багато будівельних фірм втратили клієнтів або змушені були переглянути свої проекти.

— Фінансові труднощі: більші витрати та затримки призвели до фінансових труднощів для багатьох підприємств, особливо для менших і середніх будівельних фірм.

— Нестабільність глобального ланцюга постачання: зупинка виробництва та переміщення матеріалів створила нестабільність в глобальному ланцюгу постачання, що ускладнило забезпечення будівельних проектів необхідними матеріалами.

— Зміни в законодавстві і регулюванні: деякі країни ввели нові правила та обмеження в будівельному секторі відповідно до змін у ситуації з COVID-19.

Успіх інноваційного розвитку будівельного підприємства визначається взаємодією між цими двома середовищами та ефективністю системи управління, яка забезпечує адаптацію до змін в зовнішньому середовищі та створює сприятливі умови для інновацій.

SWOT-аналіз допомагає ідентифікувати сильні та слабкі сторони внутрішньої системи управління і зовнішні фактори/ чинники, котрі можуть мати вплив на її успішність. Це допомагає підприємству розробити стратегії для максимізації переваг та мінімізації загроз у контексті інноваційного розвитку в будівництві (табл. 1).

Для багатьох будівельних фірм важливо було швидко адаптуватися до цієї нової реальності, шукаючи способи збереження бізнесу та підтримки працівників. Інші фірми використовували цей час для переосмислення своєї стратегії та розвитку нових інноваційних підходів до будівництва, що може позитивно вплинути на їхню конкурентоспроможність в майбутньому.

Для того, щоб будівельні підприємства могли впоратися з такими загрозами, важливо мати надійну бізнес-стратегію, плани надзвичайних ситуацій, а також встановлювати партнерства та співпрацювати з владними органами та

іншими галузями, щоб забезпечити мінімізацію ризиків і збереження бізнесу в умовах нестабільності чи конфлікту.

Упродовж передвоєнного 2021 року було зафіксовано рекордну кількість нового житла, що було введено в експлуатацію в Україні. Загальна площа цих об'єктів становила 11,4 мільйона квадратних метрів, і це був найвищий показник за останні 30 років. На початку 2022 року ця динаміка також обіцяла залишатися активною.

До початку війни темпи введення нового житла в експлуатацію залишалися на рівні 2021 року. За перші півтора місяця 2022 року було введено майже п'яту частину річного обсягу житлових будівель. Проте після початку повномасштабної війни практично всі будівельні компанії призупинили роботу на будівельних майданчиках. Деякі з них робили це тимчасово на кілька тижнів, а деякі і досі не відновили будівельні роботи. В результаті, в 2022 році загальна площа нового житла, введеного в експлуатацію, зменшилася на 38% порівняно з 2021 роком, становлячи 7,1 мільйона квадратних метрів (включаючи 18 300 приватних будинків і 74 300 квартир).

Щодо нових житлових проектів, їх кількість суттєво зменшилася. Будівництво розпочалося лише на тих житлових комплексах, чії проекти вже були затверджені,

готові до початку і мали відповідне фінансування. Таким чином, за перші три квартали 2022 р. було розпочато будівництво лише 68 200 квартир, що вдвічі менше, ніж за аналогічний період попереднього року. Скорочення обсягів нового житла відбувалося практично по всій території України, за винятком кількох областей. Східні та південні області зазнали найбільшого спаду в будівництві, де обсяги введення нового житла впали на 70—90% порівняно з попереднім роком.

Протягом року воєнних дій, на лютий 2023 року, в Україні було знищено або пошкоджено понад 153 тисячі житлових об'єктів. Ворог також завдав шкоди 630 адміністративним будівлям, більш як 1200 медичним закладам, а також повністю зруйнував понад 900 освітніх установ та пошкодив ще майже 2200 з них. Разом із тим, серйозні збитки було завдано дорожній інфраструктурі, де було підміто 25 тисяч кілометрів доріг та зруйновано 344 мости, а також промисловим підприємствам, де пошкоджено чи знищено 426 великих і середніх компаній. Сума завданих збитків українській інфраструктурі, а також житловим і нежитловим об'єктам, перевищує 143 мільярди доларів США.

За інформацією Конфедерації будівельників України, для відновлення зруйнованого внаслідок війни житлового фонду необхідно залучити не менше ніж 3,9 мільйона квадратних метрів скла, 5,7 мільйона кубометрів бетону (або 11,9 мільйонів тонн), 39,3 мільйона кубометрів цегли (що відповідає близько 14 мільярдам штук) та 45 мільйонів квадратних метрів черепиці. Всі ці матеріали потрібно буде виробити додатково до звичних річних обсягів споживання у цій галузі. З урахуванням поточних та перспективних завдань будівельної галузі України, кількість працівників у цьому секторі має становити від 1,3 до 1,5 мільйона осіб [8].

За результатами червня 2023 року загальну суму прямих документованих збитків, завданих інфраструктурі України внаслідок повномасштабного вторгнення Росії, оцінюється на рівні 150,5 млрд дол США (з урахуванням вартості заміщення). Ця оцінка також враховує розрахунки експертів з проекту "Росія заплатить" стосовно збитків інфраструктури України, спричинених вибухом Каховської Гідроелектростанції, що сталося у червні 2023 р.

На фоні війни виникає серйозна проблема — нестача кваліфікованих працівників у всіх галузях. Особливо складна ситуація на ринку праці в сфері будівництва та нерухомості. Ще з часів незалежності багато кваліфікованих спеціалістів виїзжали до країн Європи, шукаючи кращі робочі умови, ніж їм пропонували в Україні. Це призвело до серйозної нестачі кадрів у будівельній галузі, яка стала ще гострішою починаючи з 2022 року. Починаючи з лютого 2022 року, невизначеність ситуації призвела до зупинки робіт на численних будівельних майданчиках і змушених звільнень робітників. Крім того, багато працівників вступили до Збройних Сил України. Незважаючи на певне відновлення активності на будівельних майданчиках, яке, хоч і нагадує показники передвоєнного періоду, компанії стикаються з важкостями у пошуку досвідчених спеціалістів. Мобілізація також призвела до значної нестачі технічних фахівців у будівельних підприємствах, і замінити їх стає все складніше. Після скасування режиму воєнного стану може

виникнути ще більша проблема на ринку праці, оскільки кваліфіковані фахівці можуть вирушити за кордон, щоб приєднатися до своїх сімей [9].

Згідно зі звітом Construction Skills Network, у Великій Британії очікується, що до 2026 року буде потреба у чверті мільйона спеціалістів та робітників у будівельній галузі [10]. Наприклад, у Німеччині вже сьогодні відчутний дефіцит фахівців, які б здійснювали планування та контроль будівельних робіт, у Швейцарії — брак мулярів і дорожніх робітників. Прогнозується, що ця потреба лише зростатиме в майбутньому.

На минулий рік, згідно з опитуванням, проведеним Центральним статистичним управлінням Польщі, понад 40% компаній, що діють у будівельній галузі, стикнулися з нестачею кадрів, включаючи зменшення кількості працівників із України. Наприклад, якщо на початок 2022 року в цій галузі працювало близько 127 000 українців за даними Польського об'єднання роботодавців у будівництві, то внаслідок війни та мобілізації їхня кількість зменшилася на дві третини [11].

Причини цього дефіциту робочих кадрів загалом схожі для цих ринків. Перш за все, це пов'язано зі зменшенням інтересу молодого покоління до будівельних професій та великою кількістю працівників, які вже наближаються до пенсійного віку. Однак для стратегічного вирішення цієї проблеми, зокрема у Великій Британії, вживаються заходи залучення та підготовки молоді, а також перекваліфікації дорослого населення. Щоб зберегти досвідчених працівників, роботодавці працюють над підвищенням рівня заробітної плати та створенням кращих умов праці, щоб запропонувати конкурентоспроможну винагороду і привабливі умови праці.

У Верховній Раді України в даний момент розглядається законопроект №9564, який зареєстровано в парламенті 4 серпня 2023р. [12] та передбачає призупинення видатків державного та місцевих бюджетів на різні сфери діяльності під час введення воєнного стану в Україні. Зокрема, цей законопроект пропонує внести зміни до Бюджетного кодексу України, які передбачають такі заходи:

— Призупинення видатків на благоустрій населених пунктів, включаючи ремонт покриття доріг, тротуарів, озеленення, створення місць відпочинку та обладнання дитячих майданчиків.

— Призупинення видатків на будівництво, реконструкцію та ремонт об'єктів у сфері культури і спорту.

— Призупинення видатків на утримання державних дач та невикористовуваних об'єктів.

— Призупинення оплати чартерних рейсів і відряджень чиновників.

Призупинити видатки на виготовлення державних нагород, за винятком тих, якими відзначають службовців Збройних сил України. Ці заходи мають на меті забезпечити ефективне використання бюджетних коштів під час воєнного стану та скерувати їх на важливі потреби, пов'язані із забезпеченням безпеки та захистом громадян [12].

Серед перспектив дослідження можемо відмітити будівельної галузі, завдяки якій будівельні підприємства конкурують не лише на місцевому, але і на світовому ринку. Такими відомими світовими "гігантами" у досліджуваній сфері є:

— Vinci (Франція): Vinci є однією з найбільших будівельних компаній у світі і спеціалізується на будівництві інфраструктурних об'єктів, включаючи автостради, аеропорти, тунелі та інші об'єкти.

— Turner Construction (США): Turner Construction є однією з провідних будівельних компаній у Сполучених Штатах і виконує проекти в різних секторах, включаючи комерційну, житлову та інфраструктурну будівництво.

— China State Construction Engineering Corporation (Китай): Ця компанія є найбільшою будівельною компанією у світі і виконує будівництво проектів в Китаї та за його межами, включаючи великі інфраструктурні та житлові об'єкти.

— Skanska (Швеція): Skanska є однією з провідних будівельних компаній в Швеції та великим гравцем на світовому будівельному ринку, спеціалізуючись на сталкерованому будівництві та інших типах проектів.

— Bouygues (Франція): Bouygues є французькою будівельною компанією, яка працює у багатьох країнах світу і має досвід у будівництві різних об'єктів, від інфраструктури до житлових комплексів.

Зважаючи на статус і рейтинги цих компаній вітчизняні будівельні компанії зможуть отримувати досвід з різних ринків та адаптувати кращі практики до місцевих умов, що дозволяє їм ефективніше конкурувати на світовому рівні.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Будівельна галузь — фондоутворюючий сектор економіки України, тож вітчизняна сфера нерухомості має розвиватися, щоб відповідати світовим стандартам. Очікується, що у 2023 році забудовники продовжать сконцентрувати всі свої ресурси на проєктах, які вже перебувають на завершальній стадії будівництва. Нового будівництва в найближчому майбутньому не передбачається. У випадку подальших затримок у вже існуючих будівництвах та відкладення нових проєктів, може виникнути дефіцит пропозиції житлових площ в середньостроковій перспективі. Щодо попиту, у короткостроковій перспективі не очікується значних позитивних змін через низьку купівельну спроможність та загальну невизначеність на ринку. Після повного завершення війни та стабілізації економіки може настати поступове відновлення купівельної активності. Тоді відкладений попит на ринку житла може набути актуальності. Внутрішньо переміщені особи, які залишаються на своїх поточних місцях проживання, також, ймовірно, розглянуть можливість придбання власного житла. У довгостроковій перспективі відновлення попиту буде залежати від темпів макроекономічної стабілізації після війни. Отже, організаційно-економічне забезпечення інноваційного розвитку будівельного підприємства охоплює різні аспекти, включаючи інтелектуальні, кадрові, інформаційні, фінансові, науково-дослідні та виробничо-технологічні ресурси. Ці ресурси визначають здатність підприємства генерувати інноваційні ідеї та успішно реалізувати їх у конкурентоздатній інноваційній продукції. Успішне поєднання цих ресурсів сприяє створенню сприятливого середовища для інноваційного розвит-

ку будівельного підприємства та підвищенню його конкурентоспроможності на ринку.

Для того, щоб бізнес міг продовжувати свою діяльність і сплачувати податки, необхідно розглядати різноманітні інструменти, які допоможуть зменшити вплив мобілізації на виробничі процеси. Другий важливий аспект полягає в орієнтації молодого покоління на прикладні спеціальності, які будуть вимагатися на ринку праці після завершення війни. Для цього необхідно переглянути методи підготовки і підняти загальний рівень професійної освіти, відповідно до потреб сучасного ринку праці. Наприклад, співпраця між будівельним бізнесом та навчальними закладами може сприяти покращенню умов навчання. Крім того, ситуацію, пов'язану з дефіцитом кваліфікованих працівників, можна поліпшити за допомогою реалізації цілеспрямованих політичних заходів, спрямованих на підготовку та перепідготовку спеціалістів. Державні програми відновлення зруйнованого житла спрямовані на оживлення ринку нерухомості та ініціювання повноцінного процесу відновлення українських міст. Це надає можливість підтримати розвиток реального сектору економіки через нові будівельні проєкти.

Державні програми з відновлення зруйнованого житла мають на меті поживити ринок нерухомого майна та розпочати повноцінну відбудову українських міст. Це можливість запуснути реальний сектор економіки — нове будівництво. Урядова програма "єВідновлення" запрацювала 1 серпня 2023 р. За перші 10 днів роботи заяви на отримання компенсації за знищене житло подали вже понад 1400 українців. Ідеться про майже 100 тис. квадратних метрів зруйнованого нерухомого майна, повідомляють у Міністерстві розвитку громад, територій та інфраструктури України. Найбільше заяв подали жителі Харківської, Київської та Чернігівської областей. Це пільгові іпотечні кредити під 3-7% і реальна можливість дати поштовх новому будівництву [15].

Ця сума грошей була виділена державою для ремонту квартир і будинків, які були пошкоджені під час російських обстрілів. Початково програму запустили спільно з командою Міністерства цифрової трансформації та TAPAS Project, яка присвячена забезпеченню прозорості та підзвітності в державному управлінні та наданню послуг. На початку виникло чимало скептичних сумнівів, але процес виявився максимально цифровізованим, включаючи всі етапи від подачі інформаційного повідомлення до безготівкового розрахунку. Комісії місцевих органів самоврядування працюють за чітким алгоритмом, обмеженим чек-листом, де вказана вартість робіт і будівельних матеріалів.

На сьогоднішній день вже отримали виплати 12 146 осіб, які подали заявки, і загалом було подано понад 41 тисячу заявок. Звертаюся до місцевих влад з проханням прискорити роботу комісії у вашому регіоні. Якщо говорити про конкретні громади, то найбільше заяв надійшло з територій, які перебували під окупацією або знаходяться поблизу кордону з Росією, зокрема: Харківська область: 7 тисяч заявок; Ірпінська область: 3 тисячі заявок; Ізюмська область: 1,6 тисяч заявок; Миколаївська область: 1,3 тисяч заявок; Балаклійська область: 1,3 тисяч заявок.

Зауважимо, що 35% учасників програми є людьми, які перевищили вік 60 років. Серед одержувачів допо-

моги є троє жінок, яким вже виповнилося 97 років, і вони проживають на Київщині та Миколаївщині. Важливо відзначити, що 75% коштів, витрачених на будівельні матеріали, були спрямовані до невеликих місцевих магазинів, а також багато будівельних робіт було замовлено у фізичних осіб-підприємців.

Серед перспектив можна відзначити співпрацю з міжнародними партнерами, серед прикладів наведемо, зустріч глави Агентства відновлення з керівником провідної міжнародної інжинірингової компанії Miyamoto International. Ця компанія має спеціалізацію в відновленні країн, котрі постраждали від стихійних лих або катастроф. Основна сфера (профіль) діяльності — інжиніринг. Експерти Miyamoto International проводять оцінку руйнувань, визначають обсяги робіт, розробляють плани відновлення та надають експертну допомогу для відновлення інфраструктури. Для Агентства відновлення важливо залучати незалежні компанії для проведення об'єктивної експертизи. Miyamoto International працює в Україні вже близько року, і її фахівці оцінюють масштаби руйнувань у різних регіонах. Загалом, вони оглянули понад 20 тисяч об'єктів, відновили 5 тис., а ще 2 тисячі знаходяться у процесі відновлення. Компанія співпрацює як із міжнародними організаціями для виконання робіт, так і вкладає власні кошти через фонд Miyamoto Relief. Однією з ключових задач Агентства відновлення є проведення якісної експертизи об'єктів відновлення, і це може бути здійснено як українськими фахівцями, так і міжнародними. Якісна міжнародна експертиза є гарантією ефективного відновлення і запобігання можливим корупційним ризикам. Тому досвід таких визнаних компаній, як Miyamoto International, є надзвичайно важливим. При цьому компанія також враховує інтереси місцевих фахівців для будівельно-відновлювальних робіт та надає можливість українським спеціалістам отримати додатковий досвід та навчання у їхніх інженерних проектах.

Розвиток будівельної індустрії в Україні може бути збагачений інноваціями та передовими практиками, використовуючи досвід світових будівельних компаній. Ось деякі пропозиції, які можна адаптувати для практики в Україні:

1. Використання стандартів якості: українські будівельні компанії можуть брати на озброєння міжнародні стандарти якості, такі як ISO 9001, щоб забезпечити найвищу якість будівельних робіт та послуг.
2. Зелене будівництво: запровадження зелених технологій і енергоефективних рішень може допомогти зменшити вплив будівництва на навколишнє середовище та знизити витрати на опалення та охолодження будівель.
3. Будівництво з використанням модульних конструкцій: використання модульних елементів може спростити та прискорити процес будівництва, зменшити витрати і підвищити якість.
4. Застосування цифрових технологій: використання Building Information Modeling (BIM) може покращити планування та управління проектами, зменшити ризики та знизити витрати.
5. Системи управління проектами: впровадження сучасних систем управління проектами, таких як Agile

або Scrum, може допомогти уникнути затримок і перевищень бюджету.

6. Прозорість та боротьба з корупцією: створення прозорих механізмів контролю та моніторингу може зменшити корупцію в будівельній галузі та забезпечити чесність угод та тендерів.

7. Розвиток кадрового потенціалу: інвестування в навчання та розвиток спеціалістів в галузі будівництва може підвищити якість робіт та забезпечити використання передових технологій.

8. Соціальна відповідальність: залучення до громадських ініціатив і проектів, спрямованих на підтримку місцевих спільнот та сталого розвитку, може позитивно позначитися на репутації будівельних компаній.

9. Страхування будівництва: використання страхових послуг для захисту від ризиків і непередбачених обставин може допомогти забезпечити стабільність в будівельній галузі.

10. Співпраця з місцевими органами влади: залучення громадських організацій, державних органів і місцевих органів влади для спільного вирішення проблем і планування розвитку галузі.

Ці практики та пропозиції можуть сприяти покращенню будівельної галузі в Україні, збільшити її конкурентоспроможність і сприяти сталому розвитку. Бажано враховувати особливості українського ринку та законодавства при адаптації зарубіжного досвіду.

Література:

1. Калініченко Л. Л., Бредіхін В. М. Проблемні аспекти управління інноваційним потенціалом будівельних підприємств. Ефективна економіка. 2018. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6441> (дата звернення: 11.09.2023).
2. Лисенко Ю. В. Управління інноваційним розвитком будівельного підприємства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2015. Вип. 4. С. 27—29.
3. Малюта Л. Я. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства: навчальний посібник / Л. Я. Малюта. Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2016. 232 с.
4. Мартиненко М. В. Управління розвитком підприємства в умовах інноваційної знання-орієнтованої економіки. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Економічна. 2018. Вип. 94. С. 36—46.
5. Медвідь В. Ю., Якименко О. В. Комплексний механізм управління інноваційним потенціалом будівельного комплексу Харківського регіону. Управління розвитком. 2016. № 4. С. 65—71.
6. Сердюк Т. В., Плячок М. С. Особливості інноваційної діяльності на будівельних підприємствах. Сучасні технології, матеріали і конструкції в будівництві. 2018. № 2. С. 134—139.
7. Дослідження ринку нерухомості під час війни від EY. URL: https://www.ey.com/uk_ua/news/ey-ukraine-in-media/doslidzhennya-rynku-nerukhomosti-pid-chas-viynu-vid-ey (дата звернення 26. 11.2023).
8. Проблеми та виклики будівельної галузі України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/>

3758174-problemi-ta-vikliki-budivelnioi-galuzi-ukraini.html (дата звернення 26.11.2023).

9. Кадри у будівництві: для відбудови потрібні кваліфіковані фахівці. URL: <https://mind.ua/openmind/20260074-kadri-u-budivnictvi-dlya-vidbudovi-potribni-kvalifikovani-fahivci> (дата звернення 26.11.2023).

10. The skills construction needs <https://www.citb.co.uk/media/acbnbn5t/csn-national-report-final-report.pdf> (дата звернення 26.11.2023).

11. Wyrownania sezonowe — przecietne zatrudnienie i przecietne miesieczne wynagrodzenie. URL: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/wyrownania-sezonowe-przecietne-zatrudnienie-i-przecietne-miesieczne-wynagrodzenie,20,7.html> (дата звернення 20.12.2023).

12. Нардепи пропонують призупинити на час війни бюджетні видатки на ремонт доріг і стадіонів, чартерні рейси, утримання держдач. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/927013.html> (дата звернення 20.12.2023).

13. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, за підсумками червня 2023 року перевищила \$150 млрд. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-za-pidsumkami-cherwnya-2023-roku-perevishhila-150-mlrd/> (дата звернення 20.12.2023).

14. Опубліковано проєкт ДБН В.2.2-5:2023 "Захисні споруди цивільного захисту". URL: <https://e-construction.gov.ua/opublikovano-proekt-dbn-v22-52023-zahisni-sporudi-civilnogo-zahistu> (дата звернення 20.12.2023).

15. Експансія будівельного бізнесу та збереження команди під час війни. Експансія будівельного бізнесу та збереження команди під час війни. URL: <https://projects.gazeta.ua/buduyemo-ukrayinu-1154577> (дата звернення 20.12.2023).

16. Олександр Кубраков: Виплачено перший мільярд гривень за програмою «Відновлення». URL: <https://mtu.gov.ua/news/34684.html> (дата звернення 20.12.2023).

References:

1. Kalinichenko, L. L. and Bredikhin, V. M. (2018), "Problem aspects of innovation management potential of building enterprises", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 7, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6441> (Accessed 14 Sep 2023).

2. Lysenko, Yu. V. (2015), "Management of innovative development of building enterprise", *Naukovyj visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu, Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 4, pp. 27—29.

3. Maliuta, L.Ya. (2016), *Stratehichne upravlinnia innovatsijnym rozvytkom pidpriemstva [Strategic management of innovative development of the enterprise]*, FOP Palianytsia V.A., Ternopil, Ukraine

4. Martynenko M. V. (2018), "Diagnosis of factors of innovative development of the enterprise", *Visnyk Kharkivskogo nacional'nogo universytetu im. V. N. Karazina*, vol. 94, pp. 36—46.

5. Medvid, V.Yu. and Yakymenko, O.V. (2016), "Integrated mechanism of management of innovative potential of the building complex of Kharkiv region", *Upravlinnia rozvytkom*, vol. 4, pp. 65—71.

6. Serdiuk T. V., Pliatsok M. S. (2018), "Features of innovative activity in building enterprises", *Suchasni tekhnologii, materialy i konstruksii v budivnytstvi*, vol.2, pp. 134—139.

7. Federal Ministry of Finance (2023), "Wartime Property Market Research by EY", available at: https://www.bundesfinanzministerium.de/Content/DE/Standardartikel/Themen/Steuern/Internationales_Steuerecht/Staatenbezogene_Informationen/doppelbesteuerungsabkommen.html (Accessed 14 September 2023).

8. ukrinform (2023), "Problems and challenges of the construction industry of Ukraine", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3758174-problemi-ta-vikliki-budivelnioi-galuzi-ukraini.html> (Accessed 26.11.2023).

9. Bench, N. (2023), "Personnel in construction: skilled specialists are needed for reconstruction", available at: <https://mind.ua/openmind/20260074-kadri-u-budivnictvi-dlya-vidbudovi-potribni-kvalifikovani-fahivci> (Accessed 26.11.2023).

10. Construction Skills Network (2023), "The skills construction needs", available at: <https://www.citb.co.uk/media/acbnbn5t/csn-national-report-final-report.pdf> (Accessed 26.11.2023).

11. Statistics Poland (2023), "Seasonal compensation — average employment and average monthly salary", available at: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rynek-pracy/pracujacy-zatrudnieni-wynagrodzenia-koszty-pracy/wyrownania-sezonowe-przecietne-zatrudnienie-i-przecietne-miesieczne-wynagrodzenie,20,7.html> (Accessed 26.11.2023).

12. interfax (2023), "People's deputies propose to suspend budget expenditures for the repair of roads and stadiums, charter flights, maintenance of state dachas during the war", available at: <https://interfax.com.ua/news/general/927013.html> (Accessed 20.12.2023).

13. KSE (2023), "The total amount of direct damage caused to Ukraine's infrastructure due to the war exceeded \$150 billion as of June 2023", available at: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-za-pidsumkami-cherwnya-2023-roku-perevishhila-150-mlrd/> (Accessed 20.12.2023).

14. e-construction.gov.ua (2023), "The DBN project V.2.2-5:2023 "Protective structures of civil defense was published", available at: <https://e-construction.gov.ua/opublikovano-proekt-dbn-v22-52023-zahisni-sporudi-civilnogo-zahistu> (Accessed 20.12.2023).

15. Dykalyuk, M. (2023), "Expansion of the construction business and survival of the team during the war", available at: <https://projects.gazeta.ua/buduyemo-ukrayinu-1154577> (Accessed 20.12.2023).

16. Kubraikov, O. (2023), "The first billion hryvnias have been paid under the Recovery program", available at: <https://mtu.gov.ua/news/34684.html> (Accessed 20.12.2023).

Стаття надійшла до редакції 15.01.2024 р.

Б. В. Дергалюк,
д. е. н., професор, професор кафедри економіки і підприємництва,
КПІ ім. Ігоря Сікорського
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8791-9121>
А. М. Роздорожний,
здобувач PhD кафедри економіки і підприємництва,
КПІ ім. Ігоря Сікорського
ORCID ID <https://orcid.org/0009-0008-4338-1022>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.58

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ВІДТВОРЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

B. Dergaliuk,
Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Department of Economics and Entrepreneurship,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
A. Rozdorozhnyi,
PhD Student of the Department of Economics and Entrepreneurship
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"

THEORETICAL APPROACHES TO THE CONCEPT OF REPRODUCTION OF ECONOMIC POTENTIAL

У статті здійснено аналіз сутності економічного потенціалу та наукових підходів до його відтворення. Запропоновано під економічним потенціалом розуміти стійку сукупність наявних матеріальних і нематеріальних ресурсів в їх кількісно-якісних параметрах наявних та потенційних можливостей та здатності до реалізації поставлених перед суб'єктами відповідного рівня чи соціально-економічною системою загалом стратегічних цілей, у відповідному просторово-часовому континуумі за заданого факторного впливу та з урахуванням інтересів стейкхолдерів. Визначено, що за рахунок своєї внутрішньої й зовнішньої, об'єктно-суб'єктної, рівневої природи він є складним об'єктом управління. Процес його відтворення забезпечується динамічним безперервним проходженням станів формування, споживання (використання), накопичення та реалізації економічного потенціалу. Виявлено, що процес відтворення економічного потенціалу найчастіше розглядається через призму класичного, неокласичного, кейнсіанського підходів. Обґрунтовано, що в сучасних умовах відтворення економічного потенціалу має також досліджуватись в контексті парадигми сталого розвитку та з урахуванням сучасного розуміння часово-просторових характеристик соціально-економічних систем. Зазначено, що прикладний інструментарій забезпечення відтворення економічного потенціалу має базуватись на використанні підходів, механізмів та інструментів проектного, проактивного, антикризового стратегічного управління та "культури сталого розвитку", переосмисленні джерел формування можливостей та способів використання ресурсної компоненти економічного потенціалу.

The article analyzes the essence of economic potential and scientific approaches to its reproduction, which allowed the author to propose that economic potential should be defined as a stable set of available tangible and intangible resources in their quantitative and qualitative parameters of existing and potential capabilities and the ability to realize the strategic goals set for the actors of the relevant level or the socio-economic system as a whole, in the relevant space-time continuum under a given factor influence and taking into account the interests of stakeholders. It is determined that, due to its internal and external, object-subject, and multilevel nature, it is a complex object of management. The process of its reproduction is ensured by the dynamic continuous passage of the states of formation, consumption (use), accumulation and realization of economic potential. It is found that the process of reproduction of economic potential is most often considered through the prism of social reproduction according to the classical (emphasis on reproduction of means of production), neoclassical (emphasis on the mechanism of market self-regulation, supply, demand, pricing, competition), Keynesian (emphasis on consumption) approaches. It is substantiated that in the context of changing patterns of functioning of economic regulation mechanisms, the logic of relations between entities at all levels of the economy, the growing importance of information and technology, while deepening a number of socio-economic and environmental problems, the reproduction of economic potential should also be studied in the context of the sustainable development paradigm, taking into account the current understanding of the time-spatial characteristics of socio-economic systems. It is noted that the applied tools for ensuring the reproduction of economic potential should be based on the use of approaches, mechanisms and tools of project-based, proactive, anti-crisis strategic management and the gradual implementation of a "culture of sustainable development", rethinking the sources of opportunities and attitudes towards the use of the resource component of the components of economic potential.

Ключові слова: економічний потенціал, відтворення, розвиток, сталий розвиток, індекс складності економіки, метавсесвіт, прострово-часовий континуум.

Key words: economic potential, reproduction, development, sustainable development, economic complexity index, metaverse, space-time continuum.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економічний потенціал є поняттям, через призму якого розглядається логіка розвитку економічних систем та їх підсистем, взаємозв'язків та взаємозалежностей між усіма їх структурними елементами (глобальна, національні економіки, регіони, види діяльності, суб'єкти господарювання) в конкретно визначені часово-просторові періоди.

Сучасний період є складним і багатоаспектним, формуючи, з одного боку, умови до розвитку на принципово нових цивілізаційних засадах, закладаючи підвалини до змін в структурі соціально-економічних відносин, принципах та умовах взаємодії між економічними агентами, зміщуючи акценти в детермінантах досягнення конкурентних переваг на принципах сталості, раціональності, інновативності, збалансуванні економічних, соціальних та екологічних параметрів, а, з іншого, характеризується поглибленням кризових явищ, наростанням геополітичної конфліктності, зростанням прірви між складними й простими економіками, подальшим вичерпанням обмежених економічних ресурсів. Відбуваються швидкі й складні зміни в структурі продуктивних сил та виробничих відносин, інституційних підвалинах регуляторних механізмів соціально-економічних процесів.

Економіки та їх суб'єкти стоять перед задачами прискореної адаптації до нових "правил гри" та, відповідно, способів відтворення власного економічного потенціалу.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання змісту та структури економічного потенціалу є предметом досліджень широкого кола науковців. Серед них: Н. Краснокутська, А. Лисенко, Т. Челомб'ітько, О. Басюк, В. Семенова, І. Жувагіна та ін. Особливості відтворення економічного потенціалу аналізуються в роботах таких науковців, як: С. Остапенко, О. Смірнов та О. Нігай, Л. Запорожцева, Ю. Маришева, Ю. Ткачова, А. Кудінова. І. Стец, О. Соловйов та ін. Науково-прикладні та методологічні підходи до розуміння природи сучасних економічних систем, їх структурних елементів, детермінант розвитку, що становлять інтерес в рамках даного дослідження представлено в працях М. Кравченко, Н. Олійника, Є. Буряка, К. Редько, А. Чорновола, А. Орленка, Е. Холден, М. Едвардса та ін.

Незважаючи на широке коло досліджень сутності економічного потенціалу, питання його відтворення в су-

часних умовах з урахуванням динаміки розвитку, потреб та обмежень, чинників даного процесу, забезпечення умов ефективності в контексті соціально-економічного розвитку, в т.ч. шляхом удосконалення прикладного інструментарію управління та регулювання вимагають свого подальшого дослідження та обґрунтування.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є аналіз наукових підходів до сутності поняття відтворення економічного потенціалу. Для досягнення мети в дослідженні було визначено змістовні аспекти розуміння змісту поняття економічних потенціал та підходів до його структурування, а також відтворення. Крім того, було охоплено та проаналізовано наукові підходи, які з нових позицій дозволяють характеризувати економічну систему і, відповідно, параметри та умови відтворення її економічного потенціалу, в т.ч. при структурній декомпозиції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

У роботі [1] авторами на підставі проведеного аналізу визначено, що від уведення в обіг терміну "економічний потенціал" він вже безпосередньо розглядався з позицій можливостей (спроможності) економічної системи та її підсистем і елементів забезпечувати реалізацію виробничо-економічної діяльності, випуск продукції, а також задоволення потреб різних категорій населення чи суспільних потреб, розвиток виробництва та споживання [1, с. 5]. Поступово поняття економічного потенціалу наповнювалось новими характеристиками, досліджувалась та описувалась його внутрішня видова структура, а також залежно від рівня аналізу економічної системи, систематизувались чинники впливу на нього.

Так, у найбільш загальному вигляді А. Лисенко та А. Коряк на основі аналізу визначень економічного потенціалу різних рівнів та підсистем економіки пропонують розуміти під ним "сукупність ресурсів і можливостей, що з розвитком продуктивних сил та економічних відносин можуть бути максимально використаними у процесі вирішення стратегічних завдань" [2, с. 225]. Визначення враховує рівневість економіки, ресурсну та ймовірнісну природу потенціалу, а також елемент і кількісного і якісного характеру (розвитку). В основу визначення вже закладено вектор такого розвитку та відповідні концепції: ресурсно-виробничу, ресурсно-стратегічну, виробничо-стратегічну, ресурсно-виробничо-стратегічну. Проте, на наш погляд, дані концепції потребують більш змістовного обґрунтування свого змісту та прикладних аспектів застосування з урахуванням складної природи еволюції й розгортання економічних відносин в сучасних умовах розвитку.

У Н. Краснокутської, наприклад, в частині розуміння змісту економічного потенціалу на рівні підприємств визначення містить такі важливі характеристики як: система ресурсів та компетенцій, створення результату для стейкхолдерів, бізнес-процеси [3].

Т. Челомбітько, з чим можна погодитись, вказує на необхідність дослідження економічного потенціалу як системи з урахуванням різних підходів до аналізу її структури, вказуючи на найбільше поширення у науковій літературі серед них ресурсно-функціонального [4,

с. 230]. При цьому авторський аналіз базується на ідентифікації внутрішньої та зовнішньої структур економічного потенціалу та виокремленні його рис (структурність або складність, комунікативність, ієрархічність, здатність до розвитку, пріоритетність інтересів залежно від рівня) як складної динамічної та ієрархічної системи, яка "залежить від оптимального поєднання окремих видів економічних ресурсів, залучених у виробничий процес, рівня організації та ефективності системи управління" [4, с. 232].

З урахуванням зазначеного можемо узагальнити, що, маючи складну структуру та логіку взаємозв'язків та взаємозалежностей між своїми структурними елементами економічний потенціал є системою, комплексним, складним, динамічним об'єктом управління й регулювання, що відтворюється в процесі їх реалізації. При цьому параметр рівності економічного потенціалу як складної системи визначає її здатність до синергії, саме тому, потенціал вищого рівня не є простою сумою потенціалів нижчого. На такій його властивості зроблено акцент в роботі [5, с. 4]. Крім того, характеристика даної системи як динамічної та відкритої актуалізує дослідження його відтворення саме у контексті факторного впливу та здатності системи адаптуватись до нього.

Відтворення потенціалу в наукових дослідженнях розглядається з різних позицій та відповідно до структурних (за складовими та рівнями) характеристик. Економічні словники, зокрема [6, с. 47] визначають його як цикл "виробництво-обмін-споживання", стадії якого описують етапи руху економічного продукту від його створення й до споживання у міру зміни в часі.

Наприклад, у роботі [7, с. 2] поняття відтворення використовується по відношенню до трудового потенціалу й визначається як форма його руху, розвитку. При цьому автор вказує, що етапами даного процесу є формування потенціалу у кількісно-якісному вираженні, його розподіл за сферами й видами діяльності, а також використання або реалізація відповідно до потреб суб'єкта економічних відносин [7, с. 2].

У дослідженні [8, с. 120] вказується по відношенню до трудового потенціалу, що його відтворення реалізується у фазах виробництва, розподілу, обміну та споживання, тобто відповідає етапам (фазам) процесу суспільного відтворення.

О. Смірнов та О. Нігай відтворення економічного потенціалу суспільства розкривають через закономірності функціонування економік країн в умовах ринкових відносин, призму показників конкурентоспроможності [9]. Порівняння країн за даними показниками дозволяє ідентифікувати фазу розвитку, динаміку руху країн в кількісних та якісних показниках.

С. Остапенко розкриває зміст відтворення економічного потенціалу економіки та її суб'єктів через призму закономірностей розвитку та еволюції економічних систем, їх регуляторних механізмів. При цьому автор визначає умови нормального процесу суспільного відтворення відповідно до потреб суспільства у часово-просторовому континуумі за різних умов співвідношення в структурі регуляторних механізмів економіки [10]. На прикладі сільського господарства України автор визначає можливості як простого, так і розширеного відтворення економічного потенціалу,

а також роль інституцій держави та її регуляторних механізмів у даному процесі.

В роботі Л. Запорожцевої, Ю. Маришевої та Ю. Ткачової представлено дещо інший підхід до сутності відтворення економічного потенціалу (на рівні підприємств). Авторки аналізують взаємозв'язок та вплив кризових явищ на відтворення економічного потенціалу й визначають відповідні напрями цього процесу наступним чином [11, с. 915]: просте відтворення, яке можна охарактеризувати через постійні обсяги оновлення спожитих факторів виробництва й забезпечення безперервності роботи; розширене відтворення, що передбачає кількісно-якісний розвиток факторів виробництва й інших складових самого потенціалу, здатних за таких умов забезпечувати більшу ефективність діяльності. Крім того, вказують на роль менеджменту у процесі забезпечення розширеного відтворення навіть за умов кризових явищ, які змушують суб'єктів господарювання шукати як точки балансування, утримання позицій, так і, власне, зростання та розвитку. В той же час, авторський підхід не акцентує увагу на звуженому відтворенні, яке, власне характерне для кризових періодів, а також на напрямках зростання: екстенсивному та інтенсивному.

В контексті дослідження А. Кудінової можемо визначити, що сучасна економічна система та закономірності її розвитку не можуть бути повною сірою описані в термінології усталеного теоретичного мейнстріму, тобто суто в категоріях виробництва засобів виробництва, ринкових відносин, попиту і пропозиції, конкуренції та ціноутворення чи формування й розвитку виробництва задля забезпечення власне споживання [12, с. 29]. Мова про те, що трансформації сучасних нам економічних систем призвели до значних змін у виробничих відносинах та продуктивних силах суспільства, торкнулись всіх фаз процесу суспільного відтворення: виробництва, розподілу, обміну та споживання, що, з однієї сторони, проявляється зростанням економічної відкритості, а з іншої, призводить до подальшого узалежнення економік одна від одної [12, с. 32]. Підтверджують це й результати досліджень [13; 14], в рамках яких йде мова про економічний потенціал технологій метаспростору (metaverse) і його вплив на розвиток (відтворення) потенціалів суб'єктів сучасної соціально-економічної системи на якісно новій основі. Вже сьогодні ми спостерігаємо його вплив на економіки і зміну бізнес-моделей, зростає його роль в освіті, бізнесі, комерції та інших сферах. Він формує нові можливості щодо прийняття управлінських рішень на всіх рівнях, в т.ч. в сфері державного управління та регулювання, відтворення економічного потенціалу сучасної глобальної економіки, національних економік та їх суб'єктів.

Окремо варто відзначити, що розуміння змісту економічного потенціалу та процесу його відтворення варто переосмислити і з позицій часово-просторових характеристик. В роботі М. Кравченко [15] надано їх обґрунтування в якості ідентифікаційних характеристик економічних систем та на цій основі й атрибутів підприємств. Відповідно вони, на нашу думку, можуть слугувати основою для ідентифікації фаз відтворювального процесу економічного потенціалу, його параметрів, досягнутого рівня, детермінант впливу та застосування

відповідних механізмів управління через призму часових параметрів позитивної та негативної динаміки, функціональної та адміністративної просторових площин [15, с. 35—36].

Увагу з позицій відтворення економічного потенціалу варто приділити концепції сталого розвитку [16], яка за своєю суттю відображає підхід до інтенсивного процесу відтворення, де якісні параметри є первинними по відношенню до кількісних. Мова про раціональне використання обмежених економічних ресурсів, збалансування інтересів суб'єктів соціально-економічних відносин за економічним, екологічним та соціальним векторами. Дана концепція враховує, крім іншого, у процесі відтворення принципи інклюзії, відкритості, стратегічної орієнтації, новаторства як основи розвитку, а також необхідності удосконалення механізмів управління та регулювання, формування в суспільстві "культури сталого розвитку", що має бути імплементована в соціально-економічну реальність.

При проведенні паралелей між досягнутим рівнем розвитку та економічним потенціалом країн, шляхом та підходами до його відтворення можемо також виходити з даних індексу економічної складності. У дослідженні [18] автори вказують, що основними детермінантами успішного розвитку країн з урахуванням аналізу індексу економічної складності, порівняння складних та простих країн виступають освіта, розвинений виробничий сектор, мережі технологічних знань між такими стейкхолдерами, як університети та підприємства, а також висока якість людського капіталу. Ці складові відповідають низці цілей сталого розвитку, а також корелюють з поступовим формуванням в суспільстві культури сталого розвитку, характеризують умови розширеного відтворення його економічного потенціалу.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Економічний потенціал є складним поняттям, що найчастіше розглядається в площині ресурсів, можливостей, здатності, результату взаємодії між стейкхолдерами (результату діяльності). В той же час, кожна з вказаних позицій сама по собі розкриває лише один з аспектів природи економічного потенціалу. Економічний потенціал варто аналізувати з позицій усіх визначених елементів, тобто і як сукупність наявних матеріальних й нематеріальних ресурсів в їх кількісно-якісних параметрах наявних та потенційних можливостей та здатності до реалізації поставлених перед суб'єктами відповідного рівня чи соціально-економічною системою загалом стратегічних цілей, у відповідному просторово-часовому континуумі за заданого факторного впливу та з урахуванням інтересів стейкхолдерів. Він має складну системну природу, характеризується відносно стійкою внутрішньою та зовнішньою, а також рівневою структурою та є складним об'єктом управління.

Формування, споживання (використання), накопичення та реалізація економічного потенціалу відбивають віхи дозволяють характеризувати процес та тип його відтворення (відновлення). Цей процес є динамічним та безперервним. Незалежно від рівня економічної системи відтворення економічного потенціалу доцільно розглядати як звужене, просте чи розширене. В рамках усталеного мейнстріму кожен з вказаних типів можна

характеризувати за напрямом розвитку: звужене відтворення — потенціал відтворюється в менших, ніж раніше обсягах; просте — потенціал відтворюється в відносно сталих обсягах; розширене — потенціал відтворюється в більших кількісних обсягах та якісних характеристиках. А також за типом економічного зростання: екстенсивне, яке переважно відображає кількісне нарощення складових потенціалу, та інтенсивне — відтворення на новій якісній основі.

В сучасних умовах відбуваються надстрімкі кардинальні зміни в продуктивних силах та виробничих відносинах, змінюється логіка взаємовідносин між економічними суб'єктами, превалюючи роль відіграють новітні технології, інтелектуальний капітал, інформація. Загалом змінюється парадигма суспільної життєдіяльності, її основу складає усвідомлення подальшого розвитку саме як сталого. Відповідно ці зміни мають відображатись на детермінантах та наукових підходах до відтворення економічного потенціалу та їх прикладній реалізації.

З метою забезпечення сталості та конкурентоспроможності, відтворення економічного потенціалу повинно відбуватись на основі використання сучасних інструментів проєктного, проактивного, антикризового стратегічного управління та поступового імплементування "культури сталого розвитку" у всі без винятку соціально-економічні процеси, переосмисленні джерел формування можливостей та ставлення до використання ресурсної компоненти складових економічного потенціалу.

Ці підходи поряд із врахуванням сучасного розуміння часово-просторових характеристик соціально-економічних систем можуть слугувати основою для обґрунтування сутнісних особливостей, природи та закономірностей процесу відтворення економічного потенціалу та забезпечення сталості його структури, чинників впливу, а також удосконалення підходів до підвищення його ефективності та оцінювання досягнутого рівня.

Література:

1. Дослідження рівня використання економічного потенціалу регіону: Монографія: / За ред. Семенова В.Ф., Руденко О.І. Одеса: Одеський національний економічний університет. 2012. 150 с. URL: Дослідження рівня використання економічного потенціалу регіону.pdf (oneu.edu.ua)

2. Лисенко А.М., Коряк А.С. Поняття економічного потенціалу та концептуалізація підходів до його трактування. Центральнотрапезький науковий вісник. Економічні науки. Вип. 5 (38), 2020. С. 221—227. URL: [https://economics.kntu.kr.ua/pdf/5\(38\)/25.pdf](https://economics.kntu.kr.ua/pdf/5(38)/25.pdf)

3. Краснокутська Н. Потенціал підприємства: формування та оцінка: Навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 352 с.

4. Челомбїтько Т.В. Сучасні підходи до дослідження економічного потенціалу як економічної системи. Проблеми економіки. 2020. № 1 (43). С. 227—233. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-227-233>

5. Жувагіна І.О., Когутенко К.С. Загальнонаукові підходи до формування економічного потенціалу підприємств торгівлі. Ефективна економіка. 2018. № 5. URL: http://www.Economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/35.pdf

6. Словник економіста та підприємця / А.М. Туренко, І.А. Дмитрієв, О.С. Іванілов, І.Ю. Шевченко. Х.: ХНАДУ, 2018. 340 с. URL: [Словник_2018.pdf](#) (khadi.kharkov.ua)

7. Соловйов О.Ю. Теоретичні засади відтворення трудового потенціалу підприємства в умовах ринкових відносин. Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Серія: Економічні науки. Вип. 6. 2004. С. 49—54. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/81588633.pdf>

8. Стец І. Відтворення трудового потенціалу. Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. 2008. Вип. 13. URL: <http://dspace.wnu.edu.ua/bitstream/316497/26547/1/%D0%A1%D1%82%D0%B5%D1%86%20%D0%86..pdf>

9. Нігай О.О., Смірнов О.О. Проблеми відтворення і розвитку економічного потенціалу суспільства в умовах ринкової економіки. Наукові записки Кіровоградського національного технічного університету. 2010. Вип. 10, Ч. 2. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84825688.pdf>

10. Остапенко С.О. Роль держави у процесі відтворення потенціалу сільського господарства України. Економіка та держава. 2021. № 11. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.131

11. Zaporozhtseva L. Tkacheva A., J. V., Marysheva J. V. Crisis as a Factor of Economic Potential Reproduction of the Company. Advances in Economics, Business and Management Research. Volume 47. International Scientific Conference "Far East Con" (ISCFEC 2018. DOI:10.2991/isfec-18.2019.221

12. Кудінова А.В. Суспільне відтворення в глобальній економіці: ключові детермінанти трансформації. Бізнес Інформ. 2015. № 5. С. 29—33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_5_5https://about.fb.com/news/2023/05/economic-potential-of-the-metaverse/

13. Christensen L., Robinson A. The Potential Global Economic Impact of the Metaverse. 47pp. URL: [The Potential Global Economic Impact of the Metaverse \(analysis-group.com\)](#)

14. Sherman R. Understanding the Economic Potential of the Metaverse: Global Repory. Meta, May 9, 2023. URL: [Understanding the Economic Potential of the Metaverse | Meta \(fb.com\)](#)

15. Кравченко М.О. Визначення атрибутивних просторово-часових характеристик підприємства. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 23. С. 32—37. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2016/8.pdf

16. Edvards M. The growth paradox, sustainable development, and business strategy. Business strategy and Environment. 2021. Vol. 30. Issue 7. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/bse.2790>

17. Олійник Н.М., Манойленко А.М. Індекс економічної складності як інструмент оцінки рівня розвитку та економічного потенціалу країни. Review of transport economics and management. 2020. Вип. 4. С. 48—54. DOI: <https://doi.org/10.15802/rtem2020/213220>

References:

1. Semenov, V.F. and Rudenko, O.I. (2012), Doslidzhennia rivnia vykorystannia ekonomichnoho poten-

tsialu rehionu [Study of the level of utilization of the economic potential of the region], Odes'kyj natsional'nyj ekonomichnyj universytet, Odesa, Ukraine.

2. Lysenko, A.M. and Koriak, A.S. (2020), "The concept of economic potential and conceptualization of approaches to its interpretation", Tsentral'noukrains'kyj naukovyj visnyk. Ekonomichni nauky, vol. 5 (38), pp. 221—227, available at: [https://economics.kntu.kr.ua/pdf/5\(38\)/25.pdf](https://economics.kntu.kr.ua/pdf/5(38)/25.pdf) (Accessed 15 Jan 2024).

3. Krasnokuts'ka, N. (2005), Potentsial pidprijemstva: formuvannia ta otsinka [Enterprise potential: formation and assessment], Tsentr navchal'noi literatury, Kyiv, Ukraine.

4. Chelombit'ko, T.V. (2020), "Modern approaches to studying economic potential as an economic system", Problemy ekonomiky, vol. 1 (43), pp. 227—233. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2020-1-227-233>

5. Zhuvahina, I. O. and Kohutenko, K. S. (2018), "General approaches to the formation of economic potential of trade enterprises", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 5, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/35.pdf (Accessed 15 Jan 2024).

6. Turenko, A.M. Dmytriiev, I.A. Ivanilov, O.S. Shevchenko, I.Yu. (2018), Slovnyk ekonomista ta pidprijemtsia [Dictionary of the economist and entrepreneur], KhNADU, Kharkiv, Ukraine.

7. Solovjov, O.Yu. (2004), "Theoretical principles of reproduction of the labor potential of the enterprise in the conditions of market relations", Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky, vol.6, pp. 49—54, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/81588633.pdf> (Accessed 15 Jan 2024).

8. Stets, I. (2008), "Reproduction of labor potential", Ukrains'ka nauka: mynule, suchasne, majbutnie, vol.13, available at: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/26547/1/%D0%A1%D1%82%D0%B5%D1%86%20%D0%86..pdf> (Accessed 15 Jan 2024).

9. Nihaj, O.O. and Smirnov, O.O. (2010), "Problems of reproduction and development of the economic potential of society in the conditions of a market economy", Naukovi zapysky Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu, vol.10, no. 2, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/84825688.pdf> (Accessed 15 Jan 2024).

10. Ostapenko, S. (2021), "The role of the government in the resumption process of the ukrainian agriculture potential", Ekonomika ta derzhava, vol. 11, pp. 131—136. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.11.131

11. Zaporozhtseva, L. Tkacheva, A., J. V. and Marysheva, J. V. (2018), "Crisis as a Factor of Economic Potential Reproduction of the Company", Advances in Economics, Business and Management Research, Vol. 47, International Scientific Conference "Far East Con" ISCFC. DOI:10.2991/iscfec-18.2019.221

12. Kudinova, A.V. (2015), "Social reproduction in the global economy: key determinants of transformation", Biznes Inform, vol. 5, pp. 29—33, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_5_5https://about.fb.com/news/2023/05/economic-potential-of-the-metaverse/ (Accessed 15 Jan 2024).

13. Christensen, L. and Robinson, A. (2023), "The Potential Global Economic Impact of the Metaverse", available at: <https://www.analysisgroup.com/globalassets/insights/publishing/2022-the-potential-global-economic-impact-of-the-metaverse.pdf> (Accessed 15 Jan 2024).

14. Sherman, R. (2023), "Understanding the Economic Potential of the Metaverse: Global Repory", Meta, May 9.

15. Kravchenko, M. (2016), "Defining of spatial and temporal attributes of the enterprise", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 23, pp. 32—37, available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2016/8.pdf (Accessed 15 Jan 2024).

16. Edvards, M. (2021), "The growth paradox, sustainable development, and business strategy", Business strategy and Environment, Vol.30, Issue 7, available at: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/bse.2790> (Accessed 15 Jan 2024).

17. Olijnyk, N.M. and Manojlenko, A.M. (2020), "The economic complexity index as an evaluation tool of the development level and economic potential of the country", Review of transport economics and management, vol. 4, pp. 48—54. DOI: <https://doi.org/10.15802/rtem2020/213220>

Стаття надійшла до редакції 26.01.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

*В. В. Самсонова,
к. е. н., старший науковий співробітник, доцент кафедри готельно-ресторанної справи та туризму, Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2565-2497>*

*І. П. Кудінова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри готельно-ресторанної справи та туризму, Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1324-3840>*

*Н. Ю. Шевченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів, Національний університет біоресурсів і природокористування України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8506-1782>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.64

ЕТИЧНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ПРОФЕСІЙНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

V. Samsonova,
PhD in Economics, Senior Research Fellow,
Associate Professor of the Department of Hotel and Restaurant Business
and Tourism, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

I. Kudinova,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Hotel and Restaurant Business
and Tourism, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

N. Shevchenko,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MANAGEMENT OF PROFESSIONAL BEHAVIOR BY ETHICAL MECHANISMS

У статті досліджено проблему застосування етичних механізмів в управлінні професійною поведінкою працівників підприємств. Авторами окреслено особливості та елементи професійної поведінки персоналу, визначено сутність та мету застосування етичних механізмів в процесі управління нею. Виокремлено виклики, що виникають у сучасному бізнес-середовищі, такі як розвиток технологій та глобалізація, і їх вплив на управління професійною поведінкою. Проаналізовано ефективні підходи до управління професійною поведінкою персоналу підприємств з використанням етичних механізмів, зокрема висвітлено роль корпоративної культури, етичної інфраструктури, етичних стандартів, системи лідерства. Встановлено причини необхідності застосування етичних механізмів в процесі управління професійною поведінкою фахівців в сучасному суспільстві. Запропоновано найбільш оптимальні складові етичного механізму управління професійною поведінкою персоналу. Визначено результативність застосування етичних механізмів в управлінні професійною поведінкою працівників. Зроблені висновки та рекомендації можуть бути корисними для керівників підприємств, фахівців у галузі управління персоналом та використані для підвищення ефективності та етичної спрямованості управління професійною поведінкою працівників підприємств різних сфер діяльності та галузей економіки.

The article examines the problem of applying ethical mechanisms in the management of the professional behavior of employees in enterprises. Outlined features and elements of professional behavior of the staff. The essence and purpose of the application of ethical mechanisms is determined, which consists in creating and maintaining an ethical environment in the organization where employees consciously and responsibly conduct their activities in accordance with established standards. The challenges that arise in the modern business environment, such as the development of technologies, globalization, crisis situations, legal and social changes, and their impact on the management of professional behavior are highlighted. Effective approaches to managing the professional behavior of enterprise personnel using ethical mechanisms are analyzed. The role of corporate culture, ethical infrastructure, ethical standards, and leadership system in managing the professional behavior of personnel are highlighted. Corporate culture forms the core values, norms and expectations that determine how employees should behave in the work environment. Ethical infrastructure creates a foundation for building an ethical enterprise in which employees have clear guidelines and opportunities to express and develop their professional behavior. Ethical standards define the moral principles that employees must adhere to when performing their professional activities. Leadership acts as a driving force in managing professional conduct, setting ethical standards and fostering an ethical and productive work environment. The reasons for the need to apply ethical mechanisms in the process of managing the professional behavior of specialists in modern society have been established. The most optimal components of the ethical mechanism for managing the professional behavior of personnel are proposed. The effectiveness of the application of ethical mechanisms in managing the professional behavior of employees has been determined. The conclusions and recommendations made can be useful for enterprise managers, specialists of personnel management and used to increase the efficiency and ethical orientation of professional behavior management in various spheres of activity and branches of the economy.

Ключові слова: етика, етична інфраструктура, етичні механізми, корпоративна культура, лідерство, персонал, підприємство, професійна поведінка.

Key words: ethics, ethical infrastructure, ethical mechanisms, corporate culture, leadership, personnel, enterprise, professional behavior.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Професійна поведінка працівників є критично важливою для стабільної, успішної та ефективної діяльності будь якого підприємства, визначаючи його взаємовідносини зі співробітниками, клієнтами та громадськістю. Управління професійною поведінкою включає в себе використання різних механізмів та інструментів для формування, регулювання та підтримки ефективної поведінки працівників, зокрема формування корпоративної культури, ціннісних систем, сприяння розвитку професійності, залучення працівників до процесів прийняття рішень, запровадження етичних стандартів, тощо.

Як показує успішний досвід провідних світових компаній, для створення позитивного іміджу підприємства, збереження довіри клієнтів, розвитку професіоналізму, відданості та ефективності діяльності працівників важливим є застосування етичних механізмів в управлінні поведінкою персоналу, що в майбутньому, у поєднанні з іншими факторами діяльності підприємства, дозволить посилити його успіх в досягненні стратегічних завдань.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Методологічні засади дослідження управління професійною поведінкою персоналу було закладено ще в наукових працях таких видатних учених, як Г. Беккер, Т. Веблен, Д. Мак-Грегор, К. Маркс, А. Маслоу, Е. Мейо, Г. Саймон, Ф. Тейлор та ін. Вагомий внесок у розроблення теоретичних і практичних засад управління професійною поведінкою персоналу зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Д. Аккер, К. Девіс, М. Дороніна, О. Єкімова, О. Криворучко, Т. Лепейко, Л. Маллінз, Т. Морщенок, М. Наумов, Л. Ринейська, О. Синицька, О. Ястремська та ін. Етичні аспекти управління персоналом досліджували Д. Абрамова, Г. Борбей, В. Бралант, Н. Глебова, І. Ломачинська, Ю. Палеха, Г. Чирва, І. Шевчук та ін. Однак, необхідно зауважити, що питання застосування етичних механізмів в управлінні професійною поведінкою персоналу підприємства є недостатньо вивченим та дослідженим.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної публікації є дослідження особливостей застосування етичних механізмів в управлінні про-

Таблиця 1. Чинники, що впливають на управління професійною поведінкою персоналу

Чинник	Виклик	Вплив
Глобалізація	Зростання глобальних бізнес-операцій призводить до різноманітності культур, норм та цінностей	Управління професійною поведінкою потребує уваги до міжкультурної етики та розуміння відмінностей в робочому середовищі
Технологічні зміни	Розвиток технологій, зокрема віртуальна комунікація, може створювати електронні сценарії та нові виклики щодо професійної поведінки	Необхідність визначення професійних та етичних норм у віртуальному середовищі та управління цими нормами
Різноманітність робочої сили	Розмаїття робочої сили з точки зору культур, поколінь та досвіду	Управління професійною поведінкою вимагає адаптації до різних стилів роботи, врахування індивідуальних потреб та створення оптимального середовища
Зміни в законодавстві та нормативному регулюванні	Зміни в законодавстві можуть вимагати оновлення етичних політик та практик	Підприємства повинні пристосувати свої етичні стандарти до нових правових вимог та викликів
Соціальні зміни	Підвищення уваги до соціальних питань вимагає від підприємств їх врахування у своїй кадровій політиці та безпосередній діяльності	Управління професійною поведінкою має включати в себе реакцію на соціальні очікування та розвиток етичних підходів
Система звітності та відкритість	Зростання вимог до відкритості та відповідальності у веденні підприємницької діяльності	Підприємства повинні розвивати та впроваджувати етичні стратегії та практики для забезпечення відкритості та довіри
Кризові ситуації та репутація	Негативні події та кризові ситуації можуть вплинути на репутацію підприємства	Ефективне управління професійною поведінкою включає в себе прийняття етичних рішень під час криз та збереження репутації

Джерело: розробка авторів.

фесійною поведінкою працівників підприємств. При проведенні дослідження були використані загальнонаукові й спеціальні методи пізнання, зокрема аналіз і синтез, порівняння, узагальнення, системно-структурний аналіз.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Управління професійною поведінкою персоналу є безперечно актуальним завданням для підприємств та

Таблиця 2. Роль корпоративної культури в управлінні професійною поведінкою персоналу

Аспект	Роль корпоративної культури
Формування цінностей та стандартів	Корпоративна культура визначає основні цінності та стандарти етики, які відбивають загальні погляди та переконання організації. Ці цінності служать основою для професійної поведінки працівників
Сприяння етичному робочому середовищу	Культура може створювати атмосферу, де етика та професійна поведінка вважаються важливими. Забезпечуючи етичне робоче середовище, корпоративна культура сприяє дотриманню високих стандартів праці
Визначення очікувань та норм	Культура встановлює певні очікування щодо того, як працівники повинні взаємодіяти між собою, з клієнтами та стейкхолдерами. Це сприяє створенню загальних норм професійної поведінки
Комунікація цілей та місії	Культура відображає цілі та місію організації. Професійна поведінка працівників повинна відповідати цілям та завданням, що визначаються корпоративною культурою
Розвиток командного духу	Корпоративна культура сприяє розвитку командного духу, де співробітники взаємодіють та підтримують один одного в досягненні спільних цілей, що може позитивно впливати на професійну поведінку
Збереження довіри та репутації	Культура впливає на те, як організація сприймається зовні та всередині. Збереження довіри та репутації організації визначається тим, наскільки працівники дотримуються етичних норм, встановлених культурою
Навчання та виховання	Культура визначає підходи до навчання та виховання працівників з питань етики та професійної поведінки, що допомагає їм розуміти та приймати встановлені стандарти
Адаптація до змін	Культура може служити основою для адаптації нових цінностей та норм у зв'язку із змінами в організаційному середовищі

Джерело: розробка авторів.

організацій у будь-якій сфері діяльності, адже це прямо впливає на ефективність їх роботи. Відомо, що професійна поведінка визначається способом, яким особа веде себе у професійному оточенні та виконує свої обов'язки в рамках своєї професії чи займаної посади. Це об'єктивно спостережуване та оцінюване виконання робочих завдань, а також взаємодія з колегами, клієнтами, партнерами та іншими учасниками професійного середовища. Дотримання працівниками професійних та етичних стандартів у роботі сприяє підвищенню її продуктивності та якості, створює позитивне робоче середовище, в якому вони відчують себе комфортно та мають можливість розвиватися.

Елементи професійної поведінки включають в себе дотримання етичних стандартів, високий рівень відданості виконанню роботи, здатність до спілкування та співпраці, адекватність реакції на стрес та труднощі, а також розвиток навичок саморегуляції та самоконтролю. Професійна поведінка є важливим чинником успіху в будь-якій галузі та сприяє формуванню позитивного іміджу працівника та організації в цілому.

Комплекси методів та інструментів за допомогою яких підприємства регулюють та спрямовують професійну поведінку свого персоналу відповідно до визначених етичних норм та цінностей є своєрідними етичними механізмами, які включають в себе етичні кодекси, освітні етичні системи, тренінги, механізми вирішення конфліктів та моніторингу етичної поведінки. Мета етичних механізмів полягає в створенні та підтримці етичного середовища в організації, де працівники свідомо та відповідально провадять свою діяльність відповідно до встановлених стандартів.

Незважаючи на те, що більшість підприємств та організацій розглядають управління професійною поведінкою персоналу як стратегічний елемент успішного функціонування та розвитку, сучасне бізнес-середовище стикається з численними викликами, які значно впливають на цей процес (табл. 1).

Перераховані вище виклики вимагають від керівництва підприємств високого рівня відповідальності, гнучкості та здатності адаптуватися до змін, забезпечуючи при цьому стійкість та відповідність етичним нормам.

У формуванні ефективних підходів до управління професійною поведінкою персоналу підприємств з використанням етичних механізмів неабияку роль відіграють наявність корпоративної культури, етичної інфраструктури, етичних стандартів, системи лідерства.

Ефективно сформована корпоративна культура підприємства відіграє ключову роль в управлінні професійною поведінкою персоналу, оскільки вона формує основні цінності, норми та очікування, які визначають, як працівники повинні вести себе в робочому середовищі [1]. Ключові аспекти ролі корпоративної культури в управлінні професійною поведінкою персоналу наведено в табл. 2.

Таблиця 3. Роль етичної інфраструктури в управлінні професійною поведінкою персоналу

Аспект	Роль етичної інфраструктури
Визначення етичних стандартів	Етична інфраструктура встановлює основні етичні стандарти та цінності, які має враховувати персонал (написання кодексу етики, який конкретизує очікування від працівників та ін.)
Навчання та свідомість	Етична інфраструктура забезпечує процеси навчання та освіти з питань етики та професійної поведінки (тренінги, семінари, робочі групи та інші ініціативи для підвищення свідомості персоналу)
Впровадження кодексів поведінки	Етична інфраструктура гарантує, що на підприємстві існують чіткі та доступні всьому колективу кодекси поведінки, які визначають допустимі та недопустимі дії в різних ситуаціях
Моніторинг та внутрішні регулятори	Етична інфраструктура включає системи моніторингу та внутрішні регулятори, які відслідковують етичну поведінку та вчасно реагують на можливі порушення
Створення довірчого середовища	Завдяки етичній інфраструктурі формується довірче середовище, де працівники відчують, що їхні дії та рішення підтримуються та оцінюються в контексті етичних принципів
Механізми звернень та вирішення конфліктів	Етична інфраструктура надає механізми для звернень та вирішення конфліктів, пов'язаних з етичними питаннями (конфіденційні лінії звернень та процедури для вирішення суперечок)
Стимулювання позитивної поведінки	Етична інфраструктура передбачає системи стимулювання та винагород для тих, хто демонструє позитивну професійну поведінку та дотримання етичних стандартів
Адаптація до змін	Здатність етичної інфраструктури адаптуватися до змін в економічному, технологічному та соціокультурному середовищі допомагає забезпечувати актуальність етичних стандартів у різних ситуаціях

Джерело: розробка авторів.

В цілому, корпоративна культура визначає контекст та рамки для професійної поведінки, що є важливим чинником управління етичними аспектами робочого процесу. Більш детальні особливості формування корпоративної культури підприємств представлено у [2].

Етична інфраструктура відіграє не менш важливу роль в управлінні професійною поведінкою персоналу, визначаючи та забезпечуючи етичний стандарт та етичне середовище на підприємстві. Основні аспекти впливу етичної інфраструктури на процеси управління професійною поведінкою працівників на підприємстві згруповано в табл. 3.

Етична інфраструктура створює фундамент для побудови етичного підприємства, в якому працівники мають чіткі орієнтири та можливості для вираження та розвитку своєї професійної поведінки.

Етичні стандарти також відіграють важливу роль в управлінні професійною поведінкою на підприємстві. Вони визначають моральні принципи, які працівники повинні дотримуватися при здійсненні своєї професійної діяльності. Основні ключові аспекти ролі етичних стандартів в управлінні професійною поведінкою згруповано нами в табл. 4.

Загалом, етичні стандарти виступають важливим фундаментом для управління професійною поведінкою

Таблиця 4. Роль етичних стандартів в управлінні професійною поведінкою персоналу

Аспект	Роль етичних стандартів
Визначення загальних цінностей та принципів	Етичні стандарти встановлюють загальні цінності та принципи, які є фундаментальними для підприємства. Це може включати прозорість, чесність, справедливість, відповідальність та інші моральні стандарти.
Створення очікувань щодо поведінки	Етичні стандарти визначають, якою має бути професійна поведінка працівників. Вони надають конкретні вказівки щодо того, як взаємодіяти з колегами, клієнтами, партнерами та іншими стейкхолдерами.
Підтримка довіри та лояльності	Етичні стандарти допомагають створити довіру серед співробітників та стейкхолдерів, оскільки вони свідчать про зобов'язання підприємства діяти морально та етично
Управління ризиками та захист репутації	Відповідність етичним стандартам допомагає уникнути ризиків щодо негативного впливу на репутацію організації. Етичні стандарти сприяють створенню етичного іміджу
Стимулювання високих стандартів поведінки	Етичні стандарти створюють стимули для працівників дотримуватися високих стандартів професійної поведінки. Це може бути враховано при оцінці професіоналізму та отриманні винагород працівниками
Орієнтація на дії за моральними принципами	Етичні стандарти сприяють тому, щоб дії працівників були орієнтовані на моральні принципи та етичні норми, що допомагає уникнути сумнівних чи неправомірних дій
Відповідність законодавству та нормативному регулюванню	Етичні стандарти можуть включати в себе вимоги до відповідності законодавству та нормативному регулюванню. Це забезпечує законність та етичність діяльності підприємства
Розвиток етичного лідерства	Етичні стандарти сприяють розвитку етичного лідерства на підприємстві. Керівництво, дії якого відповідають етичним стандартам, служить прикладом для інших членів команди

Джерело: розробка авторів.

Таблиця 5. Роль лідерства в управлінні професійною поведінкою персоналу

Аспект	Роль лідерства
Створення культури довіри та інтегритету	Лідерство визначає основні цінності та стандарти етики, що стають основою корпоративної культури. Лідер, демонструючи власну інтегритетність, сприяє створенню довіри серед співробітників
Встановлення очікувань та стандартів	Лідер пояснює та встановлює очікування щодо професійної поведінки, визначає стандарти якості та етики, що мають виконувати працівники
Навчання та розвиток	Лідерство забезпечує можливості для навчання та розвитку, що допомагають працівникам збагачувати свої професійні навички та вміння
Моделювання поведінки	Лідер виступає прикладом для інших у професійній та етичній поведінці. Власна поведінка лідера визначає стандарти для співробітників
Управління конфліктами та проблемами	Лідерство вмilo вирішує конфлікти та проблеми, забезпечуючи ефективне врегулювання ситуацій та відновлення довіри в колективі
Підтримка та мотивація	Лідер надає підтримку та мотивацію для дотримання професійних стандартів, визначаючи цілі та нагороди за їх досягнення
Відповідальність за організаційну культуру	Лідерство передбачає відповідальність за формування та підтримання корпоративної культури, яка сприяє високим стандартам професійної поведінки
Забезпечення доступності каналів зворотного зв'язку	Лідерство забезпечує відкриті та ефективні канали зворотного зв'язку, що допомагає вирішувати етичні питання та надає можливість працівникам висловлювати свої погляди

Джерело: розробка авторів.

та сприяють створенню етично відповідальної робочої культури.

Лідерство відіграє важливу роль в управлінні професійною поведінкою працівників підприємств, адже ефективний лідер визначає та сприяє розвитку професійної етики та стандартів у колективі. Ключові аспекти ролі лідерства в управлінні професійною поведінкою персоналу наведено в табл. 5.

Отже, можемо зробити висновок, що лідерство виступає рушійною силою в управлінні професійною поведінкою, визначаючи етичні стандарти та сприяючи створенню етичної та продуктивної робочої обстановки.

Цікавим, на нашу думку, є підхід, який висвітлено у статті словенських авторів Джона Старе та Майї Клоун, де етична інфраструктура розглядається через три основні системи: формальну, неформальну та лідерство [3]. Цей підхід дозволяє зрозуміти, як етичні цінності та принципи поширюються всередині підприємства. Тобто це відбувається в основному через формальні та неформальні зв'язки, а також за допомогою керівників (організаційних лідерів).

Якщо говорити про формальну систему, то вона включає документально підтверджені та стандартизовані дії. Найбільш розповсюдженими типами формальних систем, на думку американських вчених Енн Е. Тенбрун-сель, Крістін Сміт-Кроу та Елізабет Е. Умфресс, є: системи зв'язку, спостереження та санкціонування. Формальні системи зв'язку — це ті системи, які офіційно передають етичні цінності та принципи (закони, етичні кодекси поведінки, заяви про місію, письмові стандарти поведінки та навчальні програми). Система спостереження включає процедури, спрямовані на моніторинг та виявлення етичної та неетичної поведінки (процедури звітності та нагляду). Формальні санкційні системи — це ті офіційні системи всередині підприємства, які безпосередньо пов'язують етичну та неетичну поведінку з формальними винагородами та покараннями відповідно (підвищення по службі, підвищення зарплати, премії або навпаки) [4].

Неформальні системи є не менш важливими в налагодженні етичного клімату підприємств. Адже саме за допомогою неформальних каналів зв'язку, неофіційних повідомлень, як правило, передаються етичні норми в будь-якій організації. Неформальні бесіди про етику, неформальні тренінги, на яких учасникам показують, як правильно поводитися в конфліктних ситуаціях, вербальна та невербальна поведінка, яка передає етичні принципи, — це все різні механізми, за допомогою яких етичні стандарти та норми поведінки неформально передаються між працівниками підприємств. Для того, щоб неформальні системи комунікації були ефективними, повинна існувати також супровідна система неформального спостереження та санкціонування, що складається механізму, який може неформально контролювати етичну та неетичну поведінку. Неформальні системи санкціонування на відміну від формальних можуть мати форму групового тиску на певну поведінку, яка вважається неприпустимою для відповідного колективу [4].

Що стосується керівників (організаційних лідерів), то вони відіграють велику роль як у формальних, так і неформальних комунікаціях. Адже у формальних системах через них відбувається встановлення стандартів етичної поведінки та передача основних цінностей, які керівник вимагає від своїх підлеглих. Крім того, керівники, через формальні комунікаційні системи, повинні допомагати своїм підлеглим усвідомлювати ці цінності. Якщо говорити про неформальні комунікації, то тут дуже важливо, щоб керівники власним прикладом показували високі етичні стандарти поведінки та дотримувалися тих цінностей, які самі встановили.

Отже, формальні системи забезпечують більш офіційний та чіткий опис етичних принципів, у той час як неформальні системи — це невидиме посилення етичної поведінки, яка є доцільною для відповідного підприємства. Таким чином видно, що і формальна, і неформальна, і лідерська система дуже важливі при формуванні етичної інфраструктури підприємств, тому вони повинні діяти у взаємодії та підсилювати одна одну [5].

Підсумовуючи вище викладене, можемо стверджувати, що актуальність застосування етичних механізмів в процесі управління професійною поведінкою фахівців в сучасному суспільстві важлива з кількох ключових причин:

— етична поведінка є основною складовою побудови довіри між професіоналами та їх клієнтами, партнерами чи громадськістю, порушення етичних принципів може призвести до втрати репутації, що може серйозно вплинути на професійний успіх;

— професіонали будь якої галузі несуть певну відповідальність перед суспільством, а етична поведінка сприяє соціальній відповідальності, роблячи дії професіоналів відповідними вимогам визнаних етичних стандартів;

— у багатьох сферах професійної діяльності етичні механізми визначають правила для захисту інтересів та прав клієнтів або користувачів — це особливо важливо у сферах, де існує високий рівень відповідальності за безпеку та добробут інших;

— застосування етичних механізмів сприяє збереженню інтегритету будь якої професії, оскільки професійна група часто встановлює етичні стандарти, які регулюють поведінку своїх членів, забезпечуючи високий стандарт дій та виваженість у вирішенні проблем;

— використання етичних механізмів допомагає виконувати вимоги законів та уникати правопорушень;
 — внутрішні етичні механізми в організаціях сприяють створенню позитивної корпоративної культури, де працівники довіряють один одному та вищому керівництву.

Загалом, етичні механізми є важливим елементом будь-якої професії і є необхідними для забезпечення стабільності, довіри та дотримання високих стандартів у сучасному суспільстві.

Застосування етичних механізмів для управління професійною поведінкою працівників підприємств має величезне значення з ряду причин (рис. 1).

Варто зазначити, що застосування етичних механізмів є базисом для здорової та стійкої атмосфери на підприємстві, що сприяє його тривалому успіху на ринку та взаємодії зі співробітниками і суспільством.

Безперечно, ефективне управління професійною поведінкою включає в себе комплексний системний підхід, в якому враховуються різні аспекти етичного управління та утримання високих стандартів поведінки всього підприємства, тому адекватно підібрані та вдало застосовані етичні механізми лише сприятимуть покращенню результативності цього процесу.

На рис. 2 нами наведено, на нашу думку, найбільш оптимальні складові етичного механізму управління професійною поведінкою персоналу.

Результативність застосування етичних механізмів в управлінні професійною поведінкою персоналу може проявлятися в таких досягненнях підприємства:

- зменшення випадків етичних порушень та недотримань стандартів;
- формування культури, де персонал розуміє важливість дотримання етичних норм та стандартів, що сприяє підтримці етичної поведінки на всіх рівнях;
- збереження репутації та довіри в очах клієнтів, партнерів та громадськості;
- створення сприятливого робочого середовища, що може позитивно вплинути на продуктивність та ефективність персоналу;
- мінімізація юридичних проблем та зменшення ризиків, пов'язаних з можливими правопорушеннями чи конфліктами;
- привертання та утримання висококваліфікованих фахівців, які цінують етичну поведінку в робочому оточенні;
- поліпшення відносин з клієнтами, партнерами, акціонерами та іншими зацікавленими сторонами, що впливає на підтримку та розвиток бізнесу;
- висока внутрішня мораль та рівень задоволеності працівників, що сприяє зниженню плинності кадрів та підвищенню ефективності;

Рис. 1. Причини застосування етичних механізмів в управлінні професійною поведінкою працівників

Джерело: розробка авторів.

— стійкість до криз та викликів, зберігаючи довіру працівників, клієнтів, партнерів та підтримуючи стабільність діяльності.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Управління професійною поведінкою персоналу — складний, комплексний, системний елемент менеджменту персоналу, адже ефективність професійної діяльності сучасного працівника залежить як від його професіоналізму та компетентності, так і від морально-психологічних якостей і рівня моральної культури.

Для забезпечення досягнення цілей управління поведінкою персоналу важливо не лише орієнтуватися на особливості діяльності підприємства (сфери, галузі тощо) та індивідуальні характеристики працівників, але й на особливості морально-психологічного клімату функціонування підприємства. Тому в управлінні персоналом як системі механізмів, форм і методів впливу на формування, розвиток і використання персоналу морально-етична підсистема набуває особ-

ливу актуальність і значимість, а доцільне застосування етичних механізмів в управлінні професійною поведінкою персоналу сприятиме створенню високої морально-етичної культури підприємства, що матиме безпосередній вплив на багато аспектів його функціонування та відносин зі зацікавленими сторонами.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, розроблені авторами та запропоновані в статті, можуть стати цінним ресурсом для менеджерів та бути використані для підвищення ефективності та етичної спрямованості управління професійною поведінкою працівників підприємств різних сфер діяльності та галузей економіки.

Подальші дослідження можуть бути скеровані на поглиблення вивчення, аналізу, адаптації конкретних етичних механізмів до імплементації в процеси менеджменту персоналу окремих сфер та галузей діяльності.

Література:

- Cherep A., Makazan E., Tomareva-Patlahov, V., Lepekhn O., Kanabekova M. Model of realization of mechanism of enterprise corporate culture formation. Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice. 2023. № 5 (52), pp. 504—516. <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85177071272&doi=10.55643%2ffcapt.5.52.2023.4179&partnerID=40&data-zvernenia=11.01.2024>.
- Самсонова В.В., Кудінова І.П. Особливості формування корпоративної культури підприємства. Ефективна економіка. 2024. № 1. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2887/2923>
- Stare J., Klun M. An Analysis of the Ethics Infrastructure and Ethical Climate in Slovenian Public Administration. The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy. 2017 № 2, pp. 147 — 164.
- Tenbrunsel A., Smith-Crowe K., Umphress E. Building Houses on Rocks: The Role of the Ethical Infrastructure in Organizations. Social Justice Research. 2003. № 16(3), pp. 285 — 307.
- Сорокіна Н. Г. Сутність етичної інфраструктури та її роль у процесі формування морально-етичних основ публічної служби. Актуальні проблеми державного управління. 2020. № 2 (58). С. 157 — 164.

References:

- Cherep, A., Makazan, E., Tomareva-Patlahova, V., Lepekhn, O. and Kanabekova, M. (2023), "Model of realization of mechanism of enterprise corporate culture formation", Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice, vol. 5 (52), pp. 504—516, available at: <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85177071272&doi=10.55643%2ffcapt.5.52.2023.4179&partnerID=40&data-zvernenia=11.01.2024>.
- Samsonova, V. and Kudinova, I. (2024), "Peculiarities of corporate culture build", Efektyvna ekonomika, vol. 1, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2887/2923> (Accessed 11 January 2024).
- Stare, J. and Klun, M. (2017), "An Analysis of the Ethics Infrastructure and Ethical Climate in Slovenian Public Administration", The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy, vol. 2, pp. 147 — 164.
- Tenbrunsel, A., Smith-Crowe, K., and Umphress, E. (2003), "Building Houses on Rocks: The Role of the Ethical Infrastructure in Organizations", Social Justice Research, vol. 16(3), pp. 285 — 307.
- Sorokina, N. (2020), "Essence of the ethical infrastructure and its role in the process of forming the moral and ethical foundations of public service", Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia, vol. 2 (58), pp. 157 — 164.

Стаття надійшла до редакції 25.01.2024 р.

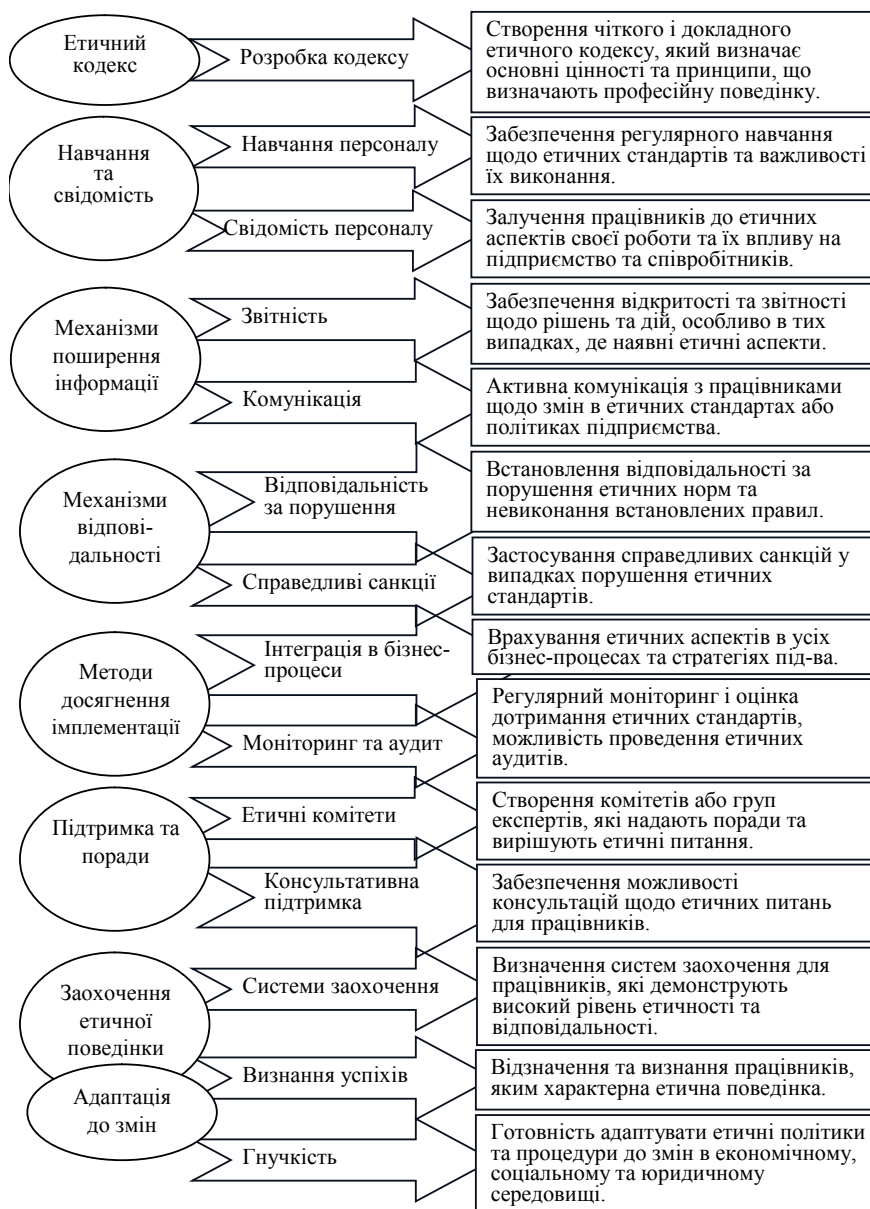

Рис. 2. Складові етичного механізму управління професійною поведінкою працівників

Джерело: розробка авторів.

[/www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85177071272&doi=10.55643%2ffcapt.5.52.2023.4179&partnerID=40&data-zvernenia=11.01.2024](https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85177071272&doi=10.55643%2ffcapt.5.52.2023.4179&partnerID=40&data-zvernenia=11.01.2024) (Accessed 11 January 2024).

2. Samsonova, V. and Kudinova, I. (2024), "Peculiarities of corporate culture build", Efektyvna ekonomika, vol. 1, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/2887/2923> (Accessed 11 January 2024).

3. Stare, J. and Klun, M. (2017), "An Analysis of the Ethics Infrastructure and Ethical Climate in Slovenian Public Administration", The NISPAcee Journal of Public Administration and Policy, vol. 2, pp. 147 — 164.

4. Tenbrunsel, A., Smith-Crowe, K., and Umphress, E. (2003), "Building Houses on Rocks: The Role of the Ethical Infrastructure in Organizations", Social Justice Research, vol. 16(3), pp. 285 — 307.

5. Sorokina, N. (2020), "Essence of the ethical infrastructure and its role in the process of forming the moral and ethical foundations of public service", Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia, vol. 2 (58), pp. 157 — 164.

УДК 631.3:631.17

О. В. Погорєлова,
к. е. н., професор, завідувач кафедри бухгалтерського обліку та економічного аналізу,
Національний університет кораблебудування імені Адмірала Макарова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2065-2121>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.71

ОЦІНКА ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ ТЕХНІКОЮ

O. Pohorielova,
PhD in Economics, Professor, Head of the Department of Accounting
and Economic Analysis, Admiral Makarov National University of Shipbuilding

EVALUATION OF THE AVAILABILITY OF MACHINERY IN THE AGRICULTURAL ECONOMY OF UKRAINE

В статті проведено оцінку сучасного стану рівня забезпеченості сільського господарства України технікою. Проаналізовано зміни у динаміці наявної сільськогосподарської техніки в підприємствах України та рівня забезпеченості основними видами сільськогосподарської техніки у розрахунку на 1000 га відповідних площ посіву. Досліджено також показники ступеню зносу основних засобів (матеріальних активів) у сільському господарстві та динаміку показників виробництва техніки для сільського господарства в Україні. В результаті дослідження встановлено значне скорочення (більше, ніж удвічі) рівня забезпеченості сільського господарства України технікою за усіма показниками, окрім наявності комбайнів зернозбиральних. З початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України зафіксовано масштабні втрати сільськогосподарської техніки у результаті крадіжок, пошкодження або знищення майна російськими окупантами.

The level of security, the degree of wear and tear and the possibility of replenishing the agricultural park with the necessary equipment is an important component of ensuring the efficiency of the agricultural sector. The main factor in the replacement of labor in agriculture, to some extent, is the mechanization and automation of work processes. The purpose of the study is to analyze and assess the current state of the level of equipment provision of agriculture in Ukraine. In order to achieve the set goal, the article analyzes changes in the dynamics of available agricultural machinery in Ukrainian enterprises and the level of provision of basic types of agricultural machinery per 1,000 hectares of the corresponding sown area. Indicators of the degree of wear and tear of fixed assets (material assets) in agriculture and the dynamics of indicators of the production of agricultural machinery in Ukraine were also studied. As a result of the study, a significant reduction (more than twice) of the level of equipment provision of the agricultural sector of Ukraine was established by all indicators, except for the presence of grain harvesters. The assessment of the availability of agricultural machinery showed that the availability of agricultural machinery in enterprises of Ukraine for the period from 2000 to 2019 has more than halved by all indicators, except for the availability

of grain harvesters. First, a partial decrease in equipment could be explained by the replacement of old equipment with a new, more productive one, but this hypothesis was not confirmed, as an increase in the actual level of wear and tear of equipment was recorded. Secondly, the decrease in the available equipment in enterprises can be explained by a decrease in its purchase in favor of renting, which is also unlikely, considering the volume of production of equipment for agriculture in Ukraine, and the purchase of foreign equipment, especially in wartime, cannot meet all needs due to lack of financial resources. Since the beginning of the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, large-scale losses of agricultural machinery have been recorded as a result of theft, damage or destruction of property by the Russian occupiers.

*Ключові слова: техніка, сільське господарство, ступінь зносу, втрати, війна, Україна.
Key words: machinery, agriculture, degree of wear, losses, war, Ukraine.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аграрна галузь для України завжди була однією з пріоритетних сфер як зовнішньоекономічного, так і внутрішньоекономічного розвитку країни. Майже в усіх країнах світу тепер акцентують увагу саме на розвитку агропромислового комплексу, тому що проблема забезпеченості населення планети продовольством стає надзвичайно актуальною. Україна в цьому напрямі має великі перспективи [1]. Підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств нерозривно пов'язане з необхідністю широкого впровадження ресурсощадних технологій. Одним із основних заходів зазначеного напрямку є підвищення ефективності експлуатації сільськогосподарської техніки [2]. Перед агропромисловим комплексом України стоїть важлива проблема підвищення ефективності використання сільськогосподарської техніки, а також зменшення втрат продукції при її функціонуванні [3]. Отже, рівень забезпеченості, ступінь зносу та можливість поповнення парку сільського господарства необхідно технікою є важливою складовою забезпечення ефективності діяльності аграрного сектору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасні дослідження щодо використання сільськогосподарської техніки переважно присвячені питанням стану та перспектив розвитку ринку сільськогосподарської техніки, зокрема роботи таких науковців, як: Адамчук В. В., Грицишин М. І., Перепелиця Н. М. [4], Антощенко Р. В., Антощенко В. М., Галич І. В., Антощенкова В. В., Козлов О. С. [5], Добіжа Н. В. [6—9], Захарчук О. В. [10], Костюнін М., Легкодух І., Сидоренко В. [11], Марков Р. Р. [12—13], Муха В. [14], Скоцик В. Є. [15—16]. Разом з тим, питання наявності та рівня забезпечення підприємств аграрного сектора сільськогосподарською технікою потребують більш глибокого дослідження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Здійснити оцінку сучасного стану рівня забезпеченості сільського господарства України технікою.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основним чинником заміни робочої сили у сільському господарстві, до певної міри, є механізація та автоматизація робочих процесів. При незмінній кількості основного засобу виробництва — земельних ресурсів, — враховуючи динаміку фізичного та морального зносу техніки, справедливо очікувати певного нарощування обсягів сільськогосподарської техніки.

За даними Державної служби статистики України наявність сільськогосподарської техніки в підприємствах України за період з 2000 по 2019 роки скоротилась більше, ніж удвічі за усіма показниками, окрім наявності комбайнів зернозбиральних у розрахунку на 10 тис. га посівної площі культур зернових (табл. 1).

Зменшення абсолютного значення техніки можна було б пояснити певним зменшенням кількості оброблюваних площ, проте дані показники зменшились у розрахунку на 10 тис. га оброблюваної площі. Частково зменшення техніки можна пояснити двома факторами.

По-перше, заміною старої техніки на нову, більш продуктивну, якої фізично потрібно менше для виконання одного й того ж обсягу робіт. Однак, такий висновок не підтверджують дані стосовно динаміки ступеню зносу основних засобів (матеріальних активів) у сільському господарстві. Так, за даними Державної служби статистики України рівень зносу основних засобів (матеріальних активів) у сільському господарстві за період з 2017 по 2021 роки зріс на 8,7 в.п. (рис. 1).

По-друге, зменшення наявної техніки у підприємствах може бути пояснене зменшенням її закупівлі на користь оренди. Оренда техніки на час виконання певних видів робіт, замість її купівлі, що значно здорожує процес виробництва продукції, через необхідність ціло-

річного зберігання та обслуговування дорожньої техніки, вигідніший для виробників, особливо малих.

Частково дану гіпотезу підтверджують дані щодо виробництва техніки для сільського господарства в Україні. Так, за період з 2013 по 2021 роки зросло виробництво таких видів техніки, як: борони дискові — на 80 в.п.; сівалки, саджалки та машини розсадоцидильні — на 5,4 в.п.; машини сільськогосподарські, лісогосподарські інші, котки для газонів та спортивних майданчиків — на 122,2 в.п.; розбризкувачі та розпилювачі рідких і порошкоподібних речовин, що встановлюються на тракторі або тягнуться ним (крім пристроїв для поливання) — 137,9 в.п. (табл. 2). Разом з тим, за іншими видами техніки обсяги їх виробництва для сільського господарства зменшились, що свідчить про зменшення попиту на таку продукцію і, відповідно, зменшення наявності такої техніки, принаймні вітчизняного виробництва, у сільському господарстві.

Разом з тим, яким б позитивними чи негативними показниками динаміки розвитку не відзначався розвиток ринку сільськогосподарської техніки в Україні, беззаперечним залишається факт масштабного пошкодження, знищення та крадіжки російськими окупантами значної частини сільськогосподарської інфраструктури в Україні, включаючи сільськогосподарську техніку.

Наразі неможливо у повному обсязі ідентифікувати усі завдані збитки та втрати сільської техніки в результаті військової агресії Російської Федерації: за різними оцінками обсяг завданих збитків коливається від 6 до 140 млрд. дол. Зокрема, за оцінкою співкерівниці проекту "Росія заплатить" Владислави Грудової станом на січень 2023 року загальна сума задокументованих збитків, завданих інфраструктурі України внаслідок повномасштабного вторгнення, оцінюється в 140,2 млрд дол. (за відновною вартістю) [19].

Загальна оцінка прямих втрат інфраструктури у сфері агропромислового комплексу та земельних ресурсів станом на лютий 2023 року за оцінкою Київської школи економіки становить — 8,7 млрд дол. [20].

За оцінкою заступника голови Всеукраїнської аграрної ради Дениса Марчука "за 11 місяців повномасштабного вторгнення росії в Україну загальні втрати агросектору становлять понад 40 млрд дол.: вкрадено, пошкоджено або повністю знищено окупантами сільськогосподарської техніки на 2,9 млрд дол., втрати по виробничим потужностям — більше 1,6 млрд дол., по тваринницьким комплексам — більше 1,5 млрд дол." [21].

Таблиця 1. Наявність сільськогосподарської техніки в підприємствах України

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.	Темп приросту 2019 р. до 2000 р., в.п.
Трактори, тис. шт.	318,9	216,9	151,3	127,9	129,3	128,7	130,5	-59,1
Комбайни зернозбиральні, тис. шт.	65,2	47,2	32,8	26,7	26,8	26,3	26,5	-59,4
у розрахунку на 10000 га посівної площі культур зернових (без кукурудзи), шт.	59	45	36	35	38	36	37	-37,3
Комбайни кукурудзозбиральні, тис. шт.	7,9	4,8	2,5	1,6	1,5	1,5	1,5	-81,0
у розрахунку на 10000 га посівної площі кукурудзи, шт.	81	45	12	5	4	4	4	-95,1
Комбайни картоплезбиральні, тис. шт.	3,6	1,9	1,7	1,2	1,1	0,9	1,0	-72,2
у розрахунку на 10000 га посівної площі картоплі, шт.	1338	1171	590	531	612	585	592	-55,8
Комбайни і машини бурякозбиральні (без машин для обрізання бурячиння), тис. шт.	13,0	8,5	4,2	2,4	2,0	1,6	1,6	-87,7
у розрахунку на 10000 га посівної площі буряків цукрових фабричних, шт.	165	168	92	114	68	63	77	-53,3
Комбайни льнозбиральні, тис. шт.	1,7	1,0	0,5	0,2	0,1	0,1	0,1	-94,1
у розрахунку на 10000 га посівної площі льону, шт.	729	406	84	31	32	33	57	-92,2
Установки та агрегати для доїння корів, тис. шт.	33,5	16,8	10,9	10,2	9,5	10,0	10,1	-69,9

Джерело: за даними Державної служби статистики України [17].

Примітка: дані за 2020—2022 роки у офіційних джерелах Державної служби статистики України відсутні.

Отже, на даному етапі слід визначити основні можливі напрями формування потужного парку сільськогосподарської техніки, зважаючи на наявні та потенційні ризики щодо погіршення рівня забезпеченості аграрного сектора України сільськогосподарською технікою.

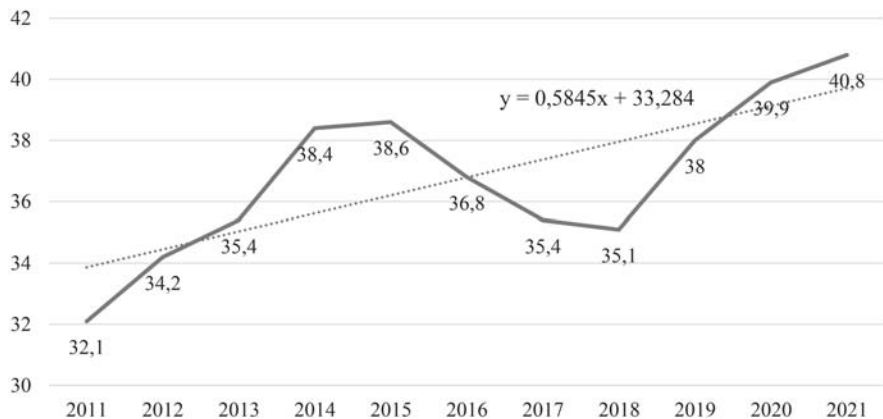

Рис. 1. Ступінь зносу основних засобів (матеріальних активів) у сільському господарстві України за 2011—2021 роки, %

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [18].

ВИСНОВКИ

Оцінка забезпеченості сільськогосподарською технікою показала, що наявність сільськогосподарської техніки в підприємствах України за період з 2000 по 2019 роки скоротилась більше, ніж удвічі за усіма показниками, окрім наявності комбайнів зернозбиральних. По-перше, частково зменшення техніки можна було б пояснити заміною старої техніки на нову, більш продуктивну, однак дана гіпотеза не підтвердилась, оскільки зафіксовано зростання фактичного рівня зносу техніки. По-друге, зменшення наявної техніки у підприємствах може бути пояснене зменшенням її закупівлі на користь оренди, що також мало ймовірно, зважаючи на обсяги виробництва техніки для сільськогосподарства в Україні, а закупівля іноземної техніки, особливо в умовах війни, не може забезпечити усі потреби через брак фінансових коштів. Разом з тим, яким б позитивними чи негативними показниками динаміки розвитку не відзначався розвиток ринку сільськогосподарської техніки в Україні, беззаперечним залишається факт масштабного пошкодження, знищення та крадіжки російськими окупантами значної частини сільськогосподарської інфраструктури в Україні, включаючи сільськогосподарську техніку: за різними оцінками обсяг завданих збитків коливаються від 6 до 140 млрд. дол.

Література:

- Карпенко О. Аналіз розвитку виробництва сільськогосподарської техніки для зернового господарства в Україні за часів незалежності. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2018. Вип. 2. С. 42—49.
- Новицький А. В., Банний О. О., Бистрий О. М. Дослідження впливу експлуатаційних факторів на технічний стан сільськогосподарської техніки. Machinery & Energetics. 2021. Vol. 12, № 3. С. 38—45.
- Ловейкін В. С., Хмельовський В. С., Гудова А. В. Підвищення ефективності роботи мобільних змішувачів-роздавачів кормів. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія: механізація і автоматизація виробничих процесів. Суми. 2016. Вип. 10/2 (30). С. 107—111.
- Адамчук В. В., Грицишин М. І., Перепелиця Н. М. Формування й розвиток ринку сільськогосподарської техніки в Україні. Механізація та електрифікація сільськогосподарства. 2020. Вип. 12. С. 173—183.
- Антощенко Р. В., Антощенко В. М., Галич І. В., Антощенкова В. В., Козлов О. С. Україна: ринок сільськогосподарської техніки. Аналіз та перспективи. Вісник Харківського національного технічного універ-

Таблиця 2. Виробництво техніки для сільського господарства в Україні

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Темп приросту	
							2021 р., в.п. до 2013 р.	2020 р.
Трактори з потужністю двигуна більше 59 кВт, тис. шт.	2,9	2,7	2,8	1,4	0,9	1,2	-58,6	33,3
Плуги, тис. шт.	6,2	4,4	3,7	2,5	2,7	2,5	-59,7	-7,4
Розпушувачі та культиватори, тис. шт.	4,4	3,7	3,4	3,9	2,5	3,2	-27,3	28,0
Борони дискові, тис. шт.	2,0	2,0	2,3	2,1	2,3	3,6	80,0	56,5
Борони (крім дискових), тис. шт.	7,8	7,9	5,8	5,1	5,6	6,9	-11,5	23,2
Сівалки, саджалки та машини розсадосадильні, тис. шт.	5,6	4,4	4,2	3,2	3,3	5,9	5,4	78,8
Розподільвачі мінеральних або хімічних добрив для підготовки ґрунту, шт.	93	127	165	827	59	85	-8,6	44,1
Машини сільськогосподарські, лісогосподарські інші, котки для газонів та спортивних майданчиків, тис. шт.	1,8	2,4	3,1	2,7	2,3	4,0	122,2	73,9
Косарки тракторні, тис. шт.	2,3	2,6	2,5	1,1	0,6	0,5	-78,3	-16,7
Картоплекопачі та картоплезбиральні машини, шт.	2067	1135	561	590
Комбайни зернозбиральні, шт.	68	...	100
Апарати переносні механічні, обладнані двигуном або ні, для розбрикування або розпилення рідких чи порошкоподібних речовин сільськогосподарські та для садівництва (крім пристроїв для поливання), тис. шт.	815,0	984,5	639,6	724,9
Розбрикувачі та розпилювачі рідких і порошкоподібних речовин, що встановлюються на тракторі або тягнуться ним (крім пристроїв для поливання), шт.	831	804	800	1058	1366	1977	137,9	44,7
Причепи та напівпричепи самозавантажувальні або саморозвантажувальні, для сільськогосподарства, тис. шт.	3,1	2,0	1,7	3,9	2,2	2,3	-25,8	4,5
Машини для приготування кормів для тварин, тис. шт.	101,8	98,7	63,2	17,7	15,6	6,8	-93,3	-56,4

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [17].

ситету сільського господарства імені Петра Василенка. 2019. Вип. 198. С. 194—200.

6. Добіжа Н. В. Напрями активізації розвитку інфраструктури ринку сільськогосподарської техніки. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2019. № 1. С. 179—188.

7. Добіжа Н. В. Передумови формування ринку сільськогосподарської техніки в Україні. Вісник ХНАУ. Серія : Економічні науки. 2018. № 4. С. 22—30.

8. Добіжа Н. В. Стратегічні засади розвитку інфраструктури ринку сільськогосподарської техніки в умовах глобального середовища. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 10. С. 55—59.

9. Добіжа Н. В. Удосконалення засобів формування ринку сільськогосподарської техніки на засадах інновативності. Агросвіт. 2019. № 10. С. 68—73.

10. Захарчук О. В. Експорт та імпорт сільськогосподарської техніки. Економіка АПК. 2020. № 6. С. 81—90.

11. Костюнін М., Легкодох І., Сидоренко В. Нові машини на ринку сільськогосподарської техніки. Техніка і технології АПК. 2017. № 5. С. 25—30.

12. Марков Р. Р. Сучасний стан та перспективи розвитку ринку сільськогосподарської техніки для галузей рослинництва. Інноваційна економіка. 2019. № 1—2. С. 187—193.

13. Марков Р. Р. Тенденції розвитку світового ринку сільськогосподарської техніки. Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 36 (1). С. 18—23.

14. Муха В. Регіональні тренди на ринку сільськогосподарської техніки в Україні. Техніко-технологічні аспекти розвитку та випробування нової техніки і технологій для сільського господарства України. 2022. Вип. 30. С. 45—54.

15. Скоцик В. Є. Організаційно-економічні засади формування інфраструктурного забезпечення ринку сільськогосподарської техніки України. Агросвіт. 2018. № 14. С. 9—15.

16. Скоцик В. Є. Формування попиту на ринку сільськогосподарської техніки: сучасний стан та шляхи вирішення. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 14. С. 14—17.

17. Сільське господарство України. Статистичний збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2023. 164 с. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

18. Економічна статистика. Економічна діяльність. Основні засоби. Державна служба статистики України: веб-сайт. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.12.2023).

19. Аграрні збитки та втрати під час війни: методологія оцінювання і поточні результати. АгроЕліта: веб-сайт. URL: <https://agroelita.info/aharni-zbytky-ta-vtraty-pid-chas-viynu-metodolohiia-otsiniuvannia-i-potochni-rezultaty/> (дата звернення: 11.12.2023).

20. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії росії проти України за рік від початку повномасштабного вторгнення. Kyiv School of Economics : веб-сайт. URL: <https://agroelita.info/aharni-zbytky-ta-vtraty-pid-chas-viynu-metodolohiia-otsiniuvannia-i-potochni-rezultaty/> (дата звернення: 11.12.2023).

21. Посівна 2023 під питанням? Ліга. Блоги: веб-сайт. URL: <https://blog.liga.net/user/dmarchuk/article/posivna-2023-pid-pitanniam> (дата звернення: 11.12.2023).

References:

1. Karpenko, O. (2018), "Analysis of development of agricultural machinery production for grain growing in Ukraine during independence", *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Neohrafiia*, vol. 2, pp. 42—49.

2. Novyts'kyj, A.V. Bannyj, O.O. and Bystryj, O.M. (2021), "Study of influence of operating factors on technical condition of agricultural machinery", *Machinery & Energetics*, vol. 12, no. 3, pp. 38—45.

3. Lovejkin, V.S. Khmel'ovs'kyj, V.S. and Hudova, A.V. (2016), "Improve the reliability of operation of the mobile mixer-distributor feed", *Visnyk Sums'koho natsional'noho aharnoho universytetu. Serii: mekhanizatsiia i avtomatyzatsiia vyrobnychkh protsesiv. Sumy*, vol. 10/2 (30), pp. 107—111.

4. Adamchuk, V.V. Hrytsyshyn, M.I. and Perepelytsia, N.M. (2020), "Formation and development of the agricultural machinery market in Ukraine", *Mekhanizatsiia ta elektryfikatsiia sil's'koho hospodarstva*, vol. 12, pp. 173—183.

5. Antoschenkov, R.V. Antoschenkov, V.M. Halych, I.V. Antoschenkova, V.V. and Kozlov, O.S. (2019), "Ukraine: agricultural equipment market. Analysis and perspectives", *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, vol. 198, pp. 194—200.

6. Dobizha, N.V. (2019), "Areas of activation of the development of the infrastructure of the market of agricultural machinery", *Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 1, pp. 179—188.

7. Dobizha, N.V. (2018), "Prerequisites for the formation of the agricultural machinery market in Ukraine", *Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky*, vol. 4, pp. 22—30.

8. Dobizha, N. (2019), "Strategic principles of development of infrastructure in agricultural market in global environment", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 10, pp. 55—59.

9. Dobizha, N. (2019), "Improvement of means of forming agricultural market on innovativity facilities", *Agrosvit*, vol. 10, pp. 68—73.

10. Zakharchuk, O.V. (2020), "Export and import of agricultural machinery", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 81—90.

11. Kostyunin, M. Lehkodukh, I. and Sydorenko, V. (2017), "New machines on the agricultural machinery market", *Tekhnika i tekhnolohii APK*, vol. 5, pp. 25—30.

12. Markov, R.R. (2019), "Current state and prospects of development of the market of agricultural machinery for branches of plant growing", *Innovatsijna ekonomika*, vol. 1—2, pp. 187—193.

13. Markov, R.R. (2018), "Trends in the development of the world market of agricultural machinery", *Prychornomors'ki ekonomichni studii*, vol. 36 (1), pp. 18—23.

14. Mukha, V. (2022), "Regional market trends of agricultural machinery in Ukraine", *Tekhniko-tekhnolohichni aspekty rozvytku ta vyprobuvannia novoi tekhniki i tekhnolohij dlia sil's'koho hospodarstva Ukrainy*, vol. 30, pp. 45—54.

15. Skotsyk, V. (2018), "Organizational-economic principles of the formation of the infrastructure provision of agricultural machinery market in Ukraine", *Agrosvit*, vol. 14, pp. 9—15.

16. Skotsyk, V. (2018), "Formation of demand on the market of agricultural machinery: the current state and ways of solving", *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 14, pp. 14—17.

17. State Statistics Service of Ukraine (2023), "Agriculture of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 05 Jan 2024).

18. State Statistics Service of Ukraine (2023), "Economic statistics. Economic activity. Fixed assets", available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 11.12.2023).

19. AgroElita (2023), "Agrarian damages and losses during the war: assessment methodology and current results", available at: <https://agroelita.info/aharni-zbytky-ta-vtraty-pid-chas-viynu-metodolohiia-otsiniuvannia-i-potochni-rezultaty/> (Accessed 11.12.2023).

20. Kyiv School of Economics (2023), "Report on direct damage to infrastructure from destruction as a result of Russia's military aggression against Ukraine a year after the start of the full-scale invasion", available at: <https://agroelita.info/aharni-zbytky-ta-vtraty-pid-chas-viynu-metodolohiia-otsiniuvannia-i-potochni-rezultaty/> (Accessed 11.12.2023).

21. Liha (2023), "Sowing 2023 in doubt?", available at: <https://blog.liga.net/user/dmarchuk/article/posivna-2023-pid-pitanniam> (Accessed 11.12.2023).

Стаття надійшла до редакції 17.01.2024 р.

Н. С. Бобро,
к. е. н., директор діджитал департаменту, Європейський університет,
директор наукової лабораторії Ноолаб

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.76

ОСОБЛИВОСТІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ

N. Bobro,
PhD in Economics, Director of the Department of Digital, European University,
Director of the scientific laboratory Noolab
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-5316-0809>

FEATURES OF DIGITAL TRANSFORMATION IN HIGHER EDUCATION

У статті проведено дослідження процесу цифрової трансформації вищої освіти та його впливу на сучасну систему навчання. Встановлено, що застосування цифрових технологій у галузі освіти сприяє зміні взаємин між учасниками соціально-економічних процесів та формуванню новітньої економічної парадигми. Загальна проблема цифрової трансформації вищої освіти полягає в тому, як забезпечити не лише адаптацію закладів вищої освіти до нових цифрових реалій, але й зберегти та покращити їхню ефективність у контексті таких змін. Визначено необхідність нових компетенцій у зв'язку з цифровою трансформацією, що призводить до якісної перебудови системи освіти. На сьогодні, цифрова трансформація вищої освіти є сукупністю кількох взаємозалежних елементів: рівень цифрової грамотності учасників навчального процесу, технологічний супровід освітнього процесу, психологічна адаптація та методика освітньої та наукової роботи. Основною компонентою цифрової трансформації вищої освіти визначено технологічне супроводження освітнього процесу. В умовах змішаного навчання, пов'язаного в Україні із війною, комп'ютерна техніка, мобільні програми є цінним активом, який дає можливість безперервного циклу професійної та освітньої діяльності. Стаття розглядає гібридні форми навчання, які об'єднують дистанційне та очне навчання, вказуючи на зміни у суспільній та індивідуальній свідомості. До переваг дистанційної форми навчання віднесено синхронний та асинхронний тип навчання, можливість застосування при заочній формі та безперервне навчання. Основна увага приділена цифровій педагогіці як ключовій складовій цифрової трансформації вищої освіти. Зазначено позитивний вплив цифрових інструментів на навчальний процес, розвиток людського капіталу та створення нових освітніх продуктів. Розглянуто роль онлайн-навчання в умовах війни в Україні та його перспективи в новій реальності. Стаття визначає необхідність розвитку цифрової грамотності та цифрової культури серед педагогів, учнів та фахівців як передумову інноваційного розвитку суспільства. Висвітлено перспективи поєднання традиційних і цифрових методів навчання для ефективного засвоєння сучасних знань та компетенцій у цифрову еру.

The article investigates the process of digital transformation in higher education and its impact on the contemporary education system. It is established that the application of digital technologies in education contributes to changing the relationships between participants in socio-economic processes and shaping a modern economic paradigm. The overall challenge of digital transformation in higher education lies in ensuring not only the adaptation of

educational institutions to new digital realities but also preserving and improving their effectiveness in the context of these changes. The necessity of acquiring new competencies due to digital transformation is identified, leading to a qualitative restructuring of the education system. Currently, the digital transformation of higher education encompasses several interrelated elements: the level of digital literacy of participants in the educational process, technological support for the educational process, psychological adaptation, and the methodology of educational and scientific work. The main component of the digital transformation of higher education is identified as the technological support of the educational process. In the context of blended learning, associated with the situation in Ukraine due to the war, computer equipment and mobile programs are valuable assets, enabling a continuous cycle of professional and educational activities. The article discusses hybrid forms of learning that combine both distance and face-to-face education, indicating changes in societal and individual awareness. The advantages of distance learning include synchronous and asynchronous learning types, applicability to distance education formats, and continuous learning. Digital pedagogy is highlighted as a key component of digital transformation in higher education. The positive impact of digital tools on the educational process, human capital development, and the creation of new educational products is emphasized. The role of online learning during the war in Ukraine is examined, along with its prospects in the new reality. The article emphasizes the need for the development of digital literacy and digital culture among educators, students, and professionals as a prerequisite for the innovative development of society. Prospects for combining traditional and digital teaching methods for the effective acquisition of contemporary knowledge and competencies in the digital era are also highlighted.

Key words: digital economy, digital transformation, world market of higher education services, world economy.

Ключові слова: цифрова економіка, цифрова трансформація, світовий ринок послуг вищої освіти, світова економіка.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У статті розглянуті актуальне питання необхідності адаптації до цифрових умов без втрати ефективності закладів вищої освіти. Реальність, яка швидко змінюється "характеризується активною інтеграцією різноманітних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та комп'ютерних систем у всі аспекти людського життя, від розваг до охорони здоров'я та освіти" [1, с. 170]. При цьому загальна проблема полягає в тому, як забезпечити не лише адаптацію закладів вищої освіти до нових цифрових реалій, але й зберегти та покращити їхню ефективність у контексті таких змін. Враховуючи активну інтеграцію ІКТ та комп'ютерних систем у різні сфери життя, інституції вищої освіти стикаються з викликами, пов'язаними з оновленням навчальних програм, розвитком електронних платформ для навчання та управління, а також забезпеченням цифрової грамотності серед студентів та фахівців. У зв'язку з цим, важливим завданням є визначення оптимальних стратегій інтеграції технологій, які забезпечать підвищення якості освіти та конкурентоспроможності вищих навчальних закладів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Теоретичний розвиток цифрової трансформації в освіті, базується на висновках досліджень, присвячених проблемам та перспективам цифрової трансформації освітнього простору, який детально аналізують у своїх роботах такі вітчизняні та зарубіжні вчені як: В. Биков, М. Лещенко, Л. Тимчук, І. Іванюк, О. Овчарук, Дж. Мазурека, П. Мертали, Н. Веріни, Дж. Тітко та ін. Спираючись на їхні висновки, висвітлені у публікаціях, важливо розуміти, що цифрова трансформація в освіті вимагає не лише впровадження новітніх технологій, але й переосмислення педагогічних підходів та методик.

Вітчизняні дослідники, такі як В. Сухонос, Ю. Гаруст, Я. К. Січкаренко, продовжують активно досліджувати питання цифрової трансформації освіти та цифрової компетентності. Їхні наукові розвідки спрямовані на вивчення викликів, з якими стикається сучасна освітня система у процесі впровадження цифрових інновацій. Висновки вчених зазначають на необхідності переосмислення підходів до навчання та управління освітніми процесами з урахуванням впливу цифрових технологій.

Рис. 1. Елементи цифрової трансформації вищої освіти

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [5—6].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У статті досліджується актуальне питання необхідності адаптації вищих навчальних закладів до цифрових умов з метою збереження та підвищення їхньої ефективності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сфера вищої освіти має цілий комплекс специфічних ознак, що перешкоджають застосуванню у організаціях цього сектору універсальних рішень. Глибока адаптація та врахування особливостей вимагає як законодавче регулювання даної сфери, так і опрацювання стратегії розвитку освітніх установ на державному рівні.

Цифрові інструменти сприяють формуванню ключових компетенцій XXI століття, включаючи креативність, критичне мислення та комунікацію [2, с. 65—66]. Управління змінами в умовах цифрової трансформації організації можна визначити як систему способів та методик визначення напрямів реформування підприємства та інших параметрів цього процесу [3]. У свою чергу, цифрова трансформація вищої освіти є сукупністю кількох взаємозалежних елементів (рис. 1).

Основною компонентою цифрової трансформації вищої освіти є технологічне супроводження освітнього процесу. В умовах змішаного навчання, пов'язаного в Україні із війною, комп'ютерна техніка, мобільні програми є цінним активом, який дає можливість безперервного циклу професійної та освітньої діяльності.

Процес перетворення будь-якої сфери діяльності передбачає глибинну зміну основних технічних та технологічних елементів. Не лише методика викладання, а й передача інформації від викладача до студента зазнали "оцифрування". З метою створення індивідуального простору навчання, більш якісного надання навчального матеріалу, вітчизняні ЗВО зробили спробу створення власних хмарних просторів, що дозволяють збирати, зберігати, обробляти та передавати величезні

масиви інформації, не виходячи за віртуальні межі конкретного навчального закладу. Таким чином викладачі змогли перенести портфель з лекціями до віртуального середовища.

Контроль якості знань студентів також трансформувався у цифровій реальності. Відповіддю на такий запит, стало створення спеціального програмного забезпечення, персоналізованого під конкретний навчальний заклад. Система дистанційного навчання надала можливість проводити якіснішу оцінку знань студентів. Викладачам випала можливість створювати унікальні тестові завдання, формуючи банк питань з випадковою вибіркою.

Однак віртуальне онлайн-навчання досить різноманітне, й цифрова педагогіка трансформується у новій реальності. Ще кілька років тому ЗВО могли використовувати лише технологію асинхронного онлайну, коли студент вивчав матеріал, а потім спілкувався з викладачем. Сучасні платформи Skype, ZOOM, MS Teams, Google Meet змогли перенести освітній процес у віртуальну реальність.

Зупинимось докладніше на характеристиці поняття "цифрова педагогіка" у закладі вищої освіти. Цифрова педагогіка — це педагогічний процес, який включає використання різноманітних цифрових технологій, цифрових інструментів, а також використання програмного забезпечення та технічних засобів (комп'ютерів, гаджетів, VR/AR-технологій тощо) [7, с. 190].

Основною метою цифрової педагогіки є організація активної самостійної роботи студентів, створення медіа-проектів разом зі студентами для відпрацювання потрібних їм компетенцій та розвитку медіаграмотності.

Дослідники В. Коваленко, М. Мар'єнко та А. Сухі, зазначають, що завдяки упровадженню цифрової педагогіки, відбувається глобальна зміна освітнього процесу [8]. Звернемо увагу на те, що формування цифрового освітнього середовища створює нові можливості для розвитку особистості студента, наприклад, за допомогою участі у наукових студентських лабораторій та креативних кластерів. Реалізувати цю проєктну діяль-

Рис. 2. Взаємодія у цифровому середовищі

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [9—10].

ність в освітній організації можна лише за умови розвитку технологічних інструментів, що допомагають створювати цифрові проєкти.

Українські дослідники у своїх роботах зазначають, що цифрова педагогіка впливає на формування культури особистості не лише студентів, а й викладачів освітніх організацій, що також сприяє розвитку цифрового середовища.

Цифрове середовище допомагає студентам взаємодіяти з викладачами, вибудовувати наукову комунікацію за допомогою цифрових інструментів, формувати індивідуальний план власного розвитку, використовуючи відкриті електронні ресурси, а також самостійно створювати цифрові проєкти у освітньому просторі (див. рис. 2).

Незважаючи на успіхи в процесі розвитку інформаційних технологій та створення нових цифрових інструментів, упровадження елементів цифрової педагогіки в освітній процес та розвиток нових педагогічних платформ та систем, існують та ризики цифрової трансформації вищої освіти. По-перше, не всі освітні організації на сьогодні повністю готові до переходу на гібридний формат навчання. Причинами цього можуть бути, наприклад, брак ПЗ, неповне технічне оснащення навчальних аудиторій, недолік професорсько-викладацького складу готового підвищувати кваліфікацію та упроваджувати елементи цифрової педагогіки у навчальний процес.

По-друге, підвищення інформаційної відкритості ЗВО може призвести до збільшення обсягу плагіату в рамках створення освітніх продуктів, наукових праць та навчально-методичних посібників.

По-третє, суттєве скорочення термінів реалізації освітніх програм може призвести до зниження якості засвоєння теоретичного та практичного матеріалу дисциплін у студентів.

Таким чином, цифровізація освітнього середовища вимагає більш серйозної уваги до суттєвих проблем, що виникають у рамках реалізації програми трансформації освіти. Незважаючи на проблеми із цифровою трансформацією вищої освіти, існують і очевидні позитивні тенденції: впровадження EdTech у освітнє середовище, розвиток міжкультурної комунікації на основі використання нових технологічних можливостей, суттєво вищий рівень залученості студентів у створення медіа-проєктів,

мотивація учнів до цифрової творчості та розвитку наукових комунікацій, у тому числі, наприклад, через участь студентів у наукових заходах міжнародного рівня у он-лайн форматі.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, процес віртуалізації суспільства — тяжке та важливе завдання. Без належного балансу між технічними можливостями та освітніми потребами може виникнути ризик зниження якості освіти та втрати індивідуального підходу до студентів. Однак, важливо визнати позитивні та перспективні аспекти цифрової трансформації вищої освіти. Успішна цифрова трансформація вищої освіти передбачає не лише технологічні зміни, але й системні та стратегічні підходи. Важливо враховувати специфічні особливості освітнього сектору та формувати рішення, які враховують реальні виклики закладів вищої освіти.

Література:

1. Бобро Н. (2023). Effectiveness of artificial intelligence usage in the educational process. *Наука і техніка сьогодні*. 14 (28). С. 168—174. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-14\(28\)-168-174](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-14(28)-168-174)
2. Бобро Н. (2024). Цифрова платформа як сучасна організаційна інновація. *Інвестиції: практика та досвід* № 1. С. 63—66. <https://doi.org/10.32702/23066814.2024.1.63>
3. Джурило А. П., Глушко О. З., Локшина О. І., Маріуц І. О., Тименко М. М. та Шпарик О. М. (2018). *Трансформаційні процеси у шкільній освіті країн Європейського Союзу та США: монографія*. ТОВ "КОНВІ ПРІНТ". <https://core.ac.uk/download/pdf/163088295.pdf> (дата звернення 02.01.2024).
4. Дущенко О. (2021). Сучасний стан цифрової трансформації освіти. *Фізико-математична освіта*, 28 (2), 40—45. <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2021-028-2-007> (дата звернення 01.01.2024).
5. Verina N., & Titko J. (2019). Digital transformation: conceptual framework. In *Contemporary Issues in Business, Management and Economics Engineering*. 719—727. <https://doi.org/10.3846/cibmee.2019.073>

6. Williamson B., Eynon R., & Potter J. (2020). Pandemic politics, pedagogies and practices: digital technologies and distance education during the coronavirus emergency. *Learning, Media and Technology*, 45 (2), 107—114. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1761641>

7. Карплюк С. О. (2019). Особливості цифровізації освітнього процесу у вищій школі. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку: матеріали методологічного семінару НАПН України. 188-197.

8. Коваленко В. В., Мар'єнко М. В., Сухіх А. С. (2021). Використання цифрових технологій у процесі змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти: методичні рекомендації. ІІТЗН НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/728506/1/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20ISBN%20978-617-95182-5-6.pdf>

9. Кучерак І. (2020). Цифровізація та її вплив на освітній простір в контексті формування ключових компетентностей. *Інноваційна педагогіка*, 2(22), 91-94 http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/22/part_2/22.pdf. (дата звернення 01.01.2024)

10. Мар'єнко М., & Сухіх А. (2022). Організація навчального процесу у ЗЗСО засобами цифрових технологій під час воєнного стану. *Український Педагогічний журнал*, (2), 31-37. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-31-37>

References:

1. Bobro, N. (2023), "Effectiveness of artificial intelligence usage in the educational process", *Nauka i tekhnika sohodni*, vol. 14 (28), pp.168—174. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-14\(28\)-168-174](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-14(28)-168-174)

2. Bobro, N. (2024), "Digital platform as a modern organizational innovation", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, vol. 1, pp. 63—66 <https://doi.org/10.32702/23066814.2024.1.63>

3. Dzhurylo, A.P. Hlushko, O.Z. Lokshyna, O.I. Mariuts, I.O. Tymenko, M.M. and Shparyk, O.M. (2018), *Transformatsiini protsesy u shkilnii osviti krain Yevropeiskoho Soiuzu ta SShA [Transformational processes in school education in the countries of the European Union and the USA]*, TOV "KONVI PRINT", Kyiv, Ukraine, available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/163088295.pdf> (Accessed 01.01.2024).

4. Dushchenko, O. (2021), "The current state of the digital transformation of education", *Fyzyko-matematychna osvita*, vol. 28 (2), pp. 40—45. <https://doi.org/10.31110/2413-1571-2021-028-2-007>

5. Verina, N. and Titko, J. (2019), "Digital transformation: conceptual framework", *Contemporary Issues in Business, Management and Economics Engineering*, pp. 719—727. <https://doi.org/10.3846/cibmee.2019.073>

6. Williamson, B. Eynon, R. and Potter, J. (2020), "Pandemic politics, pedagogies and practices: digital technologies and distance education during the coronavirus emergency", *Learning, Media and Technology*, vol. 45 (2), pp. 107—114. <https://doi.org/10.1080/17439884.2020.1761641>

7. Karpluk, S.O. (2019), "Features of digitization of the educational process in higher education", *Informatsiino-tyfrovoyi osvittii prostir Ukrainy: transformatsiini protsesy i perspektyvy rozvytku: materialy metodolohichnoho seminaru [Information and digital educational space of Ukraine: transformational processes and development prospects: materials of the methodological seminar]*, NAPN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, pp. 188—197.

8. Kovalenko, V.V. Marienko, M.V. and Sukhikh, A.S. (2021), "Use of digital technologies in the process of blended learning in institutions of general secondary education: methodical recommendations", available at: <https://lib.iitta.gov.ua/728506/1/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D1%96%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%20ISBN%20978-617-95182-5-6.pdf> (Accessed 01.01.2024).

9. Kucherak, I. (2020), "Digitalization and its impact on the educational space in the context of the formation of key competencies", *Innovatsiina pedahohika*, vol. 2 (22), pp. 91—94, available at: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/22/part_2/22.pdf (Accessed 02.01.2024).

10. Marienko, M. and Sukhikh, A. (2022), "Organization of the educational process in the ZZSO by means of digital technologies during martial law", *Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal*, vol. (2), pp. 31—37. <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-2-31-37>

Стаття надійшла до редакції 15.01.2024 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 658:338.2

Т. В. Ільченко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Дніпровський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1879-6310>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.81

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ АГРОБІЗНЕСУ

T. Ilchenko,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Marketing,
Dnipro State Agrarian and Economic University

DIGITIZATION AS A TOOL FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF AGRIBUSINESS

В статті наголошено на необхідності й перспективах застосування технологій та інструментів діджиталізації в агробізнесі. Доведено, що завдяки інтеграції цифрових технологій та рішень у сільське господарство, підприємства зможуть значно підвищити свою ефективність, конкурентоспроможність та стійкість на ринку. Досліджено переваги впровадження діджиталізації на підприємствах агробізнесу на прикладі використання ІТ-технологій. Проаналізовано процес цифрової трансформації бізнес-процесів на аграрному підприємстві, який включає чотири змістовних етапи. Констатовано, що процес цифровізації агробізнесу потребує додаткових фінансових вкладень для впровадження нововведень, подолання технічних та технологічних труднощів, пов'язаних із застосуванням цифрових рішень, а також необхідність в професійній підготовці кадрів для використання передових агротехнічних засобів. Досліджено послідовні етапи вибору перспективних стратегічних напрямків розвитку аграрного підприємства за допомогою діджиталізації. Доведено, що завдяки кумулятивному впливу точних технологій, діджиталізація агрономічних інтенсивних технологій та методів органічного землеробства стає бажаною для інноваційного та технологічного розвитку агробізнесу.

The article emphasizes the necessity and prospects of using digitization technologies and tools in agribusiness. It has been proven that thanks to the integration of digital technologies and solutions in agriculture, enterprises will be able to significantly increase their efficiency, competitiveness and sustainability in the market. It has been proven that digitization will contribute to a more accurate definition of customer needs, will allow forecasting the demand for products and adapting its strategy in accordance with changes in the market. The researched advantages of the implementation of digitization at agribusiness enterprises are presented on the example of the use of IT technologies. The process of digital transformation of business processes at an agricultural enterprise is analyzed, which includes four meaningful stages. It was established that the process of digitalization of agribusiness requires additional financial investments for the introduction of innovations, overcoming technical and technological difficulties associated with the use of digital solutions, as well as the need for professional training of personnel for the use of advanced agrotechnical means. The successive stages of choosing promising strategic directions for the development of an agrarian

enterprise with the help of digitalization have been studied. The possibility of cooperation with producers of goods on the basis of cooperative marketing using modern Internet technologies, tools and methods has been proven, provided there is an appropriate legislative framework, a favorable business environment and support through consultations. It was determined that digitalization becomes a key tool in the formation of a marketing strategy for agricultural enterprises. Thanks to digitization, agricultural enterprises will be able to collect and analyze huge amounts of data related to agrarian business, which will help to take into account market trends and consumer demands. It has been proven that thanks to the cumulative impact of precise technologies, the digitization of agronomic, intensive technologies and methods of organic farming becomes desirable for the innovative and technological development of agribusiness.

*Ключові слова: агробізнес, діджиталізація, цифрові технології, бізнес-процеси, інноваційний розвиток.
Key words: agribusiness, digitization, digital technologies, business processes, innovative development.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В аграрній сфері, як і в інших галузях, спостерігається зростання складності бізнес-операцій, підвищений попит на персоналізовану комунікацію з клієнтами й потреба у швидкому прийнятті ефективних рішень на основі отриманої інформації. Саме тому використання сучасних технологій діджиталізації бізнес-процесів дозволить аграрним підприємствам підвищити їх конкурентоспроможність, продуктивність і стійкість.

Також завдяки діджиталізації, аграрні підприємства можуть більш точно визначати потреби своїх клієнтів, прогнозувати попит на продукцію та адаптувати свою стратегію відповідно до змін на ринку. Саме ці фактори і роблять діджиталізацію невід'ємною частиною успішної маркетингової стратегії для аграрних підприємств. Не можна також не відзначити, що використання цифрових технологій у сільському господарстві сприяє підвищенню прозорості та конкурентоспроможності ринку, роблячи його більш привабливим для інвесторів. Завдяки цьому сільські господарства можуть отримати доступ до додаткових фінансових ресурсів для впровадження новітніх технологій та покращення виробничих процесів.

Важливість проблеми полягає в тому, що діджиталізація пропонує підприємствам нові можливості й дозволяє адаптувати свою стратегію до змін на ринку. Водночас, процес цифровізації створює досить значні виклики, такі, як необхідність додаткового фінансового забезпечення для впровадження нововведень, технічні та технологічні труднощі, пов'язані із застосуванням цифрових рішень, а також потребу в професійній підготовці для використання передових агротехнічних засобів. Отже, вирішення викликів та ефективне управління їхнім впровадженням стає ключовим завданням для сталого розвитку агросектора.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Багато вітчизняних та зарубіжних науковців займалися дослідженнями окремих аспектів діджиталізації економіки [1—6]. Усі вони визначали актуальність та пе-

реваги даного напрямку. Зокрема, А. Лапін, І. Грінчук та Д. Оленюк відмічали: "У мінливому економічному, соціальному та політичному середовищі, цифровий розвиток та підтримка цифрової трансформації економіки набувають надзвичайного значення" [7]. На тому самому наголошує Т. Лазоренко: "В умовах сьогодення діджиталізація виступає ключовою прерогативою перманентних змін. Вона характеризується процесом, що включає трансформацію, впровадження цифрових технологій, які мають на меті не тільки оптимізувати, але й автоматизувати бізнес-процеси, що таким чином призведе до покращення комунікаційних зв'язків і підвищення ефективності діяльності самих підприємств" [9, с. 50]. Загальні поняття діджиталізації висвітлено у працях таких науковців як: Марченко М. [1], Лігоненко Л. [2], Варга В. П. [8], Гуренко А. [3], Дубина М. та Козлянченко О. [4], Клименко К. В. [6] та інші. Раєвська О. В., Аксьонова І. В. та Бровко О. І. приділили увагу в своїй роботі світовому досвіду діджиталізації економіки [10, с. 60].

Враховуючи досягнення науковців в контексті досліджень діджиталізації, малодослідженим залишається питання деталізації переваг та особливостей розвитку процесу діджиталізації в агробізнесі.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті полягає у дослідженні діджиталізації та визначенні її переваг для інтеграції в агробізнес.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасна напружена діяльність аграріїв вимагає оперативних рішень, а це, насамперед, можна досягти, зменшивши ручний вплив на бізнес-процеси. Саме тому у сільському господарстві зростає популярність використання технологій та інструментів діджиталізації.

Діджиталізація в аграрному бізнесі — це процес впровадження цифрових технологій та інновацій з метою оптимізації всіх аспектів сільськогосподарської діяльності. Ця трансформація спрямована на поліпшення управління господарствами, збільшення врожаю, зменшення втрат та підвищення прибутковості [1].

Діджиталізація в аграрному секторі дозволяє аграрним підприємствам збирати та аналізувати великі обся-

ги даних про виробництво, які можуть бути використані для визначення ефективних маркетингових стратегій. Вона допомагає відстежувати ринкові тенденції, конкурентну ситуацію та вимоги споживачів, що дозволяє підприємствам адаптувати свою стратегію до змін на ринку. Крім того, цифрові інструменти сприяють підвищенню видимості бренду та спрощенню комунікації з клієнтами через онлайн-платформи та соціальні медіа [2].

Загалом нами визначено, що діджиталізація надає аграрному бізнесу наступні переваги:

1. Підвищення продуктивності: Цифрові технології, такі як сільськогосподарські датчики, дрони, та GPS-системи дозволяють аграріям моніторити процес вирощування рослини та розведення тварин; вчасно виявляти проблеми та вирішувати їх з метою підвищення врожайності та якості продукції.

2. Ефективне управління ресурсами: Діджиталізація дозволить оптимально використовувати землю, воду, добрива і пестициди, що сприятиме збільшенню ефективності виробництва та зменшенню негативного впливу на навколишнє середовище [3].

3. Підвищення точності і прогностичності: Точна аналітика даних і використання штучного інтелекту допомогатимуть виробникам приймати більш точні рішення при розробці маркетингової стратегії підприємства, враховуючи різноманітні фактори, такі як погода і ринкові умови.

4. Покращення якості продукції: За допомогою діджиталізації можливо стежити за якістю продукції на кожному з етапів виробництва та вчасно реагувати на зміни в процесі.

5. Зменшення ризиків: Цифрові технології дозволять передбачати й уникати ризиків, таких як шкідники, хвороби і погодні катаклізми.

6. Підвищення конкурентоспроможності: Підприємства, які впроваджують діджиталізацію, зазвичай мають перевагу на ринку через більшу ефективність та здатність адаптуватися до змінних ринкових умов [8].

Діджиталізація стає ключовим інструментом у формуванні маркетингової стратегії для аграрних підприємств. Перш за все, вона дозволяє збирати та аналізувати величезні обсяги даних, пов'язаних з аграрною діяльністю, що допомагає зрозуміти ринкові тенденції та вимоги споживачів.

Додатково переваги впровадження діджиталізації на підприємствах агробізнесу представлені на прикладі використання ІТ-технологій (таблиця 1).

З розвитком технологій кожне агровиробництво поступово впроваджує оцифрування своєї діяльності, яку можна представити у вигляді етапів, зображених на рисунку 1.

Так, зазначений процес починається зі спонтанного оцифрування інформації (перший етап), що приводить до формування обширних масивів даних у формі Big Data. Головною проблемою другого етапу є несистематизована структура даних, що, з часом, ускладнює їх обробку; перехід до третього етапу Big Data дозволить українському агробізнесу відповідати останнім світовим

Таблиця 1. Переваги використання діджиталізації в агробізнесі

Технологія	Функції	Переваги
ГІС Технології в сільському господарстві	- створення ГІС-карт для точного ведення сільського господарства; - прогнозування та моніторинг змін в сільському господарстві; - використання GPS та інтелектуальних технологій для оптимізації господарювання.	Допомагають аналізувати отримані дані та оптимізувати виробництво з метою підвищення продуктивності
Супутникові дані (NDVI, CCCI, NDRE і MSAVI)	- прогнозування врожайності та моніторинг полів в режимі реального часу; - використання спектральних індексів; - мінімізація впливу ґрунтового фону.	Максимально точно прогнозування врожайності та ефективний моніторинг полів
EOSDA Crop Monitoring	- використання застосунку Scouting для постановки завдань аграріям-розвідникам; - можливість реального моніторингу проблемних ділянок; - ефективна оцінка та оперативне реагування на проблеми.	Можливість використовувати застосунок Scouting для призначення та моніторингу завдань аграрій-розвідників на сільських полях

Джерело: сформовано автором на основі [3; 6; 7].

Рис. 1. Етапи цифрової трансформації бізнес-процесів на аграрному підприємстві

Джерело: сформовано автором на основі [5].

технологічним трендам. Повноцінна цифрова трансформація агробізнесу (4-й етап) є головною метою для всіх представників галузі, що призведе до відмови від зберігання інформації у друкованому вигляді, проведення всіх ділових зустрічей онлайн і можливості виконання завдань незалежно від місця розташування головного офісу.

У цілому застосування цифрових інструментів є одним з методів підвищення ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств. Також можливим є співробітництво з виробниками товарів на основі кооперативного маркетингу за допомогою сучасних Інтернет-технологій, інструментів та методів, за умови наявності відповідної законодавчої бази, сприятливого бізнес-середовища та підтримки через проведення консультацій [5].

Тому сучасні функціонує бізнес-організації повинні мати компетентність у впливі на свої цільові аудиторії за допомогою технологій, методів, форм та інструментів цифрового маркетингу. Це важливо через те, що лояльність споживачів, мотивація до покупок та пріоритети споживчих потреб змінюються відповідно до глобальних інформаційних трендів. У цьому контексті на рисунку 2 наведено процес вибору перспективних стратегічних напрямків розвитку аграрного підприємства за допомогою діджиталізації.

Більш детально розглянемо складові представлено-го процесу.

Рис. 2. Вибір перспективних стратегічних напрямків розвитку аграрного підприємства за допомогою діджиталізації

Джерело: сформовано автором на основі [1; 8; 9].

1. Провідні тренди діджитал-маркетингу в агросфері.

Провідні тренди діджитал-маркетингу в агросфері включають такі тенденції, як: зростання використання соціальних мереж для комунікації та просування продукції; розвиток мобільного маркетингу для ефективного функціонування аграрних підприємств та автоматизація маркетингових процесів й аналізу великих обсягів інформації.

Щодо сучасних трендів у цифровому маркетингу, то вони охоплюють широкий спектр стратегій, включаючи:

- Search Engine Marketing (SEO, SEA) — для оптимізації пошукової видимості;
- Social Media Marketing (SMO, SMA) — для ефективного взаємодії з аудиторією;
- Content Marketing — для створення цікавого та цінного контенту;
- Mobile Marketing — для досягнення клієнтів через мобільні пристрої;
- Email Marketing — для персоналізованого зв'язку з клієнтами;
- Web Site оптимізацію, Banner Advertising — для візуального привертання уваги;
- Affiliate Marketing — для партнерської співпраці [5].

2. Базові технології діджитал маркетингу в агросфері включають:

- створення та просування веб-сайту. Веб-сайт є основою маркетингової стратегії підприємства. Він повинен бути інформативним, сучасним та легкодоступним;
- соціальні мережі. Так, аграрне підприємство має бути присутнім у соціальних мережах, таких як: Facebook, Instagram, YouTube та LinkedIn;
- електронна пошта. Електронна пошта є ефективним способом комунікації аграрного підприємства з потенційними клієнтами;
- маркетинг контенту. Маркетинг контенту є одним із найефективніших способів просування аграрних підприємств. Він передбачає створення та поширення якісного контенту, такого як: спеціалізовані статті, відео та інфографіка.

3. Мета.

Мета у маркетинговій стратегії аграрного підприємства визначається конкретними цілями, які компанія ставить відповідно до головного напрямку розвитку. Ці цілі можуть включати збільшення усвідомленості бренду серед цільової аудиторії, підвищення обсягів продажу продукції, розширення ринкової частки, покращення взаємодії з клієнтами через соціальні мережі, а також удосконалення ефективності рекламних кампаній.

Разом з тим мета маркетингової стратегії повинна бути конкретною, вимірюваною і досяжною, щоб забезпечити чіткі орієнтири для діяльності підприємства. Визначення чіткої мети допомагає зорієнтувати зусилля працівників, спланувати дії та визначати успіх маркетингових ініціатив. Також це дозволить підприємству визначити своє місце на ринку та забезпечити стратегічну спрямованість своєї діяльності.

4. Вектори розвитку аграрного підприємства.

1. Технічна діджиталізація: Технічна діджиталізація в агросфері передбачає впровадження сучасних технологій та цифрових рішень для оптимізації виробничих процесів. Це може включати автоматизацію сільськогосподарської техніки, використання сенсорів для моніторингу умов вирощування, впровадження систем штучного інтелекту для прогнозування врожаїв та ефективного управління ресурсами.

2. Розширення та оновлення асортименту продукції: Розширення асортименту продукції означає додавання нових видів товарів або поліпшення існуючих. Це може бути досягнуте шляхом розробки нових сортів культур, вдосконалення технологій виробництва або введення нових продуктових ліній відповідно до змін попиту на ринку.

3. Упровадження інноваційних технологій: Інноваційні технології включають в себе застосування новаторських рішень для підвищення продуктивності та якості продукції. Це може включати в себе використання дронів для моніторингу полів, впровадження технологій точного землеробства, а також використання інтелектуальних систем управління аграрним підприємством.

4. Збільшення експорту продукції: Збільшення експорту продукції передбачає розширення географії збуту та виведення продукції на міжнародний ринок. Це може вимагати адаптації продукції до вимог інших країн, укладення міжнародних угод та вдосконалення логістичних систем для забезпечення ефективного експорту [10, с. 61].

Використовуючи цифрові технології та інструменти, підприємства отримують можливість ефективного моніторингу фітосанітарного стану ґрунтів та посівів, а також створення оптимального механізму використання матеріально-технічних, фінансових та трудових ресурсів. Безумовно, впровадження цих технологій дозволяє аграріям значно поліпшити якість вирощених культур і підвищити врожайність, що, в свою чергу, призводить до зростання прибутковості господарства. Крім того, цифрові рішення у сфері сільського господарства сприяють створенню екологічно чистих та стійких сис-

тем виробництва, зменшуючи руйнівний вплив сільськогосподарської діяльності на навколишнє середовище.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Враховуючи вищенаведене наголосимо на необхідності й перспективах застосування технологій та інструментів діджиталізації в агробізнесі. Завдяки інтеграції цифрових технологій та рішень у сільське господарство підприємства зможуть значно підвищити свою ефективність, конкурентоспроможність та стійкість на ринку.

З урахуванням кумулятивного впливу точних технологій, діджиталізація агрономічних інтенсивних технологій та методів органічного землеробства стає бажаною для інноваційного та технологічного розвитку агробізнесу.

Однак, процес цифровізації агробізнесу потребує додаткових фінансових вкладень для впровадження нововведень, подолання технічних та технологічних труднощів, пов'язаних із застосуванням цифрових рішень, а також необхідність в професійній підготовці кадрів для використання передових агротехнічних засобів. Також в цьому сенсі важливою буде підтримка з боку вітчизняного уряду і всіх зацікавлених учасників аграрного ринку. Перспективним напрямом подальших досліджень має стати вивчення шляхів вирішення зазначених викликів та ефективне управління їхнім впровадженням.

Література:

1. Марченко М. Діджиталізація процесів управління бізнес-діяльністю сільськогосподарських підприємств. Галицький економічний вісник. 2023. № 2 (81). С. 133—139 <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/41206> (дата звернення: 14.01.2024).
2. Лігоненко Л. Зміст та механізм формування стратегії діджиталізації в бізнес-організаціях. Інтернаука. Економічні науки. 2018. 22 (62). С. 21—24.
3. Гуренко А. Напрями розвитку систем управління в умовах діджиталізації бізнесу в Україні. Економіка і суспільство. 2018. № 19. С. 739—745.
4. Дубина М., Козлянченко О. Концептуальні аспекти дослідження сутності діджиталізації та її ролі в розвитку сучасного суспільства. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2019. № 3 (19). С. 21—32.
5. Гавриленко М. М. Трансформація економічних систем під впливом цифровізації. Бізнес Інформ. 2019. № 12. С. 261—267. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-12-261-267> (дата звернення: 14.01.2024).
6. Клименко К. В. Діджиталізація як інноваційний розвиток підприємств: досвід України. Вісник Хмельницького національного університету. 2020. № 4. Том 3. С. 13—18.
7. Лاپін А. В., Грінчук І. О., Оленюк Д. О. Діджиталізація економіки в Україні: сучасний стан та перспективи. Ефективна економіка. 2022. № 7. URL: https://www.researchgate.net/publication/362275211_DIDZITALIZACIA_EKONOMIKI_V_UKRAINI_SUCASNIJ_STAN_TA_PERSPEKTIVI (дата звернення: 14.01.2024).
8. Варга В. П. Діджиталізація як один із чинників конкурентоспроможності підприємства. Ефективна економіка. 2020. № 8. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/156.pdf (дата звернення: 14.01.2024).

[ka.com.ua/pdf/8_2020/156.pdf](http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/156.pdf). (дата звернення: 14.01.2024).

9. Лазоренко Т. Діджиталізація як основний фактор розвитку бізнесу. Збірник доповідей на міжнародній науково-практичній конференції "Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи". Випуск № 1. 2020. С. 50—51 URL: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/201186> (дата звернення: 14.01.2024).

10. Раєвнева О. В., Аксьонова І. В., Бровко О. І. Порівняльний рейтинговий аналіз стану та тенденцій діджиталізації українського суспільства та економіки. Проблеми економіки. № 4 (50), 2021. С. 56—66.

References:

1. Marchenko, M. (2023), "Digitization of business management processes of agricultural enterprises", *Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk*, vol. 2 (81), pp. 133—139. available at: <http://elartu.tntu.edu.ua/handle/lib/41206> (Accessed 14 January 2024).
 2. Ligonenko, L. (2018), "Content and mechanism of digitalization strategy formation in business organizations", *Internauka. Ekonomichni nauky*, vol. 22 (62), pp. 21—24.
 3. Hurenko, A. (2018), "Directions for the development of management systems in the conditions of digitalization of business in Ukraine", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 19, pp. 739—745.
 4. Dubyna, M. and Kozlianchenko, O. (2019) "Conceptual aspects of the study of the essence of digitization and its role in the development of modern society", *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, vol. 3 (19), pp. 21—32.
 5. Havrylenko, M. M. (2019), "Transformation of economic systems under the influence of digitalization", *Biznes Inform*, vol. 12, pp. 261—267. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-12-261-267>
 6. Klymenko, K. V. (2020), "Digitization as innovative development of enterprises: the experience of Ukraine", *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu*, vol. 4 (3), pp. 13—18.
 7. Lapin, A. V., Hrinchuk, I. O. and Olenyuk, D. O. (2022), "Digitalization of the economy in Ukraine: current state and prospects", *Efektivna ekonomika*, vol. 7. available at: http://www.researchgate.net/publication/362275211_DIDZITALIZACIA_EKONOMIKI_V_UKRAINI_SUCASNIJ_STAN_TA_PERSPEKTIVI (Accessed 14 January 2024).
 8. Varga, V. (2020), "Digitalization as one of the factors of enterprise competitiveness", *Efektivna ekonomika*, vol. 8, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/156.pdf (Accessed 14 January 2024).
 9. Lazorenko, T. (2020), "Digitization as the main factor of business development", *Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij ekonomichnij konferentsii [Business, innovation, management: problems and prospects]*, Kyiv, Ukraine, vol. 1, pp. 50—51, available at: <http://confmanagement.kpi.ua/proc/article/view/201186> (Accessed 14 January 2024).
 10. Raevneva, O. V., Aksyonova, I. V. and Brovko O. I. (2021), "Comparative rating analysis of the state and trends of digitization of Ukrainian society and economy", *Problemy ekonomiky*, vol. 4 (50), pp. 56—66.
- Стаття надійшла до редакції 16.01.2024 р.*

Н. В. Кириченко,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту, маркетингу та інформаційних технологій,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1721-258X>

Л. О. Алещенко,
старший викладач кафедри менеджменту, маркетингу та інформаційних технологій,
Херсонський державний аграрно-економічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7119-2922>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.86

УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕТИЧНИМ МАРКЕТИНГОМ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ПОВОЄННОГО ПЕРІОДІВ

N. Kyrychenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management, Marketing
and Information Technologies, Kherson State Agrarian and Economic University
L. Alieshchenko,
Senior lecturer of the Department of Management, Marketing and Information
Technologies, Kherson State Agrarian and Economic University

MANAGEMENT OF SOCIAL AND ETHICAL MARKETING IN THE CONDITIONS OF THE WAR AND POST-WAR PERIODS

Наукова стаття досліджує актуальність управління соціально-етичним маркетингом в контексті воєнного та повоєнного періодів. Авторами сформульовано мету та завдання дослідження, а також розглянули попередні дослідження та публікації, пов'язані з соціально-етичним маркетингом в умовах конфліктів. Стаття визначає основні теоретичні підходи та моделі, що можуть бути використані для розуміння проблеми, описуючи вплив війни на суспільство та економіку.

Основна увага приділяється особливостям сфери маркетингу в умовах конфлікту та його наслідків, а також принципам соціально-етичного маркетингу, які набувають особливого значення в таких умовах. Стаття обговорює принципи, які стають ключовими в умовах воєнного конфлікту та після його завершення, наводячи приклади успішного використання соціально-етичного маркетингу в подібних ситуаціях.

Визначено ключові аспекти стратегій, які можна використовувати для покращення репутації та стабілізації бізнесу в умовах кризи. Також вказано на конкретні інструменти маркетингу, які можуть бути ефективними в контексті воєнного конфлікту.

Досліджено можливий вплив соціально-етичного маркетингу на соціальну сферу та відновлення суспільства після війни. Велика увага приділяється обговоренню ролі бізнесу у вирішенні соціальних проблем через маркетингові ініціативи.

У цілому, дослідження пропонує комплексний підхід до розуміння та вирішення проблем соціально-етичного маркетингу в умовах конфлікту та його наслідків, враховуючи роль бізнесу у сприянні соціальному відновленню.

This scientific article meticulously analyzes the relevance of managing social-ethical marketing in the context of wartime and post-war periods. The authors outline the research purpose and objectives by systematically reviewing prior scholarly works and publications related to social-ethical marketing in conflict situations.

The article delves into key theoretical approaches and models that can enhance understanding of the issue, providing a detailed description of the impact of war on society and the economy. Special attention is given to the peculiarities of marketing during conflict and its aftermath, as well as the principles of social-ethical marketing, which receive particular emphasis under such circumstances. The paper discusses principles that become crucial during wartime and post-conflict scenarios, citing examples of successful social-ethical marketing initiatives in similar situations.

Significant focus is placed on identifying key aspects of strategies that can be employed to improve reputation and stabilize businesses during crises. The article also explores specific marketing tools effective in the context of armed conflict.

The potential impact of social-ethical marketing on the social sphere and societal recovery after war is examined. Considerable attention is given to discussing the role of businesses in addressing social issues through marketing initiatives.

The highlighted article provides a comprehensive approach to analyzing and addressing issues of social-ethical marketing in conflict and its aftermath. The authors stress the importance of understanding and influencing social-ethical aspects in marketing, especially in the context of conflicts with significant sociocultural and economic implications.

One key thesis of the article is the identification of the substantial contribution of businesses to social recovery. The authors emphasize the importance of companies not only understanding social issues but actively participating in their resolution through the implementation of ethical strategies and socially responsible practices. This includes not only charitable endeavors but also engagement in socially oriented projects, creating a positive impact on public opinion and promoting sustainable development.

The article also explores ethical considerations in marketing practices during conflicts, emphasizing the importance of considering moral and ethical aspects in decision-making. Various strategies and tools that can assist businesses in ensuring ethical conduct in their marketing actions during unstable conditions are highlighted.

In conclusion, the article provides readers with profound insights into the world of social-ethical marketing in conflict situations, underscoring the necessity of a responsible and ethical approach by businesses to address social issues.

Ключові слова: маркетинг, соціально-етичний маркетинг, воєнний період, поствоєнний період, інтегритет, соціум.

Key words: marketing, social-ethical marketing, wartime, post-war period, integrity, society.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В сучасних умовах геополітичних конфліктів та періодів після їх завершення, питання соціально-етичного маркетингу набуває особливого значення для підприємств та організацій. Специфічні виклики та можливості, які виникають у зв'язку з воєнними подіями, створюють потребу у ретельному вивченні стратегій та підходів до управління соціально-етичним маркетингом.

Ця проблема виникає з необхідності вироблення ефективних стратегій маркетингу для підтримки соціально-етичної відповідальності підприємств у воєнних умовах, а також у періоди після конфлікту, коли відновлення суспільства та відновлення бізнес-діяльності стає важливим завданням. Крім того, врахування моральних та етичних аспектів у маркетингових стратегіях в умовах воєнних подій може впливати на сприйняття бренду та його позицію в суспільстві.

Дослідження проблеми управління соціально-етичним маркетингом в умовах кризи дозволить визначити оптимальні стратегії для компаній та організацій, спрямовані на забезпечення сталого розвитку, підтримку громадської довіри та етичних стандартів у діловій діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Соціально-етичний маркетинг, як важлива галузь маркетингу, привертає увагу вчених та практиків не лише в звичайних умовах, але і в умовах конфліктів та після їх завершення. Дослідження в цій області вказують на значущість соціально-етичного маркетингу в сприянні відновленню та стабілізації суспільства в кризових ситуаціях.

Однією з ключових робіт в цьому напрямку є дослідження Л. Котлера та К. Лі [1], які у своїх публікаціях розглядають роль соціально-етичного маркетингу як

Рис. 1. Особливості в сфері маркетингу в умовах конфлікту та після його завершення

засобу впливу на суспільні та екологічні питання. Вони аналізують вплив маркетингових стратегій на формування усвідомлення споживачів та їхню готовність приймати етичні рішення в умовах конфлікту та відновлення.

Ще однією важливою концепцією є теорія "маркетингу суспільства" (societal marketing), запропонована Філіпом Котлером та Гері Армстронгом [2]. Ця теорія акцентує на створенні таких товарів та послуг, які вирішують соціальні проблеми та відповідають етичним стандартам. В умовах воєнного конфлікту ця концепція може стати ефективним інструментом для підтримки суспільства та покращення соціально-економічної ситуації.

Однак, не всі підходи до соціально-етичного маркетингу відповідають наслідкам воєнного часу. Крім того, дослідження Лори Леїтц та Джона Уокера акцентують на ризиках та викликах, які можуть виникнути при впровадженні соціально-етичних стратегій в умовах воєнного конфлікту, враховуючи високий ступінь невизначеності та небезпеки для бізнесу та споживачів.

Основні теоретичні підходи та моделі, які можна використовувати для розуміння ролі соціально-етичного маркетингу в умовах війни та повоєнного періоду, включають модель "Чотириох Пс" (Four Ps) маркетингу, яка доповнює традиційні елементи маркетингового міксу (товар, ціна, місце, промоція) новими елементами: планета, люди, прибуток, партнерство.

Далі, теорія "суспільного маркетингу" (social marketing theory) наголошує на використанні маркетингових підходів для вирішення соціальних питань та формування позитивних змін у суспільстві. Ці концепції та моделі стають важливими точками опору для розуміння ефективних стратегій соціально-етичного маркетингу в умовах воєнного та повоєнного періодів.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета даного дослідження полягає в розкритті ролі соціально-етичного маркетингу в управлінні воєнним та повоєнним періодами, виявленні його впливу на соціальні, економічні та етичні аспекти життя. Воно має на меті визначити ефективні стратегії використання соціально-етичного маркетингу для вирішення актуальних проблем та стимулювання сталого розвитку у військових та післявоєнних умовах. Завданням є аналіз теоретичних основ соціально-етичного маркетингу, виявлення особливостей використання його інструментів під час кризових ситуацій, та розробка рекомендацій для бізнесу та громадських організацій щодо ефективного використання соціально-етичного маркетингу в умовах воєнного та повоєнного періодів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасне глобалізоване суспільство постійно стикається з викликами, пов'язаними з виникненням воєнних конфліктів, що породжує необхідність вдосконалення соціально-етичного маркетингу як стратегічного інструменту для вирішення соціальних проблем, сприяння відновленню суспільства та реабілітації довіри споживачів до брендів та корпорацій. Ця актуальність підтримується не лише під час активного ведення військових дій, але й після завершення конфліктів.

Умови воєнного та повоєнного періодів народжують унікальні виклики для бізнесу та суспільства в цілому, що визначає актуальність дослідження управління соціально-етичним маркетингом в даному контексті. Враховуючи особливості цих періодів, важливо розглядати соціально-етичний маркетинг як інструмент не лише для підтримання прибутковості, але й для сприяння етичному та соціальному відновленню суспільства.

З одного боку, війни призводять до глибоких змін у соціальній, економічній та політичній структурі країн. Вони супроводжуються руйнуванням інфраструктури, розшаруванням населення, загостренням економічних труднощів та загрозами безпеки. Спільні зусилля для відновлення стабільності та покращення якості життя стають пріоритетом як для урядів, бізнесу так і для громадських організацій.

З іншого боку, повоєнний період може бути часом великих можливостей для бізнесу та маркетингу. Відновлення економіки потребує інноваційних стратегій та підходів, а соціально-етичний маркетинг може стати каталізатором позитивних змін. В умовах воєнного та повоєнного стресу споживачі стають більш чутливими до соціальних питань, екологічних проблем та етичних аспектів діяльності брендів.

Конфлікт в Україні відзначається надзвичайно трагічними подіями, які суттєво впливають на різноманітні сфери суспільства та економіки. Військові дії викликають неухильні зміни у соціальних структурах та економічних показниках країни. Невизначені втрати, такі як втрати життів, руйнування інфраструктури, економічний спад, масові переміщення населення, а також загроза соціальній стабільності, стають невід'ємною частиною таких конфліктів.

У сфері економіки війна призводить до руйнування капіталовкладень, скорочення обсягів виробництва та великого збільшення витрат на потреби військового характеру. Після завершення конфлікту відновлення економіки стає вкрай складним завданням через необхідність відновлення пошкодженої інфраструктури,

стимулювання розвитку промисловості та відновлення довіри інвесторів.

В зазначених нами вище умовах і сфера маркетингу виявляється під впливом ряду особливостей, які безпосередньо визначаються специфікою ситуації (Рис. 1).

Розглянемо кожен з досліджуваних факторів більш детально:

1. Змінена цільова аудиторія:

— Під час конфлікту: Споживачі можуть мати інші пріоритети та потреби, зокрема, звертати увагу на основні товари та послуги, необхідні для їхнього виживання та безпеки.

— Після завершення конфлікту: З'являється можливість знову залучити традиційну цільову аудиторію та адаптувати стратегії маркетингу до їхніх нових потреб та очікувань.

2. Імідж компаній та брендів:

— Під час конфлікту: Компанії повинні утримувати свій імідж, уникати використання конфлікту для рекламних цілей та виявляти соціальну відповідальність.

— Після завершення конфлікту: Можливість відновлення або зміни іміджу компаній, зокрема шляхом підтримки проектів реконструкції та соціальної підтримки.

3. Перебудова мережі збуту:

— Під час конфлікту: Зміна або припинення діяльності магазинів та підприємств у зоні конфлікту.

— Після завершення конфлікту: Необхідність відновлення та адаптації мережі збуту до нових умов, можливо, шляхом розвитку нових ринків або реорганізації існуючих структур.

4. Комунікації та PR:

— Під час конфлікту: Спрямованість на внутрішній та зовнішній сприйняття компанії, вираження підтримки та партнерства з постраждалими областями.

— Після завершення конфлікту: Спроби відновлення позитивного іміджу, акцент на соціальних проектах та взаємодії з громадськістю.

5. Зміна попиту та пропозиції:

— Під час конфлікту: Зміщення попиту від розкішних товарів до необхідних благ, або навпаки, залежно від специфіки ситуації.

— Після завершення конфлікту: Перегляд стратегій відповідно до нових умов, врахування зміни у попиті та розвиток нових продуктів.

Усі ці фактори вимагають від маркетологів гнучкості та ефективного реагування на зміни у соціальному та економічному середовищі, а також активної участі у процесах відновлення та побудови стабільного суспільства після завершення конфлікту.

Якщо ж розглядати маркетинг зі сторони соціально-етичного аспекту, то можна виокремити наступні особливості, яких він зазнає в умовах кризи:

1. Етичні засади та суспільна відповідальність:

У період воєнного конфлікту та його наслідків, питання етики та суспільної відповідальності для брендів стають критичними. Прозорість, відкритість та відповідальне споживання стають необхідними складовими успішної стратегії маркетингу.

2. Співпраця та партнерство:

В умовах кризи важливо встановлювати партнерства з громадськими організаціями та владними структура-

Приклади успішного використання соціально-етичного маркетингу в умовах воєнного та поствоєнного періодів

Рис. 2. Приклади успішного використання соціально-етичного маркетингу

ми для спільної роботи над вирішенням соціальних проблем та підтримки потерпілих. Такі співпраці демонструють здатність бренду приймати активну участь у справах громади.

3. Комунікації на підтримку соціальних цілей:

Спрямовані на соціальні цілі комунікації стають ефективним інструментом у воєнних та післявоєнних умовах. Компанії можуть активно інформувати про свої соціальні ініціативи та розповідати про конкретні кроки, які вони вживають для вирішення гострих проблем.

4. Створення позитивного іміджу:

Важливість створення позитивного іміджу в умовах кризи надається ретельному відстеженню соціально-етичних аспектів діяльності компанії. Споживачі стають

більш чутливими до брендів, які демонструють свою позитивну роль у вирішенні соціальних проблем.

5. Адаптація до нових реалій:

Умови кризи можуть вимагати від компаній адаптації їхніх продуктів та послуг до нових реалій. Наприклад, створення продуктів, які відповідають нагальним потребам та допомагають у подоланні наслідків конфлікту.

Виходячи з вищезазначених особливостей можна виокремити конкретні приклади успішного використання соціально-етичного маркетингу в подібних ситуаціях (Рис. 2).

Наведена в ілюстрації інформація свідчить про те, як соціально-етичний маркетинг може стати не лише стратегією підтримки бізнесу, але й справжньою силою для позитивного впливу на суспільство в умовах кризи та надати значний внесок у вирішенні соціальних проблем.

Проаналізувавши особливості та успішні приклади, можна виокремити наступні стратегії управління соціально-етичним маркетингом в умовах кризи (Табл. 1).

В контексті управління соціально-етичним маркетингом в кризових умовах, ефективність стратегій залежить від їхньої комплексності та гармонійного поєднання. Стабілізація та покращення репутації бізнесу можливі завдяки вдумливому підходу до впровадження запропонованих нами стратегій.

Якщо ж розглядати вплив соціально-етичного маркетингу на суспільство в цілому, то можна зробити висновок, що в умовах кризи, таких як війна, його значимість зростає, а основні принципи — відповідальність, етика та соціальна чутливість, можуть стати каталізаторами для позитивних змін у соціальній сфері та в процесі відновлення соціуму.

Проаналізувавши прийоми соціально-етичного маркетингу та приклади його впливу на суспільство в епоху кризи, важливим і необхідним є і обговорення ролі бізнесу у вирішенні соціальних проблем через маркетингові ініціативи, а саме:

1. Сприяння сталому розвитку: Бізнес може використовувати маркетингові ініціативи для підтримки сталого розвитку, спрямованого на збереження ресурсів та покращення умов життя.

Приклад: впровадження програм з енергоефективності чи використання відновлювальних джерел енергії.

2. Формування позитивного іміджу: сприяння соціально-етичним ініціативам дозволяє бізнесу створити позитивний імідж та довіру серед споживачів.

Приклад: запуск кампанії з відновлення лісів або врядування програми з адаптації екологічної технології.

3. Підтримка успішних спільнот: бізнес може впливати на соціальне відновлення, підтримуючи програми та проекти, спрямовані на зміцнення спільнот.

Приклад: фінансування програм розвитку в сільських або прифронтових районах.

Таблиця 1. Стратегії управління соціально-етичним маркетингом у военний та пост-воєнний періоди

№ з/п	Стратегія	Обґрунтування
1.	Створення чіткої соціальної місії	Визначення ясної соціальної місії дозволяє підкреслити соціальну відповідальність компанії. Це може бути спрямовано на рішення конкретних соціальних або екологічних проблем, що є актуальними у кризовий період.
2.	Залучення до благодійних ініціатив	Активне участь у благодійних програмах та ініціативах дозволяє компанії відігравати конструктивну роль у вирішенні соціальних проблем та сприяти стабілізації ситуації в країні чи регіоні.
3.	Розвиток єдиного образу бренду	У кризовий період важливо вберегти та покращити образ бренду. Єдина та позитивна ідентичність може зберегти довіру споживачів та покращити репутацію.
4.	Взаємодія з громадськістю	Відкритий та постійний діалог із громадськістю дозволяє вирішувати конфліктні питання та виробляти стратегії взаємодії, спрямовані на вирішення проблем та відновлення довіри.
5.	Здобути стабільність та довіру	Важливо створювати умови, які заслуговують на довіру та стабільність, сприяючи прозорості, ефективності та дотриманню етичних норм.
6.	Використання медіа та онлайн-комунікацій	Ефективне використання медіа та онлайн-комунікацій дозволяє виводити відомості про соціальні ініціативи та робити акцент на позитивних аспектах діяльності компанії.
7.	Впровадження зелених технологій та стандартів	Звернення до зелених технологій та екологічних стандартів може сприяти стабілізації та вдосконаленню виробничих процесів.
8.	Заснування кризових фондів	Створення фондів для надання допомоги у важкі часи може відобразити соціальну відповідальність компанії та підтримувати суспільство.
9.	Маркетингові кампанії, орієнтовані на розвиток	Акцент на маркетингових кампаніях, спрямованих на позитивні зміни у суспільстві, може допомогти створити оптимістичне враження в умовах кризи.
10.	Впровадження принципів чесності та інтегритету	Співпраця лише з партнерами, які ділять цінності чесності та інтегритету, може сприяти утриманню високих стандартів в умовах кризи.

4. Впровадження соціальних інновацій: впровадження новаторських рішень та технологій може полегшити життя вразливих груп населення.

Приклад: розробка соціальних технологій для полегшення доступу до освіти чи медичних послуг.

Маркетингові ініціативи, спрямовані на соціальні та етичні проблеми, стають могутнім інструментом для суспільного відновлення після війни. Такі стратегії дозво-

Таблиця 2. Прийоми соціально-етичного маркетингу та приклади впливу на соціальну сферу та відновлення суспільства після війни

Прийом соціально-етичного маркетингу	Інструкції до виконання	Приклад
Створення соціально-етичних продуктів	Компанії можуть виробляти продукцію, яка сприяє соціальному відновленню, наприклад, створюючи робочі місця для постраждалих або виробляючи екологічно чисті товари.	Після війни, компанія може запустити лінію товарів, виготовлених із використанням ресурсів, які допомагають відновленню природного середовища.
Сприяння соціальним проектам	Впровадження соціальних ініціатив, таких як відновлення шкіл чи медичних закладів, може бути частиною стратегії соціально-етичного маркетингу.	Компанія може фінансувати програму відновлення інфраструктури, що допомагає забезпечити освіту та медичне обслуговування в постраждалих областях.
Кампанії збору коштів	Маркетингові кампанії, спрямовані на збір коштів для потребуючих груп населення, можуть активно включати споживачів у благодійність та підтримку соціальних проектів.	Запуск благодійної кампанії для збору коштів на будівництво дитячого будинку в районах, постраждалих від війни.
Співпраця з громадськими організаціями	Залучення до співпраці з неприбутковими організаціями та агенціями може забезпечити більш ефективне впровадження соціальних програм.	Партнерство з гуманітарними організаціями для забезпечення необхідною допомогою та ресурсами для біженців.

ляють бізнесу не лише підтримувати соціальні ініціативи, а й активно сприяти вирішенню гострих соціальних питань.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У ході дослідження ролі та впливу соціально-етичного маркетингу в умовах воєнного та повоєнного періодів виявилось, що цей вид маркетингу може відігравати критичну роль у сприянні суспільному відновленню. Акцент на етичних принципах, відповідальності та соціальній чутливості дозволяє бізнесу стати активним учасником у розв'язанні соціальних проблем та покращенні умов життя усіх груп населення.

Спостереження та аналіз світового досвіду підтверджують, що компанії, які активно використовують соціально-етичний маркетинг, виявляються більш конкурентоспроможними та мають стійку репутацію в умовах кризи.

Бізнес виступає важливим агентом для покращення соціально-економічних умов в умовах війни та після неї. Сприяння благодійним ініціативам, соціальним проектам та відновленню інфраструктури стає ключовою складовою вирішення соціальних викликів.

Зосередження на соціально-етичних питаннях дозволяє компаніям покращити свій імідж, збільшити лояльність споживачів та підвищити рівень довіри як внутрішній, так і зовнішній.

Соціально-етичний маркетинг стимулює компанії до інновацій та розвитку нових продуктів і послуг, спрямованих на вирішення соціальних проблем.

Література:

1. Котлер Ф., Лі Н. Корпоративна соціальна відповідальність: Пер. з англ. К.: Стандарт, 2005. 302 с.
2. Котлер Ф., Армстронг Г. Основи маркетингу. К.: Діалектика, 2020. 880 с.
3. Кирилов Ю.Є., Крикунова В.М., Жосан Г.В. Корпоративна соціальна відповідальність у системі підприємницької діяльності: трансформація підходів і напрямів оцінювання // Економічні інновації: Збірник наукових праць. 2019. Т. 21, Вип. 1 (70). С. 51—62. <http://ejournal.com/index.php/journal/issue/view/10/70-2019>
4. Боліла С.Ю. Маркетингові аспекти діяльності підприємства сфери ритейлу в сучасних реаліях. Таврійський науковий вісник 16. 2023 С. 100—107. <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/366/345>
5. Петренко В.С., Карнаушенко А. С., Мельникова К.В. Поняття, принципи та основні концепції маркетингового підприємництва. Маркетинг у підприємстві, біржовій діяльності та торгівлі в smart-суспільстві: управлінський, інноваційний та методичний виміри: колективна монографія / За наук. ред. І. В. Перезової. Львів: Видавець Кошовий Б.-П.О., 2023. С. 5—29. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7855141>
6. Кириченко Н., Жосан Г. Характеристики маркетингового середовища підприємства. Економіка та суспільство. 2021. № 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-82>

7. Кириченко Н.В., Алещенко Л.О. Сучасний стан та перспективи розвитку Інтернет-маркетингу в епоху пандемії Covid-19. Ефективна економіка. № 12, 2021. DOI: [10.32702/2307-2105-2021.12.99](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.12.99)

8. Сакун А.Ж., Пантюк І.П. Впровадження маркетингової діяльності на підприємствах -виробниках плодо-ягідної продукції. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2020. (1), С. 154—161. DOI:<https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.1.1>

9. Капліна А.І. Молодіжне підприємництво: проблеми та шляхи їх вирішення. Ефективна економіка. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8312>. DOI: [10.32702/2307-2105-2020.11.50](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.50).

References:

1. Kotler, F. and Li, N. (2005), *Korporativna sotsial'na vidpovidal'nist'* [Corporate social responsibility], Standart, Kyiv, Ukraine.
 2. Kotler, P. and Armstrong, G. (2020), *Osnovy marketynhu* [Basics of marketing], Dialektyka, Kyiv, Ukraine.
 3. Kyrylov, Yu.Ye. Krykunova, V.M. and Zhosan, H.V. (2019), "Corporate social responsibility in the entrepreneurial activity system: transformation of approaches and evaluation directions", *Ekonomichni innovatsii: Zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 21, no. 1 (70), pp. 51—62, available at: <http://ejournal.com/index.php/journal/issue/view/10/70-2019> (Accessed 15 Jan 2024).
 4. Bolila, S.Yu. (2023), "Marketing aspects of enterprise activities in the retail industry in modern realities", *Tavrijs'kyj naukovyj visnyk*, vol. 16, pp. 100—107, available at: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/366/345> (Accessed 15 Jan 2024).
 5. Petrenko, V.S. Karnauschenko, A.S. and Mel'nykova, K.V. (2023), "Concepts, principles and basic concepts of marketing entrepreneurship", *Marketynhu pidpryemnytstvi, birzhovij diial'nosti ta torhivli v smart-suspil'stvi: upravlins'kyj, innovatsijnyj ta metodychnyj vymiry* [Marketing in entrepreneurship, exchange activity and trade in a smart society: managerial, innovative and methodical dimensions], *Vydavets' Koshovij B.-P.O., L'viv, Ukraine*, pp. 5—29. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7855141>
 6. Kyrychenko, N. and Zhosan, H. (2021), "Characteristics of the enterprise marketing environment", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. 33. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-82>
 7. Kyrychenko, N. and Alieshchenko, L. (2021), "Current state and prospects of internet marketing development in the age of the covid-19 pandemic", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9750> (Accessed 15 Jan 2024). DOI: [10.32702/2307-2105-2021.12.99](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.12.99)
 8. Sakun, A.Zh. and Pantiuk, I.P. (2020), "Implementation of marketing activities at enterprises producing fruit and berry products", *Tavrijs'kyj naukovyj visnyk. Seria: Ekonomika*, vol. (1), pp. 154—161. DOI: <https://doi.org/10.32851/2708-0366/2020.1.1>
 9. Kaplina, A. (2020), "Youth entrepreneurship: problems and solutions", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8312> (Accessed 15 Jan 2024). DOI: [10.32702/2307-2105-2020.11.50](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.11.50)
- Стаття надійшла до редакції 17.01.2024 р.*

Л. К. Феофанов,
к. е. н., доцент, доцент кафедри облік, аналіз, оподаткування та аудит,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні
ЗНУ, м. Запоріжжя

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0753-7412>

Є. В. Меліхов,
асистент кафедри інформаційної економіки, підприємництва та фінансів,
Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні ЗНУ, м. Запоріжжя
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9856-9291>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.92

ФІНАНСОВИЙ АНАЛІЗ НА ПІДСТАВІ ПРОВЕДЕНОЇ АНАЛІТИЧНОЇ РОБОТИ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ ЗАВДАНЬ НА МІКРОЕКОНОМІЧНОМУ РІВНІ В СИСТЕМІ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

L. Feofanov,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Auditing, Engineering
Educational and Scientific Institute named after Yu.M. Potebny of Zaporizhzhya National University
Ye. Melikhov,
Assistant of the Department of Information Economy, Entrepreneurship and Finance, Engineering
Educational and Scientific Institute named after Yu.M. Potebny of Zaporizhzhya National University

FINANCIAL ANALYSIS BASED ON THE ANALYTICAL WORK CARRIED OUT TO SOLVE
MANAGERIAL TASKS AT THE MICROECONOMIC LEVEL IN THE SYSTEM OF CORPORATE
SOCIAL RESPONSIBILITY

У сучасному мікроекономічному середовищі важливість фінансового аналізу набуває ще більшого значення у формуванні стратегічних рішень та управлінні фінансовими ресурсами підприємств. Проведення фінансового аналізу відбувається на підставі здійсненої попередньо аналітичної роботи, що є ключовим елементом в ефективному фінансовому управлінні, охоплюючи ідентифікацію, систематизацію та обробку фінансових даних з метою надання докладних та вичерпних рекомендацій користувачам. Ефективний фінансовий аналіз стає основою для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень в системі корпоративної соціальної відповідальності. Зазначений процес є не лише інструментом для вимірювання фінансової стійкості, але важливим засобом стратегічного керування у сфері фінансового планування. Розширений фінансовий аналіз вдвічі збільшує його потужність у забезпеченні глибшого розуміння фінансових аспектів підприємства.

**Метою роботи проведення фінансового аналізу виробничого підприємства та аналіз отри-
маних коефіцієнтів з метою визначення фактичного фінансового становища підприємства.**

Узагальнено, фінансовий аналіз можна уявити як процес ідентифікації, систематизації та аналітичної обробки наявних фінансових даних з метою надання користувачеві рекомендацій. Вони можуть служити основою для ухвалення управлінських рішень щодо об'єкта аналізу.

Під час проведення фінансового аналізу були розраховані такі коефіцієнти: покриття, швидкої ліквідності, абсолютної ліквідності, платоспроможності (автономії), фінансування, забезпеченості власними оборотними засобами, маневреності власного капіталу, оборотності активів, оборотності кредиторської заборгованості, оборотності дебіторської заборгованості, оборотності матеріальних запасів, віддачі власного капіталу, рентабельності активів, рентабельності власного капіталу, рентабельності реалізації, а також наступні показники: чистий оборотний капітал, строк погашення кредиторської та дебіторської заборгованостей, фондвіддача.

Проведений фінансовий аналіз діяльності ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ" впродовж 2020-2022 роки, засвідчив про неефективне використання активів, негативну рентабельність акціонерного та власного капіталу, а також відсутність прибутку від реалізації. Запорукою вдало прийнятих управлінських рішень є обліково-аналітичне забезпечення підприємства на мікроекономічному рівні. Скорочення витрат, з одного боку, збільшують прибуток, але, з іншого боку, якщо це пов'язано зі зменшенням витрат, регульованих корпоративною соціальною відповідальністю, це негативним чином впливає на імідж компанії.

In the modern microeconomic environment, the importance of financial analysis becomes even more important in the formation of strategic decisions and management of financial resources of enterprises. Financial analysis is carried out on the basis of previously performed analytical work, which is a key element in effective financial management, covering the identification, systematization and processing of financial data in order to provide detailed and comprehensive recommendations to users. Effective financial analysis becomes the basis for making informed management decisions in the system of corporate social responsibility. The specified process is not only a tool for measuring financial stability, but an important means of strategic management in the field of financial planning. Advanced financial analysis doubles its power to provide a deeper understanding of the financial aspects of an enterprise.

The purpose of the work is to conduct a financial analysis of the production enterprise and analyze the obtained coefficients in order to determine the actual financial position of the enterprise.

In general, financial analysis can be imagined as a process of identification, systematization and analytical processing of available financial data in order to provide the user with recommendations. They can serve as a basis for making management decisions regarding the object of analysis.

During the financial analysis, the following coefficients were calculated: coverage, quick liquidity, absolute liquidity, solvency (autonomy), financing, provision of own working capital, maneuverability of own capital, turnover of assets, turnover of accounts payable, turnover of receivables, turnover of material stocks, returns equity capital, profitability of assets, profitability of equity capital, profitability of sales, as well as the following indicators: net working capital, maturity of payables and receivables, return on assets.

The conducted financial analysis of the activities of "ENERGOKOMPLEKT" LLC during 2020-2022 testified to inefficient use of assets, negative return on equity and equity capital, as well as lack of profit from sales. The guarantee of successfully adopted management decisions is the accounting and analytical support of the enterprise at the microeconomic level. Cost reductions, on the one hand, increase profits, but, on the other hand, if it is associated with a reduction in costs regulated by corporate social responsibility, it affects the company's image in a negative way.

Ключові слова: фінансовий аналіз, аналітична робота, управлінські рішення, корпоративна соціальна відповідальність, мікроекономіка.

Key words: financial analysis, analytical work, managerial decisions, corporate social responsibility, microeconomics.

ВСТУП

У сучасному мікроекономічному середовищі важливість фінансового аналізу набуває ще більшого значення у формуванні стратегічних рішень та управлінні фінан-

совими ресурсами підприємств. Проведення фінансового аналізу відбувається на підставі здійсненої попередньо аналітичної роботи, що є ключовим елементом в ефективному фінансовому управлінні, охоплюючи ідентифікацію, систе-

матизацію та обробку фінансових даних з метою надання докладних та вичерпних рекомендацій користувачам. Ефективний фінансовий аналіз стає основою для ухвалення обґрунтованих управлінських рішень в системі корпоративної соціальної відповідальності. Зазначений процес є не лише інструментом для вимірювання фінансової стійкості, але важливим засобом стратегічного керування у сфері фінансового планування. Розширений фінансовий аналіз вдвічі збільшує його потужність у забезпеченні глибокого розуміння фінансових аспектів підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемними питаннями проведення фінансового аналізу вже давно займаються такі відомі науковці, як: Бінько І.Ф., Бланк І., Козаченко Г.В., Нестеренко Н.В., Олейников Є.О. Поплавська Ж., Усач Б.Ф. Автори досліджують вказану тему з різних поглядів та зосереджуються на аспектах фінансового аналізу. Однак, вплив результатів фінансового аналізу на корпоративну соціальну відповідальність відповідно до мікрорівня, авторами не розглядалось, що потребує подальшого дослідження.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою роботи проведення фінансового аналізу виробничого підприємства та аналіз отриманих коефіцієнтів з метою визначення фактичного фінансового становища підприємства.

Узагальнено, фінансовий аналіз можна уявити як процес ідентифікації, систематизації та аналітичної обробки наявних фінансових даних з метою надання користувачеві рекомендацій. Вони можуть служити основою для ухвалення управлінських рішень щодо об'єкта аналізу.

Фінансовий аналіз промислового підприємства ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ" наведено у таблиці 1—4.

Основні показники ліквідності застосовуються для оцінки можливостей підприємства виконати свої короткострокові зобов'язання. Їх розрахунок для ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ" за 2020–2022 роки засвідчує, що:

1. За досліджуваний період коефіцієнт покриття не перевищував нормативне значення, свідчаючи про недостатню кількість оборотних активів для покриття поточних зобов'язань. Однак він постійно збільшувався, у 2022 році майже досягнув нормативного показника, досягнувши значення у 0,98.

Таблиця 1. Аналіз ліквідності ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ" за 2020—2022 роки

Показник	Норматив	2020	2021	2022	Відхилення	
					2021 р. до 2020 р.	2022 р. до 2021 р.
Коефіцієнт покриття	>1	0,626	0,788	0,979	+0,162	+0,191
Коефіцієнт швидкої ліквідності	>0,6	0,618	0,726	0,671	+0,108	-0,055
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	>=0,25	0,396	0,376	0,424	-0,02	+0,048
Чистий оборотний капітал, тис грн	> 0	-127,4	-75,6	-10,7	+51,8	+64,9

Джерело: розраховано автором на підставі фінансової звітності ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ".

Таблиця 2. Аналіз платоспроможності ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ" за 2020—2022 роки

Показник	Норматив	2020	2021	2022	Відхилення	
					2021 р. до 2020 р.	2022 р. до 2021 р.
Коефіцієнт платоспроможності (автономії)	>=0,5	-0,55	-0,24	-0,008	0,31	0,232
Коефіцієнт фінансування	< 1	-2,815	-5,155	-120,068	-2,34	-114,913
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	>=0,1	-0,373	-0,211	-0,02	0,162	0,191
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	>0,2	1,052	1,09	2,431	0,038	1,341

Джерело: розраховано автором на підставі фінансової звітності ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ".

Таблиця 3. Аналіз ділової активності ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ" за 2020—2022 роки

Показник	2020	2021	2022	Відхилення	
				2021 р. до 2020 р.	2022 р. до 2021 р.
Коефіцієнт оборотності активів	8,598	7,278	10,931	-1,32	3,653
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	6,6785	6,266	12,426	-0,4125	6,16
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	14,67	21,209	34,735	6,539	13,526
Строк погашення кредиторської заборгованості, дн	53,904	57,445	28,97	3,541	-28,475
Строк погашення дебіторської заборгованості, дн	24,539	16,973	10,363	-7,566	-6,61
Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів	122,412	149,064	47,972	26,652	-101,092
Фондовіддача	82,673	67,706	162,545	-14,967	94,839
Коефіцієнт віддачі власного капіталу	-19,806	-19,415	-120,42	0,391	-101,005

Джерело: розраховано автором на підставі фінансової звітності ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ".

Таблиця 4. Аналіз рентабельності ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ" за 2020—2022 роки

Показник	Норматив	2020	2021	2022	Відхилення	
					2021 р. до 2020 р.	2022 р. до 2021 р.
Коефіцієнт рентабельності активів	> 14%	-0,054	0,203	0,124	0,257	-0,079
Рентабельність акціонерного капіталу	> 14%	0,125	-0,544	-1,375	-0,669	-0,831
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	> 20%	-0,006	0,028	0,011	0,034	-0,017
Коефіцієнт рентабельності реалізації	> 30%	-2,256	-2,22	-2,199	0,036	0,021

Джерело: розраховано автором на підставі фінансової звітності ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ".

Враховуюче початкове значення 0,63, яке було у 2020 році, збільшення становить 54%.

2. У 2020 році коефіцієнт швидкої ліквідності несуттєво перевищував нормативне значення, що свідчило про можливість підприємства погасити короткострокові зобов'язання у разі кризових ситуацій. Проте показник не має сталого підйому або спадання. На кінець періоду, у 2022 році, він знизився на 6%, зменшившись з 0,72 до 0,67.

3. У 2020 році коефіцієнт абсолютної ліквідності, в цілому, підтримує позитивний тренд. Не дивлячись на невелике зменшення у 2021 році, за три роки він зріс з 0,396 до 0,424, що вище за нормативне значення на 70%.

4. У 2020 році чистий оборотний капітал був значно нижче норми (від'ємним). Однак з часом ситуація покращувалась і на 2022 рік підприємство майже почало накопичувати його (збільшило показники чистого оборотного капіталу з -127,4 тис. грн до -10,7 тис. грн).

Проаналізувавши коефіцієнти платоспроможності промислового підприємства ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ" за період з 2020 по 2022 роки, можна зробити наступні висновки:

1. Коефіцієнт платоспроможності (автономії), який відображає відношення власного капіталу до загальної суми активів, зазнав певних змін протягом останніх трьох років, вийшовши на позитивний тренд. Значення цього коефіцієнта збільшилось з -0,35 до -0,008. Це свідчить про покращення фінансової стабільності підприємства протягом останніх трьох років.

2. Коефіцієнт фінансування є важливим показником, який відображає залежність підприємства від залучених коштів, також показав коливання у відповідному періоді. Розрахунки засвідчили, що впродовж 2020—2022 рр. дані складала: 2,82, 5,16, 120,06 відповідно. Це свідчить про значну залежність підприємства від залучених коштів.

3. Коефіцієнт забезпечення власними оборотними засобами, який вказує на здатність підприємства фінансувати оборотний капітал за рахунок власних ресурсів, проявив позитивну тенденцію до змін. Становивши -0,37 у 2020 році він суттєво збільшився, сягнувши -0,21 у 2021 році. У 2022 році він зменшив інтенсивність, сягнувши -0,02, але зберіг позитивну динаміку. Це свідчить про поліпшення здатності підприємства фінансувати свій оборотний капітал за рахунок власних ресурсів протягом аналізованого періоду

4. Коефіцієнт маневреності власного капіталу, який відображає відношення між власними оборотними ресурсами та власним капіталом підприємства, мав нестабільний характер. З 2020 до 2022 років він сягав: 1,05, 1,09 та 2,43 відповідно. Це може вказувати на покращення ефективності використання ресурсів підприємства.

На підставі проведеного аналізу ділової активності промислового підприємства ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ" за 2020—2022 роки можна зробити такі висновки:

1. Коефіцієнт оборотності активів, тобто співвідношення між виручкою і середньорічною сумою активів, збільшився з 8,598 у 2020 році до 10,93 у 2022 році, що свідчить про підвищення оборотності активів. Підприємству необхідно і надалі працювати над оптимізацією суми активів.

2. Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості збільшився з 6,679 у 2020 році до 12,426 у 2022 році. Наявна інформація дозволяє зрозуміти, що підприємство використовує кошти дебіторів як джерело фінансування кредиторів.

3. Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості збільшився з 14,670 у 2020 році до 34,736 у 2022 році. Що свідчить про неефективне управління дебіторською заборгованістю та призводить до збільшення фінансових витрат.

4. Строк погашення кредиторської заборгованості скоротився з 53,904 днів у 2020 році до 28,970 днів у 2022 році, що дозволяє дійти висновку про помірне збільшення обертання кредиторської заборгованості. Це дозволяє менше використовувати власний капітал та спрямовувати його на найнеобхідніші напрямки підприємницької діяльності.

5. Строк погашення дебіторської заборгованості скоротився з 24,540 днів у 2020 році до 10,364 днів у 2022 році. Це інформує про помірне зменшення обертання дебіторської заборгованості та підвищення ефективності управління підприємством.

6. Коефіцієнт оборотності матеріальних запасів, який вказує на ефективність управління запасами, зменшився з 122,412 у 2020 році до 47,97 у 2022 році. Це свідчить про погіршення управління матеріальними запасами, що призвело до зниження частоти їх обороту.

7. Фондовіддача, що демонструє ефективність використання основних засобів підприємства, збільшилась з 82,67 у 2020 році до 164,55 у 2022 році, що свідчить про збільшення кількості виробленої продукції на кожну гривню фінансових ресурсів, вкладених в основні засоби. Основні засоби використовуються значно більш ефективно.

8. Коефіцієнт віддачі власного капіталу, який показує швидкість обороту вкладеного капіталу, зменшився з — 19,806 у 2020 році до — 120,42 у 2022 році. Це свідчить про бездіяльність частини власних коштів та вказує на необхідність вкладення власних коштів в інші джерела доходів для збільшення ефективності використання капіталу.

Аналіз рентабельності промислового підприємства ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ" за 2020—2022 роки здійснюється шляхом розрахунку наступних показників:

1. Коефіцієнт рентабельності активів (співвідношення отриманого чистого прибутку (або чистого збитку) до середньорічної суми активів). За досліджуваній період цей показник мав наступні значення: -0,054, 0,203, 0,124, тобто підприємство отримало відповідно -0,054, 0,204 та 0,125 грн чистого прибутку на кожну гривню використаних активів, що свідчить про незначну рентабельність вкладених активів.

2. Рентабельність акціонерного капіталу (вказує на розмір прибутку, який згенеровано на кожну гривню залучених власних коштів). За досліджуваній період цей показник складав: 0,125, -0,544, -1,376. Це означає, що у 2020, 2021 та 2022 роках підприємство отримало відповідно 0,125, -0,544 та -1,376 грн чистого прибутку на кожну залучену гривню власних коштів. Вказані значення свідчать про недоцільне використання акціонерного капіталу та негативну рентабельність.

3. Коефіцієнт рентабельності власного капіталу (співвідношення чистого прибутку до власного капіталу). За досліджуваний період цей показник мав наступні значення: -0,006, 0,028, 0,011, тобто підприємство отримало відповідно -0,006, 0,028 та 0,011 грн чистого прибутку на кожну гривню власного капіталу, що свідчить про низьку рентабельність власного капіталу.

4. Коефіцієнт рентабельності реалізації (відображає, скільки прибутку отримано на кожну вкладену у господарську діяльність гривню). За досліджуваний період цей показник складав: -2,256, -2,22, -2,199 відповідно, що вказує на відсутність прибутку від реалізації продукції підприємством.

ВИСНОВКИ

Проведений фінансовий аналіз діяльності ТОВ "ЕНЕРГОКОМПЛЕКТ" впродовж 2020—2022 роки, за свідчив про неефективне використання активів, негативну рентабельність акціонерного та власного капіталу, а також відсутність прибутку від реалізації. Запорукою вдало прийнятих управлінських рішень є обліково-аналітичне забезпечення підприємства на мікроекономічному рівні. Скорочення витрат, з одного боку, збільшують прибуток, але, з іншого боку, якщо це пов'язано зі зменшенням витрат, регульованих корпоративною соціальною відповідальністю, це негативним чином впливає на імідж компанії.

Література:

1. Меліхова Т. О., Масленнікова І. А. Удосконалення обліку, оподаткування та аудиту товарів при здійсненні експортно-імпорتنних операцій для ефективного податкового планування на торговельних підприємствах. Ефективна економіка. 2021. № 11. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9520> (дата звернення: 23.01.2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.11.1

2. Макаренко А. П., Меліхова Т.О., Чакалова Н.С. Податкове планування та мінімізація податкових ризиків: навч. посібник : рек. вченою радою ЗДІА. Запоріжжя : ЗДІА, 2017. 260 с.

3. Меліхова Т.О. Економічна безпека підприємства: формування, контроль, ефективність: монографія. Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2018. 632 с.

4. Меліхова Т.О. Аналіз наявних методик оцінки рівня економічної безпеки підприємства для проведення сучасної діагностики його фінансового стану. Інноваційна економіка. 2018. № 1—2. URL: <http://www.inneco.org/index.php/inneco.ua/article/view/255>

5. Меліхова Т. О. Оцінювання ймовірності банкрутства з метою підвищення фінансового стану підприємства. Агросвіт. 2019. № 10. С. 11—18. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.10.11

6. Меліхова, Т.О. (2019). Аналіз фінансового стану та виявлення загроз як засіб прогнозування ймовірності банкрутства промислового підприємства. REVIEW OF TRANSPORT ECONOMICS AND MANAGEMENT, (1 (17), 48—57. [https://doi.org/10.15802/rtem.v0i1\(17\).176496](https://doi.org/10.15802/rtem.v0i1(17).176496)

7. Melikhova T., Hamova O. Improvement Of Financial Analysis Procedure According To National Provision (Standard) Of Financial Accounting. Problems Of Energy Saving And Nature Use 2013 : Conference Reports Materials. Budapest, 2014. С. 197—207.

References:

1. Melikhova, T. and Maslennikova, I. (2021), "Improving the accounting, taxation and audit of goods in the implementation of export-import operations for effective tax planning in commercial enterprises", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 11, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=9520> (Accessed 23 Jan 2024). DOI: 10.32702/2307-2105-2021.11.1

2. Makarenko, A.P., Melikhova, T.O. and Chakalova, N.S. (2017), *Podatkove planuvannya ta minimizatsiya podatkovykh ryzykiv: navch. posibnyk [Tax planning and minimization of tax risks: teaching. manual]*, ZDIA, Zaporizhzhya, Ukraine.

3. Melikhova, T.O. (2018), *Ekonomichna bezpeka pidpryyemstva: formirovanye, kontrol', efektyvnist' [Economic security of the enterprise: formation, control, efficiency]*, Kherson, Ukraine.

4. Melikhova, T.O. (2018), Analysis of available methods for assessing the level of economic security of an enterprise for conducting modern diagnostics of its financial condition *Innovatsiyna ekonomika*. Vol. 1—2, available at: <http://www.inneco.org/index.php/inneco.ua/article/view/255> (Accessed 23 Jan 2024)

5. Melikhova, T. (2019), "Bankruptcy probability estimation to improve the financial condition of the enterprise", *Agrosvit*, vol. 10, pp. 11-18. DOI: 10.32702/2306-6792.2019.10.11

6. Melikhova, T. O. (2019), "Analysis of the financial condition and identification of threats as a means of forecasting the probability of bankruptcy of an industrial enterprise", *Review of transport economics and management*, vol. 1 (17), pp. 48—57. [https://doi.org/10.15802/rtem.v0i1\(17\).176496](https://doi.org/10.15802/rtem.v0i1(17).176496)

7. Melikhova T. and Hamova, O. (2014), "Improvement Of Financial Analysis Procedure According To National Provision (Standard) Of Financial Accounting", *Problems Of Energy Saving And Nature Use 2013: Conference Reports Materials*, Budapest, pp. 197—207.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

УДК 336

Т. М. Бороденко,
к. е. н., доцент кафедри фінансів ім. В. Федосова,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3202-5491>

А. А. Славкова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів ім. В. Федосова,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8337-8679>

В. В. Савойський,
аспірант, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-8097-2935>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.97

ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ: ТRENДИ, ВИКЛИКИ ТА ІНВЕСТИЦІЙНІ ГОРИЗОНТИ

T. Borodenko,
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance named after V. Fedosov,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
A. Slavkova,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Finance named after V. Fedosov,
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
V. Savoiskyi,
Postgraduate student, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

FINANCIAL TECHNOLOGIES: TRENDS, CHALLENGES AND INVESTMENT HORIZONS

Трансформаційні зміни в функціонуванні глобальних ринків фінансових послуг протягом останнього десятиріччя відбулися головним чином під впливом двох факторів: світової фінансової кризи та розвитку екосистеми цифрових технологій, відомих як фінансові технології або фінтех.

У статті визначено процеси, які визначатимуть майбутній розвиток інновацій фінансового ринку. Зокрема, інвестори продовжують розглядати фінтех як привабливий та прибутковий сектор. З'ясовано, що фінтех попри ряд викликів та потрясінь лишався високодинамічними для глобального інвестиційного ринку, хоча загальний обсяг фінансування в даній галузі та кількість угод скоротилась. Визначено окремі сектори діючого фінтеху, які характеризуються значним зростанням фінансування на відміну від фінтех-стартапів. Окреслено вплив інновацій на розвиток фінансового ринку.

Стаття досліджує поточний стан ринку фінтех в Україні, зосереджуючись на завданнях, які стоять перед українським урядом під час економічної кризи, та на швидкому впровадженні фінансових технологій.

Розглянуто фактори, які сприяли стрімкому розвитку фінтеху, включаючи джерела фінансування фінтех-компаній в Україні, розподіл їхньої діяльності за різними сферами та ринками. Також розглянуті основні тренди та тенденції, які мають місце на ринку фінтех та обмежуючі чинники.

У заключення даної статті підкреслена увага щодо напрямків удосконалення фінтех-сектору в Україні, щоб створити сприятливі умови для його розвитку. Дослідження показує, що впровадження фінтеху в Україні викликає значний інтерес і має великий потенціал для розвитку фінансового сектору. Серед позитивних аспектів вітчизняного ринку фінтеху варто відзначити наявність кваліфікованих кадрів, відкриття нових інвестиційних горизонтів та підтримку з боку уряду і регуляторних органів.

Transformational changes in the functioning of global financial service markets over the past decade have been primarily influenced by two factors: the global financial crisis and the development of the digital technology ecosystem known as financial technologies or fintech.

The article identifies processes that will shape the future development of financial market innovations. Specifically, investors continue to view fintech as an attractive and lucrative sector. Despite facing various challenges and disruptions, fintech has remained highly dynamic for the global investment market, although the overall funding volume in this industry and the number of deals have decreased. Certain sectors within the active fintech landscape are highlighted, characterized by significant funding growth compared to fintech startups. The impact of innovations on the development of the financial market is outlined.

The article explores the current state of the fintech market in Ukraine, focusing on the challenges faced by the Ukrainian government during the economic crisis and the rapid implementation of financial technologies.

Factors contributing to the rapid development of fintech in Ukraine are examined, including sources of financing for fintech companies, the distribution of their activities across different sectors and markets. Based on the analysis of the distribution of fintech companies by areas of activity, it is established that technologies and infrastructure dominate a large segment of the market, with the main sources of funding being the companies' own funds. Key trends and tendencies in the fintech market and limiting factors are also discussed.

In conclusion, the article emphasizes attention to the directions for improving the fintech sector in Ukraine to create favorable conditions for development. The research shows that the adoption of fintech in Ukraine is of significant interest and has great potential for the development of the financial sector. Among the positive aspects of the domestic fintech market, the presence of qualified personnel, growth in investment potential, and support from the government and regulatory bodies are worth noting.

Ключові слова: фінансові технології, ринок фінтех, фінтех-компанії, фінтех стартап, інвестиційна діяльність, фінансові інновації, фінансові послуги, цифрові технології.

Key words: financial technologies, fintech market, fintech companies, fintech startup, investment activities, financial innovations, financial services, digital technologies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Фінансова технологія або фінтех є ключовим елементом економічних трансформацій у сучасному світі. В Україні, як і в інших країнах, фінтех викликає інтенсивний інтерес серед фахівців, науковців та бізнесу. Фінтех-компанії представляють собою організації, які використовують передові технології у сферах мобільних платежів, онлайн-кредитування та цифрових миттєвих переказів коштів по всьому світу, уникнувши необхідності фізичної присутності клієнта [1].

На сучасному етапі еволюції фінансових послуг набуває важливості розширення процесу цифрової трансформації та широкомасштабне впровадження фінтеху. Зростання популярності цифрових каналів для отриман-

ня фінансових послуг користувачами підсилює роль фінтеху як ключового фактору в економіці країни. Поточні виклики лише посилюють цю тенденцію, адже фінтех активно впроваджує інновації у традиційні фінансові послуги та створює конкуренцію за допомогою нових монетарних механізмів, таких як краудфандинг, інструменти штучного інтелекту для управління ризиками електронних платежів, оцінки платоспроможності, кібербезпеки, онлайн-бухгалтерії, електронної комерції та інших.

Фінансові та цифрові технології відкривають можливості для оптимізації ведення фінансового бізнесу, підвищуючи рівень доступності та охоплення фінансовими послугами різних економічних суб'єктів. Загалом ці напрями можуть розглядатися як елемент трансформаційного руху від індустріально-ринкового способу організації до інформаційно-цифрового [2, с. 10—15],

що розгортається в контексті техніко-технологічних інновацій у реалізації основних принципів економічної діяльності [3, с. 24]. Зокрема, використання цифрових фінансових послуг може забезпечити можливість отримання доступу до банків та їх різноманітних сервісів, таких як роздрібні платежі та кредити, які раніше були недосяжними [4, с. 42].

Можемо вважати, що саме ці процеси визначатимуть майбутній розвиток інновацій фінансового ринку, посередництва та трансформацію фінансових послуг глобального рівня, особливо в контексті цифрової трансформації.

Згідно із затвердженою "Стратегією розвитку фінансового сектору України до 2025 року", визначено ключові напрями інноваційного розвитку фінансового ринку та безпосередньо фінтеху. Ці напрями включають розширення відкритої архітектури фінансового ринку та впровадження оверсайту; підтримку розвитку ринку фінтех, цифрових технологій і платформ регуляторів; сприяння розвитку SupTech&RegTech; і стимулювання цифрової економіки [5].

Навіть при жвавих обговореннях та труднощах, пов'язаних із впровадженням фінтеху в Україні та світі, загальне усвідомлення цього концепту, його різновидів та особливостей функціонування фінтех-компаній залишається актуальним. Вивчення наукових джерел показує, що врахування трендів, тенденцій, а також дослідження перспектив розвитку залишаються недостатньо розглянутими. Тож важливо дослідити сучасний стан та можливості розвитку фінтеху в Україні та світі, розглянути та визначити шляхи пошуку інвестиційних горизонтів для реалізації інновацій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання становлення та розвитку фінтех-компаній, продуктів та інновацій активно досліджувалися як в українських вчених, експертів, економістів і фінансистів, так і за кордоном. Серед провідних дослідників цієї теми варто відзначити таких вітчизняних фахівців, як Дудинець Л. [1], Гриценко А. [2], Семенов А. [4]; Обушний С., Арабаджи, К., & Костікова К. [18]. Також вагому роль у дослідженні цієї теми відіграли закордонні експерти, серед яких виділяються Henderson, Brian Joseph and Pearson, Neil D [11].

Щодо розвитку та впровадження фінансових інновацій у небанківських установах, важливо звернутися до дослідження М. Яценко, де визначено фінтех-компанії та фінтех-послуги як передовий інструмент ринку фінансових послуг, який відповідає сучасним вимогам [6, с. 29].

Теоретичні та нормативні основи ринку фінансових технологій в Україні були розглянуті в ряді значущих наукових публікацій вітчизняних дослідників, таких як Примостка Л. О., Краснова І. В., Примостка О. О., Шевалдіна В. Г. [15], Коваленко Ю. [16], Замковий О., Котенко Т. [20].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Багато в чому різке зростання, яке відзначається протягом останніх років, зумовлене значним спрощен-

ням взаємодії з фінансовими посередниками, що підвищує прибутковість бізнесу та відкриває альтернативи традиційним пропозиціям.

Мета статті — дослідження сучасного стану глобального та українського ринку фінтех, визначення основних проблем на сучасному етапі в умовах потрясінь та фактори впливу на фінтех ринок в Україні, тенденцій розвитку та можливостей залучення інвестицій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Швидкі темпи інновацій у галузі фінансових послуг, особливо після глобальної фінансової кризи 2008 року, призвели до виникнення нового технологічного сектору — фінтех. Цей сектор виник як відповідь на необхідність фінансових установ пристосовуватися до нових умов бізнес-середовища, високих стандартів їхньої діяльності та нових вимог до управління ризиками.

Розвиток технологій можна приблизно розділити на дві основні спрямованості. Перший з них — це розвиток фундаментальних, універсальних технологій, які можуть бути використані в практично будь-якій галузі бізнесу. Другий напрям — це розвиток технологій для конкретних застосувань та спеціалізованих технологій, спрямованих на конкретні індустрії та сектори. До останніх можна віднести, зокрема, фінтех — фінансові технології, які спрямовані на зміну процесів у галузі фінансових послуг.

У першому півріччі 2021 року глобальні інвестиції в галузь фінтеху досягли суми в \$98 млрд, представленої у формі угод M&A, прямих та венчурних інвестицій. На порівняння, за весь попередній рік цей сектор залучив інвестиції на рівні \$121,5 млрд. Варто відзначити, що хоча кількість угод зменшилася (2 456 проти 3 520 за попередній рік), їх вартість зросла.

Дослідження "KPMG Pulse of Fintech" показало, що міжнародні венчурні інвестиції в галузь фінтеху досягли \$52,3 млрд, що більше ніж вдвічі перевищує показник за 2020 рік (\$22,5 млрд) [7].

Цей рекордний приріст інвестицій визначається необхідністю цифрової трансформації корпорацій і розширенням їх цифрових можливостей, особливо у залученні клієнтів, управлінні грошовими резервами та високоліквідними активами. Інвестори продовжують розглядати фінтех як привабливий та прибутковий сектор, що призвело до появи 163 "єдинорогів" за перші 6 місяців поточного року. Введення нових технологій також призвело до зростання інвестицій у кібербезпеку, які збільшилися з \$2,2 млрд у 2020 році до понад \$3,7 млрд у першому півріччі 2021 року [7].

У 2021 році в усьому світі активність фондів прямих інвестицій в секторі фінтех збільшилася: рекордні 144 угоди становили понад 12 млрд доларів США, що вдвічі перевищує попередній максимум у 5 млрд доларів США у 2018 році. За підсумками першого півріччя 2021 року було укладено низку великих угод щодо прямих інвестицій у США (NYDIG — 767 млн доларів США, Mindbody — 500 млн доларів США, iCapital Network — 440 млн доларів США), Великобританії (Genesis Digital Assets — 431 млн доларів США, DivideBuy — 413 млн доларів США), Бразилії (Provo — 251 млн доларів

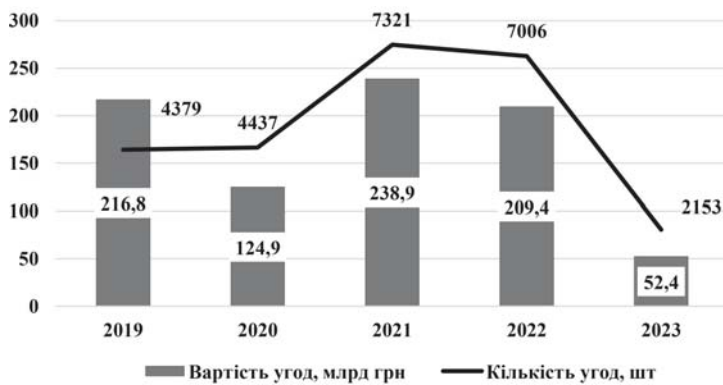

Рис. 1. Динаміка глобальної інвестиційної діяльності фінтех

Джерело: побудовано авторами на основі [9].

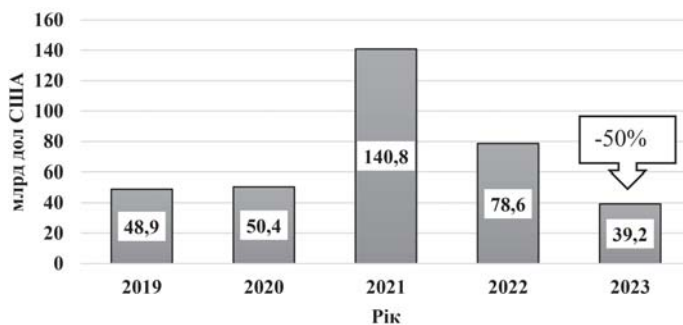

Рис. 2. Динаміка фінансування фінтеху у світі, млрд. дол

Джерело: побудовано авторами на основі [9].

США), В'єтнамі (Vietnam Payment Solution — 250 млн доларів США) та Індії (Vastu Housing Finance — 200 млн доларів США) [8].

Перші шість місяців 2023 року були високодинамічними для глобального інвестиційного ринку, враженого рядом викликів та потрясінь. Деякі з цих проблем були очікуваними, такими як високий рівень інфляції, зростання відсоткових ставок, тривала війна в Україні, спад вартості активів і дефіцит пропозицій для виходу з ринку та продажу інвестицій. Інші проблеми виявилися менш передбачуваними, зокрема, крах декількох банків у США.

Загальний обсяг фінансування в галузі фінтех та кількість угод у світі відзначилися зменшенням, з 63,2 млрд доларів США та 2 885 угод у другому півріччі 2022 року до 52,4 млрд доларів США та 2 153 угод у першому півріччі 2023 року.

Тим не менше, протягом останнього десятиліття фінансові технології стрімко зростали (рис. 1).

Незважаючи на турбулентність ринку та зменшення фінансування в регіоні ЕМЕА (Європа, Близький Схід та Африка) та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, країни Америки зазнали збільшення фінансування фінтеху з 28,9 млрд доларів США у другому півріччі 2022 року до 36 млрд доларів США у першому півріччі 2023 року.

Перше півріччя 2023 року також відзначилося значним зростанням фінансування в певних секторах фінтеху. Наприклад, компанії, спрямовані на логістику та ланцюжки поставок, залучили за цей період значно більше коштів, ніж за весь попередній рік (8,2 млрд доларів США). Фінансування компаній, фокусованих на ESG, на

рівні 1,7 млрд доларів США перевищило загальний обсяг фінансування за весь 2022 рік. Настрої фінтех-інвесторів можна описати як дуже вибіркові [9].

У 2023 році фінтех-стартапи наткнулися на стіну, річне фінансування скоротилося вдвічі. Сектор фінансових технологій не оминув масштабний спад на венчурному ринку. Насправді у 2023 році фінансування фінтех-стартапів скоротилося сильніше, ніж венчурне фінансування.

Глобальне фінансування фінансових технологій скоротилося до 39,2 мільярда доларів США у 2023 році (зниження на 50% порівняно з аналогічним періодом минулого року), тоді як обсяг угод впав на 38% до 3801 — найнижчого рівня з 2017 року. На

квартальній основі в 4-му кварталі 2023 року було найменше фінансових угод за 7 років.

США збільшили своє домінування у сфері фінансових технологій, уклавши 41% угод у 2023 році — це найвища частка з 2016 року. Тим часом частка угод в Азії впала до нещодавнього мінімуму в 20%. Зростання частки угод у США відбулося, коли інвестори перейшли до компаній на ранній стадії: частка угод на ранніх стадіях у США піднялася до найвищого рівня за понад десять років. З 612 угодами річний обсяг виходу зі злиття та поглинання залишається вищим, ніж у будь-який рік до 2021 року. Квартальні угоди злиття та поглинання спостерігали скромний приріст у 4 кварталі 2023 р. до 149. У Європі зареєстровано 34% цих угод — більше, ніж у будь-якому іншому регіоні світу — але 3 найкращі M&A виходу в 4 кварталі 2023 року припали на фінансові технології США.

Вісім фінтех-єдинорогів народилися в 4-му кварталі 2023 року — це найвищий показник за 6 кварталів, але набагато нижче середньоквартального показника 2021 року. Азія надала половину нових єдинорогів — 3 з них базуються в країнах Перської затоки. Це був перший випадок з 2019 року, коли за певний квартал в Азії народилося більше фінтех-єдинорогів, ніж у США.

Інвестиції в банківські стартапи зникли, фінансування впало на 72% у 2023 році — це найбільше зниження порівняно з аналогічним періодом минулого року в секторах фінтех. Платіжні стартапи спостерігали скорочення фінансування лише на 30% порівняно з минулим роком — найменший показник серед усіх фінтех-секторів — хоча загальний річний обсяг фінансування був підтриманий двома масштабними раундами для Stripe (\$6,5 млрд) і Metropolis (\$1 млрд). Платежі залишаються найбільш добре фінансованим сектором фінансових технологій із великим відривом. Отже, у 2023 році фінансування фінансових технологій скоротилось вдвічі (рис. 2).

У всьому світі фінансування фінтех-стартапів впало на 50% порівняно з минулим роком, опустившись нижче 40 мільярдів доларів США вперше з 2017 року. Фінтех показали гірші результати, ніж венчурний ринок, де фінансування скоротилося на 42% у 2023 році порівняно з минулим роком.

Середній і медіанний розміри угод у сфері фінансових технологій продовжували знижуватися з макси-

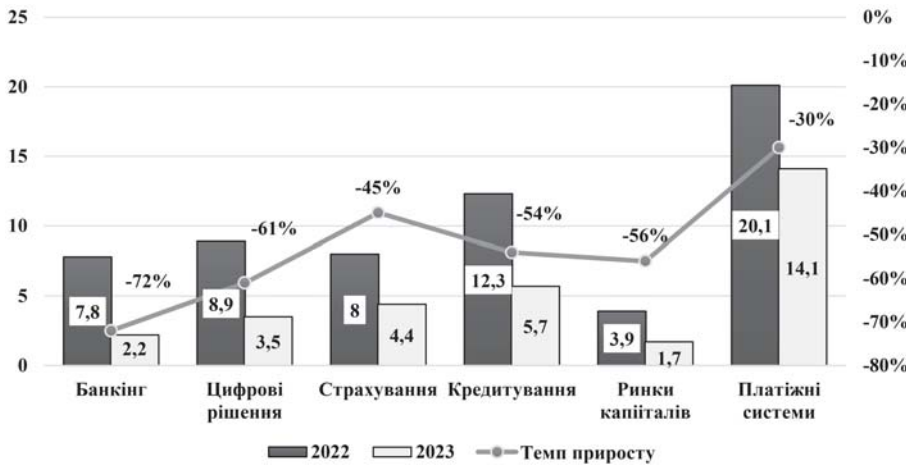

Рис. 3. Фінансування галузей фінтех 2023 проти 2022 років

Джерело: побудовано автором за даними [10].

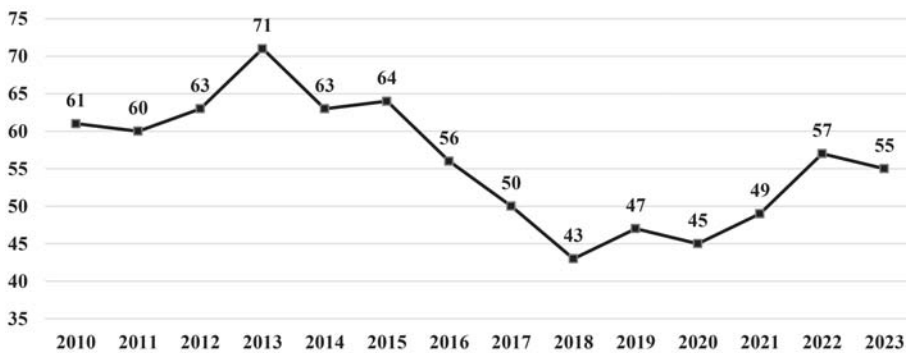

Рис. 4. Позиція України в Глобальному інноваційному індексі, балів (зі 100)

Джерело: побудовано авторами за даними [12].

мумів 2021 року, впавши до 13,8 млн доларів США та 3,2 млн доларів відповідно у 2023 році. У IV кварталі 2023 фінтех-стартапи уклали лише 740 угод — найменшу кількість за квартал з 4 кварталу 2016 р.

Серед найкращих пропозицій кварталу виділяються платіжні рішення для онлайн-покупок та особистих покупок. Серед них SumUp (\$307 млн Серія F), а також гравці "купити зараз, заплатити пізніше" Tamara (\$340 млн Серія C) і Tabby (\$200 млн Серія D). Зокрема, лідери платіжів Checkout.com і PayPal інвестували в угоди з Tamara та Tabby відповідно.

У сфері фінансових технологій доступ банківських стартапів до капіталу був суттєво обмежений. У 2023 році вони залучили 2,2 мільярда доларів акціонерного капіталу, що на 72% менше порівняно з 7,8 мільярда доларів роком раніше. Фінансування цифрових технологій не відстало, у 2023 році скоротилося на 61% порівняно з минулим роком.

З іншого боку, фінансування цифрових стартапів залишається відносно сильним, зменшившись лише на 30% у 2023 році. Найпопулярніша угода в акціонерному капіталі в 4-му кварталі 2023 року була спрямована на управління паркуванням і платіжну платформу Metropolis, яка залучила понад 1 мільярд доларів (Рис. 3).

Очевидно, що у сучасний період фінансові інновації становлять необхідну складову фінансового ринку і

впливають на його функціонування як позитивно, так і негативно. Позитивний вплив проявляється у сприянні розвитку за різними напрямками, зокрема, економічному зростанні. Однак негативні наслідки включають надмірне зростання волатильності на ринках, ускладнення процесів, підвищення рівня ризиків та уразливості ринку. Важливо враховувати, що фінансові інновації можуть утворювати труднощі для непрофесійних інвесторів на фінансовому ринку [11]. Крім того, фінансові інновації є чутливими до змін у зовнішньому середовищі, яке визначає умови їхнього розвитку.

Тим не менше, World Intellectual Property Organization (WIPO) опублікувала Global Innovation Index 2023, присвячений темі "Інновації в умовах невизначеності". Це уже 16-те видання Індексу, яке ранжує 132 економіки світу та визначає 100 найкращих науково-технічних інноваційних кластерів [12].

Навіть у зв'язку з воєнною ситуацією, Україна цього року піднялася на дві позиції у Global Innovation Index і зараз займає 55-те місце. Новинкою цього року є те, що Україна вперше увійшла до ТОП-3 найбільш інноваційних

економік серед країн з доходами нижче середнього. Високі оцінки отримала розвиненість української освіти, інформаційно-комунікаційних технологій та інтелектуальний рівень людського капіталу. З іншого боку, найнижчі рейтингові оцінки отримали стан інституційного середовища, рівень довіри до бізнесу та стан інфраструктури (що не дивно в умовах повномасштабної війни) (Рис. 4).

В Україні, подібно до глобального контексту, еволюція сфери фінтех спочатку виникла як реакція на банківську кризу 2008—2009 років, а потім стала результатом кризи 2013—2014 років. Активний період інвестування в фінтех припав на 2017—2018 роки, коли на українському ринку з'явилося близько 60 компаній, серед них основними були Finmap, Ring, Hotline finance, LiteGo та інші.

Отже, в Україні за останні роки відзначається інтенсивне відкриття інвестиційних горизонтів у секторі фінтех, що супроводжується створенням понад 100 компаній. Більшість з цих підприємств спеціалізуються у галузях переказу коштів (38 компаній), технологій та інфраструктури (36 компаній), а також мобільних гаманців (22 компанії). Зокрема, більшість цих компаній зосереджено в Києві (понад 80%), а також у містах Дніпро, Одеса, Харків, Львів та Рівне [13].

Протягом останнього десятиріччя зокрема українська сфера інформаційних технологій (IT) демонструвала

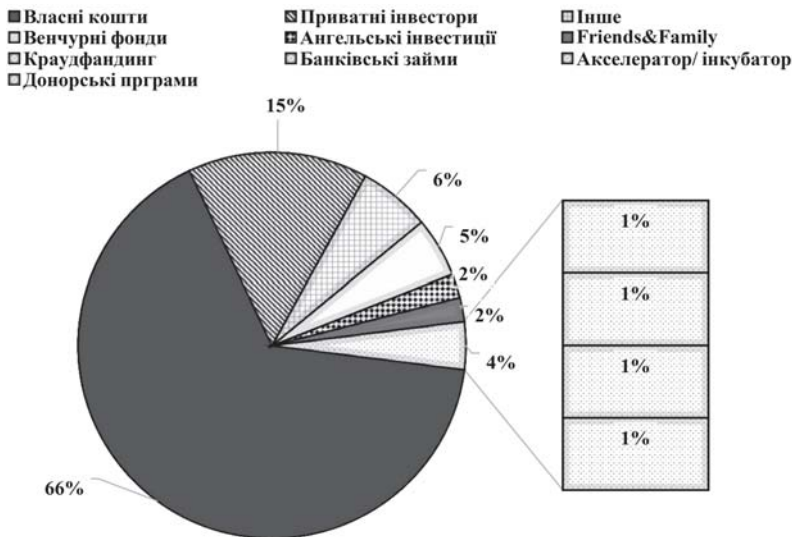

Рис. 5. Джерела фінансування фінтех-компаній

Джерело: побудовано авторами за даними [17].

вражаючий темп зростання та перетворилася на центр притягання більшості інвестицій та розвитку фінтех. У 2018 році частка ІТ-сектору у валовому внутрішньому продукті становила 4%, і українська галузь аутсорсингу та розробки програмного забезпечення займає провідні позиції в Центральній та Східній Європі. Поліпшення економічних умов та фінансові стимули спрямовані на привертання як місцевих, так і іноземних інвесторів для ще більших вкладень в українські ІТ-компанії [14].

Рушійним фактором у впровадженні цифрових технологій у фінансовий ринок є розвиток інформаційно-комунікаційних фінансових технологій, які ускладнюють бізнес-процеси, насичають загрозами та ризиками, розширюють коло учасників ринку. Інноваційний цикл для технологічних змін виявляється більш тривалим, складним і витратним, порівняно з аналогічним процесом для фінансових інновацій. З цієї причини інновації у фінансовому ринку та сфері фінтех часто виступають ключовими для прогресу суспільства [15, с. 92]. Ці інновації охоплюють потреби та галузі ринку, які раніше не мали покриття фінансовими послугами до певного часу.

У 2022 році технологічний сектор України пережив випробування на міцність і показав неймовірну стійкість. Воєнні події та пандемія випробували ринок, але водночас стали каталізаторами для його розвитку. Протягом 2022 року на українському фінтех-ринку з'явилося 7 нових компаній. Незважаючи на труднощі, які створила війна, більшість існуючого бізнесу не зламалася. Загалом на ринку фінтех налічується близько 250 компаній, а його загальна вартісна оцінка залишається на рівні 1 мільярд доларів США.

Навіть у складні часи у країні фінтех-ринок продовжував розвиватися, і протягом 2022 року відбулися зміни, які відкрили нові можливості для подальшого росту, а саме були ухвалені Закони України "Про віртуальні активи"; "Про хмарні послуги"; "Про платіжні послуги"; "Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо платіжних послуг)", який легалізує електронні гроші та прив'язує рахунки електронних гаманців до рахунків банків [16].

Серед значущих факторів, що впливають на фінтех-ринок, також слід відзначити ініціативи державних органів. Національний банк України та Міністерство цифрової трансформації протягом року підтримували фінтех-ринок численними ініціативами, які справляли прямий чи опосередкований вплив.

Третій рік поспіль технологічна інфраструктура лідирує серед українських стартапів у різних сферах діяльності. Динаміка зростання частки цієї інфраструктури також зафіксована: у 2023 році 24% опитаних компаній надають такі послуги, що порівняно з 22% у 2021 та 20% у 2020 роках. Збільшений інтерес до цієї сфери пояснюється тривалою тенденцією створення бізнесу в онлайні, що стимулює попит на ІТ-рішення для фінансових установ і банків, сприяючи їхньому переходу у цифровий простір.

На другому місці розташувались платіжні сервіси та перекази, які використовує 14% опитаних компаній. Цей показник значно зменшився порівняно з попередніми роками (20% у 2020 та 19% у 2021), особливо через вплив війни, яка суттєво ускладнила діяльність компаній у цьому секторі і призвела до коливань на ринку.

Ще одна сфера, яка не втратила свої позиції з 2021 року, — це споживче кредитування, яке складає 12% у 2023 році, порівняно з 14% у 2021 році. Навіть при ускладнених умовах війни компанії, що займаються споживчим кредитуванням, продовжують свою діяльність, але попит на кредити обмежений, а стандарти кредитування ускладнюються.

Значний ріст відзначився у регуляторній сфері, де частка компаній зросла з 1% у 2021 році до 7% у 2023 році. Збільшення кількості розробників інноваційних регуляторних технологій свідчить про зростання інтересу компаній до технологій, які допомагають їм впоратися зі зростаючими регулятивними вимогами. Краудфандинг, краудлендинг і порівняльні сервіси фінансових послуг залишаються менш розвиненими секторами.

Фінансування фінтех-компаній головним чином реалізується за рахунок власних коштів, як відповіли 66% опитаних учасників дослідження. Гроші від приватних інвесторів були залучені лише 15% опитаних, що є зменшенням на 3 пункти в порівнянні з 2021 роком. Кількість компаній, які отримують фінансування від ангельських інвестицій, залишається незмінною і складає 2%. Венчурні фонди повернули свою вагу до рівня 2020 року. Інвестиції, отримані від Friends&Family, зросли з 1% у 2021 році до 2% у 2023 році. (рис. 5).

Фінтех-індустрія України, хоча і має невеликий обсяг (сукупна вартість оцінюється в \$1 млрд), виявляє позитивну динаміку в залученні інвестицій, порівняно з іншими галузями. Регулятор створює умови для того, щоб фінтех був привабливим для інвестицій. Пошук нових інвестиційних горизонтів для банків є складним завданням, однак фінтех може виступити інструментом для приваблення коштів в Україну. Вигоди від цього можуть відчувати як банки, так і вся фінансова індустрія. Суттєвих бар'єрів для розвитку фінтеху в Україні не існує, а

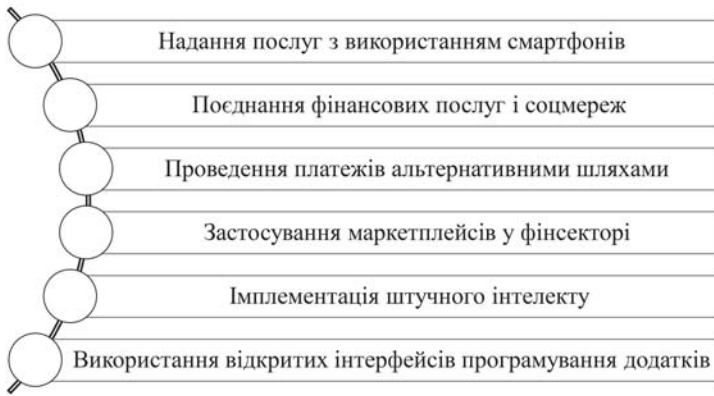

Рис. 6. Тренди розвитку фінтех на ринку

Джерело: систематизовано авторами [19; с.44—49].

законодавство сприяє інноваціям, отримуючи позитивний прийом від споживачів.

Збільшення обсягу інвестицій у сферу фінтеху становить конкурентну загрозу для традиційних фінансових установ, які надають класичні фінансові послуги і втрачають своїх клієнтів через це. Отже, зі зростанням конкуренції їм доводиться адаптувати свої бізнес-моделі, які стають все більш коштовними і складними, існуючі ризики загострюються або з'являються нові: зменшується прибутковість, відбувається відставання в інноваціях тощо. У традиційних фінансових організацій виникає потреба в сучасному ІТ-обладнанні та висококваліфікованих ІТ-кадрах, ризик-менеджменті, ефективній системі відповідності та внутрішнього контролю [18, с. 65].

Залучення інвестицій буде залежати від продуктів, які фінтех-компанії виводитимуть на ринок, оскільки відновлення економіки потребує специфічних продуктів. Проте для успішного процесу інвестування важливо спростити його та забезпечити стартапам більше інструментів для відкриття інвестиційних горизонтів.

Загалом можна виділити наступні основні тренди розвитку ринку фінтех, що присутні на сучасному етапі (рис. 6).

Серед основних тенденцій, які виявилися в фінтех-секторі протягом останніх шести місяців 2023 року, варто відзначити наступні (Рис. 7).

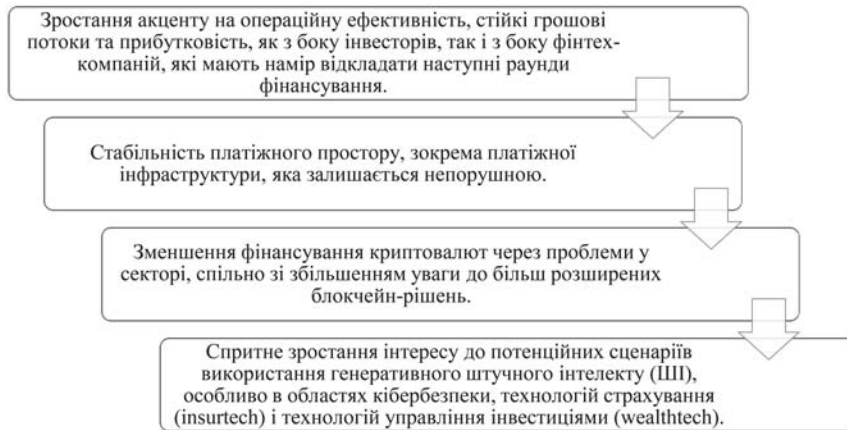

Рис. 7. Тенденції фінтех-сектору протягом 2023 року

Джерело: систематизовано авторами [9; 10; 13; 17].

Щодо перешкод, які на даний момент ускладнюють залучення інвестицій в український фінтех, можна відзначити наступне:

По-перше, безперечно, це війна. Інвестори розглядають як надто ризиковане інвестування в країну, де тривають активні бойові дії. Друге значуще обмеження — це невелика економіка, особливо в порівнянні з такими країнами, як США. Це суттєво зменшує оцінку стартапів, які функціонують виключно на внутрішньому ринку України. Важливою перепоною є те, що українські банки не поспішають взаємодіяти з фінтех-стартапами. Однак така співпраця могла б сприяти виникненню нових рішень та позитивно впливати на фінансовий сектор.

Щодо перспектив інвестування в українські фінтех-стартапи, ключовим фактором є створення якісного продукту з високоякісним клієнтським досвідом.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Результатом наукових розвідок цієї статті є дослідження глобального та українського ринку фінтех, пошук нових інвестиційних горизонтів для його поживлення.

Фінансовий сектор переживає значні перетворення під впливом цифрових технологій, які змінюють економіку в цілому. Ці зміни особливо помітні в Україні, де останні дані фінтех свідчать зокрема про значне зростання частки дорослого населення з банківськими рахунками — з 41% до 84% за останнє десятиліття. Фінансові установи України активно впроваджують інноваційні продукти та послуги для поліпшення клієнтського досвіду у різних фінансових сферах, включаючи платежі та отримання позик.

Навіть у контексті карантинних обмежень, глобальної економічної рецесії, військового вторгнення в Україну галузь фінтеху лишається привабливою для венчурних інвестицій як на світовому ринку, так і в Україні. Однією з ілюстративних операцій є угода Revolut, де обсяг фінансування склав \$580 млн (раунд D), хоча Revolut є англійською компанією із співзасновником з України. Інші приклади угод з реально українськими компаніями включають продаж YuPay за \$20 млн французькій Quident та Mosst.

Розрізненість в капіталізації фінтех-компаній в Україні порівняно з іноземними свідчить про те, що існують більш сприятливі економічні та фінансові умови для розвитку сектору та залучення зовнішніх інвестицій. Це веде до повільнішого росту українського фінтех-сектору та здавання компаній іноземним стратегічним партнерам або фінансовим інвесторам ще на етапі їхнього розвитку.

Для вдосконалення фінтех-сектору в Україні критично створити сприятливі умови для розвитку фінтех-компаній, шляхом встановлення чіт-

ких та сучасних правил і нормативів. Регуляторам слід точно визначити правила, алгоритми впровадження нових технологій, установити високі стандарти захисту особистих даних користувачів від кіберзагроз, розробити механізми захисту інтелектуальної власності розробників таких технологій та акцентувати увагу на створенні фінтех-інфраструктури.

Для ефективного розвитку фінтеху потрібні кваліфіковані спеціалісти, які володіють розумінням як фінансових, так і технологічних аспектів. Важливо створювати сприятливі умови для навчання та професійного зростання молодих фахівців у цій галузі.

Також належить забезпечити підтримку стартапів та інновацій зі сторони держави, що вважається актуальним на сучасному етапі економічного розвитку. Це може включати фінансову підтримку у вигляді грантів, інструментів співфінансування та податкових пільг, розвиток співпраці з акселераторами та інкубаторами, а також спрощення процедур ліцензування та регулювання.

Для розвитку фінтех-індустрії потрібен доступ до персоналізованих big data за вкладниками та учасниками фондового ринку.

Також необхідний більш гнучкий підхід до регулювання діяльності стартапів, що працюють у цьому напрямку, для зниження навантаження на молоді компанії, що розвиваються, надати їм пільгові умови.

Фінтех ринок також часто піддається напруженню внаслідок фінансових ризиків, зокрема, ризику кредитування. Наприклад, компанії у сфері фінтех, які надають кредити, стикаються з можливістю невідшкодування кредитів або неповернення зобов'язань зі сторони клієнтів. Це може спричинити втрату капіталу та зниження рівня прибутку. Також існує значущий ризик ринку для фінтех компаній, оскільки вони можуть бути вразливими до коливань на ринку, таких як зміни валютних курсів, регуляторних змін, змін у попиті на їхні продукти та послуги та інші фактори.

Незважаючи на виклики, пов'язані з російським вторгненням в Україну, український народ та фінансовий сектор виявили надзвичайну стійкість. Ринок швидко адаптувався та забезпечив можливість особам, які були вимушені покинути свої домівки, продовжувати мати доступ зокрема до своїх банківських рахунків для проведення щоденних операцій, таких як покупки товарів і послуг або здійснення грошових переказів.

У процесі подальших досліджень потрібно продовжувати аналізувати сучасний стан фінтех-сектору в Україні та державах світу, а також необхідно розглянути питання фінтеху як детермінанти розвитку національних економік та проаналізувати наявні фінансово-технологічні інновації на фінансовому ринку.

Література:

1. Дудинець Л. (2018). Розвиток фінансових технологій як фактор модернізації фінансової системи. *Гроші, фінанси і кредит*. No 22. URL.: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/149.pdf> (дата звернення: 09.01.2024).

2. Гриценко А. А. (2021). Методологічні засади дослідження формування інституційної архітектури інформаційно-мережевої економіки *Формування інституційної архітектури інформаційно-мережевої економіки* : монографія / за ред. А. А. Гриценка. Київ, 736 с.

3. Корнівська В. О. (2022). Українська воєнна криза як частина глибинного світового трансформаційного процесу: фінансові механізми стабілізації та відновлення. *Проблеми економіки*. No 2. С. 22—31. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-22-31> (дата звернення: 09.01.2024).

4. Семенов А. (2019). Екосистеми цифрових платформ як фактор трансформації бізнесу в умовах цифрової економіки. *Вісник КНУТД*. No 4 (137). С. 39—50.

5. Стратегія розвитку фінансового сектору України до 2025 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf (дата звернення: 13.01.2024).

6. Яценко М., Бондаренко А. (2019). Актуальні питання розвитку фінансових послуг із застосуванням сучасних фінансових технологій. *Держави та регіони*. № 2 (107). С. 25—30.

7. Pulse of Fintech H2'22. Global analysis off intech investment. (2023). Звіт KPMG. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2022/02/pulse-of-fintech-h2-2021-global.html> (дата звернення 02 січня 2024 р.).

8. Pulse of Fintech за друге півріччя 2021 року. (2022). Звіт KPMG. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2022/02/pulse-of-fintech-h2-2021-global.html> (дата звернення 20 січня 2024 р.).

9. Pulse of Fintech H1'23. (2023). Звіт KPMG URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2023/08/pulse-of-fintech-h1-2023.html> (дата звернення 14 січня 2024 р.).

10. State of fintech 2023 report (2024). URL: <https://www.cbinsights.com/research/report/fintech-trends-2023/> (дата звернення 18 січня 2024 р.).

11. Henderson, Brian Joseph and Pearson, Neil D. (2009). *The Dark Side of Financial Innovation*. Bergen Meetings Paper. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1342654>

12. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2023). *Global Innovation Index 2023: Innovation in the face of uncertainty*. Geneva: WIPO. DOI:10.34667/tind.48220 (Accessed 10 January 2024).

13. Фінтех в Україні: тенденції, огляд ринку та каталог (проект USAID "Трансформація фінансового сектору"). (2018). URL: https://data.unit.city/fintech/fgt34ko67mok/fintech_in_Ukraine_2018_ua.pdf. (дата звернення 14 січня 2024).

14. Славкова, А., & Колісник, Д. (2023). Інвестиційна привабливість України: реалії в умовах війни та перспективи повоєнної відбудови. *Економіка та суспільство*, (56). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-138> (дата звернення 14 січня 2024).

15. Примостка Л. О., Краснова І. В., Примостка О. О., Шевалдіна В. Г. Зміна парадигми регулювання фінансового ринку. *Бізнес Інформ*. 2022. No2. С. 89—97. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-2-89-97> URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-2-89-97> (дата звернення 12 січня 2024).

16. Коваленко Ю. (2023). Особливості нормативно-правового регулювання fintech на диджиталізованих ринках банківських і страхових послуг в Україні. Проблеми і перспективи економіки та управління. No 1 (33). URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/282030/276248> (дата звернення: 23.12.2023).

17. Каталог фінтех-компаній України (2023). URL.: <https://fintechua.org/fintech-catalog-2023> (дата звернення: 12.01.2024).

18. Обушний С., Арабаджи, К., & Костікова К. (2023). Фінансові технології в Україні: шлях до інновацій та стабільності. Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій, 1 (11), 59—72. URL.: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/181> (дата звернення: 25.12.2023).

19. Барабаш Ю. (2021) Курс 2021: на що звернути увагу фінансовим компаніям у новому році. 2021. URL: <https://legalhub.online/blogy/kurs-2021-na-shho-zvernuty-uvalu-finansovym-kompaniyam-u-novomu-rotsi> (дата звернення: (дата звернення: 12.01.2024).

20. Замковий, О., & Котенко, Т. (2022). Fintech трансформації та їх вплив на сталість розвитку фінансових ринків та інститутів в Україні в екосистемі корпоративної культури. Економіка та суспільство, (38). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-17> (дата звернення: 12.01.2024).

References:

1. Dudynets L. (2018), "The development of financial technologies as a factor in the modernization of the financial system", *Hroshi, finansy i kredyt*, [Online], vol. 22, available at: <http://global-national.in.ua/archive/22-2018/149.pdf> (Accessed 09 Jan 2024).

2. Hrytsenko, A.A. (2021), "Methodological principles of the study of the formation of the institutional architecture of the information and network economy", *Formuvannya instytutitsijnoi arkhitektoniky informatsijno-merezhevoi ekonomiky*, [Formation of the institutional architecture of the information and network economy], Kyiv, Ukraine,

3. Korniv's'ka, V.O. (2022), "The Russian-Ukrainian War Crisis as Part of the Profound Global Transformation Process: The Financial Mechanisms for Stabilization and Recovery", *Problemy ekonomiky*, [Online], vol. 2, pp. 22—31. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-22-31>

4. Semenog, A. (2019), "Ecosystems of digital platforms as a factor of business transformation in the digital economy", *Visnyk KNUVD*, vol. 137, no. 4, pp. 39—50.

5. National Bank of Ukraine (2020), "The development strategy of the financial sector of Ukraine until 2025", available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf (Accessed 13 Jan.2024).

6. Yatsenko, M. and Bondarenko, A. (2019), "Topical issues of financial services development with application of modern financial technologies", *Derzhavy ta rehiony*, vol. 2, no. 107, pp. 25—30.

7. KPMG (2023), Report "Pulse of Fintech H2'22. Global Analysis of Fintech Investment", available at: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2022/02/pulse-of-fintech-h2-2021-global.html> (Accessed 02 Jan 2024).

8. KPMG (2022), Report "Pulse of Fintech for the second half of 2021", available at: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2022/02/pulse-of-fintech-h2-2021-global.html> (Accessed 20 Jan 2024).

9. KPMG (2023), Report "Pulse of Fintech H1'23", available at: <https://kpmg.com/ua/uk/home/insights/2023/08/pulse-of-fintech-h1-2023.html> (Accessed 14 Jan 2024).

10. CB INSIGHTS (2024), "State of fintech 2023 report", available at: <https://www.cbinsights.com/research/report/fintech-trends-2023/> (Accessed 18 Jan 2024 p.).

11. Henderson, B.J. and Pearson, N.D. (2009), "The Dark Side of Financial Innovation", EFA 2009 Bergen Meetings Paper. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1342654>

12. World Intellectual Property Organization (WIPO) (2023), *Global Innovation Index 2023: Innovation in the face of uncertainty*, WIPO, Geneva. DOI:10.34667/tind.48220

13. USAID Financial Sector Transformation Project (2018), "Fintech in Ukraine: Trends, Market Overview and Catalog", available at: https://data.unit.city/fintech/fgt34ko67mok/fintech_in_Ukraine_2018_ua.pdf. (Accessed 14 Jan 2024).

14. Slavkova, A., & Kolisnyk, D. (2023), "Investment Attractiveness of Ukraine: Realities in the Conditions of War and Prospects for Post-War Reconstruction", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. (56). DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-138>

15. Prymostka, L.O. Krasnova, I.V. Prymostka, O.O. and Shevaldina, V.H. (2022), "Changing the Paradigm of Financial Market Regulation", *Biznes Inform*, [Online], vol. 2, pp. 89—97. doi.org/10.32983/2222-4459-2022-2-89-97

16. Kovalenko, Yu. (2023), "Peculiarities of legal regulation of fintech in the digitalized markets of banking and insurance services in Ukraine", *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*, [Online], vol. 1 (33), Available at: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/282030/276248> (Accessed 23 Dec 2023).

17. Fintech Companies Catalog of Ukraine (2023), available at: <https://fintechua.org/fintech-catalog-2023> (Accessed 12 Jan 2024).

18. Obushnyi, S., Arabadzhi, K., & Kostikova, K., (2023), "Financial Technologies in Ukraine: Path to Innovation and Stability", *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation*, [Online], vol. 1 (11), pp. 59—72, available at: <https://journal.eae.com.ua/index.php/journal/article/view/181> (Accessed 25 Dec 2023).

19. Barabash, Yu. , (2021), "Course 2021: what to pay attention to financial companies in the new year", available at: <https://legalhub.online/blogy/kurs-2021-na-shho-zvernuty-uvalu-finansovym-kompaniyam-u-novomu-rotsi> (Accessed 12 Jan 2024).

20. Zamkovyi, O., & Kotenko, T. (2022), "Fintech Transformations and Their Impact on the Sustainability of Development of Financial Markets and Institutions in Ukraine within the Corporate Culture Ecosystem", *Ekonomika ta suspil'stvo*, vol. (38). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-17>

Стаття надійшла до редакції 25.01.2024 р.

УДК 005.95:331

А. В. Вітюк,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, маркетингу та економіки,
Вінницький національний технічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5211-4948>
Л. М. Несен,
к. т. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, маркетингу та економіки,
Вінницький національний технічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3704>
В. В. Несен,
аспірант кафедри менеджменту, маркетингу та економіки,
Вінницький національний технічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4020-4035>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.106

АКТУАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ТЕОРЕТИЧНОГО БАЗИСУ КАТЕГОРІЇ "ОРГАНІЗАЦІЙНА ПОВЕДІНКА"

A. Vitiuk,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Management, Marketing and Economics, Vinnytsia National Technical University
L. Nesen,
PhD in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Management, Marketing and Economics, Vinnytsia National Technical University
V. Nesen,
Postgraduate student of the Department of Management, Marketing
and Economics, Vinnytsia National Technical University

THE IMPORTANCE OF THE DEVELOPMENT OF THE THEORETICAL BASIS OF THE "ORGANIZATIONAL BEHAVIOR" CATEGORY

Доведено актуальність дослідження організаційної поведінки в контексті розвитку вітчизняних господарських відносин через існування екстенсивний тип формування людських ресурсів; складність імплементації зарубіжних управлінських практик; особливості менталітету українців; зміну мотивів та цінностей співробітників та підприємств, виникнення можливостей віддаленого працевлаштування; початок війни, який сформував новий етап у менеджменті підприємств пов'язаний із зростанням цінності висококваліфікованих працівників. Проаналізовано закордонний досвід дослідження організаційної поведінки в країнах світу за різних економічних умов та український науковий доробок в сфері дослідження теоретичного базису організаційної поведінки. Представлено авторське тлумачення організаційної поведінки як систему вербальних та невербальних комунікацій працівників під час діяльності як всередині колективу, так і з зовнішніми сторонами (клієнтами, відвідувачами, постачальниками, контрагентами тощо), що засновані на засадах закону, моралі та поваги. З такого розуміння слідує чітке авторське відмежування практичного та теоретичного аспекту категоріального апарату. Визначено основні засади формування організаційної поведінки з боку працівників та з боку персоналу. Виявлено 3 домінуючих напрями трактування організаційної поведінки — як сутності виконуваних дій працівниками; як відносини в колективі; як сфери наукових досліджень. Встановлено низку складових організаційної поведінки таких як: система попередньо сформованих у особистості цінностей, поглядів, установок, досвіду, схильностей; особливості поведінки колективів, команд, напарників, груп, що характеризується безпосереднім спілкуванням; можливості зміни вчинків та поглядів за умов неочікуваних інформаційних та соціальних контактів; траєкторія займаних позицій організаційними одиницями; виникнення взаємозв'язків між підприємством та іншими суб'єктами господарювання; недетермінований вплив зовнішнього середовища у вигляді військових дій, макроекономічних чинників, глобалізації, погодних умов тощо.

The relevance of the study of organizational behavior in the context of the development of domestic economic relations due to the existence of an extensive type of formation of human resources is proven; the problems of implementing foreign management practices; peculiarities of Ukrainian mentality; change in the motives and

values of employees and enterprises, the emergence of remote employment opportunities; the beginning of the war, which formed a new stage in the management of enterprises, is associated with the increase in the value of highly qualified workers. The foreign experience of researching organizational behavior in the countries of the world under different economic conditions and the Ukrainian scientific development in the field of researching the theoretical basis of organizational behavior are analyzed. The author's interpretation of organizational behavior as a system of verbal and non-verbal communication of employees during activities both within the team and with external parties (clients, visitors, suppliers, contractors, etc.), based on the principles of law, morality and respect is presented. From this understanding follows the author's clear demarcation of the practical and theoretical aspects of the categorical apparatus. The basic principles of the formation of organizational behavior on the part of employees and on the part of personnel have been determined. 3 dominant directions of interpretation of organizational behavior have been identified — as the essence of actions performed by employees; as relationships in the team; as areas of scientific research. A number of components of organizational behavior have been established, such as: a system of pre-formed values, views, attitudes, experiences, tendencies in an individual; peculiarities of the behavior of collectives, teams, partners, groups, characterized by direct communication; the possibility of changing actions and views under the conditions of unexpected informational and social contacts; the trajectory of positions occupied by organizational units; the emergence of relationships between the enterprise and other business entities; non-deterministic influence of the external environment in the form of military actions, macroeconomic factors, globalization, weather conditions, etc.

*Ключові слова: організаційна поведінка, працівник, колектив, мотив, підприємство.
Key words: organizational behavior, employee, team, motive, enterprise.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Українські господарські реалії є унікальним симбіозом пострадянського досвіду, національного менталітету, тотальної глобалізації та повномасштабної війни. Ці обставини створили господарське середовище, що характеризується значними структурними перекосами, поєднанням одночасно монополій та конкуренції, державного регулювання та ринкових відносин. Такий мікс сформував ситуацію, за якої підприємства змушені в господарській діяльності покладатися виключно самі на себе, при цьому єдиним ресурсом, який здатний генерувати успішну роботу є працівники підприємства. Колектив в основі якого лежить шанобливе ставлення до роботи та бажання розвиватися може подолати усі зовнішні перешкоди. Саме тому перед кожним підприємством на нинішньому етапі його розвитку важливо стоїть завдання формувати та вдосконалювати організаційну поведінку підприємства, яка здатна спонукати персонал підприємств до ефективної діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання дослідження організаційної поведінки були вперше виділені в США та відзначені класиком менеджменту Ф. У. Тейлором. Практичні аспекти використання організаційної поведінки через організацію та нормування робочого часу були застосовані у плануванні діяльності працівників крупних виробничих об'єднань через нормування їх праці Р. Олдсом та Г. Фордом. Саме з тих часів почав розвиватися такий новий напрямок на-

укових досліджень як організаційна поведінка. Українські дослідники свою увагу звернули на питання організаційної поведінки значно пізніше, втім Колосова А.М. [1] Савчук Л.М., Бутенко Н. Ю. [2], Сорока О.В., Голубенко В.А. [3], Волохова І. В., Лук'янова О. М. [9], Лепейко Т. І., Лукашева С. В., Миронова О. М. [13], Дудкін П. Д., Мосій О. Б., Владимир О. М. [14] та ін. провели значну дослідницьку роботу. Проте, варто відзначити, що такі дослідження поки перебувають на початкових етапах і науково-теоретичний інструментарій теорії організаційної поведінки українських підприємств лише зароджується. Відтак, вкрай важливим є продовження досліджень в напрямі прикладного застосування організаційної поведінки.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є дослідження наукових поглядів на трактування категорії "організаційна поведінка" та окреслення її еволюційного курсу в контексті сучасних умов господарювання.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуалізація наукового питання розвитку категорії "організаційна поведінка" є об'єктивною з огляду на історичний досвід розвитку українських підприємств. Функціонування низки великих підприємств за часів Радянського Союзу сформувало певну традицію організаційної поведінки в колективах підприємств, проте набуття Україною незалежності та подальші економічні перетворення повністю зруйнували усталені традиції взаємостосунків в колективі. Перш за все зазначимо, що найбільш вагомим фактором впливу на розвиток

підприємств стала поява розрізнених впливів зовнішнього та внутрішнього середовища ведення бізнесу. Наслідком цього стало тотальне руйнування традиційних підходів у господарській діяльності на користь адаптації підприємств до швидкозмінюваних умов середовища. Така адаптація проявлялася у необхідності змінювати не лише процеси виробництва та реалізації, але й належним чином впливати на працівників в напрямі їх скорочення, оптимізації завдань, навчання та використання нових форм зайнятості. За визначенням Колосова А.М. [1, с. 10] "традиційна теорія організації має у своєму розпорядженні обширний інструментарій організаційних методів забезпечення ефективної діяльності підприємств, однак, у більшості випадків, орієнтованих на стабільні умови" відтак за умов постійних економічних та політичних криз, пандемій та війни дослідження організаційної поведінки як інструменту підвищення ефективності діяльності підприємства є першочерговим. Також повністю погоджуємося із позицією науковців Л.М. Савчук, Н. Ю. Бутенко, які стверджують, що у сучасному динамічному світі саме організаційна поведінка буде визначати життєдіяльність, а відповідно і конкурентоспроможність підприємств [2, с. 15].

Важливо підкреслити, що унікальність сьогоднішніх умов господарської діяльності підприємств визначається системою чинників, що склалися історично та його здатністю функціонувати під впливом цих чинників, зокрема до найбільш важливих за визначенням Сороки О. В. та Голубенко В. А.:

1. Традиція застосування здебільшого екстенсивний тип формування людських ресурсів;
2. Відсутність досвіду реалізації інноваційної активності співробітників на підприємствах;
3. Складність до імплементації зарубіжних управлінських практик;
4. Особливості менталітету українців;
5. Зміна мотивів та цінностей співробітників та підприємств [3];
6. Можливість віддаленого працевлаштування збільшує мобільність працівників;
7. Початок війни сформував новий етап у менеджменті підприємств пов'язаний із зростанням цінності висококваліфікованих працівників.

Варто наголосити, що питаннями дослідження та вдосконалення організаційної поведінки набагато більш активно займаються науковці та практики за кордоном. Згідно позиції Denise M. Rousseau [4, с. 517] зацікавленість питаннями організаційної поведінки в США розпочалася за так званої епохи Рейгана коли фірми та працівники почали змінюватися відповідно до змін тогочасного зовнішнього середовища — виникнення незаконних міжорганізаційних відносин, загострення глобальної конкуренції, активне зростання інформаційних технологій у промисловості та сфері послуг. Організаційна поведінка — порівняно молодий напрям у науці. Сам термін запропонував Фріц Ретлісбергер наприкінці 50-х років ХХ ст. на протигагу модному тоді терміну "людські відносини". Організаційна поведінка як окрема наука посіла своє місце у Гарвардській бізнес-школі у 1962 році; у 1970 році цей напрямок став розвиватися в Англії у Лондонській бізнес-школі і в 1974 році — у Шотландії в Університеті Глазго [14, с. 7]. Зокрема,

постійність проблематики організаційної поведінки доводиться регулярністю видання наукового журналу "Organisational Behaviour Question Papers" в Індії [5], видання "International Journal of Organization Theory & Behavior" (Велика Британія) [6], наукового журналу "Research in Organizational Behavior" (США) [7] та "Organizational Behavior and Human Decision Processes" (США) [8] тощо. Відтак, саме активний розвиток західних досліджень цієї теми робить важливим аналіз їх досліду з метою адаптації та можливого подальшого використання в українських реаліях. Питанням організаційної поведінки та її впливу на корпоративну ефективність також відводяться ґрунтовні наукові дослідження в Нігерії [16] та Туреччині [19]. З вищезазначеного можна зробити висновок про те, що в сучасному науковому світі існує певна популярність стосовно того, де досліджується організаційна поведінка, зокрема високорозвинена економіка (для прикладу США) розглядає організаційну поведінку як спосіб ще більше ствердити свою ефективну діяльність, а економіки, що зростають (Нігерія, Індія, Туреччина) вбачають в ній інструмент пошуку та застосування нових способів зростання ефективності. Таким чином, застосування теорії, основних положень та позитивної практики застосування організаційної поведінки може дозволити підприємству, та й усі економіці в державі забезпечити подальше зростання ефективності.

Розглянемо основні підходи науковців до пояснення терміну "організаційної поведінки" та виявимо основні детермінанти їх трактувань (табл. 1).

Широке дослідження підходів українських та закордонних науковців до виявлення змістовного наповнення поняття "організаційної поведінки" дозволило виокремити три напрями такого трактування:

1. сутність виконуваних дій працівниками;
2. відносини в колективі;
3. сфера наукових досліджень.

Сукупність кардинально розрізнених поглядів на тлумачення поняття "організаційної поведінки" дає підстави стверджувати про широту категорії та підтримати Абрамову І. О. стосовно доцільності застосування комплексного підходу до пояснення змісту організаційної поведінки. Науковиця стверджує про визначальний вплив на організаційну поведінку мікро- та макросередовища, оскільки "організаційна поведінка працівників формується залежно від зовнішнього середовища: соціалізації та гуманізації праці, інформаційних технологій, науково-технічного прогресу та інших. Проте з іншого боку залежить від особистісних характеристик та якостей окремого індивіда (ціннісні орієнтації, сприйняття, бачення, переконання, ментальних відмінностей, тощо)" [15, с. 44].

Відтак, на основі проаналізованих українських та закордонних наукових джерел можна відзначити відсутність у цих поясненнях способів комунікацій, адже відносини в кожному колективі передбачають саме спілкування та обмін інформацією. Саме тому вважаємо за доцільне визначити організаційну поведінку як систему вербальних та невербальних комунікацій працівників під час діяльності як всередині ко-

лективу, так і з зовнішніми сторонами (клієнтами, відвідувачами, постачальниками, контрагентами тощо), що засновані на засадах закону, моралі та поваги. З такого розуміння слідує чітке авторське відмежування практичного та теоретичного аспекту категоріального апарату.

Очевидно, що зазначена в таблиці 1 різноманітність підходів до трактування може бути частково пояснена множиною основних факторів впливу на поведінку персоналу, яку враховують дослідники при трактуванні категорії. Така позиція також підтримується Андрєєвою І. А. [22], яка відокремлює фактори впливу на організаційну поведінку працівників як з боку самих працівників, так і з боку підприємства. З точки зору працівників сутність організаційної поведінки визначають мотиви персоналу, ціннісні орієнтації, установки, рівень задоволення потреб, мотиваційної сфери, відданість організації тощо. В свою чергу зі сторони підприємства на організаційну поведінку впливають організації особистість керівника, стиль керівництва, ставлення до працівників, увага адміністрації до працівників: профілактика конфліктів та стресових ситуацій у виробничій діяльності, міра довіри співробітникам, організаційний розвиток та загальна політика організації.

Втім, варто відзначити критичну низьку кількість праць присвячених відмінностям організаційної поведінки на різних етапах життєвого циклу підприємства. Особливо це питання є гострим у випадках заснування нових суб'єктів господарювання, зокрема стосовно побудови власних засад діяльності або переймання досвіду інших організацій. Важливо також підкреслити відмінності в організаційній культурі що можуть проявлятися залежно від місця розташування підприємства, галузі його діяльності, розмірів, статево-вікової структури та ще безлічі специфічних чинників, що пов'язані з діяльністю людини. Таким чином, організаційна поведінка виступає широким для української науки напрямом досліджень, здатним відкрити нові інструменти вдосконалення діяльності підприємства.

Аналіз основних положень трактування сутності організаційної поведінки та її еволюції дозволив встановити низку її складових:

Таблиця 1. Акторські підходи трактування категорії "організаційна поведінка"

Автор (и)	Трактування	Основний детермінант
Сорока В.О., Голубенко В.А. [3]	Комплекс певних послідовних дій та вчинків працівника як окремої особистості у організації	Характеристики особистості
Волохова І. В., Лук'янова О. М. [9, с. 8].	Характер дій у певних умовах окремих працівників чи колективів, направлених на здійснення спільної суспільно корисної діяльності організації	Особливості дій
Молчанова А. О., Воляник І. В., Кондратьєва В. П. [10, с. 9].	Опису й систематизації поведінки людей у різних ситуаціях, що виникають в організації, пояснення причини вчинків індивідів за певних обставин та прогнозування (передбачення) поведінки працівника в майбутньому.	Поведінка індивіда (наука)
Лазоренко Л. В., Панасенко О. О. [11, с. 13].	Поведінка працівників, об'єднаних у визначені управлінські процеси, що мають свої цикли, ритми, темпи, структуру відносин, організаційні рамки і культуру	Субординаційні та координаційні зв'язки
Базалійська Н. П. [12, с. 164].	Відтворення фізичних і духовних сил, розширення знань, розвитку навичок, умінь	Розвиток працівника
Т. І. Лепейко, С. В. Лукашев, О. М. Миронова [13, с. 7]	1. міждисциплінарна область, яка вивчає взаємозв'язок людської поведінки та результатів роботи людей в умовах організації з урахуванням взаємодії оточуючого середовища 2. систематичний науковий аналіз індивідів, груп і організацій з метою розуміння, передбачення та вдосконалення індивідуального виконання та функціонування організації. 3. поведінка працівників, втягнутих у певні управлінські процеси, які мають свої цикли, ритми, темпи, структуру відносин, організаційні рамки та вимоги до працівників.	1. Залученість до праці; 2. галузь наукової діяльності;
П. Д. Дудкін, О. Б. Мосій, О. М. Владимир та ін. [14, с. 6].	1. систематизований опис різних форм організаційної поведінки; 2. пояснення причин і виявлення закономірностей виникнення тих чи інших типів організаційної поведінки; 3. передбачення тенденцій розвитку організаційної поведінки; 4. вироблення принципів управління організаційною поведінкою .	Галузь наукової діяльності
Абрамова І.О. [15, с. 44-45].	типова поведінка працівників на підприємстві (окремої особистості або групи працівників), яка забезпечує ставлення персоналу до обов'язків і якість їх виконання, формує особистісні результати, а також має вплив на результати діяльності організації загалом	Виконання посадових обов'язків
John Nkeobuna Nnah Ugoani [16, с. 122]	Основна незалежна змінна в діяльності підприємства, що визначається особистими характеристиками людини, організаційною структурою, організаційною культурою та корпоративною ефективністю	Особистість працівника
Muthu Natarajan [17, с. 12]	Область дослідження, присвячена розумінню, поясненню та зрештою, покращення ставлення та поведінки окремих осіб і груп в організаціях.	Галузь наукової діяльності
Xiangyu Shi [18, с. 10]	Сукупність відносин працівників з колегами через механізм допомоги на умовах організаційних взаємозв'язків	Стосунки в колективі
Şule A., Bekir B., Ömer Ç. [19, с. 74].	Комплекс заходів, що визначає управлінську модель у сфері організації праці та міжособових стосунків, які впливають на ефективність використання та продуктивність діяльності персоналу загалом	Субординаційні та координаційні зв'язки
Robbins, S. P., Judge, T. A., Millett, B., & Boyle, M. [20, с. 8].	Галузь, яка досліджує вплив окремих груп і структур на поведінку в організаціях з метою застосування таких знань для підвищення ефективності організації	Вплив індивідів на організацію
Neal M. Ashkanasy, Alana D. Dorris [21]	дисципліна, яка включає принципи психології, соціології та антропології. Його увага зосереджена на розумінні того, як люди поведуться в організаційному робочому середовищі. Загалом, ОВ охоплює три основні рівні аналізу: мікро (індивіди), мезо (групи) і макро (організація).	Галузь наукової діяльності

1. Система попередньо сформованих у особистості цінностей, поглядів, установок, досвіду, схильностей;
2. Особливості поведінки колективів, команд, напарників, груп, що характеризується безпосереднім спілкуванням;
3. Можливості зміни вчинків та поглядів за умов неочікуваних інформаційних та соціальних контактів;
4. Траєкторія займаних позицій організаційними одиницями;
5. Виникнення взаємозв'язків між підприємством та іншими суб'єктами господарювання;
6. Недетермінований вплив зовнішнього середовища у вигляді військових дій, макроекономічних чинників, глобалізації, погодніх умов тощо.

Таким чином, очевидним є те, що організаційна поведінка будучи елементом економічного життя підприємства широко пов'язана з менеджментом, пси-

хологією, соціологією, соціальною психологією, політологією, культурологією, релігією, історією, філософією та іншими галузями знань [9, с. 8]. Наслідком таких теоретичних засад є їх прикладне втілення у системі внутрішньо- та зовнішньофірмових комунікацій, сформованим соціально-психологічним станом працівників в організації, їх інноваційністю та лідерством, дотриманням дисципліни та визнанням пріоритетів діяльності. В результаті формується певна система поведінки, що впливає оптимізацію діяльності підприємства та формування конкурентоспроможності [23, с. 45]. В свою чергу організаційна поведінка формує також передумови для зручного та приємного виконання посадових обов'язків працівниками, досягнення цілей організації та забезпечує особистісне професійне зростання працівника.

Важливість надання особистісному фактору першочергового значення пояснюється все більшим зростанням глобалізаційних процесів. Розвиток інформаційних технологій дозволив "відірвати" працівника від конкретного фізичного робочого місця, відтак висококваліфікований працівник може обирати комфортне саме йому робоче місце, отже лише той роботодавець який зможе побудувати організаційну поведінку на засадах толерантності в питаннях статті, віку, етнічного чи національного походження, фізичних можливостей, цінностей, традицій, закону, тощо зможе залучити професіоналів і тим самим забезпечити собі ефективну роботу. Забезпечення такої атмосфери в колективі має бути цілеспрямованим і має мати на меті формування повного механізму (інструментарію) для управління поведінкою людей на підприємстві у процесі праці та його вдосконалення [10, с. 9]. Тому організаційну поведінку також можна окреслити як сукупність заходів, що визначають управлінську модель у сфері організації праці та міжособових стосунків в організації, які впливають на ефективність використання та продуктивність діяльності персоналу загалом.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ЗА ДАНИМ НАПРЯМОМ ДОСЛІДЖЕННЯ

Організаційна поведінка — це феноменальний актив підприємства, що з одного боку проявляється як новий напрям наукових досліджень, а з іншого — як вид практичної діяльності менеджерів. Особливістю організаційної поведінки є її об'єкт — працівник. Працівник не може швидко змінюватися оскільки вже сформувався як особистість важливим є формування на підприємстві комфортних для працівника умов для максимально ефективного його використання підприємством шляхом імплементації на підприємстві передових засад організаційної поведінки.

Враховуючи динамічний розвиток промисловості, виникнення нових сфер виробництва та господарських зв'язків, тотальну глобалізацію економічних відносин та віртуалізацію спілкування в колективах вважаємо, що саме пошук оптимальних засобів формування організаційної поведінки може виступати перспективами подальших наукових досліджень.

Література:

1. Колосов А. М. Організаційна поведінка підприємства в умовах мінливого середовища (150 питань теорії і практики організації): монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. 344 с.
2. Савчук Л. М., Бутенко Н. Ю., Власова А. М. Організаційна поведінка: навч.-метод. посібник для самоств. вивч. дисципліни. К. : КНЕУ, 2001. 249 с.
3. Сорока В. О., Голубенко В. А. Управління організаційною поведінкою персоналу як чинник стійкості компанії. 2023 №57. URL: <https://www.economyand-society.in.ua/index.php/journal/article/view/3178/3101>
4. Denise M. Rousseau Organizational Behavior in the New Organizational Era Article. Annual Review of Psychology · February 1997. Pp. 514—546.
5. Organisational Behaviour Question Papers. URL: <https://indiaclass.com/organisational-behaviour-question-papers/>
6. International Journal of Organization Theory & Behavior. URL: <https://www.emeraldgroupublishing.com/journal/ijotb>
7. Research in Organizational Behavior . URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/research-in-organizational-behavior/about/editorial-board>
8. Organizational Behavior and Human Decision Processes. URL: <https://www.sciencedirect.com/journal/organizational-behavior-and-human-decision-processes/about/editorial-board>
9. Волохова І. В., Лук'янова О. М. Організаційна поведінка. Харків: УкрДУЗТ, 2023. 92 с.
10. Молчанова А. О., Воляник І. В., Кондратьєва В. П. Організаційна поведінка. Івано-Франківськ, "Лілея-НВ", 2015. 176 с.
11. Лазоренко Л. В., Панасенко О.О. Людина в системі організаційної поведінки. Економіка. Менеджмент. Бізнес. 2021. № 2 (36). С. 10—14.
12. Базалійська Н. П. Формування ефективної трудової поведінки працівника на засадах застосування системи соціально-економічної мотивації. Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції "Соціально-економічні напрямки розвитку міжнародних відносин у забезпеченні ефектів інтеграції України до ЄС" (Хмельницький — Львів, 25—27 вересня 2015 р.). Хмельницький : ХНУ, 2015 С. 163—167.
13. Лепейко Т. І., Лукашев С. В., Миронова О. М. Організаційна поведінка : навчальний посібник. Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. 156 с.
14. Дудкін П. Д., Мосій О. Б., Владимир О. М. Організаційна поведінка. Аспекти ефективного підприємництва. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2015. 252 с.
15. Абрамова І.О. Теоретико-методичні засади організаційної поведінки персоналу Економічний форум. 2022. № 1. С. 42—48.
16. John Nkeobuna Nnah Ugoani Organizational Behaviour and its Effect on Corporate Effectiveness International Journal of Economics and Financial Research Vol. 6, Issue. 6, pp: 121—129, 2020.
17. Muthu Natarajan Organisational Behaviour. Saveetha Engineering College Chennai — 602 105, TN, INDIA. URL: <https://backup.pondiuni.edu.in/storage/>

dde/dde_ug_pg_books/Organisational%20Behaviour.pdf

18. Xiangyu Shi Helping Behavior in Networked Organizations January 17, 2023. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3687345

19. Sule A., Bekir B., Omer C. Organizational Behavior Challenges in the Tourism Industry. Nevsehir Haci Bektas Veli University. Turkey, 2020. 524 p.

20. Robbins, S. P., Judge, T. A., Millett, B., & Boyle, M. (2014). Organizational behaviour (7th ed.). French's Forest, NSW, Australia: Pearson Education.

21. Neal M. Ashkanasy, Alana D. Dorris Organizational Behavior. URL: <https://oxfordre.com/psychology/display/10.1093/acrefore/9780190236557.001.0001/acrefore-9780190236557-e-23>

22. Андреева І. А. Вплив стилю керівництва на характер організаційної поведінки персоналу. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/14202/1/Andreeva.pdf>

23. Осипенко К. В., Перепадя Ф. Л. Організаційна поведінка як метод управління діяльністю сучасних туристичних підприємств. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. 2020. № 44. С. 43—49.

References:

1. Kolosov, A. M. (2010), Orhanizatsijna povedinka pidpriemstva v umovakh minlyvoho seredovyscha (150 pytan' teorii i praktyky orhanizatsii) [Organizational behavior of the enterprise in the conditions of a changing environment (150 questions of the theory and practice of the organization)], Vyd-vo SNU im. V. Dalia, Luhansk, Ukraine.

2. Savchuk, L. M., Butenko, N. Yu. and Vlasova, A. M., (2001), Orhanizatsijna povedinka [Organization behaviour], KNEU, Kyiv, Ukraine.

3. Soroka, L. M. and Holubenko V. A., (2023), "Management of organizational behavior of personnel as a factor of company stability", vol. 53, available at: <https://www.economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3178/3101> (Accessed 12 Jan 2024).

4. Rousseau, D. M. (1997), "Organizational Behavior in the New Organizational Era", Annual Review of Psychology, pp. 514—546.

5. Organisational Behaviour Question Papers, (2023), available at: <https://indiaclass.com/organisational-behaviour-question-papers/> (Accessed 10 Jan 2024).

6. Research in Organizational Behavior, (2024), available at: <https://www.sciencedirect.com/journal/research-in-organizational-behavior/about/editorial-board> (Accessed 10 Jan 2024).

7. Research in Organizational Behavior, (2023), available at: <https://www.sciencedirect.com/journal/research-in-organizational-behavior/about/editorial-board> (Accessed 10 Jan 2024).

8. Research in Organizational Behavior, (2023), available at: <https://www.sciencedirect.com/journal/organizational-behavior-and-human-decision-processes> (Accessed 10 Jan 2024).

9. Volokhova, I. V. and Lukianova O. M. (2023), Orhanizatsijna povedinka [Organizational Behavior], Kharkiv, UKDUZT, Ukraine.

10. Molchanova, A. O., Volianyk, I. V. and Kondratieva, V. P. (2015), Orhanizatsijna povedinka [Organizational Behavior], Lileia-NV, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

11. Lazorenko, L. V. and Panasenko, O. O. (2021), "The Man in the system of organizational behavior", Ekonomika. Menedzhment. Biznes, vol. 2 (36), pp. 10—14.

12. Bazaliiska, N. P. (2015), "Formation of effective work behavior of the employee based on the application of the system of socio-economic motivation", Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Sotsial'no-ekonomichni napriamky rozvytku mizhnarodnykh vidnosyn u zabezpechenni efektyv intehratsii Ukrainy do YeS" [Socio-economic directions of development of international relations in ensuring the effects of Ukraine's integration into the EU], KhNU, Khmel'nyts'kyji-Lviv, Ukraine, pp. 163—167.

13. Lepeiko, T. I., Lukashev, S.V. and Myronova, O. M. (2013), Orhanizatsijna povedinka [Organizational Behavior], KHNEU, Khmel'nyts'kyj, Ukraine.

14. Dudkin, P. D., Mosii, O.B. and Vladymyt, O. M. (2015), Orhanizatsijna povedinka. Aspekty efektyvnoho pidpriemnytstva [Organizational Behavior. Aspects of effective entrepreneurship], FOP Palanytsia, Ternopil. Ukraine.

15. Abramova, I. O. (2022), "Theoretical and methodological principles of organizational behavior of personnel", Ekonomichnyii forum, vol. 1, pp. 42—48.

16. Nkeobuna, J. and Ugoani, N. (2020), "Organizational Behaviour and its Effect on Corporate Effectiveness", International Journal of Economics and Financial Research, Vol. 6, Issue. 6, pp: 121—129.

17. Muthu, Natarajan (2024), "Organisational Behaviour", available at: https://backup.pondiuni.edu.in/storage/dde/dde_ug_pg_books/Organisational%20Behaviour.pdf (Accessed 13 Jan 2024).

18. Xiangyu, Shi (2024), "Helping Behavior in Networked Organizations", available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3687345 (Accessed 13 Jan 2024).

19. Sule, A., Bekir, B. and Omer, C. (2020), Organizational Behavior Challenges in the Tourism Industry, Nevsehir Haci Bektas Veli University, Turkey.

20. Robbins, S. P., Judge, T. A., Millett, B. and Boyle, M. (2014), Organizational behaviour, 7th ed., French's Forest, NSW, Australia.

21. Neal, M. Ashkanasy and Alana, D. Dorris (2024), "Organizational Behavior", available at: <https://oxfordre.com/psychology/display/10.1093/acrefore/9780190236557.001.0001/acrefore-9780190236557-e-23> (Accessed 14 Jan 2024).

22. Andrieieva, I. A. (2024), "The influence of leadership style on the nature of organizational behavior of personnel", available at: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/14202/1/Andreeva.pdf> (Accessed 14 Jan 2024).

23. Osypenko, K. V. and Perepadia, F. L. (2020), "Organizational behavior as a method of managing the activities of modern tourist enterprises", Naukovi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universyntu. Serii: Ekonomika I menedzhment, vol. 44, pp. 43—49.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2024 р.

О. В. Бугров,
к. е. н., доцент, доцент кафедри управління проектами,
Київський національний університет будівництва і архітектури
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2325-1545>

О. О. Бугрова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії,
Національний університет "Києво-Могилянська академія"
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8447-282X>

І. О. Лук'янчук,
магістрант, Національний університет "Києво-Могилянська академія",
Київський національний університет будівництва і архітектури
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0077-092X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.112

ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНЕ ПАРТНЕРСТВО ЯК МЕХАНІЗМ ЗНИЖЕННЯ РИЗИКІВ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЄКТІВ

О. Bugrov,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Project Management, Kyiv National University of Construction and Architecture
О. Bugrova,
PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department
of Economic Theory, National University of "Kyiv-Mohyla Academy"
І. Lukyanchuk,
Master's student, National University of "Kyiv-Mohyla Academy",
Kyiv National University of Construction and Architecture

PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP AS A MECHANISM FOR REDUCING THE RISKS OF INVESTMENT PROJECTS

Механізм партнерства між державним і приватним секторами є однією з продуктивних стратегій в реалізації крупних і комплексних проєктів, насамперед у сфері розвитку інфраструктури та енергетики, а також реалізації соціальних ініціатив. Дослідження впливу ДПП на ризики проєктів в умовах турбулентності і сучасних викликів набуває все більшої актуальності. Особливої важливості ця тема має у контексті повоєнної розбудови України.

Мета статті — дослідити як механізм державно-приватного партнерства впливає (через його взаємодоповнюючі важелі, тригер і драйвер) на зниження ризиків проєктів.

Краща міжнародна практика показує, що механізм ДПП довів свою ефективність у зниженні проєктних ризиків за допомогою таких важелів як: (1) розподіл ризиків шляхом структуризації угод, (2) ефективного управління проєктами, (3) управління всім бізнес-циклом "проєкт-продукт"; (4) інноваційні фінансові моделі, (5) прозорість і підзвітність, а також (6) адаптивні стратегії. У складному ландшафті сучасного виконання проєктів, точне розуміння цих шести ключових засобів, за допомогою яких ДПП впливають на ризик проєкту, є обов'язковим для зацікавлених сторін, які прагнуть успішних і стабільних результатів проєкту.

Тригером механізму ДПП щодо зниження загроз і посилення позитивних можливостей є розподіл ризиків шляхом структуризації угод, а драйвером (рушійною силою) — цілісне (холістичне) бачення.

Охоплюючи комплексну перспективу, яка враховує весь життєвий цикл проєкту і його продукту, від планування до експлуатації, цілісне бачення виступає каталізатором ефективного управління ризиками. У сфері ДПП цей підхід сприяє створенню середовища співпраці, де державні та приватні організації стратегічно розподіляють ризики, сприяючи інноваціям, прозорості та адаптивним стратегіям. Через цілісну призму ДПП постають не лише як фінансові домовленості, але й як динамічна співпраця, яка активно усуває і знижує ризики проєкту, забезпечуючи стійкість, адаптивність і успіх у постійно змінюваному середовищі.

Виходячи з проведеного дослідження, можна стверджувати, що державно-приватне партнерство, як механізм зниження кредитних ризиків інвестиційних проєктів, зможе ефективно застосовуватись у післявоєнній розбудові України.

Структура ДПП, яка є моделлю кращої практики від Світового банку, може слугувати базисом для удосконаленого управління ризиками інфраструктурних проєктів.

The mechanism of partnership between the public and private sectors is one of the productive strategies in the implementation of large and complex projects, primarily in the field of infrastructure and energy development, as well as the implementation of social initiatives. The study of the impact of PPP on the risks of projects in the conditions of turbulence and modern challenges is gaining more and more relevance. This topic is of particular importance in the context of the post-war development of Ukraine.

The purpose of the article is to investigate how the mechanism of public-private partnership affects (through its complementary levers, trigger and driver) the reduction of project risks.

The best international practice shows that the PPP mechanism has proven its effectiveness in reducing project risks with the help of such levers as: (1) risk distribution through the structuring of agreements, (2) effective project management, (3) management of the entire project-product business cycle; (4) innovative financial models, (5) transparency and accountability, and (6) adaptive strategies. In the complex landscape of today's project delivery, an accurate understanding of these six key means by which PPPs affect project risk is imperative for stakeholders seeking successful and sustainable project outcomes.

The trigger of the PPP mechanism to reduce threats and increase opportunities is the distribution of risks through the structuring of agreements, and the driver is a holistic vision.

Encompassing a comprehensive perspective that takes into account the entire life cycle of a project and its product, from planning to operation, a holistic vision acts as a catalyst for effective risk management. In the field of PPPs, this approach fosters a collaborative environment where public and private organizations strategically share risks, promoting innovation, transparency and adaptive strategies. Through a holistic lens, PPPs appear not only as financial arrangements, but also as a dynamic collaboration that proactively mitigates project risks, ensuring sustainability, adaptability and success in an ever-changing environment.

Based on the conducted research, it can be stated that the public-private partnership, as a mechanism for reducing the credit risks of investment projects, can be effectively applied in the post-war development of Ukraine.

The PPP structure, which is a model of best practice from the World Bank, can serve as a basis for improved risk management of infrastructure projects.

Ключові слова: управління ризиками, державно-приватне партнерство, фінансові моделі, контракти, управління проєктами.

Key words: risk management, public-private partnership, financial models, contracts, project management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ І ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Механізм державно-приватного партнерства (ДПП) створює сприятливі умови для ефективних стосунків

державного і приватного секторів у процесі підготовки і реалізації проєктів і програм. Кожен з учасників такого партнерства виконує саме ті завдання, які спроможний виконати краще за інших, забезпечуючи отримання спільних результатів у найбільш вигідний спосіб [1]. Розподіл ризиків між суб'єктами державного і приват-

ного секторів є одним з ключових елементів механізму ДПП [2].

Механізм партнерства між державним і приватним секторами є однією з продуктивних стратегій в реалізації крупних і складних проєктів, насамперед у сфері розвитку інфраструктури та енергетики, а також реалізації соціальних ініціатив. У зв'язку з цим тема ДПП стає все більш ваговою в системі розвитку проєктного менеджменту, а дослідження впливу ДПП на ризики проєктів в умовах турбулентності і сучасних викликів набуває все більшої актуальності. Пропонована стаття присвячена дослідженню ключових факторів, завдяки яким партнерства між державним і приватним секторами можуть суттєво і позитивно впливати на ризики і можливість проєктів. Особливої важливості ця тема набуває у контексті повоєнної розбудови України.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Державно-приватне партнерство (ДПП) застосовується задля отримання більш високої цінності на витрачені на проєкт кошти (Value for Money). При цьому в рамках такого проєкту спроба перекласти всі ризики на приватний сектор є хибною. Натомість має застосовуватись реальне партнерство з мотивацією партнерів на максимально ефективно досягнення спільних цілей [3]. Тут слід також зазначити, що мотиви приватних партнерів у ДПП можуть розглядатись у площині зниження фінансових ризиків [4].

Більшість систематизованих оглядів наукових джерел щодо ДПП зазначає, що фінансові аспекти є найбільш впливовими темами у цій сфері знань [5]. Це підтверджує актуальність теми дослідження цієї статті.

Для більш успішного застосування ДПП уряди та міжнародні інституції поширюють досвід, який певною мірою ґрунтується на академічній літературі. Наприклад, Група Світового Банку (World Bank Group) посирила своє сприяння успіху ДПП шляхом надання широкого спектру експертної підтримки, інструментів та послуг. Схожим чином, Європейський Інвестиційний Банк (European Investment Bank) заснував Європейський експертний центр з питань ДПП (European PPP Expertise Centre) для підтримки проєктів державно-приватного партнерства [6].

ДПП часто пов'язано з укладенням довготермінових контрактів, що має певний потенціал підвищення ризиків [7]. Але, з іншого боку, правильне структурування угоди в рамках ДПП і відповідний доцільний розподіл ризиків між учасниками проєкту призводить до максимізації якості ризик-менеджменту.

Правильне структурування угод партнерства, відповідно до результатів проведених досліджень (опитувань), може вважатись найбільш важливим фактором успіху проєктів ДПП [8]. Отже, розподіл ролей, повноважень, отримуваних вигід і відповідних ризиків між стейкхолдерами має бути у фокусі уваги — саме шляхом цього досягається можливість продуктивної співпраці учасників проєкту.

Значний інтерес до ДПП можна пояснити тим, що в умовах партнерства створюються нові ефективні фінансові моделі [9]. Ці моделі застосовують інтеграцію можливостей різних стейкхолдерів, досягаючи бажаних ре-

зультатів зокрема шляхом доцільно структурованого ризик-менеджменту.

Ключовою метою ДПП є досягнення кращої віддачі (цінності) на вкладені у проєкт кошти завдяки, серед іншого, оптимальній передачі ризиків та найкращому управлінню ними [10].

Розподіл ризиків є важливим питанням економіки контрактів. Економічна теорія принципала та агента зосереджується на розробці "оптимальних контрактів" з огляду на відмінності (асиметрії) в інформації та цілях договірних сторін. Акцент робиться на оптимальному розподілі ризику як засобу "стимулювання" агентів для досягнення цілей принципала. В рамках проєктів ДПП ризики на належному рівні мають бути передані приватному сектору. Для цього, зокрема, контрактом визначаються категорії ризиків і узгоджується, які ризики несе замовник (принципал), а які підрядник (агент) [10].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Мета статті — дослідити механізм державно-приватного партнерства (його взаємодоповнюючі важелі, тригер і драйвер) у контексті зниження ризиків проєктів.

Зазначена мета може бути окреслена наступними задачами дослідження:

- сформулювати сукупність ключових важелів (засобів) покращення управління ризиками у проєктах ДПП;

- визначити, який з ключових важелів покращення управління ризиками у проєктах ДПП є базовим (тригерним);

- визначити, що виступає рушійною силою (драйвером) трансформаційного впливу ДПП на ризик проєкту;

- на основі вивчення кращої практики запропонувати структуру ДПП, яка у часи повоєнної розбудови України може слугувати основою для удосконаленого управління ризиками інфраструктурних проєктів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах післявоєнного періоду значну роль в зниженні кредитних, фінансових ризиків буде відігравати модель державно-приватного партнерства — ДПП (public-private partnership — PPP). Нижче визначено ключові засоби (важелі) впливу механізму партнерства між державним і приватним секторами на ризики проєктів і програм.

Розподіл та алокація ризиків. Одним з основних аспектів ДПП є розподіл ризиків між державними та приватними суб'єктами. Через ретельні переговори з оптимізації структури бізнес-взаємостосунків стейкхолдерів та досконалі контрактні угоди ризики розподіляються між сторонами таким чином, що кожен ризик лягає на того учасника, який має найкращі можливості для управління ним. Цей принцип розподілу ризиків зменшує тиск на кожного окремого учасника проєкту та сприяє спільному, синергетичному підходу до їх зменшення.

Інноваційні фінансові моделі. ДПП часто впроваджують інноваційні фінансові моделі, які можуть покращити результати проєктів завдяки удосконаленню інтеграції осіб з різними профілями ризиків. Приватні су-

б'єкти, спрямовані на отримання прибутку та зниження ризиків, можуть урізноманітнити джерела фінансування проєкту в рамках загальної оптимізації фінансової моделі. Це різноманіття джерел фінансування може не тільки зменшити фінансові ризики, пов'язані з реалізацією проєкту, але і створити більш надійну фінансову основу. Інноваційна фінансова модель може також включати хеджування та страхування ризиків.

Ефективне управління проєктом. Участь приватного сектору часто призводить до більш високого рівня ефективності управління проєктами, порівняно з ситуацією у проєктах, які здійснюються суто державними суб'єктами. Приватні підприємства за своєю кореневою суттю орієнтовані на максимізацію статків їх власників (акціонерів) і, отже, мають велику мотивацію на досягнення проєктом максимально високих показників ефективності. Ця підвищена націленість на ефективність слугує тригером для запровадження усіх сприятливих можливостей, а також уникнення і пом'якшення ризиків. Водночас, робота державного сектору у проєкті надає менеджменту кращих можливостей завдяки посиленню зв'язків з громадськістю.

Управління життєвим циклом. Державно-приватне партнерство часто передбачає комплексний підхід до управління життєвим циклом, до якого в такій стратегії включається не тільки термін до введення об'єкту в експлуатацію, але і строк роботи продукту проєкту. Зацікавленість в довгостроковій життєздатності проєкту сприяє ретельному і далекоглядному фінансовому плануванню, що знижує ризики всього циклу зі збалансованим підходом до всіх етапів та врахуванням вартості грошей у часі. Ця інтегрована перспектива управління життєвим циклом може істотно знизити експлуатаційні ризики та ризики технічного обслуговування об'єкту будівництва.

Прозорість і підзвітність. Залучення приватних організацій часто забезпечує більш високий ступінь прозорості та підзвітності. Менеджмент приватних партнерів, підзвітний акціонерам та інвесторам, за правилами корпоративного управління [11], сфокусований на підтримуванні прозорості у виконанні проєктів. Це може покращити загальне управління та відповідно зменшити ризики, пов'язані з корупцією чи неефективним управлінням, у порівнянні з варіантом, якщо б проєкт виконувався організаціями суто державного сектору.

Адаптивні стратегії управління ризиками. ДПП за своєю суттю (і за наявною об'єктивною необхідністю через довго-тривалість контрактів, що укладаються) заохочують динамічний підхід до управління ризиками. Приватні структури, будучи більш адаптивними до змін ринку та технологій, можуть оперативніше реагувати на виникаючі ризики. Гнучкість, вбудована в структури ДПП, дозволяє коригувати стратегії та ресурси в режимі реального часу, мінімізуючи вплив непередбачуваних проблем на результати проєкту.

Серед шести зазначених вище важелів покращення управління ризиками в проєктах ДПП тригером виступає розподіл та алокація ризиків через структуру угоди. Розглянемо як діє цей тригер, спираючись, зокрема, на досвід Світового банку.

У моделі ДПП уряд (відповідна державна установа або орган місцевої влади) проводить тендер на один

контракт щодо інфраструктурного проєкту, або інколи пакет проєктів за одним контрактом. Контракт надає приватному консорціуму відповідальність за всі аспекти фінансування проєкту, доставки, обслуговування та експлуатації на тривалий період, який часто охоплює десятиліття. ДПП зазвичай фінансуються за схемою проєктного фінансування, де значна частина інвестицій фінансується за рахунок залученого капіталу у формі синдікованих позик або облігацій. У поєднанні залученого та власного капіталу позики надають кредитори/ банки, а власний капітал надають приватні спонсори та інвестори.

З точки зору фінансування проєкту, майбутні грошові потоки проєкту повинні бути достатніми для повернення основної суми боргу, обслуговування та експлуатацію об'єкта будівництва, обслуговування боргу (кредиту), а також для отримання прибутку акціонерам. Рішення про фінансування проєкту, в основному, приймається виходячи зі здатності проєкту погасити борг і відсотки на інвестований капітал за ставкою, що відповідає ступеню ризику, притаманному відповідному підприємству. Сектори відрізняються один від одного за доходністю, яка віддзеркалює ризик. Середня очікувана дохідність (IRR) інвестицій для проєктів соціальної інфраструктури становить 5—8%; для виробництва електроенергії для домогосподарств 6—8%; для надання комунальних послуг 8-10%; для платних доріг 8—12%; для аеропортів 10—15%; для морських портів 11—16%; для залізниць 12—16%; для телекомунікаційної інфраструктури 12—18% і для комерційної генерації електроенергії 14—20% [12].

У післявоєнний час однією з ключових задач стає залучення коштів через механізм державно-приватного партнерства (включаючи гранти, кошти міжнародних фінансових установ, банків, приватних інвесторів тощо).

В числі міжнародних фінансових організацій, які прийматимуть участь в розбудові економіки України (в тому числі, на місцевому рівні), насамперед, будуть:

- Група Світового банку;
- Європейський банк реконструкції та розвитку;
- Регіональні валютно-кредитні та фінансові організації Європейського союзу (зокрема, Європейський інвестиційний банк).

Роль міжнародних фінансових інститутів полягатиме, у тому числі, в:

- відпрацюванні нових методів і схем проєктного фінансування для подальшого використання комерційними банками та іншими кредитно-фінансовими інституціями;

- організації фінансування проєктів на основі схем проєктного фінансування;

- участі у фінансуванні проєктів, яке організоване іншими інституціями.

Блок-схема, що представлена на рис. 1, показує ключові сторони та контракти, структуровані в рамках проєкту ДПП. Орган-наймач (відповідна державна установа або орган місцевої влади) укладає контракт з Приватним партнером через договір ДПП, а також укладає окрему "Пряму угоду" з Кредиторами. Кредитори надають фінансування Приватному партнеру на основі плану управління ризиками Приватного партнера щодо повернення такого фінансування. Кредитори та-

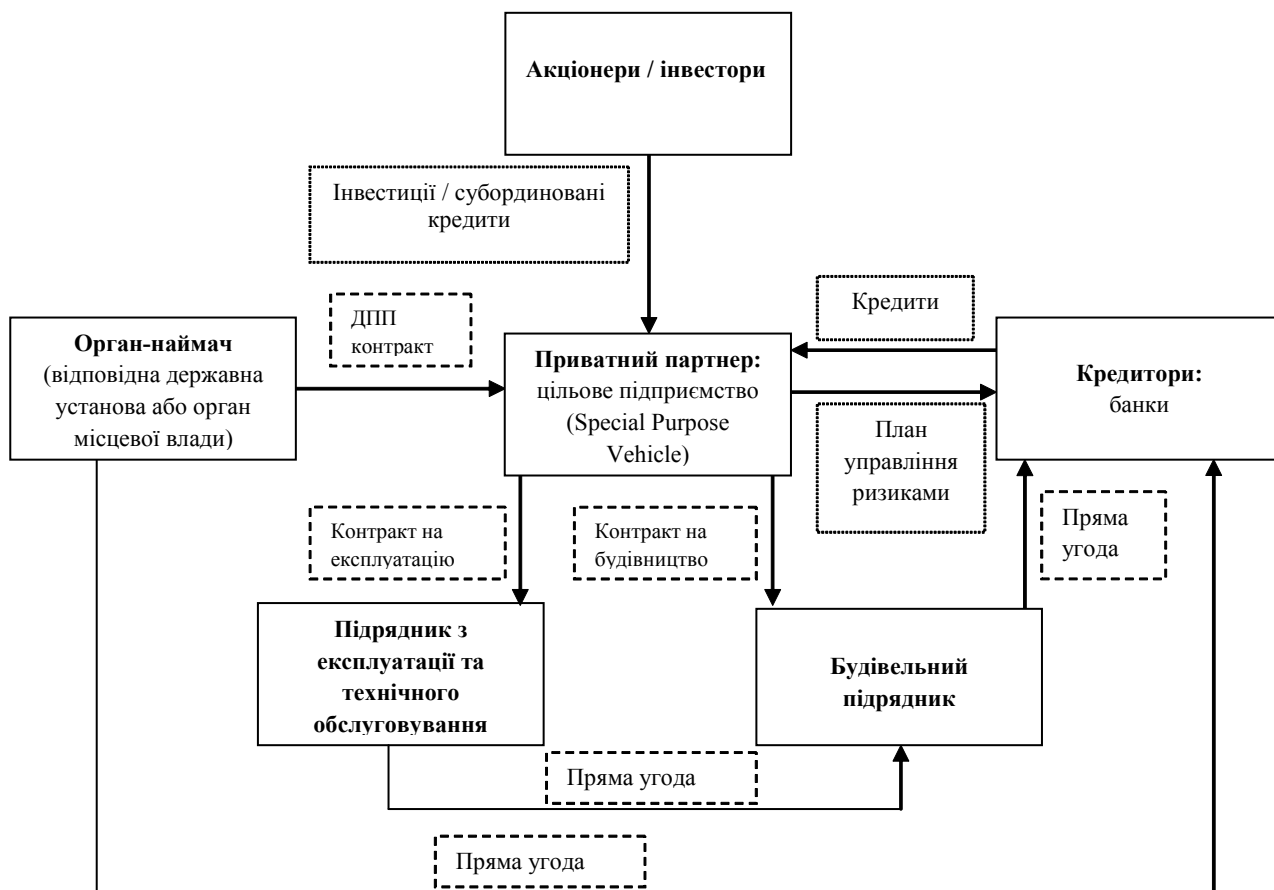

Рис. 1. Структура ДПП (для проектного фінансування в післявоєнний час)

Джерело: адаптовано авторами з [13].

кож укладають прямі угоди з Підрядником будівництва та Підрядником з експлуатації та технічного обслуговування, які зазвичай залучаються Приватним партнером для будівництва та експлуатації проекту відповідно до Контракту ДПП. Акціонери/Інвестори в акціонерний капітал є власниками Приватного партнера, надаючи йому фінансування за допомогою власного капіталу та позик акціонерів (погашення яких підпорядковане фінансуванню Кредиторів).

Орган-наймач оцінюватиме технічні та фінансові можливості ключових сторін у кожній заявці (тобто приватного партнера та запропонованих ним ключових субпідрядників та інвесторів) у рамках процесу закупівлі (тендеру).

Через високу частку кредитних коштів у проекті, для погашення кредиту банки проводять ретельну належну перевірку перед фінансуванням, щоб оцінити, чи є проект ДПП "придатним для банків". Щоб проект ДПП був придатним для участі в ньому банків, Кредитори повинні бути впевнені, що Приватний партнер може обслуговувати борг, залучений для реалізації проекту ДПП.

На практиці це означає, що операційні грошові потоки Приватного партнера повинні бути достатньо високими, щоб покрити обслуговування боргу, а також забезпечити прийнятну маржу для покриття ризику зміни грошових потоків. Тому кредитори зосереджуються на механізмі платежів та будь-яких ризиках, які мо-

жуть негативно вплинути на очікуваний потік грошових коштів. При цьому вони оцінюють технічну та фінансову життєздатність проекту ДПП, беручи до уваги всі суттєві ризики проекту і те, як ризики розподіляються між сторонами та управляються ними. Кредитори також оцінюють здатність Приватного партнера конвертувати платежі, отримані в місцевій валюті (у гривні) від Органу-наймача або користувачів, в іноземну валюту, якщо це необхідно для покриття витрат проекту або погашення боргу, номінованого в цій іноземній валюті. Валютний ризик може бути одним з ключових ризиків і потенційною перешкодою для міжнародних інвестицій.

Ці питання також є ключовими для інвесторів, які прагнуть захистити свої інвестиції та гарантувати, що приватний партнер зможе отримувати достатньо високі доходи не лише для обслуговування боргу, але й для досягнення очікуваного рівня капіталізації.

Оскільки розподіл ризику є надзвичайно важливим для прийняття рішення банками, застосовується структурування проекту ДПП.

Основний принцип структурованої угоди ДПП полягає в тому, що той чи інший ризик, пов'язаний з виконанням проекту ДПП, покладається на Сторону, яка найкраще спроможна ним керувати. Це передбачає визначення того, яка Сторона найкраще спроможна керувати ймовірністю виникнення ризикової події, а також керувати впливом, якщо така подія виникне. Оцінюючи ймовірний вплив на витрати, Сторони розглядатимуть

здатність одна одної нести такі витрати та пов'язаний із цим вплив на ціну товару чи послуги. Крім того, вивчається яким чином можна зменшити або передати ризик, наприклад, шляхом страхування. Кредитори (банки) тісно залучені до цього аналізу.

Якщо ризики ретельно оцінені та передані Стороні, яка найкраще може їх контролювати або пом'якшувати, це має призвести до підвищення ефективності інвестиційного проєкту. Якщо ризики не розподілені належним чином, Орган-наймач та банки можуть не мати достатнього інтересу до проєкту ДПП.

Найважливішим є те, що Сторони повинні прагнути досягти збалансованого та розумного розподілу ризиків в угодах про ДПП, що забезпечить належну основу для довгострокового партнерства. Через довгу тривалість і складність проєктів, не можна передбачити події, які потенційно можуть виникнути протягом проєктного циклу.

Оскільки розподіл ризику здійснюється насамперед через договірну структуру, важливо, щоб Сторони розуміли не лише принцип дії Контракту ДПП, а й його взаємозв'язок із відповідними угодами (в тому числі, з кредитною угодою з банком).

Важливо зазначити, що на розподіл ризику впливають різні фактори, зокрема зрілість ринку, досвід учасників та рівень конкуренції між учасниками тендеру.

Останнім питанням цього дослідження є визначення драйверу, який генерує дію механізму ДПП щодо удосконалення управління ризиками інфраструктурних проєктів.

Отже, рушійною силою трансформаційного впливу державно-приватного партнерства (ДПП) на ризики проєкту є цілісне (холістичне) бачення. Охоплюючи комплексну перспективу, яка враховує весь життєвий цикл проєкту і його продукту, від планування до експлуатації, цілісне бачення виступає каталізатором ефективного управління ризиками. У сфері ДПП цей підхід сприяє створенню середовища співпраці, де державні та приватні організації стратегічно розподіляють ризики, сприяючи інноваціям, прозорості та адаптивним стратегіям. Через цілісну призму ДПП постають не лише як фінансові домовленості, але й як динамічна співпраця, яка активно усуває і знижує ризики проєкту, забезпечуючи стійкість і успіх у постійно змінюваному середовищі.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що державно-приватне партнерство, як механізм зниження кредитних ризиків інвестиційних проєктів, зможе ефективно застосовуватись у післявоєнній відбудові України.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Краща міжнародна практика показує, що механізм ДПП довів свою ефективність у зниженні проєктних ризиків за допомогою таких важелів як: (1) розподіл ризиків через структуру угод, (2) ефективне управління проєктами, (3) управління всім бізнес-циклом "проєкт-продукт"; (4) інноваційність фінансової моделі, (5) прозорість і підзвітність, а також (6) адаптивні стратегії. У складному ландшафті сучасного виконання проєктів, точне розуміння цих шести ключових засобів,

за допомогою яких ДПП впливають на ризик проєкту, є обов'язковим для зацікавлених сторін, які прагнуть успішних і стабільних результатів проєкту.

Тригером механізму ДПП щодо зниження загроз і посилення позитивних можливостей є розподіл ризиків через структуру угод, а драйвером (рушійною силою) — цілісне (холістичне) бачення.

У період повоєнної розбудови України структура ДПП, яка є прикладом кращої практики від Світового банку, може слугувати базисом для удосконаленого управління ризиками інфраструктурних проєктів.

Подальші дослідження у даному напрямі доцільно здійснювати шляхом вивчення досвіду Європейського банку реконструкції та розвитку, регіональних валютно-кредитних та фінансових організацій Європейського союзу, кращої практики міжнародних проєктів. Елементи цього досвіду, набутого різними поважними організаціями, можуть слугувати з'єднаними модулями для побудови оптимальної інтегрованої структури ДПП по кожному окремому проєкту, на основі цілісного бачення.

Література:

1. Бургова О. О. Державно-приватне партнерство як середовище для формування ефективних стратегій розвитку підприємств. Наукові записки НаУКМА. Економічні науки. 2017. № 2 (1). С. 14—20. <https://doi.org/10.18523/2519-4739212017119751>
2. Yescombe E. R., Farquharson E. What Are Public-Private Partnerships? Public-Private Partnerships for Infrastructure. 2018. P. 7—24. URL: <https://doi.org/10.1016/b978-0-08-100766-2.00002-4>
3. Yescombe E. R., Farquharson E. What Are Public-Private Partnerships? Public-Private Partnerships for Infrastructure. 2018. P. 7—24. URL: <https://doi.org/10.1016/b978-0-08-100766-2.00002-4>
4. Quan X., Solheim M. C. W. Public-private partnerships in smart cities: A critical survey and research agenda. City, Culture and Society. 2023. Vol. 32. P. 100491. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2022.100491>
5. Castelblanco G., Guevara J. Building bridges: Unraveling the missing links between Public-Private Partnerships and sustainable development. Project Leadership and Society. 2022. P. 100059. URL: <https://doi.org/10.1016/j.plas.2022.100059>
6. Pagoni E. G., Patroklos G. A system dynamics model for the assessment of national public-private partnership programmes' sustainable performance. Simulation Modelling Practice and Theory. 2019. Vol. 97. P. 101949. URL: <https://doi.org/10.1016/j.simpat.2019.101949>
7. Koppenjan J. F. Public-Private Partnerships for green infrastructures. Tensions and challenges. Current Opinion in Environmental Sustainability. 2015. Vol. 12. P. 30—34. URL: <https://doi.org/10.1016/j.coesust.2014.08.010>
8. Agro-energy districts contributing to environmental and social sustainability in rural areas: Evaluation of a local public-private partnership scheme in Greece / B. Manos et al. Renewable and Sustainable Energy Reviews. 2014. Vol. 29. P. 85—95. URL: <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.08.080>

9. Sadykova Z. B. Public-Private Partnership in Conditions of Innovative Development of the Republic of Kazakhstan. Public Policy and Administration. 2021. Vol. 20, no. 3. P. 464—473. URL: <https://doi.org/10.5755/j01.ppaa.20.3.28345>

10. Reeves E. Public Private Partnerships in the Irish Roads Sector: an Economic Analysis. Research in Transportation Economics. 2005. Vol. 15. P. 107—120. URL: [https://doi.org/10.1016/s0739-8859\(05\)15009-4](https://doi.org/10.1016/s0739-8859(05)15009-4)

11. Бугров О. В., Бугрова О. О., Лук'янчук І. О. Синергетична модель розвитку у контексті фінансових аспектів корпоративного управління. Економіка та держава. 2021. № 5. С. 108—118. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.5.108>

12. Demirel H. C., Leendertse W., Volker L. Mechanisms for protecting returns on private investments in public infrastructure projects. International Journal of Project Management. 2022. Vol. 40, no. 3. P. 155—166. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2021.11.008>

13. The World Bank. Guidance on PPP Contractual Provisions. 2019. URL: <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/library/guidance-ppp-contractual-provisions-2019>.

References:

1. Bugrova, O. (2017), "The Public-private Partnership as the Environment for Creating Strategies for Enterprises' Effective Development", Scientific Papers NaUKMA. Economics, vol. 2, no. 1. <https://doi.org/10.18523/2519-4739212017119751>

2. Yescombe, E. R. and Farquharson, E. (2018), "What Are Public-Private Partnerships?", Public-Private Partnerships for Infrastructure, pp. 7-24. Elsevier. <https://doi.org/10.1016/b978-0-08-100766-2.00002-4>

3. Zhao, J., Liu, H. J., Love, P. E. D., Greenwood, D. and Sing, M. C. P. (2023), "Value for money assessments for public-private partnerships: Characteristics, research directions, and policy implications", Developments in the Built Environment, 100246. <https://doi.org/10.1016/j.dibe.2023.100246>

4. Quan, X. and Solheim, M. C. W. (2023), "Public-private partnerships in smart cities: A critical survey and research agenda", City, Culture and Society, vol. 32, 100491. <https://doi.org/10.1016/j.ccs.2022.100491>

5. Castelblanco, G., & Guevara, J. (2022), "Building bridges: Unraveling the missing links between Public-Private Partnerships and sustainable development", Project Leadership and Society, 100059. <https://doi.org/10.1016/j.plas.2022.100059>

6. Pagoni, E. G., & Patroklos, G. (2019), "A system dynamics model for the assessment of national public-private partnership programmes' sustainable performance", Simulation Modelling Practice and Theory, vol. 97, 101949. <https://doi.org/10.1016/j.simpat.2019.101949>

7. Koppenjan, J. F. (2015), "Public-Private Partnerships for green infrastructures. Tensions and challenges", Current Opinion in Environmental Sustainability, vol. 12, pp. 30—34. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2014.08.010>

8. Manos, B., Partalidou, M., Fantozzi, F., Arampatzis, S. and Papadopoulou, O. (2014), "Agro-energy districts contributing to environmental and social sustainability in rural areas: Evaluation of a local public-private partnership

scheme in Greece", Renewable and Sustainable Energy Reviews, vol. 29, pp. 85—95. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2013.08.080>

9. Sadykova, Z. B. (2021), "Public-Private Partnership in Conditions of Innovative Development of the Republic of Kazakhstan", Public Policy and Administration, vol. 20 (3), pp. 464—473. <https://doi.org/10.5755/j01.ppaa.20.3.28345>

10. Reeves, E. (2005), "Public Private Partnerships in the Irish Roads Sector: an Economic Analysis", Research in Transportation Economics, vol. 15, pp. 107—120. [https://doi.org/10.1016/s0739-8859\(05\)15009-4](https://doi.org/10.1016/s0739-8859(05)15009-4)

11. Bugrov, O., Bugrova, O. and Lukyanchuk, I. (2021), "Synergetic model of development in the context of financial aspects of corporate governance", Ekonomika ta derzhava, vol. 5, pp. 108—118. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.5.108>

12. Demirel, H. C., Leendertse, W., & Volker, L. (2022), "Mechanisms for protecting returns on private investments in public infrastructure projects", International Journal of Project Management, vol. 40 (3), pp. 155—166. <https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2021.11.008>

13. The World Bank (2019), "Guidance on PPP Contractual Provisions", available at: <https://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/library/guidance-ppp-contractual-provisions-2019> (Accessed 15 Jan 2024).
Стаття надійшла до редакції 22.01.2024 р.

<https://nauka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663

УДК 658.8:640.43

Т. М. Кушнір,

к. е. н., доцент, доцент кафедри маркетингу,
Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-1643-2273>

М. В. Даниленко,

здобувач вищої освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка
ORCID ID <https://orcid.org/0009-0007-2757-840X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.119

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МАРКЕТИНГ-МІКСУ РЕСТОРАННОГО ЗАКЛАДУ

T. Kushnir,

PhD in Economics, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Marketing, Ivan Franko National University of Lviv

M. Danylenko,

Student of higher education, Ivan Franko National University of Lviv

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF FORMING THE MARKETING MIX OF A RESTAURANT ESTABLISHMENT

Стаття присвячена особливостям формування комплексу маркетингу (маркетинг-міксу) у ресторанній сфері, яка відчутно постраждала від пандемії коронавірусу та широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну. З'ясовано сутність та зміст традиційних елементів комплексу маркетингу, особливостей їх використання закладами ресторанної сфери в сучасних умовах. Сформовано широкий перелік сучасних інноваційних інструментів, які можуть застосовуватись ресторанными закладами в умовах сьогодення, визначено їх зміст та ключові переваги перед класичними інструментами маркетингу. Визначено ключові тенденції трансформації основних інструментів комплексу маркетингу — переходу від традиційних до сучасних цифрових інструментів, які демонструють вищий рівень ефективності в сучасних умовах невизначеності. Також спрогнозовано можливі тенденції розвитку маркетингу в ресторанній сфері в умовах воєнного стану.

The article is devoted to the peculiarities of the formation of marketing mix in the restaurant sector, which was significantly affected by the coronavirus pandemic and the large-scale invasion of the russian federation into Ukraine. The essence and content of the traditional elements of the marketing complex have been clarified. The key trends in the transformation of the main tools of the marketing complex have been determined — the transition from traditional to modern digital tools, which demonstrate a higher level of efficiency in modern conditions of uncertainty. Trends in the development of restaurant business marketing under martial law are also predicted.

The purpose of the paper — study of the structure of the marketing complex of a restaurant establishment and determination of the directions of its transformation in the conditions of modern changes.

Results. Making marketing decisions in the restaurant sector plays an important role in the overall innovativeness of the catering establishment and is a key factor in improving the efficiency of its activities. Traditional marketing tools, which have been commonly used in various areas of business until now, are outdoor advertising, print advertising in mass media, indirect print advertising.

Modern restaurant marketing tools include website and SEO, social media, email, online ads, reviews and rating sites, loyalty programs, video marketing, content marketing, influencer marketing, geolocation marketing, referral marketing, mobile marketing, interactive marketing.

Conclusion. Classic and modern marketing mix tools, if used effectively and appropriately, can help increase restaurant awareness, attract new customers, and increase insider loyalty. It is important to choose the tools that best suit the needs and resources of the institution and to customize them according to the target audience.

It should be noted that the proposed tools are not universal and cannot work equally effectively for every restaurant. Each catering establishment must adapt the content of its marketing mix to the specific conditions and needs of its audience.

*Ключові слова: маркетинг-мікс, продукт, ціна, місце, просування.
Key words: marketing mix, product, price, place, promotion.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Завданням маркетологів в умовах війни є забезпечення конкурентоспроможності закладу харчування, створення позитивного іміджу та підтримка лояльності клієнтів. Це можна досягти шляхом розробки та реалізації ефективної маркетингової стратегії, яка включатиме такі компоненти, як позиціонування бренду, ціноутворення, продажі та комунікації зі споживачами.

Крім того, важливо активно використовувати різноманітні канали комунікації для підтримки зв'язку з клієнтами. Це можуть бути соціальні мережі, електронні листи, SMS-повідомлення, а також традиційні засоби — рекламні брошури та оголошення. Важливо підтримувати активну присутність в медіа та забезпечувати постійне спілкування зі споживачами, інформуючи їх про акції, знижки, нові меню та інші пропозиції. Також, умови війни можуть призвести до зміни економічної ситуації в країні та до зменшення здатності споживачів здійснювати покупки. Відповідно, маркетологи повинні розглянути можливості зменшення цін на продукцію, впровадження спеціальних пропозицій та знижок для залучення клієнтів. Крім того, варто розглянути можливості партнерства з місцевими організаціями або благодійними фондами для надання підтримки тим, хто знаходяться у складних життєвих обставинах через війну. Такі спільні ініціативи можуть сприяти позитивному сприйняттю закладу харчування і викликати підтримку з боку споживачів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження маркетингової діяльності ресторанних закладів в сучасному науковому дискурсі заінтегроване в структуру туристичної галузі, тому часто питання маркетингу ресторану розглядається комплексно із

маркетингом інших суб'єктів туристичної діяльності такими вченими як Ковальчук С.В., Забурмежа Є.М., Яремчук Т.В. [4], Скопень М.М. [9]. Загалом маркетингова діяльність ресторанних закладів розглядається у працях Антонової В.А. [1], Гінди М.І. [2], Яремко М., Федущко С. [10]. Дослідження комплексу маркетингу ресторанного закладу присутні у працях Семцова Б.В. та Ковальчук С.В. [7]. Висвітленням питань використання сучасних інструментів просування ресторанних закладів присвячені праці Решетняк О.І., Самілкової А.В., Нестеренко А.О. [5].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Відповідно до обгрунтованої актуальності теми, метою статті є дослідження структури комплексу маркетингу ресторанного закладу та визначення шляхів його трансформації в умовах змін.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Прийняття маркетингових рішень в ресторанній сфері відіграє важливу роль у загальній інноваційності закладу харчування та є ключовим чинником підвищення ефективності його діяльності. Традиційними інструментами маркетингу, які звично використовувались в різних сферах бізнесу досі є зовнішня реклама, друкована реклама в ЗМІ, непряма друкована реклама. Ці інструменти ефективні за умови належної кількості та високої якості рекламного продукту. Щодо ресторанних закладів, то у посткризовий період, рекламні бюджети істотно скоротились, що стимулювало появу інноваційних, цифрових маркетингових інструментів. Так маркетинг ресторанної сфери перейшов від традиційних (доволі дорогих) інструментів до широкого використання Інтернету, соціальних мереж, месенджерів, чат-ботів, мобільних додатків та інших новітніх форм поширення інформації.

Традиційно в ресторанных закладах використовуються класичні інструменти маркетинг-міксу: продукт, ціна, місце та просування. Розглянемо сучасні тенденції кожного з них [2].

Продукт: у сфері харчування продукт є основним інструментом маркетинг-міксу, охоплюючи не лише страви або напої, але й їх якість, смакові характеристики, склад і вигляд. Традиційно в закладах харчування приділяють велику увагу якості продукту, його свіжості, сезонності і унікальності. Крім того, розробка меню, створення нових страв і постійне оновлення асортименту є важливими елементами роботи закладу харчування. Продукт в закладах харчування охоплює широкий спектр аспектів, що включають меню, якість і смак страв, інгредієнти, вигляд та презентацію, розміщення страв на тарілці та їх оформлення. Важливо, щоб продукт відповідав потребам та вимогам цільової аудиторії закладу харчування.

Ціна: ціноутворення в закладах харчування враховує багато чинників — собівартість продукту, конкуренцію на ринку, споживчу вартість, фінансові можливості цільової аудиторії тощо. Заклади харчування можуть використовувати різні стратегії ціноутворення, наприклад, ціни, що залежать від сезону, диференційовані ціни для різних категорій клієнтів або акційні пропозиції. Ефективна цінова політика допомагає закладу харчування залучити клієнтів і забезпечити стабільний прибуток. Ціноутворення в закладах харчування має бути збалансованим, враховуючи витрати на інгредієнти, приготування страв, обслуговування клієнтів та прибутковість. Крім того, ціна повинна відповідати споживчій вартості та конкурентному середовищу. Важливо забезпечити відповідність ціни якості та ціннісному сприйняттю клієнтів, забезпечуючи їм задоволення та умови для повторного візиту.

Місце (розміщення): розміщення закладу харчування має велике значення для привертання клієнтів. Вибір місця враховує такі чинники — прохідність, наявність парковки, близькість до офісних комплексів або визначних місць. Вибір правильного місця може забезпечити зручність для потенційних клієнтів, забезпечити достатню прохідність та видимість, врахувати конкурентну ситуацію в даній локації. Заклади харчування можуть бути розташовані у торгових центрах, вуличних торгових рядах, офісних центрах, туристичних зонах. Важливим аспектом є вибір каналів збуту. Залежно від цільової аудиторії та концепції закладу харчування, можуть використовуватись різні канали збуту для досягнення максимального охоплення та зручності для клієнтів — самостійна робота ресторану, доставка їжі або співпраця з іншими закладами.

Просування: Просування включає рекламу, особистий продаж, стимулювання збуту та зв'язки із громадськістю. Заклади харчування можуть використовувати різні канали просування — соціальні медіа, рекламні кампанії, участь у громадських заходах або спонсорство. Важливим аспектом просування є підкреслення унікальних пропозицій закладу, створення позитивного іміджу та залучення уваги споживачів. Просування закладів харчування включає різні маркетингові зусилля для привертання уваги клієнтів і стимулювання збуту. Це можуть бути рекламні кампанії в соціальних медіа, публікації в газетах та журналах, організація спеціальних подій та промоакцій, участь у гастрономічних виставках або спонсорство місцевих заходів. За-

стосування ефективних маркетингових комунікацій допомагає підтримувати увагу споживачів, створювати позитивний імідж закладу та залучати нових клієнтів. Розробка привабливих промоційних пропозицій, програм лояльності та зворотного зв'язку також сприяє розвитку взаємовідносин з клієнтами та їх задоволенню. Ресторанний бізнес є одним із найбільш конкурентних сегментів ринку, де залучення та утримання клієнтів має вирішальне значення для успіху.

Трансформація сучасних реалій життя сприяє появі нових сучасних інструментів маркетинг-міксу у ресторанній сфері, які активно впроваджуються та використовуються закладами харчування. Так, до сучасних інструментів комплексу маркетингу ресторану відносимо.

1. Веб-сайт і SEO — розробка привабливого та оптимізованого веб-сайту для ресторану з інформацією про меню, розклад роботи, контактні дані та можливості онлайн-бронювання. Оптимізація сайту для пошукових систем для поліпшення видимості в результатах пошуку.

2. Соціальні медіа — використання популярних соціальних медіа платформ (Facebook, Instagram, Twitter і LinkedIn) для взаємодії зі своїми клієнтами, розповіді про спеціальні пропозиції, події та новини ресторану.

3. Електронна пошта — створення бази даних електронної пошти клієнтів та використання її для розсилки інформації про акції, спеціальні пропозиції та оновлення меню. Електронна пошта є ефективним інструментом для залучення повторних відвідувачів та побудови лояльності.

4. Оголошення у Інтернеті — використання контекстної реклами (Google AdWords), соціальної реклами на платформах (Facebook, Instagram) для просування ресторану серед цільової аудиторії та збільшення обігу.

5. Відгуки та рейтингові сайти — запрошення клієнтів залишати відгуки про ресторан на популярних веб-сайтах — TripAdvisor, Yelp, Zomato. Позитивні відгуки збільшують довіру до ресторану та можуть привернути нових клієнтів.

6. Програми лояльності — запровадження програм із отриманням бонусів, знижок, спеціальних пропозицій. Використання мобільних додатків чи програм зі збором бонусних балів для залучення та утримання клієнтів.

7. Відеомаркетинг — створення відеоконтенту (кулінарні відеорецепти, віртуальні екскурсії по ресторану або історії успіху) для привертання уваги та показу унікальності ресторану. Розміщення відео на сайті та в соціальних медіа.

8. Контент-маркетинг — створення цікавого та корисного контенту, такого як блоги, статті, інфографіка або електронні книги, для привертання уваги клієнтів та підвищення авторитету ресторану.

9. Інфлюенс-маркетинг — співпраця з впливовими особистостями (інфлюенсерами), які мають велику аудиторію в соціальних медіа, для реклами та просування ресторану серед своїх прихильників.

10. Геолокаційний маркетинг — використання технологій геолокації для просування ресторану серед потенційних клієнтів у певній географічній області.

11. Реферальний маркетинг — винагорода клієнтам за рекомендації нових клієнтів до ресторану. Наприклад, надання знижок або бонусів за кожен успішний реферальну угоду.

Таблиця 1. Аналіз сильних та слабких сторін комплексу маркетингу

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Розвинена веб-присутність	1. Обмежені ресурси
2. Використання соціальних медіа	2. Зменшений попит
3. Креативність та інновації	3. Конкуренція
4. Розуміння цільової аудиторії	4. Нестабільність та небезпека

Джерело: сформовано авторами.

12. Мобільний маркетинг — використання мобільних додатків, SMS-розсилок, мобільного рекламного контенту для просування ресторану.

13. Інтерактивний маркетинг — використання інтерактивних елементів, таких як графіка, вікторини або розіграші, для привернення уваги клієнтів та підвищення взаємодії з брендом.

Сучасні інструменти комплексу маркетингу є важливою складовою успішного ресторанного бізнесу. Ефективне використання розглянутих інструментів допоможе ресторанам залучити нових клієнтів, зберігати існуючих та зміцнити свою конкурентну позицію на ринку. Для успіху в ресторанному бізнесі варто постійно оновлювати свої знання про маркетингові тренди та пристосовувати свої стратегії до змін споживчих уподобань та технологій. Сучасні інструменти комплексу маркетингу дозволяють ресторанам та кафе ефективно просувати свої послуги та залучати нових клієнтів. Технологічний розвиток дав можливість використовувати інтернет-маркетингові інструменти для створення ефективних кампаній і приваблення уваги цільової аудиторії. Програми лояльності, мобільні додатки та онлайн-замовлення стали невід’ємною частиною маркетингу в галузі громадського харчування, дозволяючи залучати та утримувати клієнтів зручними та персоналізованими способами. Завдяки цим інструментам компанії можуть побудувати сильну онлайн-присутність, збільшити свою конкурентоспроможність і забезпечити стабільний потік клієнтів [1].

Аналіз тенденцій управління маркетингом у ресторанній сфері в період військового стану потребує урахування специфічних умов та обмежень, які виникають в таких непередбачуваних ситуаціях. Військовий стан істотно чинить вплив на бізнес ресторанів через зміни в економічній, соціальній та політичній ситуації країни. До тенденцій управління маркетингом в період військового стану можемо віднести:

1. Перенаправлення стратегії маркетингу: Ресторанам може знадобитися переорієнтування на місцеві ринки або зміна цільової аудиторії. Якщо існує обмеження на пересування або туризм, ресторани можуть зосередитися на привабливості для місцевих мешканців.

2. Використання онлайн-каналів: За умов військового стану, коли фізичний доступ до ресторанів може бути обмеженим, важливо активно використовувати онлайн-канали комунікації зі споживачами для підтримки відносин та забезпечення лояльності. Можна зосередитися на розвитку інтернет-присутності (веб-сайт, соціальні медіа, сервіси онлайн-замовлення).

3. Підвищення рівня гігієни та безпеки: Ресторани повинні вдосконалити процедури миття рук, очищення та дезінфекції приміщень, забезпечити фізичну дистан-

цію між столиками. Важливо комунікувати заходи безпеки клієнтам через маркетингові канали, щоб зберегти довіру та сприяти відчуттю безпеки.

4. Адаптація меню та цін: Ресторани можуть змінювати своє меню, використовуючи доступніші або ефективніші інгредієнти. Враховуючи економічні обмеження споживачів, можуть бути введені спеціальні пропозиції, знижки або акції для залучення клієнтів.

5. Співпраця з іншими бізнесами: Ресторани можуть здійснювати спільну діяльність з іншими бізнесами для зниження витрат та залучення клієнтів. Наприклад, співпраця з місцевими фермерами або постачальниками може допомогти забезпечити якісні продукти за доступною ціною [8].

Дослідження сильних і слабких сторін комплексу маркетингу закладу громадського харчування в умовах війни є важливим кроком для оцінки ефективності маркетингових стратегій та визначення напрямків подальшого розвитку. Нижче наведені сильні та слабкі сторони комплексу маркетингу в умовах війни для закладу громадського харчування (Таблиця 1).

За допомогою розвинутої веб-присутності та використання соціальних медіа, заклади громадського харчування можуть привертати клієнтів та взаємодіяти зі спільнотою. Також їхня креативність та інновації допомагають виділятися на ринку та привертати увагу клієнтів. Розуміння потреб та вподобань цільової аудиторії також дозволяє закладам ефективно комунікувати з клієнтами та задовольняти їхні потреби.

Однак, заклади громадського харчування можуть стикатися з обмеженими ресурсами, такими як фінансові обмеження, обмежена кількість працівників або скорочений час роботи. Це може обмежувати їх здатність впроваджувати широкий спектр маркетингових стратегій. Крім того, умови війни можуть призвести до зменшення попиту на послуги громадського харчування через економічну нестабільність, зниження покупної спроможності клієнтів або обмежену доступність до закладів через конфліктну ситуацію.

Зростаюча конкуренція між закладами громадського харчування та нестабільна та небезпечна ситуація в умовах війни також є слабкими сторонами. Ці фактори можуть ускладнювати реалізацію маркетингових стратегій та залучення клієнтів.

Враховуючи сильні і слабкі сторони комплексу маркетингу закладу громадського харчування в умовах війни, рекомендується зосередитися на розвитку інноваційних маркетингових стратегій, адаптованих під потреби цільової аудиторії. Також варто враховувати фінансові обмеження та шукати способи оптимізації ресурсів. Крім того, важливо зберігати високу якість продукції та послуг, щоб підтримати лояльність клієнтів у непевних умовах та забезпечити конкурентоспроможність на ринку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ЗА ДАНИМ НАПРЯМОМ ДОСЛІДЖЕННЯ

Узагальнюючи, комплекс маркетингу для закладу харчування в умовах війни в Україні вимагає гнучкості, творчості та глибокого розуміння специфіки ситуації. Це означає аналізувати зміни на ринку, враховувати потреби клієнтів та забезпечувати безпеку продуктів харчу-

вання, а також підтримувати активну комунікацію зі споживачами та використовувати ефективні канали комунікації. Важливо також знижувати ціни та впроваджувати спеціальні пропозиції, а також шукати можливості для партнерства з місцевими організаціями та благодійними фондами. Додатковою ключовою складовою комплексу маркетингу є інноваційність і креативність. В умовах війни важливо знайти непередбачувані підходи до реклами, просування і брендування, щоб виділитися серед конкурентів і привернути увагу цільової аудиторії. Це можуть бути ексклюзивні акції, тематичні події, співпраця з відомими особистостями або використання соціальних медіа для взаємодії зі споживачами.

Класичні та сучасні інструменти маркетинг-міксу за умови ефективного та доречного їх використання можуть допомогти підвищити свідомість про ресторан, залучити нових клієнтів і збільшити лояльність інсайдерів. Важливо вибрати ті інструменти, які найбільше відповідають потребам і ресурсам закладу, і налаштувати їх відповідно до цільової аудиторії.

Варто зауважити, що запропоновані інструменти не є універсальними і не спроможні однаково ефективно спрацювати для кожного ресторану. Кожен заклад харчування повинен адаптувати наповнення свого маркетинг-міксу до конкретних умов та потреб своєї аудиторії із забезпеченням дотримання законів та норм у період військового стану.

Перспективами подальшого дослідження є аналіз конкретних кейсів використання комплексу маркетингу в діяльності ресторанних закладів України в умовах воєнного стану із детальною оцінкою ефективності цінової, товарної, розподільчої та комунікаційної політики.

Література:

1. Антонова В.А. Якість і маркетингова стратегія ресторанного бізнесу. Торгівля і ринок України. Донецьк, 2008. С. 9—15.
2. Гінда М.І. Тенденції розвитку ресторанного господарства. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції "Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи". (Львів, 29 листопада 2016 р.). Львів: МАУП, 2016. Ч. 1. С. 301—306.
3. Деревянко О. Репутація: реальність та спекуляції. Маркетинг і реклама. 2018. Номер 4. С. 24—26.
4. Ковальчук С.В., Забурмеха Є.М., Яремчук Т.В. Сучасні тренди маркетингу гостинності. Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки, 2018. С. 204—209.
5. Решетняк О.І., Самілкина А.В., Нестеренко А.О. Сучасні методи просування ресторанних послуг. Бізнес-інформ, 2022. № 11. С. 292—297.
6. Росохата А.С. Аналіз теоретичних основ наукового прогнозування на засадах маркетингу. Маркетинг і менеджмент інновацій. 2012. 99—111 с.
7. Савіна С.С. Особливості стратегічного маркетингового планування на підприємстві: монографія. Луцьк, 2018. С. 138—187.
8. Семцов Б.В., Ковальчук С.В. Комплекс маркетингу закладу ресторанного господарства. Збірник тез доповідей XX міжнар. наук.-практ. конф. "Проблеми планування в ринкових умовах" 28—30 жовтня 2021 р., м. Хмельницький. Хмельницький: ХНУ, 2021. С. 123—126.
9. Скопень М.М. Інформаційні системи і технології в готельно-ресторанному та туристичному бізнесі: підручник. Київ: Ліра-К, 2017. 764 с.
10. Яремко М., Федущко С. Інформаційний ресурс як ефективний засіб інформаційно-рекламного представництва ресторанного закладу у WWW. Ватеріали 5-ої Міжнародної наукової конференції ІКС-2016. Львів-Славське, 2016. С. 288—289. URL: <https://cutt.ly/xwKOAjF8>.

References:

1. Antonova, V.A. (2008), "Quality and marketing strategy of the restaurant business", Trade and market of Ukraine, pp. 9—15.
2. Ginda, M.I. (2016), "Trends in the development of the restaurant industry", Zbirnyk materialiv Vseukrains'koi naukovo-praktychnoi konferentsii "Aktual'ni problemy ekonomiky ta upravlinnia v umovakh systemnoi kryzy" [Collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference "Actual problems of the economy and management in conditions of systemic crisis"], MAUP, Lviv, Ukraine, November 29, vol. 1, pp. 301—306.
3. Derevyanko, O. (2018), "Reputation: reality and speculation", Marketing and advertising, vol. 4, pp. 24—26.
4. Kovalchuk, S.V., Zaburmekha, E.M. and Yaremchuk, T.V. (2018), "Modern hospitality marketing trends", Bulletin of the Khmelnytskyi National University. Series: Economic Sciences, pp. 204—209.
5. Reshetnyak, O.I., Samilkina, A.V. and Nesterenko, A.O. (2022), "Modern methods of promotion of restaurant services". BusinessInform, vol. 11, pp. 292—297.
6. Rosohata A.S. (2012), "Analysis of the theoretical foundations of scientific forecasting on the basis of marketing", Marketing and innovation management, pp. 99—111.
7. Savina S.S. (2018), Osoblyvosti stratehichnoho marketynhovoho planuvannia na pidpriemstvi [Peculiarities of strategic marketing planning at the enterprise], Lutsk, Ukraine, pp. 138—187.
8. Semtsov, B.V. and Kovalchuk, S.V. (2021), "Complex of marketing of a restaurant business", Zbirnyk tez dopovidej KhKh mizhnar. nauk.-prakt. konf. "Problemy planuvannia v rynkovykh umovakh" [A collection of abstracts of reports of the 20th International science and practice conf. "Problems of planning in market conditions"], KhNU, Khmelnytskyi, Ukraine, October 28—30, pp. 123—126.
9. Skopenia, M.M. (2017), Informatsijni systemy i tekhnolohii v hotel'no-restorannomu ta turystychnomu biznesi [Information systems and technologies in the hotel, restaurant and tourism business], Lira-K, Ukraine, Kyiv.
10. Yaremko, M. and Fedushko, S. (2016), "Information resource as an effective means of informational and advertising representation of a restaurant establishment in the WWW", Vaterialy 5-oi Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii IKS-2016 [Materials of the 5th International Scientific Conference IKS-2016], Lviv-Slavske, Ukraine, pp. 288-289, available at: <https://cutt.ly/xwKOAjF8> (Accessed 10 Jan 2024).

Стаття надійшла до редакції 18.01.2024 р.

D. Butylo,
PhD Student of the Department of Economic Cybernetics,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2466-4499>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.124

COMBINING TRADITIONAL AND ALTERNATIVE INVESTMENTS: PORTFOLIO RISK ASSESSMENT BASED ON COPULA MODEL

Д. В. Бутило,
аспірант кафедри економічної кібернетики, Київський Національний університет імені Тараса Шевченка

ПОЄДНАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ТА АЛЬТЕРНАТИВНИХ ІНВЕСТИЦІЙ: ОЦІНКА РИЗИКУ ПОРТФЕЛЯ НА ОСНОВІ ПІДХОДУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ КОПУЛ

The exponential growth of the alternative assets market over the past decade has unveiled new strategic opportunities for investors. This progress gives rise to challenges associated with optimizing the capital allocation between traditional and alternative assets. The article explores the economic problem of constructing an optimal investment portfolio using the specification method of Markowitz's theoretical approach to combining these two groups of assets. The starting stage of the research was a correlation analysis applied to the statistical series of index returns for the period 2015–2019. The analysis revealed the heterogeneity of the correlation dependency within the studied group. A "rolling window" of 47 weeks was analyzed to calculate correlations within this framework between indices representing alternative investments and the traditional S&P500 index. The rolling window provides lines of correlation values. Significant fluctuations in these lines indicate instability in interdependencies, indirectly justifying the limitations of using classical correlation and providing a basis for considering other measures, including copulas. The classical Markowitz approach was applied to find portfolios with minimal risk and an alternative interpretation. The capital requirements for covering potential losses were calculated for portfolios selected from traditional investments, alternatives, and their combinations using two approaches. Within the Markowitz approach, the problem of finding the optimal portfolio in constructing and analyzing three efficient sets was structured. The obtained results, from a risk perspective, visualize the potential combination of assets. Based on this, an optimal portfolio was constructed from a combination of alternative and traditional assets (a portfolio with cryptocurrencies is also considered). The capital requirements were analyzed using a paired copula construction. The underestimation of the potential risk of critical losses when calculating CVaR based on historical data was identified. The obtained results were verified based on historical return data of optimal portfolios from 2020 to 2022.

Експоненційний розвиток ринку альтернативних активів протягом останнього десятиріччя розкриває нові стратегічні можливості для інвесторів. Цей прогрес породжує проблеми, пов'язані з оптимізацією розподілу капіталу між традиційними та альтернативними активами. В статті досліджується економічна задача побудови оптимального інвестиційного портфеля методом специфікації теоретичного підходу Марковіца до комбінації цих двох груп активів. Вихідним етапом дослідження виступив кореляційний аналіз, застосований до статистичних рядів доходностей індексів за період 2015–2019 рр. Аналіз показав неоднорідність кореляційної залежності в середині досліджуваної групи. Проаналізовано "рухоме вікно" довжиною 47 тижнів для розрахунку кореляції в цих межах між індексами що представляють альтернативні інвестиції та традиційний індекс S&P500. Значні коливання цих ліній показують нестабільність взаємозалежностей та, опосередковано, слугує обґрунтуванням обмеженості використання класичної кореляції та є підґрунтям для розгляду інших мір, зокрема, копули. Застосовано класичний підхід Марковіца для знаходження портфельів з мінімальним ризиком та альтернативну інтерпретацію. Розраховано потребу в капіталі для покриття можливих збитків при виборі портфельів з традиційних інвестицій, альтернативних та їх комбінацій за двома підходами. В межах застосування підходу Марковіца було структуровано задачу знаходження оптимального портфеля в побудову та аналіз трьох ефективних множин. Отримані результати

тати з точки зору ризику візуалізують потенціал комбінації активів. На цій основі побудований оптимальний портфель з комбінації альтернативних та традиційних активів (окремо розглянуто портфель з криптовалютами). Проаналізовано потребу в капіталі за допомогою застосування конструкції із парних копул. Визначено недооцінку потенційного ризику критичних втрат при розрахунку CVaR на основі історичних даних. Верифіковано отримані результати на основі історичних даних доходності оптимальних портфель в 2020–2022 роках.

Key words: alternative investment assets, diversification, portfolio optimization, CVaR, copula, Bitcoin, cryptocurrency.

Ключові слова: альтернативні інвестиційні активи, диверсифікація, оптимізація портфелю, CVaR, копула, Біткоїн, криптовалюта.

PROBLEM STATEMENT

In the modent stock market, there is a persistent trend of expanding the investment spectrum, driven by the increasing needs of investors. Traditional assets such as stocks, bonds, and cash equivalents are now being actively complemented by alternative assets. Moreover, the development of Exchange Traded Funds (ETFs) tools enables the utilization of alternative assets in an ETF form. As a result, investors have broader opportunities to combine traditional and alternative assets, creating diversified investment portfolios. It generates rise new challenges associated with constructing such portfolios. The analysis of dependencies between the returns of traditional and alternative assets often reveals non-standard patterns. This is explained by the fact that the response of returns from different traditional and alternative assets to market factors can be quite diverse. Under the manifestation of certain market factors, returns move in the same direction, while under the manifestation of others, they move in opposite directions. Based on this, there arises a need for an extensive investigation of interdependencies compared to correlation. This underscores the relevance of employing more advanced measures of return interdependence. One such measure is copulas, which provide a more accurate assessment of risk by modeling complex dependencies between random variables. The copula approach allows for the consideration of nonlinear relationships and how the risk of one asset affects the risk of others in a diversified portfolio. This creates conditions for better analyze for extreme situations and enables a more precise determination of capital requirement to cover risks.

ANALYSIS OF LATEST RESEARCH AND PUBLICATIONS

Recent publications have explored the topic of alternative investment assets by M. Anson [1], L. Swedroe, D. Kizer [2], and V. Debski [3], who presented varying perspectives on defining the concept of alternative investment assets. A. Dorsey [4], D. Chorafas [5], F. Stefanini [6], T. Schneeweis, and D. Pescatore [7] developed their classifications of assets falling into this category. In their works, K. Leitner [8] and E. Sokolowska [9] highlighted the peculiarities of such investment instruments. The specifics of investing in alternative investment assets were investigated by Mundi, Kumar [10] Fischer, Lind-Braucher [11] J. Mulvey, Woo Chang Kim [12], A. Clark [13]. R. Darabi, M. Baghban [14]. Allen, McAleer and Singh applying Vine copula to Risk Measurement and Risk Modelling [15].

FORMULATION OF THE OBJECTIVES OF THE ARTICLE (TASK STATEMENT)

The purpose of the article is to study the nature and effectiveness of diversification through the combination of alternative and traditional investments. This research aims to establish the efficiency of such diversification by employing advanced econometric and mathematical tools, specifically copulas, to provide a more accurate assessment of capital requirements for risk coverage in these diversified portfolios. This approach aims to enhance our understanding of the quantitative aspects of diversified investment strategies and contribute to the development of more precise risk management methodologies in the financial domain.

SUMMARY OF THE MAIN RESEARCH MATERIAL

The alternative investment market has demonstrated growth over the past decade. For instance, the research company Preqin [16] claims that the overall value of alternative assets more than doubled between 2015 and 2021 and is projected to reach \$23 trillion by 2026 (representing 12% of the global investment market in 2021). The growth occurs both overall and within each specific class of alternative investment assets. According to the specialized platform Propel(X) [17], the average return on such assets is 9% annually.

The examination of alternative assets gives rise to discussions regarding the conceptualization of this term. The analysis of the concept of alternative investments reveals differences in scientific and professional literature. In literature, two main approaches are most commonly used to define this concept. The first approach involves defining alternative assets from an "excluding" perspective: alternative investment assets are those that do not belong to traditional asset classes (stocks, bonds, and depositary bank instruments) [9]. The second approach defining alternative assets from an "including". In particular, five main groups of alternative investments are identified: real assets, hedge funds, commodities, private equity, and structured products [3].

As mentioned earlier, investing in alternative assets is complicated for investors due to the partial connection with physical assets. This has led to the creation of a special investment instrument — Exchange-Traded Fund (ETF), which formally corresponds to traditional stock assets in operational management. These funds provide investors with the opportunity to access various markets and sectors by investing in a single financial instrument

Table 1. Correlation matrix of traditional and alternative investment assets

	S&P 500	S&P 600	S&P 400	S&P GSCI	S&P GSCI Energy & Metals	S&P United States REIT (USD)	S&P GSCI Precious Metals	S&P Oil & Gas	S&P Listed Private Equity Index	S&P GSCI Agriculture
S&P 500	100,00%									
S&P 600	86,73%	100,00%								
S&P 400	92,91%	96,57%	100,00%							
S&P GSCI	39,91%	42,66%	41,54%	100,00%						
S&P GSCI Energy & Metals	39,37%	41,10%	40,30%	98,83%	100,00%					
S&P United States REIT (USD)	78,58%	78,48%	83,20%	32,45%	31,07%	100,00%				
S&P GSCI Precious Metals	2,56%	2,66%	1,71%	18,14%	16,54%	7,87%	100,00%			
S&P Oil & Gas Exploration & Production	61,12%	70,55%	68,79%	71,25%	70,78%	49,86%	3,45%	100,00%		
S&P Listed Private Equity	84,91%	82,97%	87,08%	41,32%	40,60%	76,71%	2,62%	63,75%	100,00%	
S&P GSCI Agriculture	12,15%	17,50%	15,08%	41,69%	29,04%	13,31%	13,50%	24,75%	13,80%	100,00%

Source: compiled and calculated by the author based on [18].

that represents a diverse portfolio of assets. One of the key advantages of using ETFs for investing in alternative assets is easy access to these markets without the need for direct acquisition or management of individual assets. This makes investing in alternative assets more accessible and convenient for a wide range of investors, as ETFs are traded on the stock exchange and can be bought and sold just like shares of traditional companies.

To analyze interdependencies between traditional and alternative investment assets, S&P agency indices representing each category were used. Using indices only from S&P allows you to get a comprehensive view of the stock market through the use of standardized and widely recognized indicators that reflect the movements of various sectors and companies as a whole. We chose 3 indices representing traditional assets and 7 alternative ones. Their list can be found in Table 1 [18].

The period chosen for the study is from 2015 to 2019. This selection was based on several objective factors that determined the optimality and adequacy of the investigated time frame. Firstly, the use of weekly data for the specified period allows for the formation of a sample of values for each of the included indexes. Weekly data provide a clearer picture of overall trends and patterns, assisting investors in synthesizing and understanding price movements over a more weighted time period. Secondly, the selected period is characterized by relative economic stability and lacks anomalous periods, such as unforeseen financial or economic crises, like the COVID-19 pandemic.

Alternative investment assets may have lower correlation with traditional financial markets, such as stocks and bonds. This means that their prices may react differently to economic and market changes compared to traditional assets. Including alternative assets in a portfolio allows investors to reduce overall risk. Such differences are caused by the varied nature of income for these assets. As a result of the distinct origin and species diversity, alternative assets have a low correlation with traditional asset classes, meaning they demonstrate less dependence on the market movements of stocks or bonds. Thus,

investors use alternative investments to allocate their investments across different asset classes to reduce overall portfolio risk and balance profit potential under various market conditions. First of all, it is necessary to analyze the degree of correlation between the selected indices, both in individual cases and across the "traditional" and "alternative" categories. Table 1 represents it.

Correlations between assets are calculated based on the weekly returns of the relevant indices for a 10-year period (November 2013 — November 2023).

Thus, the average correlation between traditional indices was 0,9207. At the same time, this indicator for exclusively alternative assets is 0,3625. The average indicator for the entire sample is 0,4725. This indicates not only a significantly lower dependence between traditional and alternative investment assets as a whole, but also the multidirectional nature of returns between individual classes of alternative assets. If we consider the sliding correlation between the series of alternative investment assets and the most popular traditional S&P 500 index with a step of 47 (which corresponds to the average number of weekly data points available from 2015 to 2022), as presented in Figure 1, it can be asserted that the correlation in these pairs is not constant throughout the entire investigated period. Moreover, some series exhibit significant periods of negative correlation.

In our analysis, we consider two major categories of assets: traditional and alternative. For each category, we will construct an efficient set of portfolios consisting of assets from that class and determine the risk level for each of the return levels. One of the key tools for analyzing portfolios is the Markowitz model, which allows you to determine the optimal balance between risk and profitability based on statistical data on the movement of asset prices. This model is used to construct efficient sets of portfolios representing different combinations of assets [19].

After determining the characteristics of individual assets, we proceed to the construction of the two-factor Markowitz optimization problem [19]. With the help of this optimization, we determine the portfolio that minimizes the risk (standard deviation of the return) at a given level of return.

The Markowitz model is based on a quadratic formula for portfolio risk:

$$\sigma^2 = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n w_i w_j \sigma_i \sigma_j \rho_{ij} \quad (1),$$

σ^2 — the variance of the portfolio;
 w_i та w_j — the weights of assets in the portfolio;
 σ_i та σ_j — the standard deviations of individual assets;
 ρ_{ij} — the coefficient of covariance between assets.

The Markowitz theory practically enables the construction of a portfolio with minimal risk by minimizing standard deviation. Another alternative target indicator to determine the required capital reserve is to consider a more representative metric — VaR (Value at Risk) or CVaR (Conditional Value at Risk).

Value at Risk determines the amount of money that an investor can lose with a certain probability for a certain period of time. It is a measure of risk that indicates the maximum possible loss in a given time interval and at a certain level of confidence. Conditional Value at Risk is an extension of VaR that determines the average value of losses if they exceed the VaR value at a certain confidence level. CVaR expresses the conditional average value of losses, assuming that they exceed the calculated VaR value. Both metrics are used to assess risk in financial instruments, but VaR simplistically indicates the potential maximum loss, while CVaR complements this by looking at the average loss if the VaR level is exceeded. These metrics help make risk management decisions and build the necessary capital reserve [22]. In our case, the calculated indicators mean what value with a probability of 95% will not exceed the losses from investing in these investment portfolios. For the purposes of our study, CVaR more accurately describes the capital reserve levels. Therefore, it is more appropriate to choose CVaR as the target metric. To determine the capital reserve under risk, we will construct portfolios with minimal risk separately for traditional and alternative investment assets. A practical calculation of the shares of each asset in the portfolio with the lowest risk is carried out with the help of the "Solver" add-in for Microsoft Excel, based on the above-mentioned Markowitz approach. The target indicator of the portfolio, which we minimize, is standard deviation in first approach and CVaR in second (maximize).

Despite the risk assessment methodology provided by the Markowitz model, it has certain drawbacks that do not fully account for interdependencies among assets within the portfolio, especially in specific parts of the distribution. This may lead to insufficient accuracy in estimating the overall portfolio risk. To obtain a more precise and realistic risk assessment, it is proposed to use an approach based on copulas. A copula is a statistical tool that allows modeling dependencies between different variables in probability distributions. In mathematical terms, a copula is expressed through the probability distribution function for each variable and their joint

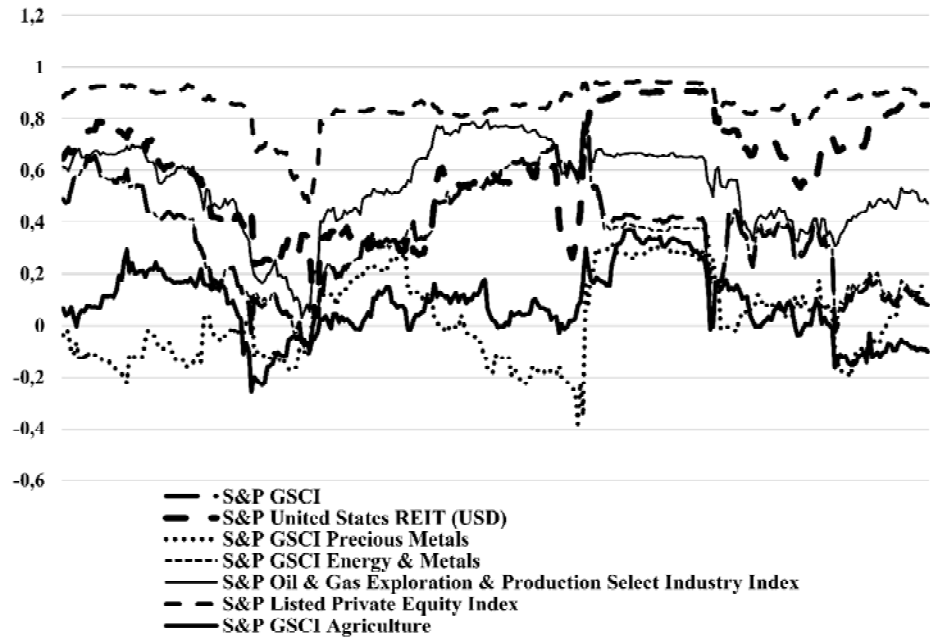

Fig. 1. Sliding correlation of alternative investment assets and S&P 500 index with a step of 47.

Source: Calculated by the author based on [18].

distribution function, reflecting their mutual dependence. The copula formula looks as follows:

$$C(u_1, u_2, u_3 \dots u_n) = C(F_1(x_1), F_2(x_2), \dots, F_n(x_n)) \quad (2),$$

C — formula of copula;

$u_1, u_2, u_3 \dots u_n$ — marginal distribution functions;

$F_1(x_1), F_2(x_2), \dots, F_n(x_n)$ — probabilities of the values of the respective variables.

Vine copulas utilize a parameter system based on the sequential application of bivariate copulas. Typically, this parameter system is represented in the form of a tree, reflecting the relationships between variables. In each node of the tree, a bivariate copula is defined to model the dependence between variables. Usually, a different type of copula is used for each node, allowing for a better representation of diverse forms of dependence between variables. There is no formal universal formula for vine copulas due to their complexity and variability. Each copula in vine copulas is represented by its parameters, which account for the specific relationship between particular variables. This forms a construction of pairwise copulas — an approach to modeling dependence between many variables using a set of multivariate copulas, allowing for a better modeling of complex dependencies between different pairs of variables. This approach considers the variety of dependencies between variables in complex data, making the model more flexible and accurate. Using the pairwise copula construction for calculating CVaR provides more accurate and reliable portfolio risk results. This is explained by the fact that CVaR calculated based on copulas more accurately captures the dependencies between assets in the portfolio than the traditional Markowitz method. Therefore, its use allows for a more comprehensive and realistic depiction of the overall risk of the investment portfolio, enabling a more accurate assessment of the capital reserve amount. A

Table 2. Risk indicators of low risk portfolios (optimized by standard deviation) by class of included assets

	Traditional (Portfolio 1)	Alternatives (Portfolio 2)	Portfolio 1+ Portfolio 2	Combination with low risk (of all indexes)
Mean	0,21%	0,10%	0,11%	0,11%
95% CVaR Markowitz Approach	-5,65%	-2,52%	-2,49%	-2,50%
95% CVaR Copula Approach	-5,78%	-3,38%	-3,34%	-3,29%

Source: calculated by the author based on [18].

Table 3 Risk indicators of low risk portfolios (optimized by CVaR) by class of included assets

	Traditional (Portfolio 1)	Alternatives (Portfolio 2)	Portfolio 1+ Portfolio 2	Combination with low risk (of all indexes)
Mean	0,21%	0,09%	0,10%	0,13%
95% CVaR Markowitz Approach	-5,65%	-2,46%	-2,46%	-2,44%
95% CVaR Copula Approach	-5,78%	-3,39%	-3,36%	-3,26%

Source: calculated by the author based on [18].

portfolio of traditional assets with minimal risk is 100% composed of the S&P500 index. A portfolio of alternative investments assets consists of REIT, agriculture, precious metals and private equity indexes. At the same time, the relative novelty of the alternative assets category is often accompanied by a lack of full understanding of which assets belong to traditional and which to alternative. In view of this, it is advisable to consider a minimum risk portfolio not by separately selecting a portfolio based on all available components, but based on a combination of portfolios 1 and 2. This optimal portfolio will consist of 11.08% from portfolio 1 and 82.98% from portfolio 2 based on alternative investments. The calculated risk indicators for the three portfolios with minimal risk are shown in Table 2.

The application of such an approach provides investors with transparency in the relationship between selected portfolios of traditional and alternative assets. Additionally, calculating CVaR based on a copula approach allows for a more accurate assessment of the capital at risk. As seen in the table, even the application of a simple combination of two portfolios with minimal risk allows for a more effective diversification of the traditional investment portfolio. However, the approach of constructing a minimum-risk portfolio based on 10 available assets shows an even more efficient result.

When CVaR value is used as a target indicator, the trend in general remains similar. This indicates a positive effect of diversification regardless of the chosen measure of risk (Table 3).

However, a more traditional task from the point of view of investors is the construction of so-called "optimal" portfolios. We optimized investment portfolios of relevant samples using the Sharpe ratio. The Sharpe ratio is a metric used to assess the risk-return of a portfolio or a specific

asset. It measures the excess of return over the risk-free rate relative to the total risk of an investment.

$$\text{Sharpe Ratio} = \frac{R_p - R_0}{\sigma_p} \quad (3),$$

R_p — portfolio (or asset) return;
 R_0 — risk-free rate (the return rate of bonds with a long-term maturity is usually used);
 σ_p — the standard deviation of a portfolio's (or asset's) return.

This ratio compares the level of return an investor receives with the level of risk he takes and takes into account the risk-free rate, which is considered the main relative measure [20]. The higher the value of the Sharpe ratio, the better the investor compensates for the risk by accepting this level of profitability in the portfolio. Practically, the maximization of the Sharpe ratio was also carried out through the "Solver" add-on. Maximization of the Sharpe ratio allows finding optimal combinations of investment portfolios. We built optimal portfolios from the point of view of the risk/return ratio for each of the individual asset categories (traditional, alternative and their combinations). The optimal portfolios for alternative assets consists of precious metals and private equity indexes. The combined optimal portfolio consists of S&P500 and precious metals indexes. The optimal portfolio based on traditional assets is unchanged and is 100% of the S&P500. Also, we have formed an optimal portfolio with the possibility of investing in cryptocurrencies (Bitcoin or BTC). The obtained result significantly increases the average profitability of the portfolio, but at the same time — causes significantly higher capital requirements (determined by both approaches). Risk indicators for optimal portfolios are shown in Table 4.

Therefore, the value of CVaR calculated on the basis of copulas for each of the individual portfolios is greater than the similar indicator determined on the basis of the Markowitz approach. Thus, the amount of capital at risk that must be reserved is higher. The least significant difference is characteristic of the portfolio of traditional assets, however, it should be noted that the portfolio consists of a single asset, so the application of the copula approach is not fully relevant for this specific case. To check the practicality of this calculation, the expected risk indicators were compared with the historical CVaR values of these portfolios in 2020—2022. This period is quite indicative, as it equates to a significant crisis period in the economy associated with the COVID-19 pandemic and the Russian-Ukrainian war. The calculation of the required amount of capital reserve is carried out using CVaR. Thus, for the optimal portfolio of traditional assets, this value was $-(-8.86\%)$, for alternative — $-(-8.49\%)$, for the combined portfolio — $-(-5.48\%)$, for the combined portfolio with BTC — $-(-8,55\%)$. This difference for the combined portfolio is caused by the low correlation between alternative and traditional assets in COVID-19. (Fig. 1)

Although these values exceeded the expected risk under both approaches, the CVaR value calculated on the basis of the copula approach is closer for all three individual portfolios, and the significant difference is caused by the suddenness of the crisis period. Separately, we note that

the indicator for the combined portfolio showed significantly better results, which emphasizes the effectiveness of diversifying portfolios with the help of alternative investment assets even in crisis periods. The application of a copula-based approach allowed for a more accurate assessment of capital needs for each of the portfolios reviewed, which was confirmed by comparing with the corresponding CVaR values for the years 2020—22. Thus, the approach based on copulas is characterized by a lower tolerance for risk, so it is more suitable for calculating the capital requirement [21].

Conclusions and prospects for further research in this area. The market of alternative investments has been actively developing in recent years — both quantitatively — towards the growth of capitalization of already existing assets, and qualitatively — due to the appearance of technically new investment objects. The reason for this development is the growing need for them from investors. The reason for such popularity lies in the opportunities for portfolio diversification that these assets provide. The article analyzes the dependence of returns on individual indices representing traditional and alternative investment assets. Two approaches were used for this. The first approach is to build a general correlation matrix on the basic interval of the study. The obtained results confirm that the dependence between traditional and alternative investment assets is quite low. Also, low correlation is characteristic of the relationships between individual classes of alternative assets. In addition, a 47-week "rolling window" was considered to calculate the correlation within these ranges between the S&P500 index and each of the alternative indices. Rolling of such window provides lines fo correlations value. Significant fluctuations in the graphs of sliding correlation and significant periods for certain indices with its negative value show the instability of interdependencies, which indirectly serves as a justification for the limitations of using classical correlation for portfolio diversification and future risk assessment. This is the basis for considering other measures, in particular, the copula. Based on the indices mentioned above, efficient sets of portfolios with minimal risk from traditional and alternative assets were constructed. To build such portfolios, the principle of Markowitz optimization with the minimization of the standard deviation and the approach based on the maximization of the CVaR value were used. Two approaches to building a combined portfolio with minimal risk were analyzed separately: through combining portfolios with minimal risk from traditional and alternative assets and based on the available set of all assets. For all four resulting portfolios, the construction of paired copulas was applied, which allows for a more accurate assessment of the relationship between individual assets included in the portfolio and, accordingly, the value of the capital requirement.

The obtained results confirm the positive effect of diversification, as the CVaR values for the combined portfolios (both according to the historical and copula approaches) are better than the corresponding values of the portfolios of traditional and alternative investment assets separately. Also, for all portfolios, the value of CVaR calculated using the copula approach is less than

Table 4. Risk indicators of optimized portfolios by class of included assets

	Traditional	Alternatives	Combination	Combination with BTC
Mean	0,21%	0,14%	0,17%	0,53%
95% CVaR Markowitz Approach	-5,65%	-3,08%	-3,01%	-5,25%
95% CVaR Copula Approach	-5,78%	-4,99%	-4,15%	-7,14%

Source: calculated by the author based on [18].

the historical value, which indicates a possible underestimation of the risk of these portfolios. Additionally, four optimal portfolios were constructed using the Sharpe ratio: based on traditional assets, alternative assets, their combination and combination with cryptocurrency. As with the portfolios with minimal risk, the trends towards a lower CVaR value for the copula approach persist. To verify the obtained results, we calculated the value of the capital requirement for optimal portfolios in 2020—2022. The verification showed that the value of CVaR, estimated using the copula approach, determined the capital requirement in the described periods much more accurately, which indicates the higher accuracy of this method of evaluation. Additionally, we note that the inclusion of cryptocurrency assets in the portfolio significantly increases the profitability of the portfolio, but at the same time, due to significant volatility, increases capital requirements. Further research should be directed to the development of portfolio optimization methods directly using the copula approach.

Література:

1. Anson, M. J. (2006), Handbook of alternative investments, 2nd ed., Wiley & Sons Ltd, Hoboken, NJ, USA. ISBN: 978-0-471-98020-9.
2. Swedroe, L. E., and Kizer, J. (2008), The only guide to alternative investments you'll ever need: The good, the flawed, the bad, and the ugly, Bloomberg Press, New York, NY, USA.
3. Debski, W. (2006), "Structured products and hedge funds as alternative investments of the capital market", in Mamcarz, H. (Ed.), Financial markets, UMCS, Lublin, Poland.
4. Dorsey, A. H. (2008), Active alpha: A portfolio approach to selecting and managing alternative investments, Wiley, Hoboken, NJ, USA.
5. Chorafas, D. N. (2003), Alternative investments and the mismanagement of risk, Palgrave Macmillan, New York, NY, USA.
6. Stefanini, F. (2006), Investment strategies of hedge funds, Wiley, Hoboken, NJ, USA.
7. Schneeweis, T., and Pescatore, J. F. (1999), The handbook of alternative investment strategies, Institutional Investor, New York, NY, USA.
8. Leitner, C., Mansour, A., and Naylor, S. (2007), Alternative investments in perspective, RREEF Research Paper.
9. Sokolowska, E. (2014), Alternative Investments in Wealth Management: A Comprehensive Study of the Central and East European Market, Springer, p. 134.

10. Mundi, H.S., and Kumar, D. (2022), "The potential of alternative investments as an asset class: a thematic and bibliometric review", May 2022, *Qualitative Research in Financial Markets*, vol. 15 (5), pp. 119—144, DOI: 10.1108/QRFM-11-2021-0182.
11. Fischer, E.O., and Lind-Braucher, S. (2009), "Optimal Portfolios with Traditional and Alternative Investments: An Empirical Investigation", December 2009, *The Journal of Alternative Investments*, vol. 13, pp. 1—47, DOI:10.3905/jai.2010.13.2.058.
12. Mulvey, J., and Woo Chang Kim. (2008), "Role of Alternative Assets in Portfolio Construction", September 2008, *Encyclopedia of Quantitative Risk Analysis and Assessment*, p. 299, DOI: 10.1002/9780470061596.-risk0383.
13. Clark, A. (2020), "USING ALTERNATIVE INVESTMENTS IN A MULTI-ASSET PORTFOLIO", May 2020, In book: *Financial Markets: Recent Developments, Emerging Practices and Future Prospects.*, pp. 2—27.
14. Darabi, R., and Baghban, M. (2018), "Application of Clayton Copula in Portfolio Optimization and its Comparison with Markowitz Mean-Variance Analysis", Department of Accounting, South Tehran Branch, Islamic Azad University, vol. 3, Tehran, Iran, pp. 33—51.
15. Allen, D.E., McAleer, and M., Singh, A.K. (2017), *Risk Measurement and Risk Modelling Using Applications of Vine Copulas*, Sustainability 2017, vol. 9, p. 1762.
16. Preqin. (2022), "Alternative Investment Market Report 2022".
17. Propel(X). (2022), "5 statistics that show the growth of alternative investing", available at: <https://www.propelx.com/>, (Accessed 14 January 2024).
18. S&P Dow Jones Indices. (2023), "Indices by Category", available at: <https://www.spglobal.com/>, (Accessed 14 January 2024).
19. Markowitz, H. (1952), "Portfolio Selection", *The Journal of Finance*, vol. 7 (1), pp. 77—91.
20. Sharpe, W.F. (1966), "Mutual Fund Performance", *The Journal of Business*, vol. 39 (1), pp. 119—138.
21. Low, R.K.Y., Alcock, J., Faff, R., and Brailsford, T. (2013), "Canonical vine copulas in the context of modern portfolio management: Are they worth it?", *Journal of Banking & Finance*, vol. 37 (8), pp. 3085—3099.
22. Kaminskyi, Andrii & Nehrey, Maryna & Butylo, Denys. (2022). *Traditional and Alternative Assets in Portfolio Management: ETF Using Approach*, Springer, vol. 3. pp. 41-57 10.1007/978-3-030-64258-7_4.
5. Chorafas, D. N. (2003), *Alternative investments and the mismanagement of risk*, Palgrave Macmillan, New York, NY, USA.
6. Stefanini, F. (2006), *Investment strategies of hedge funds*, Wiley, Hoboken, NJ, USA.
7. Schneeweis, T., and Pescatore, J. F. (1999), *The handbook of alternative investment strategies*, Institutional Investor, New York, NY, USA.
8. Leitner, C., Mansour, A., and Naylor, S. (2007), *Alternative investments in perspective*, RREEF Research Paper.
9. Sokolowska, E. (2014), *Alternative Investments in Wealth Management: A Comprehensive Study of the Central and East European Market*, Springer, Berlin, Germany.
10. Mundi, H.S., and Kumar, D. (2022), "The potential of alternative investments as an asset class: a thematic and bibliometric review", *Qualitative Research in Financial Markets*, vol. 15 (5), pp. 119—144, DOI: 10.1108/QRFM-11-2021-0182.
11. Fischer, E.O., and Lind-Braucher, S. (2009), "Optimal Portfolios with Traditional and Alternative Investments: An Empirical Investigation", *The Journal of Alternative Investments*, vol. 13, pp. 1—47, DOI:10.3905/jai.2010.13.2.058.
12. Mulvey, J., and Woo Chang Kim. (2008), "Role of Alternative Assets in Portfolio Construction", *Encyclopedia of Quantitative Risk Analysis and Assessment*, p. 299. DOI: 10.1002/9780470061596.risk0383.
13. Clark, A. (2020), "Using alternative investments in a multi-asset portfolio", In book: *Financial Markets: Recent Developments, Emerging Practices and Future Prospects.*, pp. 2—27.
14. Darabi, R., and Baghban, M. (2018), "Application of Clayton Copula in Portfolio Optimization and its Comparison with Markowitz Mean-Variance Analysis", Department of Accounting, South Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran, vol. 3, pp. 33—51.
15. Allen, D.E., McAleer, M., and Singh, A.K. (2017), *Risk Measurement and Risk Modelling Using Applications of Vine Copulas*, Sustainability, vol. 9, p. 1762.
16. Preqin. (2022), *Alternative Investment Market Report 2022*, Preqin, London UK.
17. Propel(X). (2022), "5 statistics that show the growth of alternative investing", available at: <https://www.propelx.com/>, (Accessed 14 January 2024).
18. S&P Dow Jones Indices. (2023), "Indices by Category", available at: <https://www.spglobal.com/>, (Accessed 14 January 2024).
19. Markowitz, H. (1952), "Portfolio Selection", *The Journal of Finance*, vol. 7 (1), pp. 77—91.
20. Sharpe, W.F. (1966), "Mutual Fund Performance", *The Journal of Business*, vol. 39 (1), pp. 119—138.
21. Low, R.K.Y., Alcock, J., Faff, R., and Brailsford, T. (2013), "Canonical vine copulas in the context of modern portfolio management: Are they worth it?", *Journal of Banking & Finance*, vol. 37 (8), pp. 3085—3099.
22. Kaminskyi, A. & Nehrey, M. & Butylo, D. (2022). *Traditional and Alternative Assets in Portfolio Management: ETF Using Approach*, Springer, vol. 3. pp. 41-57 10.1007/978-3-030-64258-7_4.

References:

1. Anson, M. J. (2006), *Handbook of alternative investments*, 2nd ed., Wiley & Sons Ltd, Hoboken, NJ, USA.
 2. Swedroe, L. E., and Kizer, J. (2008), *The only guide to alternative investments you'll ever need: The good, the flawed, the bad, and the ugly*, Bloomberg Press, New York, NY, USA.
 3. Debski, W. (2006), "Structured products and hedge funds as alternative investments of the capital market", in Mamcarz, H. (Ed.), *Financial markets*, UMCS, Lublin, Poland.
 4. Dorsey, A. H. (2008), *Active alpha: A portfolio approach to selecting and managing alternative investments*, Wiley, Hoboken, NJ, USA.
- Стаття надійшла до редакції 23.01.2024 р.*

М. Я. Шульган,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4565-5812>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.131

ВИРОБНИЦТВО ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОДУКЦІЇ БДЖІЛЬНИЦТВА ЯК ОБ'ЄКТ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

M. Shulhan,
Postgraduate student, Vinnytsia National Agrarian University

PRODUCTION AND SALE OF BEEKEEPING PRODUCTS AS AN OBJECT OF ACCOUNTING

У період розвитку економіки, Україна позиціонує себе, як аграрна країна із широкими можливостями по всіх напрямках сільського господарства. Галузь бджільництва є однією із невід'ємних складових напрямків сільського господарства. Продукція бджільництва відіграє важливу роль у виробничій діяльності галузі в цілому. Сталий процес експорту медової продукції за останні роки забезпечує роботою і велику частину сільського населення України, адже основний відсоток зайнятості галузі бджільництва належить саме приватним господарствам і тільки невелика частина населення займається бджільництвом на промисловому рівні, тобто у великих масштабах.

У статті проведено аналіз виробництва і оцінку процесу виробництва продукції бджільництва. Нині українське виробництво меду виходить на новий етап розвитку галузі. З кожним роком пасічники знаходять можливості для використання нових технологій в бджільництві задля прибутковості виробничої діяльності з найменшими витратами та й для реалізації всієї продукції бджільництва. Схематично деталізовано різновиди пасік за виробничою діяльністю та за організаційно-правовими формами господарювання. Систематизовано облік пасік та бджолосімей по Україні за даними Держспоживслужби в розрізі областей. Здійснено аналіз обліку зареєстрованих пасік по Україні до повномасштабного вторгнення РФ та станом на сьогодні. В результаті дослідження встановлено, що у довоєнний період виробнича діяльність галузі та реалізація продукції бджільництва мала тенденцію до зростання, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках, про що свідчать і дані Держспоживслужби України. За даними Центру досліджень продовольства та природокористування, деталізовано огляд завданих збитків бджільництву під час війни.

На основі науково-літературних джерел розглянуто процес виробництва та реалізації продукції бджільництва як об'єкт бухгалтерського обліку згідно Плану рахунків бухгалтерського обліку. Здійснено систематизацію відображення даних на основних рахунках бухгалтерського обліку щодо процесу виробництва продукції в галузі бджільництва.

In the period of economic development, Ukraine positions itself, as an agrarian country with wide opportunities in all areas of agriculture. The beekeeping industry is one of the integral components of agriculture. Beekeeping products have a significant contribution to the production activity of the industry as a whole. Sustainable process of export of honey products in recent years provides work for a large part of the rural population of Ukraine, because the main percentage of employment in the beekeeping industry belongs to private farms and only a small part of the population is engaged in beekeeping on an industrial level, that is, on a large scale.

The article analyzes production and the production process of beekeeping products. Currently, Ukrainian honey production is entering a new stage of industry development. Every year, beekeepers find opportunities to use new technologies in beekeeping for the profitability of production activities with the lowest costs and for the sale of all beekeeping products. The varieties of apiaries by production activity are schematically detailed and by organizational and legal forms of business. Systematized accounting of apiaries and bee colonies in Ukraine according to data State Consumer Services in the section of regions. An analysis of the accounting of registered apiaries in Ukraine was carried out to the full-scale invasion of the Russian Federation and to the present. As result of the research, it was established that in the pre-war period, the production activity of the industry and the sale of beekeeping products had a tendency to grow, both on the domestic and foreign markets. This is evidenced by the data of the State Consumer Service of Ukraine. According to the Center for Food and Nature Conservation Research, there is a detailed review of the damage caused to beekeeping during the war.

On the basis of scientific and literary sources, the production and sale of beekeeping products is considered as an object of accounting according to the chart of accounts of accounting. The systematization of the display of the main accounting accounts for the production process of the beekeeping industry has been carried out.

Ключові слова: виробництво, процес виробництва, реалізація, галузь бджільництва, бухгалтерський облік, продукція бджільництва, сільське господарство.

Key words: production, production process, realization, branch of beekeeping, accounting, beekeeping products, agriculture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Здавна, галузь бджільництва завжди була прибутковим ремеслом населення. Однак, в сучасному сьогоденні фактори впливу на розвиток галузі не лише мають суттєвий вплив, але й характеризуються як негативні. Один із них — це повномасштабне вторгнення РФ, і, як наслідок, зниження показників, збитки і руйнування виробництва. Однак, навіть в умовах війни, "солodka галузь" не тільки втримується "на плаву", але й має непогані показники виробництва продукції.

Питання обліку медової галузі завжди було відкритим та дискусійним для пасічника, адже не завжди він може чітко знати, чи прогнозовані показники надходження продукції можуть бути виправданими. Водночас, питання реалізації медової продукції для пасічників завжди потребує додаткових зусиль. А вихід на міжнародні ринки збуту — взагалі потребує і додаткових витрат. Законодавча база галузі за останні роки залишається незмінною, дотації які отримують бджолярі є мізерними або взагалі можуть не надходити. Як наслідок, основна частка галузі бджільництва залишається в тіні і пасічники самостійно вирішують усі нагальні питання, не очікуючи підтримки від держави.

Маючи повну зайнятість на своєму господарстві, бджоляр самостійно займається обліком виробництва, тобто сам фіксує процес виробництва, не вникаючи у деталі бухгалтерського обліку. І саме це зумовлює по-

требу в аналізі виробничого процесу галузі загалом: від випуску продукції бджільництва до її реалізації, а зокрема для потреб бухгалтерського обліку варто систематизувати та деталізувати огляд виробничої діяльності галузі з науково-облікової точки зору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблемних питань розвитку галузі бджільництва загалом присвятили свої праці такі науковці, як: Л. Адамчук, В. Поліщук, О. Разанова, О. Скородна, Г. Приймак, М. Повозніков, В. Береговий, В. Туринський. Вагомий внесок у дослідження проблематики теорії та практики обліку галузі бджільництва стали праці таких авторів, як: Ф. Бутинець, М. Огійчук, В. Бачинський, О. Маслак, А. Стельмашук та інші. Висвітленню дослідницьких питань з обліку присвячена значна кількість навчальних посібників та підручників, наукових публікацій, монографій. Серед обліково-економічної спільноти науковців, питання виробничої діяльності галузі бджільництва, розвитку бджільництва, облікового і управлінського напрямку, аналізу діяльності та державного регулювання галузі знайшли своє відображення у працях О.М. Яценко, Н.Г. Зdirко, О.В. Коваль, К.В. Бурко, Н. Козіцької, Т. Дудар, О. Лаговської, Л.С. Голотюк та багатьох інших вчених.

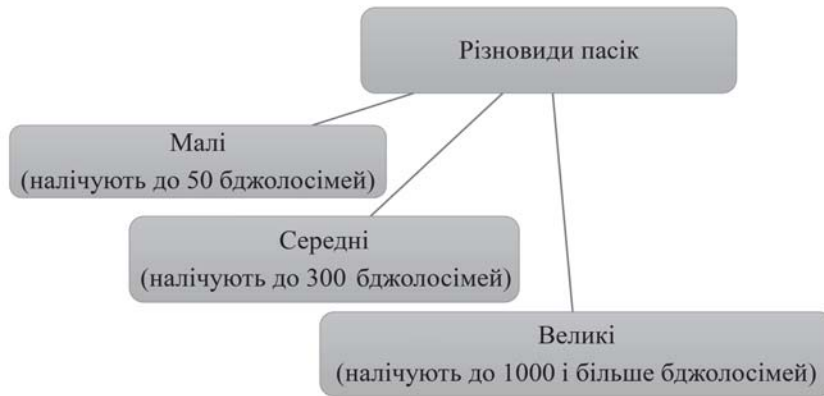

Рис. 1. Різновиди пасік

Джерело: сформовано автором на підставі [1].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження виробництва галузі, аналіз процесу виробництва та реалізації продукції бджільництва як об'єкта бухгалтерського обліку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Виробництво — це діяльність, яка пов'язана з випуском продукції та включає всі стадії технологічного процесу. У кожній галузі процес виробництва відображає свої стадії проходження: від випуску до її реалізації. Не є винятком і бджільництво.

Розглядаючи виробництво галузі бджільництва, необхідно зазначити, що бджільництво — це частина сільського господарства, основою функціонування якої є розведення, утримання та використання бджіл для запилення ентомофільних рослин сільськогосподарського призначення і підвищення їх урожайності, виробництва харчових продуктів і сировини для промисловості (стаття 1 Закону України "Про бджільництво") [1].

Протягом багатьох століть бджільництво в Україні було популярним промислом. Наразі, галузь володіє експортотворюючим потенціалом, є джерелом заробітку для малого та середнього бізнесу в селах, в певній мірі сприяє формуванню продовольчої безпеки країни та розвитку суміжних галузей сільського господарства. За рахунок сплати відповідних податків та легалізації ринкових операцій суб'єктів господарювання, галузь забезпечує надходження до державного і місцевих бюджетів [6].

Виробництво продукції "солодкої галузі" має ряд своїх особливостей та основною є природа і бджоли, адже саме від них залежить весь процес виробництва та організація обліку на пасіці зокрема. Збільшення обсягів виробництва бджолоїної продукції дає можливість пасічнику забезпечувати стабільність розвитку свого господарства, і, як наслідок галузі в цілому.

Основною одиницею ведення бджолоїного господарства є пасіка. За обсягом виробничої діяльності па-

Таблиця 1. Облік пасік та бджолосімей по Україні*

Область	Кількість пасік (всього, шт.)	Кількість бджолосімей, (тис.)	Середній розмір пасіки
Вінницька	2148	146134	68
Хмельницька	1667	88052	53
Тернопільська	1314	54881	42
Чернівецька	803	63252	79
Івано-Франківська	1910	87832	46
Львівська	1359	58048	43
Волинська	637	19978	31
Рівненська	773	25255	33
Житомирська	414	19033	46
Київська	859	32575	38
Черкаська	1667	69532	42
Кіровоградська	2520	153224	61
Одеська	1806	113182	63
Миколаївська	2141	101307	47
Херсонська	896	31515	35
Запорізька	2307	93402	40
Дніпропетровська	1101	54654	50
Полтавська	1115	64192	58
Чернігівська	903	36938	41
Сумська	1306	72863	56
Харківська	1552	80603	52
Донецька	1024	42647	42
Луганська	1604	82218	51
Всього по Україні	31826	1591317	1117

Джерело: систематизовано автором на основі [7]*.

* Дані систематизовані без урахування окупованої території АР Крим.

БДЖІЛЬНИЦТВО УКРАЇНИ

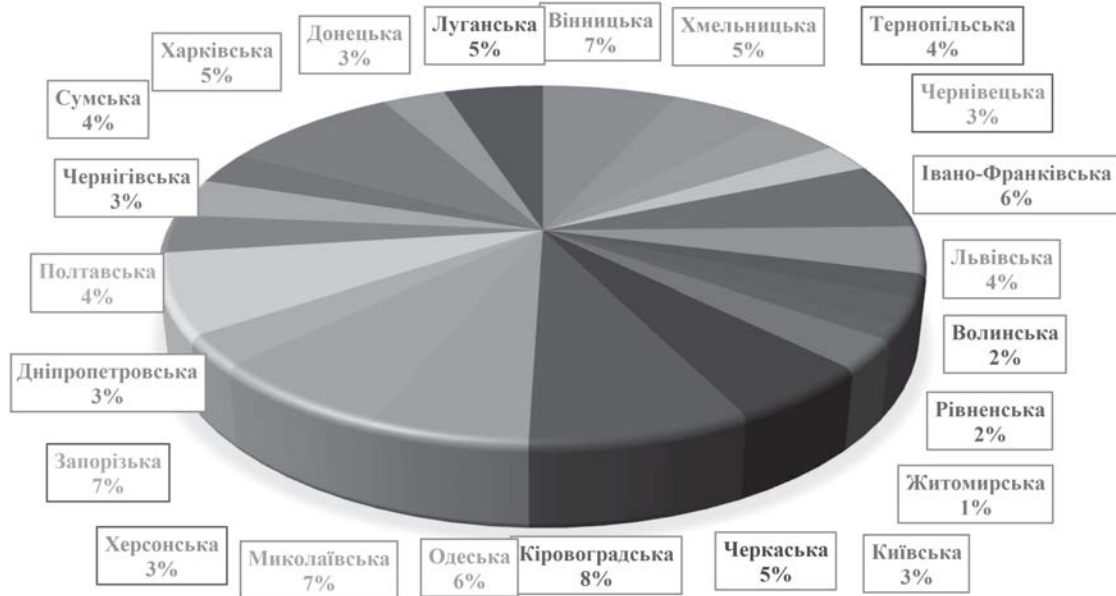

Рис. 2. Відсотковий еквівалент обліку пасік по Україні в розрізі областей

Джерело: побудовано автором на основі [7].

сіки поділяються на різновиди (рис. 1), кожна із яких виконує своє призначення.

Виробнича діяльність на пасіці досить вимоглива справа, яка потребує не тільки багато зусиль, але й кваліфікованих знань та постійного аналізу ринку галузі бджільництва.

Окрім вищезазначених обсягів, господарства галузі бджільництва характеризується різними напрямками виробничої діяльності, а саме:

— медово-товарні — призначені для одержання продуктів бджільництва (меду, бджолиного воску, прополісу, маточного молочка, бджолиної отрути, бджолиного обніжжя);

— медово-запилувальні, де бджоли використовуються для запилення садів, ягідників та ентомофільних сільськогосподарських культур і для виробництва меду;

— запилювальні — призначені для запилення бджолами культур закритого ґрунту (у теплицях, парниках, тощо);

— розплідники — для відтворення бджіл (виведення бджоломаток, виробництва пакетів бджіл і збору маточного молочка);

— племінні — для розмноження, поліпшення і виведення бджіл певної породи, зберігання генофонду

Рис. 3. Типи господарств бджільництва за організаційно-правовими формами

Джерело: побудовано автором на основі [12].

Таблиця 2. Облік виробництва та реалізація продукції бджільництва

Код і назва рахунку	Аналітика рахунку/субрахунку
<i>Відображення обліку виробництва та реалізації продукції бджільництва</i>	
21 Поточні біологічні активи	212 Поточні біологічні активи тваринництва за справедливою вартістю; 213 Поточні біологічні активи тваринництва за первісною вартістю
22 Малоцінні та швидкозношувані предмети	За видами предметів
23 Виробництво	232 Тваринництво
27 Продукція сільськогосподарського виробництва	272 Продукція тваринництва
36 Розрахунки з покупцями та замовниками	361 Розрахунки з вітчизняними покупцями
64 Розрахунки за податками й платежами	643 Податкові зобов'язання
70 Доходи від реалізації	701 Дохід від реалізації готової продукції
90 Собівартість реалізації продукції	901 Собівартість реалізованої готової продукції 902 Собівартість реалізованих товарів
<i>Відображення процесу реалізації продукції бджільництва в обліку зовнішньоекономічної діяльності (експорт)</i>	
36 Розрахунки з покупцями та замовниками	362 Розрахунки з іноземними покупцями
70 Доходи від реалізації	701 Дохід від реалізації готової продукції
90 Собівартість реалізації продукції	901 Собівартість реалізованої готової продукції 902 Собівартість реалізованих товарів

Джерело: систематизовано автором на основі [3].

бджіл, виведення племінних бджоломаток, виробництва пакетів бджіл і збору маточного молочка;

— карантинні — для витримування бджіл у карантині [5, с. 24].

При визначенні розмірів пасік і плануванні розвитку бджільництва на перспективу враховують потребу господарств у бджолиних сім'ях для запилення сільськогосподарських культур і виробництва меду, воску та іншої продукції, а також для формування пакетів і виведення маток на реалізацію. В кожній зоні залежно від обсягу запилювальної роботи, кормової бази і клімату підприємства, що займаються бджільництвом, застосовують кращу форму пасічного господарства і розвивають відповідний напрям виробничої діяльності.

Розміри пасік медово-запилювального напрямку, характерного для більшості районів нашої країни, визначаються на основі планування посівних площ ентомофільних культур і рекомендованих норм кількості сімей на 1 га, які забезпечують отримання високих урожаїв [9, с. 267].

Облік кількості пасік та кількості бджолосімей в розрізі областей України відображено в таблиці 1.

Отже, аналізуючи систематизовані табличні дані можна дійти висновку, що беззаперечним лідером в Україні є Кіровоградська область, із показником у 2520 пасік. Наступним — Запоріжжя із 2307 зареєстрованими пасіками, а замикає трійку Вінниччина із даними у 2148 пасік і Миколаївська область із 2141 зареєстровану пасіку. Варто також згадати тут і Луганщину. Не дивлячись на військові дії область стрімко нарощувала кількість пасік. Сьогодні за даними Держспоживслужби тут нараховується понад 1600 пасік.

За кількістю бджолосімей картина не дуже відрізняється: лідер залишається незмінним — це Кіровоградщина (понад 153 тис. бджолосімей), друге місце за Вінницькою областю (понад 146 тис.), а третє посіла Одещина (113 тис. бджолосімей) та неподалік і Миколаївщина (понад 101 тис. бджолосімей). Саме ці дві області є лідерами по бджолиних господарствах на Півдні нашої України.

А от середній показник розміру пасіки найвищий у традиційному регіоні розведення та продажу маток і бджолопакетів карпатської породи — Закарпатті. Тут

зосереджені матковивідні господарства, які мають багато сімей-вихователів для маток. Ото ж на одну пасіку тут припадає в середньому аж 92 бджолосім'ї.

Такі дані вказують на те, що найбільше "солодка галузь" розвинена у центральних регіонах України, Захід України представляють Закарпатська та Чернівецька області, які працюють здебільшого на продаж маток і бджолопакетів.

Економічної значущості галузь бджільництва набула завдяки запиленню сільськогосподарських культур. Процес запилення є вигідним для обох галузей, як для рослинництва — це забезпечує збільшення урожайності, орієнтовно на 25—23%, так і для бджільництва — саме за допомогою запилення збільшується виробництво не тільки меду, а й всієї продукції бджільництва. Якщо деталізувати, то, процес запилення — є невід'ємною складовою виробничої діяльності галузі бджільництва і відповідно % збільшення урожайності для різних культур внаслідок запилення бджолами, суттєвий. Разом з тим, відомо що, понад 75% продовольчих культур залежить від запилення. Багатогранність використання бджолиної продукції є неодноразовим і однозначним ствердженням стратегічної значущості галузі.

Бджолині пасіки за типами ведення поділяються на господарства, які спрямовані на розвиток галузі у різних напрямках діяльності. Як показує практика, зараз існує декілька напрямків і кожний з них має свої особливості. На рис. 3 схематично деталізовано різновиди пасік за організаційно-правовими формами господарювання.

Розробка заходів розвитку будь якої галузі тісно пов'язана з плануванням, аналізом, систематизацією, обліком та статистичними даними. У бджільництві вони ґрунтуються ще і на обліку медоносних ресурсів місцевості (тобто кормової бази), розрахунку потреб бджолиних сімей для запилення ентомофільних рослин, матеріально-технічної бази галузі, стані і чисельності сімей. Кормова база забезпечує також і позитивну рентабельність пасіки. А як відомо, рентабельність — це відносний показник, вона необхідна для деталізованого аналізу господарської та економічної діяльності будь якого підприємства, адже за допомогою показників рентабельності легко можна здійснити порівняльний аналіз

двох і більше господарств щодо ефективної господарської діяльності.

Щодо планів розвитку виробництва галузі бджільництва, то в загальному їх поділяють на коротко- (один, п'ять років) та довгострокові (10 років і більше). На підставі цих планів господарство складає виробничо-фінансовий план, де відображує такі показники: продаж меду; затрати праці на виробництво продукції; рух бджолиних сімей; виробництво продукції; собівартість продукції; кількість пасічників і оплата праці; розрахунок прибутку; нормативи (потреба) власних обігових коштів, джерела покриття їх [13, ст. 224, 225].

Процес виробництва та реалізації продукції бджільництва зумовлює потребу в деталізації його облік. Отже, в бухгалтерському обліку процес виробництва включає сукупність господарських операцій, пов'язаних з виготовленням продукції (виконання робіт, надання послуг). Це обумовлює відповідні витрати підприємства на виробництво продукції, сюди ж відносяться витрати, пов'язані з обслуговуванням й управлінням. Всі ці витрати в сукупності складають виробничу собівартість виготовленої продукції, яка виражена в грошовій формі [4, ст. 202]. Для різної продукції собівартість інакша, яка розраховується на всю продукцію або окрему одиницю продукції.

У бджільництві облік здійснюється на всі етапи процесу виробництва. Виконані роботи на пасіці заносяться у журнал пасічника за відповідною формою. В журналі ведеться облік продукції та її реалізації. В табл. 2 систематизовано рахунки обліку, які відображають процес виробництва та реалізацію продукції бджільництва згідно Плану рахунків бухгалтерського обліку.

Ще один із найважливіших виробничих процесів окрім запилення сільськогосподарських культур у бджільництві — це реалізація продукції бджільництва.

Процес реалізації — це сукупність операцій з продажу готової продукції споживачам. Продукція реалізується за відпускними або ж продажними цінами. Ціни на продукцію встановлюються з таким розрахунком, щоб підприємство не тільки відшкодувало витрати на виробництво продукції і її реалізацію, а й одержало прибуток, необхідний для сплати податку з прибутку та інших обов'язкових платежів до бюджету та розширення власного виробництва. Відтак, реалізацією завершується процес кругообігу засобів, тим самим і забезпечується можливість відтворення виробничих запасів і самого процесу виробництва, здійснення розрахунків підприємства за своїми зобов'язаннями (перед бюджетом, перед працівниками з оплати праці, перед поставачальниками та іншими господарюючими суб'єктами), а також виявляється фінансовий результат від реалізації [4, ст. 205, 207].

Саме, експорт медової продукції є одним із основних чинників сталого розвитку галузі бджільництва на зовнішньоекономічному ринку України.

Досліджуючи тему експорту продукції бджільництва, варто зазначити, що починаючи із 2015 року, великого темпу наша країна набирає по експорту меду і вже нині, експорт здійснюється у 22 країни світу. Експорт здійснюється в країни Європейського союзу (самий найбільший % реалізації меду), США. А 7 найбільших експортерів меду із 67 наявних в Україні, здійснюють по-

ставки меду в інші країни світу. До слова, так в 2020 році Україна оновила трирічний рекорд з експорту меду, а в 2021 році продовжувала залишатись лідером на світовому ринку цієї продукції з виробництвом меду в 57,5 тис. тон. Тобто за останні 10 років Україна збільшила експорт у 15 разів та дотримується тенденції до зростання [11, ст. 23-25].

Частка України в імпорті меду до Європейського Союзу в 2022 році становила 24%, що дало змогу вийти на друге місце серед країн-поставачальниць. А за попередніми прогнозами, загальна кількість експортованого з України меду в 2023 році попередньо складатиме на 5—10% більшою, ніж 2022 року [10].

Незважаючи на позитивну динаміку по експорту меду у реаліях сьогодення, галузь бджільництва проживає нелегкі часи, які негативно впливають і на її розвиток. Як і інші галузі України за період повномасштабного вторгнення РФ, галузь бджільництва зазнала значних збитків. За даними Центру досліджень продовольства та природокористування, збитки у бджільництві, суттєві — зруйновані пасіки, загиблі та зниклі бджолосім'ї, виїзд кваліфікованих спеціалістів закордон. А як вже зазначалось з даних таблиці 1 видно, що велика кількість бджолосімей знаходиться також на територіях, які на даний час є окупованими. Як пасіки так і свійські тварини гинуть не лише безпосередньо від активних бойових дій, але й від обмеженого фізичного доступу на ферми для її обслуговування, ускладнення закупівлі кормів та надання ветеринарних послуг.

Орієнтовна кількість бджіл, які загинули внаслідок агресії РФ становить майже 400 тис. бджолосімей. Оціночна вартість втрачених ресурсів, разом — тваринництва та бджільництва становить 362,5 млн дол. США. [8] І як наслідок, скорочення виробничої діяльності галузі.

ВИСНОВОК

Отже, як підсумок теми дослідження, варто відзначити вагому значущість галузі на усіх напрямках своєї діяльності, навіть незважаючи на складну ситуацію бджільництва в Україні. З обліково-економічного погляду, попри скорочення виробничої діяльності та понесені збитки галуззю, на сьогодні виробництво медової продукції є прибутковим ремеслом. Так, позитивною є і динаміка по експорту меду. Згідно даних митної статистики, експорт меду з України у листопаді становив — 6,3 тис. тон, що є найбільшим показником з початку 2023 року. В грошовому вимірі, експорт становив — \$12,6 млн [10].

Таким чином встановлено, що у довоєнний період виробнича діяльність галузі та реалізація продукції бджільництва мала стрімку тенденцію до зростання, як на внутрішньому так і на зовнішньому ринках. Але разом з тим, варто відзначити, що Україна все ж таки тримає свої позиції на цих ринках і сьогодні має всі шанси збільшити кількість експорту, забираючи частку ринку в інших великих гравців. Відтак, експорт Українського меду з кожним роком знаходить свою нішу для реалізації і в інших країнах світу.

Виробнича діяльність солодкої галузі, яка належить до галузі сільського господарства є сильним "гравцем" на ринку споживачів, тим самим забезпечуючи сталу економічну ефективність розвитку галузі в цілому.

Література:

1. Закон України "Про бджільництво". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-14#Text> (дата звернення: 02.01.2024 р.).

2. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність України" від 16.07.1999 р. № 996-XIV. Київ: Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 02.01.2024 р.).

3. План рахунків бухгалтерського обліку. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/uchet/organizacziya-buxgalterskogo-ucheta/388-plan-rahunkiv.html> (дата звернення: 05.01.2024 р.).

4. Бачинський В.І., Куцик П.О., Медвідь Л.Г., Попітич Т.В. Бухгалтерський облік (загальна теорія). Навчальний посібник. Львів. 2010 р. — 319 с.

5. Разанова О.П., Скоромна О.І. Технологія виробництва продукції бджільництва: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця, 2020. 408 с.

6. Коваль О.В., Бурко К.В., Напрями удосконалення управлінського обліку в бджільництві. Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2022. № 1 (59). С. 121—135.

7. Офіційний сайт Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів. URL: <https://dpss.gov.ua/> (дата звернення: 28.12.2023 р.).

8. Центр досліджень продовольства та природоохористування. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreportissue2ua-2.pdf> (дата звернення: 05.01.2024 р.).

9. Поліщук В.П. Бджільництво. Львів. Редакція журналу "Український пасічник". 2001 р. 296 с.

10. AgroPortal. URL: <https://agroportal.ua/news/ukraina/ukrajina-eksportovala-mayzhe-50-tis-tonn-medu> (дата звернення: 05.01.2024 р.).

11. Здирко Н.Г., Шульган М.Я. Розвиток галузі бджільництва в Україні: аналіз стану та тенденцій. Агросвіт. 2022. № 11—12. С. 21—28.

12. Яценко О.М. Державне регулювання якості продукції бджільництва: світовий досвід та вітчизняна практика. Економіка та управління АПК. 2009. Вип. 1 (66). С. 156—164.

13. Іванова В.Д. Технологія виробництва продукції бджільництва: Курс лекцій. Миколаїв. 2009. — 245 с.

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "On Beekeeping", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-14#Text> (Accessed 02 Jan 2024).

2. Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (Accessed 02 Jan 2024).

3. buhoblik (2024), "Accounting Chart of Accounts", available at: <https://www.buhoblik.org.ua/uchet/organizacziya-buxgalterskogo-ucheta/388-plan-rahunkiv.html> (Accessed 05 Jan 2024).

4. Bachynskiy V.I., Kutsik P.O., Medvid L.G., & Popitich T.V. (2010). Bukhhalters'kyj oblik (zahal'na teoriia) [Accounting (general theory)], Lviv, Ukraine.

5. Razanova, O.P. and Skromna, O.I. (2020), Tekhnolohiia vyrobnytstva produktsii bdzhil'nytstva [Production technology of beekeeping products], Vinnytsia, Ukraine.

6. Koval, O.V., & Burko, K.V. (2022), "Directions for improving management accounting in beekeeping", Economics, finance, management: topical issues of science and practice, vol. 1 (59), pp. 121—135, available at: <http://efm.vsau.org/en/particles/directions-of-improvement-of-management-accounting-in-beekeeping> (Accessed 15 Jan 2024).

7. Official site State Service of Ukraine on food safety and consumer protection (2023), available at: <https://dpss.gov.ua/> (Accessed 28 Dec 2023).

8. Center for Food and Nature Management Research (2024), available at: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/lossesreportissue2ua-2.pdf> (Accessed 05 Jan 2024).

9. Polishchuk, V.P. (2001), Bdzhil'nytstvo [Apiculture], Lviv, Ukraine.

10. AgroPortal (2024), available at: <https://agroportal.ua/news/ukraina/ukrajina-eksportovala-mayzhe-50-tis-tonn-medu> (Accessed 05 Jan 2024).

11. Zdyrko N.G. & Shulhan M. Y. (2022), "Development of the beekeeping industry in Ukraine: analysis of the state and trends", Agroworld, vol. 11 (12), pp. 21—28, available at: <https://www.nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/47> (Accessed 15 Jan 2024).

12. Yatsenko, O.M. (2009), "State regulation of the quality of beekeeping products: world experience and domestic practice", Ekonomika ta upravlinnia APK, vol. 1 (66), pp. 156—164.

13. Ivanova, V.D. (2009), Tekhnolohiia vyrobnytstva produktsii bdzhil'nytstva [Production technology of beekeeping products], Mykolaiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2024 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

М. І. Карна,
д. держ. упр., професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-8141-4894>
Т. М. Кіцак,
к. держ. упр., доцент, доцент кафедри публічного управління та публічної служби,
Національний університет "Львівська політехніка"
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6710-8521>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.138

КОМПЕТЕНЦІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРИНЦИПІВ І СТАНДАРТІВ

М. Карна,
Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Public Administration and Management, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Т. Кіцак,
PhD in Public Administration, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Public Administration and Public Service, Lviv Polytechnic National University

COMPETENCE OF PUBLIC AUTHORITIES AND LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE CONTEXT OF DECENTRALISATION: INTRODUCTION OF EUROPEAN PRINCIPLES AND STANDARDS

У статті аналізується концепція децентралізації як основи реформування організації публічної влади в Україні. Зазначено, що децентралізація забезпечить доступність та належну якість державних послуг, а також надані рекомендації щодо вдосконалення законодавства України. Підтверджено пропозицію щодо визначення засад реформування організації публічної влади в Україні.

Метою зазначеної статті є аналіз концепції децентралізації як основи реформування системи публічної влади в Україні, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства усфері адміністративно— територіального реформування.

Сформовано висновок, за яким в Україні варто спростити модель формування системи органів публічної влади з врахуванням принципів функціональної децентралізації відповідно до основних видів публічних послуг, які ними надаються. Варто також обмежити предмет взаємодії місцевих державних адміністрацій з органом місцевого самоврядування, звівши його до функції контролю за діяльністю муніципальних органів, а також комунікації між органами місцевого самоврядування та місцевими органами державної виконавчої влади. Взаємодія органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій має передбачати максимальне розмежування їхніх функцій.

The article analyses the concept of decentralization as a basis for reforming the organization of public authorities in Ukraine. It is noted that decentralization will ensure the availability and proper quality of public services, and recommendations for improving the legislation of Ukraine are provided. The author confirms the proposal to define the principles of reforming the organization of public authorities in Ukraine. The purpose of this article is to analyze the concept of decentralization as the basis for reforming the public authority system in Ukraine and to develop proposals for improving legislation in the area of administrative and territorial reform.

The author concludes that Ukraine should simplify the model of formation of the system of public authorities, taking into account the principles of functional decentralization in accordance with the main types of public services provided by them. It is also necessary to limit the scope of interaction between local state administrations and local self-government bodies to the function of controlling the activities of municipal bodies, as well as communication between local self-government bodies and local state executive authorities. Interaction between local self-government bodies and local state administrations should provide for maximum separation of their functions.

The introduction of European principles and standards for the activities of public administration bodies in Ukraine, based on the principles of good governance, is not an imperative for each individual state. Indeed, according to the established tradition in many European countries, local central executive authorities are independent in resolving issues related to the functioning of this institution. At the same time, it should be noted that the decentralization processes taking place in Ukraine involve the transfer of competence to lower levels of management, but our state must independently determine the degree of decentralization of management processes, taking into account the peculiarities of the administrative-territorial structure.

Ключові слова: децентралізація, публічне управління, реформа місцевого самоврядування, компетенція, територіальна громада, регіональний розвиток, місцевий розвиток, адміністративно-територіальний устрій.

Key words: decentralization, public administration, local self-government reform, competence, territorial community, regional development, local development, administrative and territorial structure.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Однією із основних функцій конституційної реформи, регламентованою Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [1] є досягнення оптимального балансу повноважень органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади. Як зазначено в Концепції, доступність та належна якість публічних послуг забезпечується оптимальним розподілом повноважень між органами місцевого самоврядування та органами місцевої виконавчої влади на різних рівнях адміністративно-територіального устрою відповідно до принципів децентралізації та субсидіарності [1] і в зазначеному контексті Конституція України відповідає західній доктрині реформи децентралізації. Управління здійснюють децентралізовані адміністративні органи, у тому числі і органи місцевого самоврядування. Децентралізація передбачає

передачу частини державних повноважень місцевим інституціям, які не підпорядковані державним структурам.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз проблем децентралізації здійснено у репрезентативних вітчизняних та міжнародних працях фахівців з державного управління у М.О. Баймуратова, В.І. Борденюка, Ю.В. Борисенко, В.К. Колпакова, В.В. Кравченко, А.Р. Крусян, Г.В. Макарова, А.О. Селіванова, Bullmann U., Bodo, B. & Brekke, J. K., Ноерман, J.-H. та інших дослідників. Водночас наявні дослідження зосереджені переважно на окремих аспектах децентралізації, у зв'язку з чим необхідним є комплексне та системне дослідження питань концепції децентралізації публічної влади в Україні.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою зазначеної статті є аналіз концепції децентралізації як основи реформування системи публічної

влади в Україні, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства у сфері адміністративно-територіального реформування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до положень Конституції України органи місцевого самоврядування не належать до системи органів державної влади, водночас органи місцевого самоврядування є структурно та організаційно незалежними від органів державної влади [2]. Не зважаючи на те, що Конституція України виключає органи місцевого самоврядування з національної системи публічного управління за структурою та організаційним плануванням, органи місцевого самоврядування все ще зберігають суттєве та функціональне значення в системі державної влади. Органи місцевого самоврядування організаційно відокремлені від державної влади, але пов'язані з нею в усіх сферах діяльності.

Законодавство більшості країн сучасного світу розділяє повноваження органів державного управління в тій чи іншій формі на обов'язкові та вибіркові (добровільні).

До обов'язкових повноважень належать, як правило, життєво важливі для суспільства питання, яким надано загальнодержавне значення: забезпечення громадського порядку і безпеки, організація дошкільної, початкової, а іноді і середньої освіти населення, включаючи утримання будівель, шкіл, дитячих садків, спеціальних приміщень для дітей-інвалідів, територіальне планування, землеустрій, протипожежна охорона, водопостачання, водовідведення, очищення стічних вод, утилізація побутових відходів, контроль за забрудненням навколишнього середовища, охорона здоров'я, функціонування санітарних споруд, забезпечення населення електроенергією, газом і теплом, освітлення та прибирання вулиць, регулювання транспорту, утримання доріг, громадських кладовищ, організація обрядів, розвиток торгівлі та ринку тощо.

Обсяг передбачених законом обов'язкових повноважень може залежати від кількості населення відповідної територіальної одиниці. Наприклад, законодавство Венесуели передбачає, що кожне місто з населенням понад 1000 осіб має надавати такі послуги: питну воду, вуличне та будинкове освітлення, міські дороги, громадські туалети, освітні та медичні послуги. Крім того, у містах з населенням понад 5 тис. осіб також повинні бути передбачені очисні споруди, пожежні частини тощо [3].

Основний Закон про місцевий порядок Іспанії 1985 року (Ley de Regimen Local de 1985) належним чином відображає зазначений підхід. Держава зазвичай встановлює мінімальні стандарти обов'язкових послуг і контролює їх виконання, тим самим гарантуючи належний соціальний захист населення у разі неефективних дій або бездіяльності місцевої влади. У разі невиконання місцевими органами влади своїх законодавчих повноважень до них можуть бути застосовані наступні санкції: місцеві органи влади можуть бути зобов'язані відшкодувати завдані збитки; вони можуть бути позбавлені державних субсидій; відповідні функції можуть виконуватися під керівництвом вищого керівництва або можуть бути

передані відповідним спеціалізованим установам, а у деяких випадках місцеві ради можуть бути розформовані [4].

Місцеві органи влади здійснюють факультативні повноваження на свій розсуд, виходячи зі своїх фінансових можливостей. Вони, як правило, включають надання різних видів послуг населенню та організацію їхнього дозвілля: будівництво громадського житла, утримання будинків, створення муніципальних комунальних і побутових підприємств, організацію громадського транспорту, підтримку та обслуговування незахищених верств населення, призначення доплат до пенсій та допомоги, організація масових заходів, розвиток художньої діяльності, забезпечення роботи спортивних майданчиків, басейнів, театрів, бібліотек, облаштування прибудинкових територій тощо.

Стандарти факультативних послуг, навпаки, не встановлюються зверху, а формуються безпосередньо на місцях. Бодо В. (Bodo, V. & Brekke, J. K. & Hoerlman, J.-H. (2021)) зазначає, що конституційне законодавство деяких країн (Австрія, Німеччина, Фінляндія, Чехія, Японія) також наділяє органи місцевого самоврядування так званою "делегованою" компетенцією, близькою за функціональним призначенням до обов'язкової, тобто компетенцією, яка делегується їм вищестоящою владою.

Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [1] передбачає розширення повноважень органів місцевого самоврядування базового рівня на новій територіальній основі відповідно до їх кадрового, фінансового, інфраструктурного потенціалу та ресурсів.

Основними повноваженнями органів місцевого самоврядування на базовому рівні є забезпечення:

- місцевого соціально-економічного розвитку;
- розвитку місцевої інфраструктури, об'єктів соціального призначення, інформаційних мереж;
- планування розвитку території громади, вирішення питань розвитку території (відведення земельних ділянок, надання дозволів на будівництво, прийняття будівель в експлуатацію);
- благоустрій території, надання житлово-побутових послуг (централізоване водопостачання, опалення та водовідведення, вивезення та захоронення відходів, утримання будинків і споруд, ЖБК);
- організація пасажирських перевезень територією громади, утримання вулиць і доріг у густонаселених пунктах, громадська безпека;
- гасіння пожеж;
- управління загальноосвітніми, дошкільними та позашкільними навчальними закладами, надання екстреної медичної допомоги, первинна медико-санітарна допомога з метою профілактики захворювань, культурно-спортивний розвиток (утримання та організація будинків культури, бібліотек, клубів, стадіонів, спортивних майданчиків);
- соціальна допомога здійснюється через регіональні центри, адміністративні послуги — через ЦНАП [1].

За певним визначенням підходом (Jean-Baptiste Harguindeguy, Alistair Cole, Romain Pasquier (2021)) держава передає повноваження органам місцевого самоврядування, що діють на рівні адміністративно-терито-

ріального устрою, де ці повноваження можуть і зручно реалізуються з урахуванням людського, фінансового, інфраструктурного потенціалу та ресурсів, необхідних для їх виконання. З метою оптимізації розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою необхідно забезпечити:

- удосконалення системи контролю за участю громадськості у прийнятті та реалізації управлінських рішень;

- достатню податкову базу для виконання органами місцевого самоврядування своїх повноважень з урахуванням об'єктивних критеріїв державного фінансування децентралізованих повноважень;

- утворення представницьких органів місцевого самоврядування із власними виконавчими органами на кожному адміністративно-територіальному рівні [6].

Відповідно до положень ст. 140 Конституції України, "місцеве самоврядування є правом територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України" [2], однак незалежність не є абсолютною. Зокрема Дж. Тейлор (Taylor, J. (2006)) у своїй роботі передбачає рекомендації щодо контролю національної влади за роботою органів місцевого самоврядування, яка виконуються суворо у встановленому порядку і лише у випадках, передбачених конституцією чи законом [7, с. 18].

Нагляд має бути зведений до перевірки законності дій органів місцевого самоврядування з урахуванням принципу автономності цих установ. Ю.Борисенко зазначав, що "державна контролює діяльність органів місцевого самоврядування" [8, с. 45]. Це здійснюють центральні органи державної влади та їх представники (губернатори, комісари та ін.). Вони використовують різні форми такого контролю, аж до скасування інститутів місцевого самоврядування, усунення мерів і, в деяких країнах, розпуск муніципальних рад.

Вважаємо, що відповідальність за втручання у справи місцевого самоврядування мають нести органи центральної та місцевої влади, але оцінку правильності такого втручання, можливості перегляду рішення мають здійснювати незалежні органи, наприклад суди. Як зазначає Шевчук О. (Oksana Shevchuk (2021)) одна із гарантій незалежності місцевого самоврядування, її дотримання чи недотримання свідчить про те, наскільки реальною демократичною владою є місцеве самоврядування, як особлива форма децентралізації [9, с. 246].

Правовою основою європейського законодавства є принцип субсидіарності, послідовно викладений у Європейській хартії місцевого самоврядування, який визначає розподіл повноважень на різних рівнях публічної влади. Він є відправною точкою реалізації практичних дій, обумовлює певний ієрархічний механізм взаємодії (розподілу) влади на різних рівнях від центрального до місцевого чи локального, і може розглядатися як принцип теорії управління. При цьому делегування повноважень на більш високому рівні управління може здійснюватись тільки тоді, коли їх реалізація на нижчому рівні є неможливою.

У сучасній вітчизняній літературі вважається, що "першочерговим завданням є формування такої національної регіональної політики, метою якої є підвищення якості життя людини та закладення основи для саморозвитку кожного регіону з урахуванням враховувати його властиві характеристики" [10, с. 23].

Як справедливо зазначає А.А. Пухтецька: "не можна не погодитись із цими твердженнями, адже в європейських країнах в організації держави, особливо виконавчої влади, домінує принцип поділу влади" [11, с. 113].

Принцип децентралізації має дві основні форми: територіальну або політичну децентралізацію та функціональну або технічну децентралізацію. Елементами територіальної або політичної децентралізації є:

- держава формально визнає існування адміністративно-територіальних утворень;

- надання статусу юридичної особи адміністративно-територіальним утворенням;

- делегування окремих повноважень держави відповідним децентралізованим органам влади на підставі закону;

- обрання представницьких органів влади на виборній основі.

Функціональна або технічна децентралізація має такі елементи:

- виділення певного виду діяльності із загального обсягу публічної діяльності (наприклад, у Франції функціональна децентралізація представлена поділом певної кількості публічних видів діяльності відповідно до послуг, що надаються органами державного управління, що називається децентралізацією за послугами);

- делегування повноважень щодо регулювання такої діяльності окремому спеціалізованому органу (організації);

- надання статусу юридичної особи відповідним децентралізованим органам влади [12].

З цього приводу поділяємо позицію А.А. Пухтецької, яка зазначає, що "визначення в законодавстві вимог додержання принципу функціональної децентралізації сприяє:

- удосконалення організації адміністративної системи в цілому;

- доступності державних та інших адміністративних послуг для громадян та інших фізичних осіб;

- участі суб'єктів приватного права у здійсненні певних повноважень публічної адміністрації, оскільки в Україні застосовуються положення, рекомендовані Радою Європи, та досвіду основних європейських країн щодо участі суб'єктів приватного права" [11, с. 114].

Щодо аспектів компетенції, на які поширюється принцип децентралізації повноважень, слід зазначити, що в європейських країнах органи державного управління загалом розподіляють свою компетенцію за основними видами публічних (у тому числі адміністративних) послуг (тобто домінує децентралізація функцій), які ними надаються.

Сьогодні такі європейські країни, як Швеція, Португалія та Греція, розвиваються в напрямі децентралізації. Ідея фіскальної автономії, згідно з якою місцеві бюджети формуються та утримуються з місцевих податків, а не за рахунок центру, прижилася на всьому

континенті. Європейські чиновники кажуть, що місцева влада підзвітна не лише виборцям, а й платникам податків [11, с. 22].

Сучасна політико-правова реальність доводить, що Україна потребує децентралізації управління, що можливо тільки в процесі реформування місцевого самоврядування з одночасним проведенням адміністративно-територіальної реформи. Недосконалість системи місцевого самоврядування в Україні, та її невідповідність європейським стандартам зумовлює необхідність пошуку шляхів її реформування.

Варто зазначити, що кожна західноєвропейська країна прийняла власний підхід і встановила власну модель регіоналізації чи децентралізації, а порівняльний аналіз цих моделей показує на те, що:

— по-перше, жодна із зазначених держав, які сформували нові відносини між центром і регіонами, не стала на шлях федералізації, тобто побудова федеративної держави не є формально оголошеною метою;

— по-друге, всі моделі регіоналізації більш-менш асиметричні, а тому держава не ставить за мету встановлення єдиного алгоритму взаємовідносин національного центру з усіма регіонами.

Враховуючи подані аргументи, зробимо такі висновки. По-перше, є вагомий підстави припускати, що вибір сучасних моделей регіоналізації тісно пов'язаний з історичними стратегіями територіально-політичного будівництва тієї чи іншої європейської національної держави. По-друге, у кожній країні є "двигун" регіоналізації — регіони з розвинутою політичною культурою та високою регіональною самосвідомістю, які найбільш активно й послідовно виступають за новий баланс у розподілі регіональної та центральної влади.

Модель регіоналізації Великобританії має спеціальну назву — деволюція. Децентралізація — це процес перерозподілу політичної влади, а також поступове делегування влади зверху вниз для встановлення власної політичної системи в регіоні або розширення повноважень існуючих політичних систем. Програма деволюції органів державної влади Сполученого Королівства передбачає відхід від централізованого національного регулювання основоположних принципів місцевого самоврядування, щоб нагляд за його впровадженням покладався на парламент Шотландії.

З урахуванням можливостей кожного населеного пункту обирається організаційна форма та деякі інші ознаки, відповідно до яких здійснюється місцеве самоврядування. Це дозволяє муніципальному управлінню держави диверсифікувати та задовольнити потреби кожної територіальної громади відповідно до її розміру, історичних особливостей, потреб тощо [13, с. 627]. Вважаємо, що реформа децентралізації впливає з таких основних інституційних принципів розподілу влади: принципу децентралізації та принципу деконцентрації.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Отже, вважаємо що в Україні варто спростити модель формування системи органів публічної влади з врахуванням принципів функціональної децентралізації відповідно до основних видів публічних послуг, які ними надаються.

Слід також обмежити предмет взаємодії місцевих державних адміністрацій з органом місцевого самоврядування, звівши його до функції контролю за діяльністю муніципальних органів, а також комунікації між органами місцевого самоврядування та місцевими органами державної виконавчої влади. Взаємодія органів місцевого самоврядування та місцевих державних адміністрацій має передбачати максимальне розмежування їхніх функцій.

Запровадження європейських принципів і стандартів діяльності органів державного управління в Україні, заснованих на принципах належного врядування, не є імперативом для кожної окремої держави. Адже за традицією, що склалася в багатьох європейських державах місцеві органи центральної виконавчої влади є самостійними у вирішенні питань пов'язаних із функціонуванням зазначеного інституту. При цьому варто звернути увагу на те, що процеси децентралізації, які відбуваються в Україні передбачають передачу компетенції на нижчі рівні управління, проте наша держава самостійно повинна визначити ступінь децентралізації управлінських процесів із урахуванням особливостей адміністративно-територіального устрою.

Література:

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.01.2024).
2. Конституція України : Конституція України, Конституція, Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.01.2024).
3. Shaoling Chen, Qing Gao, Qing Peng, Haisheng Yang, Government-decentralized power: Measurement and effects, *Emerging Markets Review*. 2021. Vol. 48. ISSN 1566-0141. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ememar.-2020.100769>.
4. Ley de Regimen Local de 1985. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1985-5392>
5. Bodo, B. & Brekke, J. K. & Hoepman, J.-H. (2021). Decentralisation: a multidisciplinary perspective. *Internet Policy Review*. Vol.10(2). <https://doi.org/10.14763/2021.2.1563>.
6. Jean-Baptiste Harguindeguy, Alistair Cole, Romain Pasquier. The variety of decentralization indexes: a review of the literature. *Regional and Federal Studies*. 2021. 31 (2). pp.185—208.
7. Taylor, J. (2006). *A Survival Guide for Project Managers Second Edition*. American Management Association AMACOM, 1—20.
8. Борисенко, Ю. (2022). Досягнення та виклики реформування місцевого самоврядування в Україні. *Аспекти публічного управління*, 10 (3), 42—50. <https://doi.org/10.15421/152218>.
9. Oksana Shevchuk (2021). The concept of administrative and legal support of the state information security of Ukraine in the field of prevention of corruption. *Visegrad Journal on Human Rights*. Vol. 3/2021. P. 243—248. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/10/VJHR_3_2021-Last.pdf

10. Борденюк В. І. Децентралізація державної влади і місцеве самоврядування: поняття, суть та форми (види). Право України. 2005. № 1. С. 21—25.

11. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права: [моногр.] / А. А. Пухтецька. — За ред. д.ю.н., проф. В. Б. Авер'янова. Вид. друге, доопрац. і доповн. К.: Логос, 2014. — 237 с.

12. Khan, S. A. (2021). Decentralization and Service Delivery Constraints: Evidence from Northern Pakistan. SAGE Open, 11 (1). URL: <https://doi.org/10.1177/2158244021994505>.

13. Kun, T. and Pardos-Prado, S. (2021), Corruption and Support for Decentralization. European Journal of Political Studies, 60: 625—647. URL: <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12420>.

14. Карпа М. І. (2017). Межі компетенції суб'єктів публічної служби: особливості визначення. Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 2 (33). С. 109—116.

15. Карпа М. І. (2017). Предметна компетенція органів публічної влади. Актуальні проблеми державного управління. 2017. Вип. 3 (71). 182 с. С. 50—56.

10. Bordeniuk, V.I. (2005), "Decentralization of state power and local self-government: concepts, essence and forms (types)", Pravo Ukrainy, vol. 1, pp. 21—25.

11. Pukhtets'ka, A.A. (2014), Yevropejs'ki pryntsyipy administratyvnoho prava [European principles of administrative law], Lohos, Kyiv, Ukraine.

12. Khan, S.A. (2021), "Decentralization and Service Delivery Constraints: Evidence from Northern Pakistan", SAGE Open, vol. 11 (1). <https://doi.org/10.1177/2158244021994505>.

13. Kun, T. and Pardos-Prado, S. (2021), "Corruption and Support for Decentralization", European Journal of Political Studies, vol. 60: 625—647. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12420>.

14. Karpa, M.I. (2017), "Competency-based limits of public service subjects: features of determination", Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, vol. 2 (33), pp. 109—116.

15. Karpa, M.I. (2017), "Subject-matter competence of public authorities", Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia, vol. 3 (71), pp. 50—56.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2024 р.

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "The concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (Accessed 05.01.2024).

2. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 05.01.2024).

3. Shaoling, Chen, Qing, Gao, Qing, Peng and Haisheng, Yang, (2021), "Government-decentralized power: Measurement and effects", Emerging Markets Review, vol. 48. <https://doi.org/10.1016/j.ememar.2020.100769>.

4. State Agency Official State Gazette (1985), "Ley de Regimen Local de 1985", available at: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1985-5392> (Accessed 05 Jan 2024).

5. Bodo, B. Brekke, J.K. and Hoepman, J.-H. (2021), "Decentralisation: a multidisciplinary perspective", Internet Policy Review, vol. 10 (2). <https://doi.org/10.14763/2021.2.1563>.

6. Harguindeguy, J.-B. Cole, A. and Pasquier, R. (2021), "The variety of decentralization indexes: a review of the literature", Regional and Federal Studies, vol. 31 (2), pp. 185—208.

7. Taylor, J. (2006), A Survival Guide for Project Managers Second Edition, American Management Association AMACOM, pp. 1—20.

8. Borysenko, Yu. (2022), "Achievements and Challenges of Local Self-Government Reform in Ukraine", Aspekty publicnoho upravlinnia, vol. 10 (3), pp. 42—50. <https://doi.org/10.15421/152218>.

9. Shevchuk, O. (2021), "The concept of administrative and legal support of the state information security of Ukraine in the field of prevention of corruption", Visegrad Journal on Human Rights, vol. 3/2021, pp. 243—248, available at: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2021/10/VJHR_3_2021-Last.pdf (Accessed 05 Jan 2024).

<https://nayka.com.ua>
Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

*І. В. Криворучко,
к. держ. упр., провідний фахівець, Навчально-науковий інститут публічного управління
та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0149-8512>

О. А. Зубчик,

*д. держ. упр., доцент, професор кафедри державного управління,
Навчально-науковий інститут публічного управління*

та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6480-409X>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.144

ІНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

I. Kryvoruchko,

PhD in Public Administration, Leading Specialist, Educational and Scientific Institute
of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv

O. Zubchuk,

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv

INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

У статті досліджено інституційний розвиток місцевого самоврядування в Україні в умовах війни. Автори аналізують вплив військової агресії на повноваження та діяльність органів місцевого самоврядування, а також на надання адміністративних послуг населенню. Вони також розглядають роль територіальних громад у підтримці Збройних Сил України, консолідації суспільства та національній стійкості. Особливу увагу приділяється проблемі інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. На основі критичного огляду законодавства, документів, статистики та особистих джерел, автори виявляють недоліки та пропонують рекомендації щодо подальшого вдосконалення інституційної бази місцевого самоврядування в умовах війни.

У вступній частині статті автори визначають актуальність теми, мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, а також методологічну основу роботи. Вони також наводять короткий огляд наукової літератури з проблеми інституційного розвитку місцевого самоврядування в умовах війни, вказуючи на основні підходи, концепції та теорії, що використовуються вітчизняними та зарубіжними дослідниками.

Автори аналізують та розкривають зміни в законодавстві, які стосуються введення воєнного стану, створення військових адміністрацій, обмеження прав та свобод громадян, а також взаємодію місцевих органів влади з центральними органами влади та військовими структурами. Вони також оцінюють наслідки війни для функціонування місцевого самоврядування в різних регіонах України, зокрема в окупованих та прифронтових територіях.

Автори досліджують роль територіальних громад у підтримці Збройних Сил України, консолідації суспільства та національній стійкості в умовах війни. Вони аналізують форми та методи участі громадян та громадських організацій у захисті державної суверенності та територіальної цілісності України, а також у наданні гуманітарної, медичної, психологічної та іншої допомоги військовослужбовцям та їхнім родинам. Вони також розглядають проблеми координації, фінансування та контролю за діяльністю територіальних громад у сфері національної безпеки та оборони.

Автори зосереджують увагу на проблемі інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. Вони наводять статистичні дані про кількість, склад, розподіл та потреби внутрішньо переміщених осіб в Україні, а також про джерела та механізми їхнього забезпечення. Вони також досліджують практики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у соціальне, економічне, культурне та політичне життя приймаючих громад, а також виявляють перешкоди, виклики та ризики, які супроводжують цей процес.

У висновках статті автори підсумовують основні результати дослідження, вказують на теоретичні та практичні наслідки роботи, а також формулюють рекомендації щодо подальшого вдосконалення інституційної бази місцевого самоврядування в умовах війни. Результати показують, що війна створила нові виклики та можливості для місцевого самоврядування, такі як посилення співпраці з військовими органами, підтримка національної стійкості та інтеграція внутрішньо переміщених осіб, зміцнення демократії та громадянського суспільства. Однак, війна також ускладнила процес децентралізації управління, створила додаткове навантаження на місцеву владу, породила проблеми в наданні адміністративних послуг, викликала обмеження та недоліки в інституційному забезпеченні місцевого самоврядування. Дослідження пропонує рекомендації для покращення інституційного розвитку місцевого самоврядування в умовах війни, такі як внесення змін до законодавства, узгодження інституційно-правових засад, усунення інституційних дисфункцій, сприяння діяльності інститутів громадянського суспільства. Дослідження також показує перспективи подальшого аналізу проблем.

The article examines the institutional development of local self-government in Ukraine in the conditions of war. The authors analyze the impact of military aggression on the powers and activities of local self-government bodies, as well as on the provision of administrative services to the population. They also consider the role of territorial communities in supporting the Armed Forces of Ukraine, consolidating society and national resilience. Special attention is paid to the problem of integration of internally displaced persons into the host communities. Based on a critical review of legislation, documents, statistics and personal sources, the authors identify shortcomings and propose recommendations for further improvement of the institutional basis of local self-government in the conditions of war.

In the introductory part of the article, the authors define the relevance of the topic, the purpose, objectives, object and subject of the study, as well as the methodological basis of the work. They also provide a brief overview of the scientific literature on the problem of institutional development of local self-government in the conditions of war, indicating the main approaches, concepts and theories used by domestic and foreign researchers.

The authors analyze and reveal the changes in the legislation that relate to the introduction of martial law, the creation of military administrations, the restriction of rights and freedoms of citizens, as well as the interaction of local authorities with the central authorities and military structures. They also assess the consequences of the war for the functioning of local self-government in different regions of Ukraine, especially in the occupied and frontline territories.

The authors explore the role of territorial communities in supporting the Armed Forces of Ukraine, consolidating society and national resilience in the conditions of war. They analyze the forms and methods of participation of citizens and civil society organizations in the defense of the state sovereignty and territorial integrity of Ukraine, as well as in providing humanitarian, medical, psychological and other assistance to servicemen and their families. They also examine the problems of coordination, funding and control over the activities of territorial communities in the sphere of national security and defense.

The authors focus on the problem of integration of internally displaced persons into the host communities. They provide statistical data on the number, composition, distribution and needs of internally displaced persons in Ukraine, as well as on the sources and mechanisms of their provision.

They also investigate the practices of integration of internally displaced persons into the social, economic, cultural and political life of the host communities, as well as identify the obstacles, challenges and risks that accompany this process.

In the conclusions of the article, the authors summarize the main results of the study, indicate the theoretical and practical implications of the work, and formulate recommendations for further improvement of the institutional basis of local self-government in the conditions of war. The results show that the war created new challenges and opportunities for local self-government, such as strengthening cooperation with military authorities, supporting national resilience and integrating internally displaced persons, strengthening democracy and civil society. However, the war also complicated the process of decentralization of governance, created additional burden on the local authority, generated problems in providing administrative services, caused limitations and shortcomings in the institutional provision of local self-government. The study proposes recommendations for improving the institutional development of local self-government in the conditions of war, such as introducing changes to the legislation, harmonizing the institutional and legal framework, eliminating institutional dysfunctions, facilitating the activities of civil society institutions. The study also shows the prospects for further analysis of the problems.

Ключові слова: інституційний розвиток, місцеве самоврядування, територіальна громада, децентралізація, адміністративні послуги, стійкість, внутрішньо переміщені особи, воєнний стан, загрози, безпека, кризова ситуація, інституційна стійкість.

Key words: institutional development, local self-government, territorial community, decentralization, administrative services, sustainability, internally displaced persons, martial law, threats, security, crisis situation, institutional sustainability.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна переживає складний період війни, який впливає на всі сфери життя суспільства. Однією з найбільш важливих сфер є місцеве самоврядування, яке є основою демократичного розвитку та забезпечення якості життя громадян. Місцеве самоврядування в умовах війни зазнає значних змін, викликів та можливостей, які потребують наукового аналізу та оцінки. Зокрема, необхідно дослідити, як війна впливає на інституційний розвиток місцевого самоврядування, який розуміється як процес удосконалення організаційної структури, форм, методів, принципів, норм і правил функціонування органів місцевого самоврядування та громадських інститутів на певній території. Також необхідно дослідити, як місцеве самоврядування впливає на підтримку національної безпеки та оборони, національну стійкість та консолідацію суспільства, а також на інтеграцію внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. Дослідження цих питань є актуальним та важливим, оскільки воно допоможе визначити проблеми, недоліки та перспективи інституційного розвитку місцевого самоврядування в умовах війни в Україні.

МЕТА СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної публікації є висвітлення окремих результатів дослідження інституційного розвитку місцевого самоврядування в умовах сучасних викликів війни та окреслення подальших перспективних шляхів розвит-

ку. Для досягнення зазначеної мети було визначено наступні завдання: здійснити аналіз законодавчих актів та матеріалів наукових досліджень щодо розвитку місцевого самоврядування в умовах війни; надати обґрунтовані пропозиції подальших напрямків розвитку місцевого самоврядування.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

У науковій літературі присутні дослідження, в яких у контексті зазначеної наукової проблеми забезпечення інституційного розвитку органів місцевого самоврядування в умовах війни в Україні розглядаються питання, які стосуються різних аспектів розвитку місцевого самоврядування в Україні в умовах війни. Окремі дослідження аналізують вплив війни на сферу адміністративних послуг [16], фактори стійкості громад в період війни [3], особливості національної системи стійкості в умовах воєнного стану [1] та місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу [7]. Інші зосереджені на ключових заходах захисту населення від надзвичайних ситуацій [9], повноваженнях і співпраці місцевих органів влади в умовах воєнного стану [19] та управлінських процесах і стійкості територіальних громад [2]. А також й такі, які стосуються місцевих громад та внутрішньої міграції населення [8] та практики інтеграції внутрішньо переміщених осіб в приймаючі громади [18].

Загалом, наукові та експертні дослідження висвітлюють різні потреби та виклики, які виникли перед

місцевим самоврядуванням в умовах військової агресії рф, та пропонують напрямки подальшого розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливі виклики постали перед Україною після повномасштабного вторгнення рф в лютому 2022 року. Особлива роль відводиться місцевому самоврядуванню, адже на органи управління на місцях лягло прийняття важливих рішень та вирішення актуальних питань, що спричинили умови військової агресії рф. Крім цього, на місцях виникли проблеми з якими прийшлося справлятися вперше.

Указом Президента України від 24 лютого 2024 року № 68/2022 [13] було утворено районні й обласні військові адміністрації на всій території Української держави, через повномасштабне військове вторгнення російської федерації на основі існуючих районних й обласних державних адміністрацій (відповідних військово-цивільних адміністрацій). На даний час військові адміністрації населених пунктів утворюються в межах відповідної необхідності.

Нормами Закону України "Про правовий режим воєнного стану" (ст. 17) [12] встановлено, що органи місцевого самоврядування зобов'язані сприяти діяльності військових адміністрацій у запровадженні, здійсненні заходів правового режиму воєнного стану. Управління на місцевому рівні у взаємодії з державною владою у особі військових адміністрацій передбачає три режими їх співпраці: по-перше, заміщення органів місцевої влади військовою адміністрацією; по-друге, спільне управління громадою; по-третє, розширені повноваження органів місцевого самоврядування із частковим підпорядкуванням військовій адміністрації вищого рівня.

Як слушно відзначається [19], військові адміністрації консолідують зусилля місцевих органів влади, разом із державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами та організаціями, громадянами здійснюють заходи правового режиму воєнного стану, оборони, громадської безпеки (порядку), цивільного захисту, а також охорони прав, свобод й законних інтересів громадян.

Виклики створені повномасштабною російською агресією щодо процесу реформ, є вкрай серйозними: 13 мільйонів осіб були переміщені, із них майже 8 мільйонів виїхали із України, а решта мігрували всередині держави, в переважній більшості у більш безпечні райони на заході держави. Відповідно до різних оцінок, близько 1500 компаній подали заявки на урядову програму переміщення, із них 510 уже перенесли своє виробництво на захід із постраждалих від війни регіонів. Як результат, місцеві бюджети змінили свою структуру, в більшій мірі стаючи залежними від трансфертів із центрального бюджету, а відносини між виборними органами влади й військовою адміністрацією, що загалом співпрацюють — це нова реальністю, що вимагає прискіпливої уваги [14, с. 4].

Сприятливим моментом слід відзначити розпочату реформу децентралізації в 2014 році, що як показують події останніх півтора року мало позитивне значення, адже частина переданих повноважень органам місце-

вого самоврядування сприяла тому, що це дало поштовх до ресурсної спроможності допомагати Збройним Силам України, оперативно зреагувати на потреби громадян, забезпечити прихисток внутрішньо переміщеним особам, що найбільш постраждали внаслідок військових дій.

Варто відзначити, що саме "стійкість тилу в перші місяці війни значною мірою забезпечено успіхом децентралізації, яка відбувалася в попередні роки, та створенням спроможних самоврядних територіальних громад" [7, с. 7]. Реформа децентралізації забезпечила нові сприятливі умови інституційному розвитку територіальних громад — процесу удосконалення організаційної структури, форм, методів, принципів, норм і правил функціонування органів місцевого самоврядування та громадських інститутів на певній території. Реформа децентралізації влади спрямувала цей процес на підвищення ефективності використання ресурсів, забезпечення стійкого розвитку, підсилення демократії та громадянського суспільства.

Можемо констатувати, що реформа децентралізації сприяла створенню імпульсу для органів місцевого самоврядування для заохочення громадян (населення) й формувати позитивні умови щодо впливу громадян на відповідний перерозподіл на місцевому рівні державних ресурсів. Зазначене підтверджує на необхідності подальшої активної підтримки, згуртованості (об'єднання) децентралізації, особливо за надзвичайних умов військової агресії сусідньої федерації.

Слід згадати й про адміністративні послуги, які громади змогли надавати в умовах військової агресії. В першу чергу слід зазначити про те, що в перші дні й тижні початкової активної фази війни гострими проблемами стали: а) встановлення особи, при втраті всіх документів, й одночасному закритті демографічного реєстру, припиненні роботи підрозділів ДМС; б) загалом зупинення усіх послуг, які здійснюють за допомогою державних реєстрів (реєстрація бізнесу, нерухомості, транспортних засобів тощо); в) припинення надання однієї з наймасовіших груп послуг — реєстрації (декларування) місця проживання, яке мало вплив й на (не)можливість надання інших послуг чи ускладнило їх надання; г) також як наслідок, тимчасова втрата більшості послуг, які надавалися центрами надання адміністративних послуг; д) перебої у роботі застосунку "Дія" тощо [16].

Однак важливим моментом стало те, що завдяки застосунку "Дія" вдалося значно поліпшити ситуацію шляхом виплати державної допомоги ("єПідтримка") мільйонам українців, здійснити відновлення інших сервісних послуг.

14 квітня 2022 року парламентом було прийнято зміни до Закону України "Про соціальні послуги" [11], що спрощувало деякі положення для оптимізації надання соціальних послуг, зокрема: збільшили повноваження місцевих органів влади — надали можливості визначати особливості порядку організації/надання соціальних послуг на території певної громади у випадку введення надзвичайного чи воєнного стану; соціальні послуги надаються екстрено на період воєнного стану; особам (незалежно від їхнього рівня доходу), яким завдано шкоди бойовими діями, стихійним лихом, катастрофою, пожежею, терористичним актом, збройним

конфліктом, тимчасовою окупацією всі соціальні послуги надаються на безоплатній основі; змінилося визначення сукупного доходу громадян щодо визначення малозабезпечених осіб.

Зміни законодавства у сфері соціальних послуг були необхідними з початком повномасштабного вторгнення, проте в цілому держава виявилася неготовою до викликів війни, що стосується й системи соціальних послуг. Окрім цього, у сфері реалізації законодавства залишаються наступні проблемні аспекти: нерівномірність доступу громадян до соціальних послуг; нестача ресурсів; низький рівень замученості недержавного сектору до надання соціальних послуг; порядок окреслення потреб у соціальних послугах в період воєнного стану вимагає доопрацювання [15].

На призупинення надання послуг й відсутність адаптаційних заходів в більшій мірі впливав регіон, а також його ураженість військовими діями. Можливість щодо повного припинення надання адміністративних послуг була вищою у громадах, які розташовані в північному макрорегіоні, а особливо у тих, які розміщені ближче до кордону з Білоруссю й РФ (навіть враховуючи досвід окупації громад). Одночасно громади, що розташовані у північних регіонах та ближче до межі зіткнення, проявили себе в більшій мірі стійкими за відповідними показниками адаптації до зими, аніж ті, які розташовані у південних регіонах й ближче до ЄС [3].

Станом на початок 2023 року, як засвідчує дослідження [5, с. 16], усі деокуповані громади та громади поза зоною бойових дій надають адміністративні послуги, а більшість надає усі послуги (72%). Послуги надаються фізично через центри надання адміністративних послуг (94%) і їхні відділення (51%), а також через додаток "Дія" (77%). Близько третини громад (28%) теж мають спеціальні центри реєстрації внутрішньо переміщених осіб, а 20% — пропонують через вебсайт громади доступ до своїх адміністративних послуг.

Не дивлячись на руйнування, громади й надалі продовжують надавати соціальні послуги. В сфері охорони здоров'я прямі зафіксовані документально збитки закладам оцінюються у 1,6 млрд дол. США; станом на 1 вересня 2022 року було зруйновано чи пошкоджено щонайменше 978 об'єктів (в першу чергу лікарні й амбулаторії). Стосовно об'єктів сфери освіти, зруйновано чи пошкоджено щонайменше 1 270 шкіл й 786 дитячих садків, а деякі школи застосовуються як центри колективного розміщення для внутрішньо переміщених осіб. За таких обставин у вересні 2022 року 12 924 школи почали свій навчальний рік, причому 60% зробили це фізично, а інші — дистанційно. Серйозною проблемою для навчального процесу є відключення електроенергії, оскільки через часті відключення світла зникає Інтернет та освітлення, перериваючи тим самим навчальний процес навіть за відсутності обстрілів [цит. за: 5]. Це має та бути мати в подальшому негативні наслідки, адже затяжна війна сприяє погіршенню рівня освіти для підростаючого покоління, що не може не відобразитися в цілому на розвитку держави.

Важливим є те, що надання адміністративних послуг із перших днів війни показало як сильні, так й слабкі сторони. Саме висновки, які мають місце бути зроблені на тих негативних тенденціях, що мали свій прояв з пер-

ших днів (місяців) війни в подальшому можуть бути використані для покращення надання послуг та зосередження уваги саме на тих проблемних аспектах, що проявилися в умовах повномасштабного вторгнення.

Фундаментальною ланкою, що забезпечує в умовах війни стійкість тилу, стали територіальні громади, які своєю колективною роботою не лише зміцнюють власний потенціал, але й посідають важливу роль щодо зміцнення економічного потенціалу держави. На початковому етапі повномасштабної російської агресії територіальні громади на себе взяли підтримку Збройних Сил України й частину їхніх функцій, забезпечення життєдіяльності громади (часто в умовах бойових дій); сприяли евакуації, розміщенню населення у відносно безпечних громадах; сприяли релокації підприємств, а основне — підтриманню стабільності в суспільстві [9, с. 119].

Прийнятим Законом України "Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану" від 12 травня 2022 року № 2259-IX [11] було значно розширено повноваження голів громад, передусім, вони можуть приймати рішення із наступних питань: створення установ стосовно надання безоплатної правової первинної допомоги; передача коштів на потреби Збройних Сил із місцевих бюджетів; боротьба зі стихійними лихами (епідеміями); обстеження будівель та споруд, що пошкоджені через бойові дії; поводження із небезпечними відходами; звільнення земельних ділянок комунальної власності від незаконно розміщених тимчасових споруд; демонтаж будівель та споруд, що встановлено за результатами обстеження аварійно небезпечними та такими, що становлять загрозу життю людей.

Також було сформовано законодавцем й так звані зумовлені запобіжні заходи з приводу зловживань своїми функціональними повноваженнями сільськими, селищними, міськими головами, зокрема:

обов'язок інформування начальника відповідної обласної військової адміністрації на протязі 24 годин про ухвалене рішення;

законодавчо окреслена ціль прийняття визначених вище рішень (зокрема щодо виконання заходів правового режиму воєнного стану);

можливість порушення начальником обласної військової адміністрації за погодженням із Генеральним штабом ЗСУ перед Президентом України питання про утворення військової адміністрації населеного пункту в випадку наявності випадків порушення сільським, селищним, міським головою відповідної територіальної громади в період реалізації повноважень, що визначені частинами 4-5 цієї статті, Основного Закону або законів України.

Уявляється, що використані законодавцем окремі юридичні конструкції (до прикладу "порушення питання") вважаються дещо широкими та можуть тлумачитися неоднаково, з однієї сторони; а з іншої — можуть стати правовою передумовою швидкого реагування в рамках місцевих громад на виклики правового режиму воєнного стану у цілому [8].

Проте, станом на початок 2022 року, у сфері місцевого самоврядування й публічної адміністрації загалом

можна окреслити певні недоліки, передусім: розподілу повноважень; відповідальності й ресурсів між виборними органами місцевого самоврядування й місцевими органами виконавчої влади; адміністративного нагляду для забезпечення законності місцевих актів; служби в органах місцевого самоврядування; статусу, відповідальності місцевих виборних представників та інше [4].

Через війну виникла низка проблемних питань: скорочуються державні ресурси, падають доходи жителів територіальних громад, в відповідному стані падіння місцева економіка, частина чоловічого населення на війні, а частина виїхала за кордон чи переїхала до інших регіонів, повертаються люди з інвалідністю, у деяких територіальних громадах з'явилися переселенці, між різними групами людей виникають конфліктні ситуації, відбувається загострення психологічних проблем. За таких обставин зростають ризики з приводу здійснення програм донорської підтримки територіальних громад, адже необхідним вбачається швидке реагування на потреби, які змінюються. Тому нагальною потребою вбачається залучення жителів громад до спільного вирішення конкретних локальних проблем [9, с. 121].

Передбачуване врядування (anticipatory governance — підхід до формування політики, що надає можливість суспільствам одночасно реагувати на подвійний виклик невизначеності й прискорення та має тісний зв'язок із національною безпекою) [17] зіштовхується із наступними викликами:

— прогнозування: горизонт планування щодо вирішення гострих проблем є надзвичайно коротким та коливається від шести місяців до одного року. Як наслідок означеного розв'язання однієї кризи може викликати непередбачувано іншу;

— вертикальна міжурядова співпраця: зв'язок між центральним та місцевим рівнями влади лишається на слабкому рівні. Отримані дані засвідчують вимоги (потреби) поліпшити комунікацію зі сторони центральних органів влади. Також, не зменшилося бюрократичних перепон, що досить заважають швидкому/гнучкому реагуванню на кризи [5, с. 37].

Розбудова стійких громад є комплексним та довготривалим процесом, а до ґрунтовних напрямків відно-

Рис. 1. Напрямки запровадження вдалих практик в управлінських процесах територіальних громад

Джерело: авторські узагальнення [2].

сяться напрацювання спільного розуміння поняття "стійкість" і кроків щодо адаптації його до сучасних реалій кризових ситуацій, спричинених війною в Україні.

Доцільним вбачається навести позицію Л.П. Горбатой та Т.Б. Синельник [1, с. 195] про те, що національна система стійкості нарівні територіальних громад за умов війни окреслюється спроможністю ефективно протистояти загрозам і прилаштуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування та швидко відновлюватися після кризових ситуацій до бажаної рівноваги. Автори підкреслюють, що компонентами стійкості територіальних громад вважаються організаційна, технічна, фінансово-економічна, соціальна стійкість, що є умовою успішного, ефективного розвитку територіальних громад. А визначення відпов-

ідного впливу національної системи стійкості на стійкість територіальних громад є чинником щодо його прогнозування в цілому.

Потрібно зазначити й про таке масштабне явище як внутрішні міграційні процеси, що безпосередньо мали вплив й постали відповідними викликами перед територіальними громадами в умовах війни.

Зокрема, можна виокремити наступні детермінанти, що були закладені (сформовані) перед повномасштабним вторгненням РФ та мають вплив на подальше реагування в умовах сучасних викликів війни:

— кожна територіальна громада ввійшла на початковому етапі широкомасштабного вторгнення російських військ на територію нашої країни із власним досвідом, зокрема з тим комплексом унікальних характеристик, процесів, проблем, що існували, тривали й формувалися місцевими громадами;

— слід звертати увагу на загальнодержавні напрями децентралізації та реформування влади. За обставин активних воєнних дій надзвичайно важливими є чітке розуміння меж функціональних обов'язків органів державної влади, органів місцевого самоврядування і військових адміністрацій, а також вчасна координація окремих заходів і співпраця;

— в умовах воєнного стану, що діє на сьогодні в Україні, можна умовно виокремити п'ять типів населених пунктів: 1) тил; 2) населені пункти, що відновлюються; 3) населені пункти на лінії фронту; 4) населені пункти в облозі; 5) тимчасово окуповані громади. Ця зазначена умовна типологія за критерієм наближеності до активних військових дій надає можливість дійти висновку й про кількість внутрішньо переміщених осіб, що приймають територіальні громади і ресурси, якими можуть користуватися ті або інші населені пункти. До населених пунктів тилу, куди перемістилася значна частина українських громадян, можна віднести ті, які розташовані в Закарпатській, Львівській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Тернопільській, Рівненській, Волинській й Хмельницькій областях [8].

У цьому аспекті слід навести статистичні дані щодо внутрішньо переміщених осіб. Так, громадська організація "Горизонт змін" протягом вересня-грудня 2022 року здійснила дослідження інтеграційних практик внутрішньо переміщених осіб. Відповідно, ціль якої полягала у вивченні практики інтеграції ВПО у приймаючі громади в Україні.

Зокрема, в Україні станом на січень 2023 року зафіксовано близько 4,9 млн внутрішньо переміщених осіб (з них близько 1,9 млн осіб — чоловіки, 2,9 млн — жінки, майже 1,1 млн — діти до 18 років). Статистика засвідчує про 2,1 млн осіб працездатного віку, із яких понад 1,3 млн осіб мають потребу в працевлаштуванні [18].

В умовах сьогоднішніх викликів центральним органам влади для поліпшення взаємодії з органами місцевого самоврядування вбачається доцільним здійснити низку наступних заходів:

— покращити реагування й зворотній зв'язок із органами місцевого самоврядування, зміцнити діалог. Органи місцевого самоврядування оцінюють свою спроможність впливу на стратегічно важливі рішення як низьку. Необхідною потребою є вимога уточнити обмежен-

ня, що можуть потенційно створювати перешкоди здійсненню повноважень органів місцевого самоврядування (до прикладу закриття доступу до реєстрів й постановова щодо пріоритетності видатків бюджетів). Обмеженість уточнень, перш за все з приводу певних законодавчих актів, сприймається невиправданним. Потрібно розглянути створення діалогової платформи, шляхом якої зворотний зв'язок від органів місцевого самоврядування може на регулярній основі включатися до урядових рішень;

— зменшення бюрократичних перепон у доповненні по вертикалі влади урядових рішень, де вбачається це можливо, слугуючи тим самим багаторівневому врядуванню, адже органи місцевого самоврядування оцінюють ці перепони як значні й такі, які перешкоджають гнучкості;

— уникати дублювання повноважень у роботі районних військових адміністрацій і органів місцевого самоврядування, особливо коли мова йде про запити на звітність (до прикладу, з приводу гуманітарної допомоги), адже це може сприяти підвищенню ефективності органів місцевого самоврядування;

— стимулювати координацію і зворотний зв'язок між органами місцевого самоврядування стосовно відкриття реєстрів, адже доступ до деяких з них є вирішальним щодо ефективного надання адміністративних послуг [5, с. 40].

Мають вплив на здатність громад упоратися з сучасними загрозами інституційної стійкості як матеріальні, так й нематеріальні ресурси. Одночасно, хоча децентралізація й мала вплив на інституційний розвиток громад й посилила сільські/селищні громади шляхом амальгамації та передачі фінансових ресурсів на низовий рівень, можна засвідчити про значну різницю у стійкості між більш урбанізованими громадами, колишніми містами обласного значення і рештою населених пунктів. Таким чином, вбачається доцільним у плануванні політик і програм наступне: а) розвивати кадровий ресурс у сільських й селищних громадах; б) розвивати стійкість прифронтових територій (громад) поряд з прикордонними територіями; в) розвивати співпрацю між громадами й у межах громад; г) не обмежувати повноваження громад й завершити реформу децентралізації [3].

Окрім того, для успішної реалізації цієї реформи необхідно вирішити низку інституційних проблем, про які зазначають експерти, таких як: 1) потреба внести зміни до чинного законодавства, що регулює діяльність органів місцевого самоврядування у відповідності до вимог часу; 2) необхідність узгодити інституційно-правові засади регулювання діяльності об'єднаних територіальних громад в розрізі окремих міністерств і відомств; 3) потреба розвивати організаційну культуру, поширення або усунення інституційних дисфункцій, зміна поведінкових стереотипів, традицій, звичаїв, організаційної культури в публічному секторі.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

У даному дослідженні проаналізовано інституційний розвиток місцевого самоврядування в умовах війни в Україні. Інституційний розвиток визначено як процес удос-

коналення організаційної структури, форм, методів, принципів, норм і правил функціонування органів місцевого самоврядування та громадських інститутів на певній території. Використано якісні та кількісні методи дослідження, такі як аналіз документів, інтерв'ю, опитування, спостереження, порівняльний аналіз. У результаті ми виявили, що війна в Україні створила нові виклики та можливості для місцевого самоврядування. Війна призвела до посилення співпраці між органами місцевого самоврядування та військовими органами, до збільшення ролі місцевого самоврядування в підтримці національної стійкості та інтеграції внутрішньо переміщених осіб, до зміцнення демократії та громадянського суспільства на місцевому рівні. Разом з тим, війна ускладнила процес децентралізації управління, створила додаткове навантаження на місцеву владу в зв'язку з потребами внутрішньо переміщених осіб, породила проблеми в наданні адміністративних послуг, викликала обмеження та недоліки в інституційному забезпеченні місцевого самоврядування. У цьому зв'язку для покращення інституційного розвитку місцевого самоврядування в умовах війни пропонується: 1) аналіз та внесення змін до чинного законодавства, яке регулює діяльність органів місцевого самоврядування, з урахуванням специфіки воєнного стану та потреб територіальних громад; 2) узгодження інституційно-правових засад регулювання діяльності об'єднаних територіальних громад в розрізі окремих міністерств і відомств, для того, що забезпечити уникнення дублювання та конфліктів повноважень; 3) усунення інституційних дисфункцій, зміна поведінкових стереотипів, традицій, звичаїв, розвиток організаційної культури публічного сектору, з метою підвищення ефективності та прозорості місцевого самоврядування; 4) сприяння діяльності інститутів громадянського суспільства, засобів масової інформації, експертної діяльності, з метою забезпечення громадського контролю, моніторингу, оцінки, захисту прав та інтересів територіальних громад.

Наше дослідження окрім отриманих результатів, має також обмеження і недоліки, які потребують уваги в майбутньому і можуть бути усунуті в подальших дослідженнях, а саме: здійснити аналіз інших аспектів та чинників інституційного розвитку місцевого самоврядування в умовах війни, забезпечити більш глибокий аналіз даних щодо регіональних та місцевих особливостей діяльності органів місцевого самоврядування, що забезпечить подальше розкриття даної теми.

Література:

1. Горбата Л. П., Синельник Т. Б. Особливості національної системи стійкості на рівні територіальних громад в умовах війни. Інвестиції: практика та досвід. № 22. 2023. С. 191—196.
2. Даркович А. Рік досвіду: Управлінські процеси та стійкість територіальних громад до викликів війни. Аналітика. Суспільство. 13 березня 2023 URL: <https://voxukraine.org/rik-dosvidu-upravliniski-protsesy-ta-stijkist-terytorialnyh-gromad-do-vyklykiv-vijny> (дата звернення: 21.12.2023).
3. Даркович А., Савісько М. Фактори стійкості громад під час війни. Дослідження впливу економіки, управління та залученості. Децентралізація. 13 вересня

2023 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17176> (дата звернення: 20.12.2023).

4. Дацишин М. Як відновити місцеве самоврядування від наслідків війни — колонка експертів. 10 серпня 2022 року. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/15323> (дата звернення: 20.12.2023).

5. Дослідження потреб і пріоритетів органів місцевого самоврядування України. Надання послуг у воєнний та післявоєнний період. Конгрес місцевих і регіональних влад Ради Європи. Січень, 2023. 52 с.

6. Зубчик О. А., Дерун Т. М., Легкий С. В., Ткаченко І. В. Порівняльний аналіз публічного управління як інструменту формування та реалізації інвестиційної політики України в умовах пандемії та стану війни. Актуальні питання у сучасній науці. № 12(18). 2023. С. 227—246.

7. Місцеве самоврядування як чинник стійкості тилу: аналіт. доп. / [В. Г. Потапенко, В. О. Баранник, Н. В. Бахур та ін.]; за ред. В. Г. Потапенка. Київ: НІСД, 2023. 54 с.

8. Олійник Л. Місцеві громади та внутрішня міграція населення: виклики під час воєнного стану та пошуки шляхів їх подолання. Аналітичний центр "ЮрФем". 24 жовтня 2022 року. URL: <https://jurfem.com.ua/mistsevi-hromady-vnutrishnya-mihratsia-naselennya/> (дата звернення: 21.12.2023).

9. Пирого І. С., Пирого М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. Вип. 77. Ч. 1. 2023. С. 117—123.

10. Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Закон України від 14 квітня 2022 року № 2193-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text> (дата звернення: 19.12.2023).

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (дата звернення: 19.12.2023).

12. Про правовий режим воєнного стану: Закону України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

13. Про утворення військових адміністрацій: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 68/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405> (дата звернення: 19.12.2023).

14. Рекомендації стосовно формування політики з питань Плану відновлення місцевого самоврядування від наслідків війни. Центр експертизи доброго врядування. Страсбург, 30 червня 2022 року CEGG/PAD(2022)3. 12 с.

15. Соціальні послуги в умовах війни: нові зміни та виклики. Лабораторія законодавчих ініціатив. 6 листопада 2023 року. Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17395> (дата звернення: 22.12.2023).

16. Тимошук В. Вплив війни на сферу адміністративних послуг та рекомендації на майбутнє. 20 квітня 2022 року. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/vplyv-viiny-na-sferu-administratyvnykh-posluh-ta-rekomendatsii-na-maibutnie/> (дата звернення: 20.12.2023).

17. Фюрт Л. Операціоналізація передбачуваного врядування. Інститут національної стратегічної безпеки Національного університету оборони. № 2. Вип. 4. 2011. С. 31—46.

18. Шевчук С. Практики інтеграції внутрішньо-переміщених осіб у приймаючі громади. Загальнодержавне аналітичне видання "Соціальна справа". URL: <https://socsprava.com.ua/praktyka/praktyky-integracziyi-vnutrishno-peremishhenyh-osib-u-pryjmayuchi-gromady/> (дата звернення: 21.12.2023).

19. Ярмистий М. Місцеві органи влади в умовах воєнного стану: повноваження та співпраця військових адміністрацій з органами місцевого самоврядування. Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. 4 квітня 2022 року. URL: <http://bukvisnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/2059/> (дата звернення: 21.12.2023)

References:

1. Horbata, L.P. and Synelnyk, T.B. (2023), "Peculiarities of the national system of stability at the level of territorial communities in the conditions of war", *Investytii: praktyka ta dosvid*, vol. 22, pp. 191—196.

2. Darkovich, A. (2023), "A year of experience: Management processes and resilience of territorial communities to the challenges of war", *Analytika. Suspilstvo*, [Online], available at: <https://voxukraine.org/rik-dosvid-upravlinski-protsezy-ta-stijkist-terytorialnyh-gromad-dovyklykiv-vijny> (Accessed 21 Dec 2023).

3. Darkovich, A. and Savisko, M. (2023), "Factors of stability of communities during the war. Exploring the impact of economics, governance and engagement", *Detsentralizatsiia*, [Online], available at: <https://decentralization.gov.ua/news/17176> (Accessed 20 Dec 2023).

4. Datsyshyn, M. (2022), "How to restore local self-government from the consequences of war — column of experts", [Online], available at: <https://decentralization.gov.ua/news/15323> (Accessed 20 Dec 2023).

5. Congress of Local and Regional Authorities (2023), *Doslidzhennia potreb i priorytetiv orhaniv mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy. Nadannia posluh u voienyj ta pislivoienyj period* [Study of needs and priorities of local self-government bodies of Ukraine. Provision of services in the war and post-war period], *Konhres mistsevyykh i rehionalnykh vlad Rady Yevropy, Ukraine*.

6. Zubchuk, O.A., Derun, T.M., Lehkyi, S.V. and Tkachenko, I.V. (2023), "Comparative analysis of public administration as a tool for formation and implementation of investment policy of Ukraine in the conditions of pandemic and state of war", *Aktualni pytannia u suchasni nauksi*, vol. 12 (18), pp. 227—246.

7. Potapenko, V.H., Barannyk, V.O. and Bakhur, N.V. (2023), *Mistseve samovriaduvannia yak chynnyk stiikosti tylu* [Local self-government as a factor in the stability of the rear], NISD, Kyiv, Ukraine.

8. Oliinyk, L. (2022), "Local communities and internal population migration: challenges during martial law and the search for ways to overcome them". *Analytychnyi tsentr "YurFem"*, [Online], available at: <https://jurfem.com.ua/mistsevi-hromady-vnutrishnya-mihratsia-naselennya/> (Accessed 21 Dec 2023).

9. Pyroha, I.S., Pyroha, M.I. (2023), "The role of local self-government in reconstruction under martial law", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, vol. 77, pp. 117—123.

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On making changes to some laws of Ukraine regarding the provision of social services in the event of the introduction of a state of emergency or martial law in Ukraine or some of its localities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text> (Accessed 19 Dec 2023).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia u period dii voiennoho stanu", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text> (Accessed 19 Dec 2023).

12. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "About the legal regime of martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (Accessed 19 Dec 2023).

13. President Of Ukraine (2022), Decree "On the formation of military administrations", available at: <https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405> (Accessed 19 Dec 2023).

14. Tsentr ekspertyzy dobroho vriaduvannia (2022), *Rekomendatsii stosovno formuvannia polityky z pytan' Planu vidnovlennia mistsevoho samovriaduvannia vid naslidkiv vijny. Tsentr ekspertyzy dobroho vriaduvannia* [Recommendations regarding the formulation of a policy on the issues of the Plan for the recovery of local self-government from the consequences of the war], *Tsentr ekspertyzy dobroho vriaduvannia, Strasburh*.

15. Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv. Detsentralizatsiia (2023), "Social services in the conditions of war: new changes and challenges", available at: <https://decentralization.gov.ua/news/17395> (Accessed 22 Dec 2023).

16. Tymoshchuk, V. (2022), "The impact of the war on the sphere of administrative services and recommendations for the future", [Online], available at: <https://uplan.org.ua/analytics/vplyv-viiny-na-sferu-administratyvnykh-posluh-ta-rekomendatsii-na-maibutnie/> (Accessed 20 Dec 2023).

17. Fiurt, L. (2011), "Operationalization of predictable governance", *Instytut natsionalnoi stratehichnoi bezpeky Natsionalnoho universytetu obrony*, vol. 2, no. 4, pp. 31—46.

18. Shevchuk, S. (2023), "Operationalization of predictable governance", *Zahalnodержавне аналітичне видання "Sotsialna sprava"*, [Online], available at: <https://socsprava.com.ua/praktyka/praktyky-integracziyi-vnutrishno-peremishhenyh-osib-u-pryjmayuchi-gromady/> (Accessed 21 Dec 2023).

19. Yarmystyi, M. (2022), "Local authorities under martial law: powers and cooperation of military administrations with local self-government bodies", *Bukovynskyi visnyk derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia*, [Online], available at: <http://bukvisnyk.cv.ua/misceve-samovryaduvannya/2059/> (Accessed 21 Dec 2023).

Стаття надійшла до редакції 19.01.2024 р.

УДК 351.773:614.2:303.62(477)

Т. П. Юрочко,

к. держ. упр., доцент, доцент кафедри "Школа громадського здоров'я",
Національний Університет "Києво-Могилянська академія"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9455-9141>

М. В. Шевченко,

д. мед. н., професор кафедри "Школа громадського здоров'я",
Національний Університет "Києво-Могилянська академія"

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-1828-8447>

М. В. Васильєва,

магістр менеджменту в охороні здоров'я, кафедра "Школа громадського здоров'я",
Національний Університет "Києво-Могилянська академія"

ORCID ID <https://orcid.org/0009-0005-3775-6447>

К. С. Мальцева,

к. філософ. н., доцент кафедри соціології,

Національний Університет "Києво-Могилянська академія"

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-6540-8734>

С. О. Богданов,

к. мед. н., старший викладач, кафедра психології та педагогіки,

Національний Університет "Києво-Могилянська академія"

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8811-3453>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.153

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ НАДЛИШКОВОЇ ВАГИ ТА ОЖИРІННЯ В УКРАЇНІ

T. Yurochko,

PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of School of Public Health, Kyiv-Mohyla Academy

M. Shevchenko,

Doctor of Medical Sciences, Professor of the Department of School of Public Health, Kyiv-Mohyla Academy

M. Vasylieva,

Master of Management in Health Care of the Department of School of Public Health, Kyiv-Mohyla Academy

K. Maltseva,

PhD of Anthropology, Associate Professor of the Department of Sociology of Kyiv-Mohyla Academy

S. Bogdanov,

PhD of psychotherapy, Senior lecturer of the Department of Psychology and Pedagogy, Kyiv-Mohyla Academy

SOCIAL DETERMINANTS OF OVERWEIGHT AND OBESITY IN UKRAINE

У статті досліджено сутність соціальних детермінант надлишкової ваги та ожиріння населення в Україні, розкриваючи відмінні чинники їх ризику. У дослідженні викладено результатами багатовимірного аналізу за допомогою програми IBM SPSS даних зібраних в рамках всеукраїнського опитування за даними опитування "Індекс Здоров'я. Україна — 2017". Виявлено, що соціальні детермінанти надмірної ваги та ожиріння значно відрізняються між собою, що потребує відмінної регуляції, політик та менеджменту в системі охорони здоров'я. До групи ризику надмірної ваги належать: чоловіки; люди старшого віку, тобто схильність мати надмірну вагу збільшується з віком; та ті, хто працює. До групи ризику ожиріння належать: жінки; 51-75-річні,

адже з віком ймовірність мати ожиріння також збільшується, досягнувши максимуму у цій віковій групі, після чого починає спадати; люди з низьким рівнем освіти (чим вищий рівень освіти, тим менші шанси мати ожиріння); люди, які не працюють, та люди, що проживають у селі, СМТ та містах до 100 тис. Більш детальне вивчення потребує виявлена гендерна та соціально-економічна нерівність в ожирінні, а також група ризику надмірної ваги.

The article examines the essence of the social determinants of overweight and obesity in Ukraine, emphasizing the distinctive nature of these phenomena. The study reveals that overweight and obesity represent separate social issues, each associated with distinct social processes that may involve different regulations and policies in healthcare management. While most research combines the study of overweight, including obesity, or focuses solely on obesity, our findings underscore the importance of investigating them separately for a deeper understanding of their origins and development.

The study identifies different social factors contributing to overweight and obesity, leading to diverse risk groups. Risk factors for being overweight include being male, older age (with an increasing likelihood of being overweight with age), and employment status. Risk factors for obesity, on the other hand, include being female, aged 51-75, lower educational attainment, unemployment, and residing in rural areas, small towns, or cities with populations up to 100,000. The article challenges the hypothesis that individuals with excess weight gradually transition to the obesity category. Instead, it suggests that these are distinct groups with different risk profiles, necessitating tailored interventions for overcoming overweight and obesity.

Given the health risks associated with increasing body mass index (BMI), health interventions should primarily target obesity risk groups. The study's hypotheses regarding the associations between socio-demographic characteristics and the prevalence of overweight and obesity are confirmed. However, the assumption that the patterns of social determinants are similar for both conditions is refuted. While women exhibit a higher tendency toward obesity, men are more prone to overweight.

Contrary to the hypothesis that social determinants of overweight in Ukraine align with those in developing countries, the study finds a social gradient more characteristic of Western developed nations, particularly for obesity. Lower socio-economic status, characterized by lower education, unemployment, and rural residence, is associated with a higher risk of obesity. No direct link between income and the prevalence of overweight or obesity is identified.

The results of this study provide a foundation for further explanatory research on the social determinants of overweight and obesity, considering both the strengths and limitations of our investigation. The findings are especially relevant for public health professionals, informing interventions and programs aimed at reducing overweight and obesity and addressing associated inequalities among Ukrainian adults.

Future studies should delve into establishing causal relationships between BMI and social determinants, considering seasonality aspects. Qualitative research exploring cultural and behavioral factors, such as physical activity, dietary habits, fruit and vegetable consumption, alcohol consumption, and smoking, is also recommended. This research, being exploratory in nature, underscores the need for subsequent studies that can elucidate these relationships. Detailed examination of gender and socio-economic inequality in obesity, as well as the overweight risk group, requires further attention. Additionally, future research should explore regional variations in overweight prevalence within the country and extend its focus to encompass children and adolescents, who are particularly vulnerable to the issues of overweight and obesity.

Ключові слова: управління, харчування населення, кількісні методи, громадське здоров'я, охорона здоров'я, здоров'я, здорове харчування, політика.

Key words: management, population nutrition, quantitative methods, public health, healthcare, health, healthy eating, policy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) надмірна вага, зокрема ожиріння, є однією

з найважливіших проблем менеджменту та політик охорони здоров'я 21-го століття. Протягом трьох останніх десятиріч спостерігається епідемія ожиріння не лише у розвинених країнах, але й у країнах, що розвиваються.

Надмірна вага є актуальною проблемою громадського здоров'я 21 століття, що має медико-соц-

іальне значення. Стрімке поширення і зростання надмірної ваги та ожиріння торкається більшості країн світу, як розвинених, так і країн, що розвиваються, зокрема і України. Ожиріння є комплексною соціальною проблемою та багатofакторним захворюванням, негативні наслідки якого створюють значний тягар для системи охорони здоров'я та для суспільства в цілому, адже поширюючись серед населення усіх вікових груп, воно призводить до збільшення витрат на надання медичної допомоги, зниження працездатності, скорочення тривалості та погіршення якості життя населення [1].

У 1997 році ВООЗ офіційно визнала глобальну епідемію ожиріння [2, 3]. На сьогодні епідемія ожиріння торкнулася усього світу. Кількість випадків ожиріння збільшилася майже втричі з 1975 до 2016 року. За даними ВООЗ у 2016 році більше, ніж 1,9 млрд. (39% (39% чоловіків та 40% жінок)) дорослих старших 18 років мали надмірну вагу. Серед них більше 650 млн (13% — 11% чоловіків та 15% жінок) страждали ожирінням. Щороку внаслідок надмірної ваги чи ожиріння вмирає, щонайменше, 2,8 млн людей. 57% населення світу проживає у країнах, де від надмірної ваги та ожиріння вмирає більше людей, ніж від недостатньої ваги. Якщо раніше ожиріння асоціювалося з розвиненими країнами з високим рівнем доходу, то зараз воно є поширеним також у країнах, що розвиваються [4], особливо у містах, через збільшення доходів, урбанізації та доступності оброблених продуктів харчування [5].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Надлишкова вага та ожиріння визначаються як надмірне накопичення жиру, що становить небезпеку для здоров'я. Вони є основними факторами ризику для цілого ряду хронічних неінфекційних захворювань, включаючи серцево-судинні захворювання, діабет та рак [4]. Крім того, люди, які мають надмірну вагу, стикаються також із психологічними проблемами, пов'язаними з дискримінацією [6] та стигматизацією через зовнішній вигляд, вони можуть переживати почуття сорому та невпевненості, що також впливає на якість їхнього життя. Таким чином, проблема ожиріння має вкрай негативні наслідки, адже значно підвищує захворюваність, смертність, погіршує якість життя та є соціально-економічним тягарем для країни. До прикладу, у Європі на лікування ожиріння та пов'язаних з ним станів у дорослих припадає до 6% витрат на охорону здоров'я, а у Сполучених Штатах Америки — приблизно 21% витрат [7, 8]. Основні зовнішні причини надмірної ваги є відомими: це стиль життя та харчові звички, які включають невідповідне вживання калорій та низьку фізичну активність.

Разом з тим ґрунтовні дослідження соціальних детермінант надмірної ваги в Україні відсутні, не дивлячись на зростаючу актуальність даної проблеми. Адже, надмірна вага це один із основних чинників смертності, який можна попередити. Але для цього необхідно зрозуміти, які групи ризику існують в країні, хто найбільше наражається на небезпеку та на

кого в першу чергу мають бути направлені інтервенції по зниженню надмірної ваги та попередженню ожиріння.

У Європі та Америці ситуація з дослідженням проблеми надмірної ваги, і зокрема її соціальних детермінант, є значно кращою, ніж в Україні. Наприклад, дана проблематика досліджується Всесвітньою організацією охорони здоров'я у контексті ожиріння та нерівності у Європі [9]. Дослідження показують, що більший ризик схильності до надмірної ваги мають жінки, порівняно з чоловіками, нижчі соціально-економічні групи, порівняно з вищими, тобто менш освічені люди, порівняно з більш освіченими, та багатші, порівняно з бідними. Стосовно віку, то зі збільшенням віку, підвищується й вага тіла людини, але на останніх десятиліттях життя знову знижується [10]. Крім того, є дослідження, які вказують, що жінки, які не працюють, більше схильні мати надмірну вагу, ніж ті, що працюють, хоча чоловіки, які не працюють, навпаки, мають менше схильність до надмірної ваги, ніж ті, хто працює [11].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

1. Визначити рівень поширення надмірної ваги серед українців (за даними опитування "Індекс Здоров'я. Україна — 2017").

2. Встановити зв'язок між індексом маси тіла та соціально-демографічними характеристиками українців.

3. Виявити групи ризику надмірної ваги в Україні.

4. Виявити патерни соціальних детермінант надмірної ваги у статево вікових групах.

Гіпотези дослідження:

1. Між соціально-демографічними характеристиками та ІМТ людини є зв'язок, а саме більший ризик мати надмірну вагу чи ожиріння мають:

1) жінки, порівняно з чоловіками, та люди старшого віку, порівняно з молодими, що пояснюється переважно фізіологічними особливостями даних підгруп;

2) багатші, порівняно з бідними; більш освічені, у порівнянні з менш освіченими; зайняті, у порівнянні з тими, хто не працює; містяни, порівняно з селянами, адже у країнах, що розвиваються, до яких належить Україна, люди з вищим соціально-економічним статусом мають більшу схильність до надмірної ваги.

2. Закономірності зв'язків між соціальними детермінантами надмірної ваги та ожиріння не відрізняються.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

За даними національного опитування "Індекс Здоров'я. Україна — 2017" можна зробити висновок, що проблема надмірної ваги та ожиріння не оминула й Україну. Середнє значення Індекс маси тіла (ІМТ) для вибірки в цілому становить 26, 2 (95%-ий довірчий інтервал (ДІ) 25,3—27, 1), що відповідає нижньому рівню надлишкової ваги. 2,4% (95%-ий ДІ 2, 1—2,8%) дорослого населення України мають недостатню вагу, 42% (95%-ий ДІ 41—43%) — нормальну вагу, 36,5% (95%-ий ДІ 35,5—37,5%) — надлишкову вагу і 19, 1% (95%-ий ДІ 18,2— 19,9%) — ожиріння. Тобто більша половина

дорослих українців (55,6% (95%-ий ДІ 54,5—56,6%)) має надлишкову вагу чи ожиріння.

Для виявлення зв'язку між соціальними характеристиками ІМТ респондентів було проведено дво- та багатовимірний аналіз за допомогою програми IBM SPSS. Далі наводиться розподіл відсотків за основними характеристиками респондентів, тобто незалежних змінних (стать, вік, освіта, зайнятість, дохід та тип населеного пункту), які мають надмірну вагу (ІМТ від 25 до 30) та які мають ожиріння (ІМТ ≥ 30), який було отримано за допомогою статистичної процедури "Crosstabs".

Використання статистичного тесту Хі-квадрат (Chi-Square Tests) дозволило виявити, чи існує значущий зв'язок між незалежними та залежною категоріальними змінними (1 — надмірна вага чи ожиріння, 0 — усі інші). Зв'язок між змінними вважався значущим, якщо значущість різниці за Хі-квадрат була $< 0,05$.

Дані показують, що більший відсоток респондентів з надмірною вагою виявився серед:

- чоловіків (41,7% проти 33,8% серед жінок);
- старших респондентів (44,2% серед старших 76 років і 42,1% серед 51—75 річних проти 35,6% серед 31—50 річних та 20,8% серед 18—30 річних), тобто чим молодші респонденти, тим менший відсоток серед них має надмірну вагу — доза ефект (dose-response);
- респондентів із середньою спеціальною освітою (38,2% проти 34,7% з середньою загальною освітою і 34,9% з вищою освітою);
- тих, хто працює (37,7% проти 35,5% серед непрацюючих);
- тих, хто має рівень доходу понад 2001 грн (38,5% проти 37,8% серед респондентів з доходом 1301—2000 грн, 35,2% серед респондентів з невідомим рівнем доходу, 34,5% серед респондентів з доходом до 1300 грн).

Таким чином, двовимірний аналіз даних показав, що такі змінні як стать, вік, освіта, зайнятість та дохід значуще пов'язані з наявністю надмірної ваги на рівні значущості $\text{sig.} < 0,05$ (95% довірчий інтервал), адже різниця значущості за Хі-квадрат становила менше, ніж 0,05.

Зв'язку між часткою надмірної ваги та типом населеного пункту знайдено не було, оскільки відсоток респондентів з надмірною вагою в селі (36,3%), у СМТ та місті до 100 тис. (36,5%) і у місті більше 100 тис. (36,7%) значуще не відрізнявся.

Логістичний регресійний аналіз показав також, що такі фактори, як жіноча стать (скориговане відношення шансів (СВШ) 0,7, 95% ДІ 0,6—0,8) та відсутність роботи (СВШ 0,8, 95% ДІ 0,7—0,9) є негативно пов'язаними з наявністю надмірної ваги, а отже є протективними чинниками. Старший вік (СВШ 3,7, 95% ДІ 3—4,6) позитивно пов'язаний з наявністю надмірної ваги та, відповідно, є ризиковим чинником. Це означає, що людина віком старше 76 років має у 3,7 разів більше шансів мати надмірну вагу, ніж люди від 18 до 30 років. Логістична модель також підтвердила, що ризик мати надмірну вагу збільшується з віком — доза ефект (dose-response).

Дохід та тип населеного пункту виявилися незначущими предикторами, і стабільного зв'язку з освітою та

кож знайдено не було. Таким чином, підтвердилася лише одна наша дослідницька гіпотеза стосовно того, що старші українці мають більший ризик мати надмірну вагу.

Дані свідчать, що більша частка респондентів з ожирінням серед:

- жінок (24,8% проти 16,2% серед чоловіків);
- 51—75 річних респондентів (32,4% проти 25% серед старших 76 років, 16,1% серед 31—50 річних та 5,1% серед 18—30 річних);
- респондентів із середньою загальною освітою (26,6% проти 22,2% з середньою спеціальною освітою і 17% з вищою освітою), тобто чим вищий рівень освіти, тим менша частка ожиріння — доза ефект (dose-response);
- тих, хто не працює (26% проти 16,8% серед працюючих);
- тих, хто має рівень доходу 1301—2000 грн (26,2% проти 22,4% серед респондентів з доходом до 1300 грн, 18,7% серед респондентів з доходом більше 2001 грн і 18,7% серед респондентів з невідомим рівнем доходу);
- тих, хто живе у селі (23,%) чи СМТ та місті до 100 тис. (23,5%), проти містян більше 100 тис. (18,5%).

Таким чином, двовимірний аналіз даних показав, що між кожною досліджуваною характеристикою респондентів та наявністю ожиріння є зв'язок на рівні значущості $\text{sig.} < 0,05$ (95% довірчий інтервал). Критерій значущості Хі-квадрат для кожної незалежної змінної становив 0,000, що менше, ніж 0,05, а отже зв'язок значущий. Це також можна інтерпретувати як те, що між групами з різних підкатегорій, наприклад, між чоловіками та жінками, є значуща відмінність у відсотках наявності ожиріння, тобто частка тих, хто має ожиріння серед чоловіків та жінок, відрізняється. Таким чином, дослідницька гіпотеза про те, що між соціально-демографічними характеристиками та ІМТ людини є зв'язок, підтвердилася. Логістичний регресійний аналіз виявив, що такі фактори, як жіноча стать (СВШ 1,7, 95% ДІ 1,5—1,9), вік 51—75 років (СВШ 8,6, 95% ДІ 6,7—10,9), середня загальна освіта (СВШ 1,3, 95% ДІ 1,1—1,5) та відсутність роботи (СВШ 1,2, 95% ДІ 1,0—1,3) є позитивно пов'язаними з наявністю ожиріння, а отже є ризиковими чинниками. Місто більше 100 тис. (СВШ 0,8, 95% ДІ 0,7—0,9) негативно пов'язане з наявністю ожиріння і, відповідно, є протективним чинником.

Крім того, у логістичній моделі предиктор доходу виявився незначущим. Наші гіпотези стосовно того, що до групи ризику ожиріння входять жінки та безробітні, підтвердилися, але усі інші спростувалися. Лише частково підтвердилась гіпотеза про вік, адже до групи ризику належать люди віком від 51 до 75 років, але ризик мати ожиріння після 76 років спадає. До групи ризику ожиріння належать також люди з низьким рівнем освіти та жителі сіл, СМТ і міст до 100 тис. Таким чином, бачимо, що явище соціального градієнту простежується для ризику мати ожиріння, хоча для надмірної ваги цього помічено не було. Таким чином, результати дво- і багатовимірного аналізу показали, що соціальні детермінанти надмірної ваги та ожиріння кардинально відрізняються між собою, і відповідно наша дослідницька гіпотеза спростувалася.

Для чоловіків на етапі двовимірного аналізу значущими виявилися такі змінні, як вік, освіта, зайнятість та дохід. Стосовно віку ми можемо спостерігати, що чим старші чоловіки, тим більша частка серед них, має надмірну вагу. Найменший відсоток з надмірною вагою можна побачити серед наймолодшої категорії 18—30-річних — 28,8%, тобто майже третина молодих чоловіків, тоді як серед старших 76 років — майже половина має надмірну вагу (49,7%). Помітно, що після 30 років частка чоловіків з надмірною вагою стрімко зростає — майже на 15% (43,2% серед 31—50-річних та 45,1% серед 51—75-річних). Логістична регресія також показала, що зв'язок між віком та наявністю надмірної ваги для чоловіків є значущим. При чому ми також можемо спостерігати дозу-ефект: 31—50 річні чоловіки мають у 1,8 рази (СВШ 1,8, 95% ДІ 1,5—2,3), 51—75-річні у 2,4 рази (СВШ 2,4, 95% ДІ 1,9—3), старші 76 років у 3,4 рази (СВШ 3,4, 95% ДІ 2,4—5) більше шансів мати надмірну вагу, ніж 18—30-річні. Таким чином, старший вік є ризиковим чинником для чоловіків, адже позитивно пов'язаний з наявністю надмірної ваги.

Якщо говорити про освіту, то найменша частка чоловіків з надмірною вагою виявилася серед тих, хто має найнижчий рівень освіти (середня загальна) — 33,8% (майже третина). На 9,5% більше чоловіків з надмірною вагою серед тих, хто має середню спеціальну освіту (43,3%), і майже стільки ж (44,8%) серед респондентів з вищою освітою.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Важливою знахідкою даної статті є те, що соціальні детермінанти надмірної ваги та ожиріння значно відрізняються між собою. Це говорить про те, що надмірна вага та ожиріння — це два різних соціальних явища, за якими стоять різні соціальні процеси, і, відповідно, досліджувати їх слід окремо, аби глибше зрозуміти сутність їх виникнення та розвитку.

До групи ризику надмірної ваги належать: чоловіки; люди старшого віку, тобто схильність мати надмірну вагу збільшується з віком; та ті, хто працює. До групи ризику ожиріння належать: жінки; 51—75-річні, адже з віком ймовірність мати ожиріння також збільшується, досягнувши максимуму у цій віковій групі, після чого починає спадати; люди з низьким рівнем освіти (чим вищий рівень освіти, тим менші шанси мати ожиріння); люди, які не працюють, та люди, що проживають у селі, СМТ та місті до 100 тис.

Таким чином, ми бачимо, що схильність мати надмірну вагу та схильність мати ожиріння — це різні процеси. Виходячи з наших даних, ми не можемо стверджувати, що є тенденція до того, що люди з надмірною вагою поступово гладшають та переходять до групи людей з ожирінням, а, навпаки, ми можемо зробити висновки, що загалом це дві різні групи і, відповідно, це має бути враховано при розробці інтервенцій та політик в охороні здоров'я для подолання надмірної ваги і ожиріння. Та оскільки негативні наслідки для здоров'я збільшуються з підвищенням ІМТ, то втручання мають відбуватися насамперед у групах ризику ожиріння.

Отже, дослідницькі гіпотези стосовно того, що між соціально-демографічними характеристиками і пошире-

ністю надмірної ваги та ожиріння є зв'язок, і люди старшого віку мають більший ризик надмірної ваги та ожиріння, підтвердилися. Хоча гіпотеза про те, що закономірності зв'язків між соціальними детермінантами надмірної ваги та ожирінням не відрізняються, спростувалася. Дійсно, виявилось, що жінки є більш схильними до ожиріння, ніж чоловіки, але чоловіки виявилися більш схильними до надмірної ваги, ніж жінки.

Крім того, спростувалася гіпотеза стосовно того, що патерни соціальних детермінант надмірної ваги в Україні належать до патернів країн, що розвиваються. Виявилось, що в Україні все ж існує соціальний градієнт, притаманний переважно західним розвиненим країнам, але він стосується лише ожиріння. Таким чином, ми встановили, що дорослі українці з нижчим соціально-економічним статусом, а саме з низьким рівнем освіти, без роботи, які проживають у селі, СМТ та маленьких містах, мають більшу схильність до ожиріння. Прямого зв'язку між доходом та поширеністю надмірної ваги чи ожиріння знайдено не було.

Таким чином, результати даного дослідження є основою для проведення подальших пояснювальних досліджень соціальних детермінант надмірної ваги та ожиріння, які мають враховувати як переваги, так і обмеження даного дослідження.

Результати даної роботи направлені насамперед на спеціалістів у сфері охорони громадського здоров'я та можуть бути корисними для впровадження інтервенцій та програм, спрямованих на зменшення рівня поширеності надмірної ваги та ожиріння і пов'язаної з нею нерівності серед дорослих українців, промоції здорового харчування та фізичної активності.

Також є потреба у подальших дослідженнях, що дозволять встановити причинно-наслідковий зв'язок між ІМТ та соціальними детермінантами надмірної ваги. Крім кількісних досліджень, необхідними є також якісні дослідження, які б вивчали не лише соціальні чинники надмірної ваги та ожиріння, а також культурні і поведінкові фактори (фізична активність, харчування, споживання фруктів та овочів, алкоголю, куріння тощо).

Тобто, зважаючи на те, що у статті представлено опис зв'язків, надалі потребуються дослідження, які зможуть краще пояснити ці зв'язки. Зокрема, більш детального вивчення потребує виявлена гендерна та соціально-економічна нерівність в ожирінні, а також група ризику надмірної ваги. З результатів нашого дослідження випливає також те, що надмірну вагу та ожиріння слід вивчати окремо, адже їх соціальні чинники відрізняються між собою. Подальші дослідження, крім соціальних чинників, що вивчалися у нашій роботі, можуть враховувати також відмінності у поширеності надмірної ваги, пов'язані з областю чи регіоном країни. Крім того, дослідження мають стосуватися не лише дорослих, але й дітей та підлітків, які є особливо вразливими до проблеми надмірної ваги та ожиріння.

Література:

1. Методичні рекомендації з проведення медико-соціологічного нагляду за ожирінням у дітей. / Д. Дячук та ін. Київ. Український центр наукової медичної інформації та патентно-ліцензійної роботи МОЗ України, 2017. 28 с.

2. Haslam D. Obesity: a medical history. Obesity reviews. 2007. № 8 (s1). P. 31—36. doi: 10.1111/j.1467-789X.2007.00314.x. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1467-789X.2007.00314.x> (Last accessed: 04.01.2023).

3. Caballero B. The global epidemic of obesity: an overview. Epidemiologic reviews. 2007. № 29 (1). P. 1—5. doi: 10.1093/epirev/mxm012. URL: https://www.researchgate.net/publication/6266870_The_Global_Epidemic_of_Obesity_An_Overview (Last accessed: 04.01.2023).

4. Obesity and overweight. Factsheet. World Health Organization (WHO). Updated October 2017. URL: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/> (Last accessed: 04.01.2023).

5. Brennan L., Murphy K. D., de la Piedad Garcia X., Ellis M. E., Metzendorf M. I., McKenzie J. E. Psychological interventions for adults who are overweight or obese. Cochrane Database of Systematic Reviews. 2016. Issue 3. Art. DOI: 10.1002/14651858.CD012114

6. Caliendo M., Lee W. S. Fat chance! Obesity and the transition from unemployment to employment. Economics & Human Biology. 2013. № 11 (2). P. 121—133.

7. Voejtech H. Ожиріння — епідемія XXI століття: сучасний погляд на проблему. Внутрішня медицина. 2009. № 4 (16).

8. Cawley J., Meyerhoefer C. The medical care costs of obesity: An instrumental variables approach. Journal of health economics. 2012. № 31 (1). P. 219—230.

9. Robertson A., Loring B. Obesity and inequities. Guidance for addressing inequities in overweight and obesity. World Health Organization, 2014. 48 p.

10. Tsihliia G., Johnstone A. Fat Matters: From Sociology to Science. M&K Update Ltd. 2010.

11. Garcia J., Quintana-Domeque C. Obesity, employment and wages in Europe. The Economics of Obesity. Emerald Group Publishing Limited. 2006. P. 187-217.

References:

1. Dyachuk, D., Yashchenko, Yu., Melnyk, N., Zabolotna, I., & Iskrenko, I. (2017). Metodichni rekomendatsii z provedennya medyko-sotsiologichnoho nahlyadu za ozhirinnyam u ditey. Ukrayinskyi tsentr naukovoi medychnoi informatsii ta patentno-litsenziynoi roboty MOZ Ukrainy. Kyiv.

2. Haslam, D. (2007). Obesity: a medical history. Obesity Reviews, 8 (s1), 31—36.

3. Caballero, B. (2007). The global epidemic of obesity: an overview. Epidemiologic Reviews, 29 (1), 1—5.

4. World Health Organization (WHO). (2017). Obesity and overweight. Factsheet. Retrieved from <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs311/en/> (Last accessed: 04.01.2023).

5. Brennan, L., Murphy, K. D., de la Piedad Garcia, X., Ellis, M. E., Metzendorf, M. I., & McKenzie, J. E. (2016). Psychological interventions for adults who are overweight or obese. Cochrane Database of Systematic Reviews, 3. DOI: 10.1002/14651858.CD012114

6. Caliendo, M., & Lee, W. S. (2013). Fat chance! Obesity and the transition from unemployment to employment. Economics & Human Biology, 11 (2), 121—133.

7. Voejtech, H. (2009). Ожиріння-епідемія XXI століття: сучасний погляд на проблему. Внутрішня медицина, 4 (16).

8. Cawley, J., & Meyerhoefer, C. (2012). The medical care costs of obesity: An instrumental variables approach. Journal of Health Economics, 31 (1), 219—230.

9. Robertson, A., & Loring, B. (2014). Obesity and inequities. Guidance for addressing inequities in overweight and obesity. World Health Organization.

10. Tsihliia, G., & Johnstone, A. (2010). Fat Matters: From Sociology to Science. M&K Update Ltd.

11. Garcia, J., & Quintana-Domeque, C. (2006). Obesity, employment and wages in Europe. In The Economics of Obesity (pp. 187—217). Emerald Group Publishing Limited.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2024 р.

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

АГРОСВІТ
Науково-практичний журнал

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

В. І. Шандрюк,
кандидат наук з державного управління, докторант кафедри публічного управління
та адміністрування, Національний авіаційний університет, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9188-8396>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.159

СТРАТЕГІЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ТА НАПРЯМИ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ СВІТУ ТА УКРАЇНИ

V. Shandryk,
PhD in Public Administration, Doctoral candidate of the Department
of Public Management and Administration, National Aviation University, Kyiv

STRATEGIC PERSPECTIVES AND DIRECTIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY OF THE WORLD AND UKRAINE

У статті досліджено чинники середньострокових та віддалених перспектив цифрової трансформації будівельної галузі України. Зазначається, що сучасний етап державного регулювання економіки та її окремих галузей вже окреслено як етап цифрової трансформації. Це етап цифрової економіки, де основним джерелом виробництва товарів та послуг є знання, інформація та засновані на них технології. Обґрунтовано, що подальші перспективи цифрової трансформації будівельної галузі в контексті публічного управління в Україні мають формуватися паралельно у сферах публічного управління та будівництва на чотирьох рівнях: поточному операційному, тактичному, стратегічному та рівні віддаленої перспективи.

Виокремлено й охарактеризовано 10 ключових напрямів подальшої цифрової трансформації будівельної галузі сучасного світу, на які мають орієнтуватися органи публічного управління й адміністрування та суб'єкти будівельної діяльності України: сталий розвиток будівельної галузі на цифровій основі; управління будівництвом за допомогою штучного інтелекту; розгортання на загальнодержавному та регіональному рівнях цифрових будівельних платформ; зелене енергоощадне будівництво; цифровий розвиток людського капіталу; широке використання в будівельних процесах робототехніки та автоматизації; масове зведення "розумних будинків" з функцією Інтернету речей (ІОТ); упровадження програмного забезпечення SHM з використанням геодезичних дронів та датчиків нового покоління; промисловий 3D-друк будівельних конструкцій; промислове використання наночасток, графену та інших інноваційних будівельних матеріалів.

Зроблено висновок, щодо невідворотності цифрової трансформації будівельної галузі та її переходу до широкого впровадження інноваційних та цифрових технологій і матеріалів в наближеній і стратегічній перспективі, що країни дозволить підвищити конкурентоспроможність будівельної галузі України на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також сприятиме економічному та соціальному розвитку країни.

The article examines the factors of medium-term and long-term prospects of the digital transformation of the construction industry of Ukraine. It is noted that the current stage of state regulation of the economy and its individual branches has already been outlined as a stage of digital transformation. This is the stage of the digital economy, where the main source of production of goods and services is knowledge, information and technologies based on them. It is substantiated that further prospects for the digital transformation of the construction industry in the context of public administration in Ukraine should be formed in parallel in the spheres of public administration and construction at four levels: current operational, tactical, strategic, and the level of a distant perspective.

10 key directions of further digital transformation of the construction industry of the modern world, which public management and administration bodies and subjects of construction activity of Ukraine should focus on, have been identified and characterized: sustainable development of the construction industry on a digital basis; construction management using artificial intelligence; deployment of digital construction platforms at the national and regional levels; green energy-saving construction; digital development of human capital; wide use of robotics and automation in construction processes; mass construction of "smart houses" with the function of the Internet of Things (IOT); implementation of SHM software using geodetic drones and new generation sensors; industrial 3D printing of building structures; industrial use of nanoparticles, graphene and other innovative building materials.

A conclusion was made regarding the inevitability of the digital transformation of the construction industry and its transition to the widespread introduction of innovative and digital technologies and materials in the near and strategic perspective, which will allow the country to increase the competitiveness of the construction industry of Ukraine on the domestic and foreign markets, as well as contribute to the economic and social development of the country.

*Ключові слова: публічне управління, будівництво, цифровізація будівельної галузі.
Key words: public administration, construction, digitization of the construction industry.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ми живемо в часи завершення переходу людства до принципово нового промислового укладу епохи інформаційного суспільства, що вже отримав своє визначення як "Індустрія 4.0". Це етап цифрової економіки, де основним джерелом виробництва товарів та послуг є знання, інформація та засновані на них технології. Провідні держави розуміють значення "цифрового стрибка" для зайняття значно кращої конкурентоздатної позиції в новому цифровому світі й докладають чималі зусилля нормативно-правового, інвестиційно-фінансового та політико-управлінського характеру щодо прискорення переходу національних економік до нового індустріального укладу.

Сучасний етап державного регулювання економіки та її окремих галузей вже окреслено як етап цифрової трансформації. Сучасна світова економіка стає все більш цифровою. Цифрові технології швидко проникають у всі сфери життя, включаючи виробництво, управління, торгівлю та споживання. У провідних країнах світу концепція "Індустрія 4.0" та розроблення цифрових технологій є одними з пріоритетних напрямів державної політики та бізнесу [12, с. 1877].

Цифрові технології мають значний потенціал для трансформації будівельної галузі. Вони можуть допомогти підприємствам цієї галузі підвищити свою прибутковість і конкурентоспроможність, а також покращити якість та ефективність проектування, будівництва та експлуатації будівель. Особливо актуальним все це є для сучасної України. Адже війна руйнує наші міста, інфраструктуру, інженерні комунікації — середовище життєдіяльності територіальних громад. Масштаб та обсяги відновлення України після нашої перемоги сьогодні навіть важко уявити, але вже зараз зрозуміло, що цей обсяг неможливо буде "підняти" на старій техніці, старому обладнанні та старих технологіях. Ми вимушені будемо застосовувати інноваційні матеріали, інноваційні технології та інноваційні управлінські, архітектурні, кон-

структорські, технологічні рішення. За таких умов єдиною реальною можливістю нашого подальшого розвитку є розуміння, що "завершення війни стане драйвером відновлення будівництва внаслідок високого рівня руйнації інфраструктури в Україні" [5, с. 194].

Це обумовлює актуальність дослідження середньострокових та віддалених перспектив цифрової трансформації будівельної галузі України, що й становить мету даного дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасний стан, проблеми та перспективи цифрової трансформації будівельної індустрії активно досліджується в українському науковому дискурсі. Зокрема, в зазначеній сфері плідно працюють такі українські дослідники як: Й. Голик, Д. Кайнц та Д. Вантюх [1], К. Головатюк [2], І. Іртищева та О. Сенкевич [3], Ю. Пинда [4], О. Самолюк [5], А. Сопільняк, А. Титюк та Т. Ярова [6], С. Федоренко, Л. Василенко, С. Палиця та К. Шумбар [7], Д. Чернишов, А. Клочко та С. Теренчук [12] на публікації яких разом із закордонними авторами (Томас Бігальї, Леонор Аларкон, Саймон Аббуд [10], Джефрі Мур [14]) та матеріалах спеціалізованих у сфері цифрової трансформації будівельної галузі інтернет-ресурсів ми й будемо спиратися в даній науковій розвідці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасність ставить перед будівництвом по всьому світі все більш масштабні та амбітні завдання, потребує впровадження новітніх інноваційних проектів. Їх успіх значною мірою залежить від впровадження інновацій з точки зору технологій, матеріалів, а також управління інвестиціями. Саме тому все більше будівельних компаній обирають цифровізацію процесів проектування та будівництва будівель. Розвиток цивілізації змушує шукати нові будівельні матеріали і технології, які дозво-

Рис. 1. Ключові напрямки вдосконалення публічного управління трансформацією будівельної галузі в Україні

лили б підвищити економічну ефективність будівництва. Все це актуалізує необхідність пришвидшення процесів цифровізації та цифрової трансформації системи публічного врядування України, розробки та прийняття відповідних державних Стратегій та необхідного законодавчого забезпечення, оскільки єдиний такого роду документ в Україні — "Цифрова адженда України — 2020" вже вичерпав свій означений часовий термін реалізації, але у переважній більшості своїх положень так і залишився нездійсненим.

Цифрова трансформація будівельної галузі України є частиною загальнодержавного процесу цифровізації економіки та суспільства. Цифрові технології дозволяють підвищити продуктивність праці, зменшити витрати, покращити якість продукції та послуг, а також забезпечити екологічну безпеку. Перехід до цифрового формату інформації та використання мережевих та цифрових технологій дозволяють людям та машинам у реальному часі збирати, аналізувати та обмінюватися великими обсягами даних про діяльність, продукти та послуги різних компаній [3, с. 14]. Саме в цьому для нашої країни повстають нові можливості, коли за відсутністю зруйнованою війною застарілою базою та віджили технології ми зможемо заново створити новітню будівельну індустрію та відбудувати новітню Україну. Тому поряд з традиційними й зрозумілими технологічними управлінськими та будівельно-конструкційними рішеннями необхідно вже зараз вивчати можливості застосування технологій та матеріалів певного майбутнього, причому деякі з них (як GIS, Autocad, 1D-BIM, 2D-BIM) зможуть увійти в широку будівельну практику вже в найближчі 2—3 роки, а інші (5D-BIM — 7D-BIM, AI, Big Data, IoT тощо) — в найкращому випадку через десятиріччя.

Але, на наше переконання, саме їх усвідомлення, вивчення та поступове впровадження є якраз той шлях, який дозволить українській будівельній індустрії та в цілому українській економіці й українській державі вийти на європейський та світовий рівень конкурентоспроможності.

На нашу думку, ключові напрями цифрової трансформації будівельної галузі в контексті публічного управління в Україні мають формуватися паралельно у сферах публічного управління та будівництва на чотирьох рівнях: поточному операційному, тактичному, стратегічному та рівні віддаленої перспективи (Рис. 1).

В контексті поточного вдосконалення традиційних форм та методів управління й будівельної діяльності в цілому наше основне завдання полягає у збереженні суб'єктів і потужностей будівельної індустрії країни та нормативно-правової й адміністративно-організаційної підготовки широкого впровадження процесів цифрової трансформації галузі.

В контексті середньострокової перспективи, зазначимо, що ключовим і невідворотнім напрямом, безперечно, є власне широкомасштабна цифровізація будівельної галузі в цілому та на рівні як великих, так і середніх та малих будівельних підприємств. Відтак "стратегічні пріоритети розвитку будівельного сектору України повинні орієнтуватися на високотехнологічне будівництво, яке б базувалося на інноваційних принципах енергозбереження, використання альтернативної енергії та екологічності, які практикують розвинуті країни світу та підтверджують окреслену доцільність високими соціально-економічними показниками" [4, с. 13].

Ключовим на даному етапі визначається розвиток та поширення використання BIM-технології на усіх етапах життєвого циклу будівельного проекту. Згідно теорії подолання інноваційного розриву (за авторським визначенням — прірви) Джеффері Мура [14], стосовно поширення BIM технології Україна знаходиться в групі більш пізнього поширення (у світовому масштабі). Це не є виключно негативним фактором, оскільки дозволяє користуватися вже набутим досвідом та уникнути критичних помилок, але треба намагатися потрапити до більш передових груп. В середині країни поширення технологій відбудеться за таким самим принципом, який слід враховувати роблячи акцент на інноваторах та компаніях, які готові стати просувачами новітніх технологій в будівельній галузі, зокрема BIM.

BIM-технологія охоплює всі етапи життєвого циклу об'єкта — планування, проектування, будівництва, обслуговування, реконструкції та знесення. Ця модель використовується архітекторами, інженерами та конструкторами для візуалізації, моделювання та аналізу

всього, що буде побудовано пізніше. Таким чином, можна заздалегідь визначити потенційні проблеми з проектуванням, будівництвом або експлуатацією. Крім того, BIM-технологія дає змогу розвитку нових напрямів досліджень та проектування будівель та споруд. BIM технології дають потужне джерело вибору енергоефективних та раціональних архітектурно-конструктивних рішень. Застосування BIM технологій, наприклад, для моделювання сонячних будинків дає змогу запроєктувати будинок з поворотною конструкцією для максимального збирання сонячної енергії протягом світового дня [6, с. 101].

На стратегічному рівні та рівні віддаленої перспективи Україні потрібно здійснити цивілізаційний стрибок у сфері будівництва, як у науці, так і в техніці, з набагато вищим ступенем цифровізації, ніж це досягається, наприклад, шляхом орієнтації на рівень BIM-технології. У світі вже більше десятка принципово нових технологій на стадії переходу від розробки до практичного впровадження, що за останні роки вже спонукало різке зростання інвестицій в ConTech, досягнувши безпрецедентного попиту. Світова будівельна галузь докладає чималих зусиль для завершення цифрової трансформації на основі інноваційних технологій та матеріалів, оптимізації та цифровізації процесів і процедур, що підвищує конкурентоспроможність та стійкість будівельної індустрії. Зокрема, за даними останнього виміру Глобального інноваційного індексу WIPO, у 2022 році фінансування інноваційних будівельних технологій досягло рекордного рівня в \$5,38 млрд [13].

Узагальнюючи сучасні погляди закордонних та вітчизняних науковців, експертів та практиків щодо стратегічних перспектив розвитку будівельної індустрії, вважаємо за необхідне виокремити 10 ключових сфер-направів подальшої цифрової трансформації будівельної галузі сучасного світу, на які мають орієнтуватися органи публічного управління й адміністрування та суб'єкти будівельної діяльності України, які коротко охарактеризуємо далі.

Сталий розвиток будівельної галузі на цифровій основі передбачає перехід до створення інформаційного та методологічного підґрунтя для подальшої еволюції будівельної галузі в рамках більш глобальних концепцій, таких як Industry 4.0, Smart Cities, Digital Twins, що є одним з ключових завдань для розвитку будівельної галузі. Так, згідно з дослідженням Forrester Digital Process Automation Technology Survey, саме сталий розвиток будівельної індустрії на основі прискорення цифрової трансформації стане головним драйвером найближчих років [15].

Управління будівництвом за допомогою штучного інтелекту. Будівельна галузь вже відчула переваги впровадження штучного інтелекту на будівельних майданчиках, зокрема для таких завдань, як кладка цегли та автономне обладнання, яке виконує роботу без необхідності втручання людини. Штучний інтелект, зчитуючи необхідну інформацію з різного роду підключених до мережі датчиків та завантажуючи всю інформацію про будівництво в хмару, окреслює реальне бачення стану будівельних робіт у режимі реального часу, визначає потенційні ризики та прогнозує перспективні шляхи вдосконалення діяльності для інвесторів, підрядників

та замовників, керівництва проектом та за його розпорядженням — безпосередньо до бригадира будівельної бригади на майданчику.

Розгортання на загальнодержавному та регіональному рівнях цифрових будівельних платформ: цифрове управління будівництвом на базі тотального оцифрування та використання хмарних технологій, що пов'язують структури управління, проектний офіс та будівельні майданчики. Цифрові будівельні платформи є успішним прикладом аналізу державної політики. Такі платформи забезпечують співпрацю, синергію та обмін знаннями в будівельному секторі, а також між державним і приватним секторами.

Зелене енергоощадне будівництво: запровадження загальноєвропейської концепції "Зеленого переходу" до екологічної стійкості будівництва через нове покоління норм з енергоефективності. Стратегії "зеленого" будівництва допомагають розвинути країнам відновити свою економіку шляхом створення нових ринків. Для України цей напрям тільки почався, на його розвиток та успішне впровадження, ймовірно, знадобиться більше десяти років. Цю перспективу не можна ігнорувати, оцінюючи, скільки зусиль потребуватиме післявоєнне відбудова країни" [7]. Тому зелене енергоощадне будівництво визнається одним з ключових напрямків подальшого розвитку будівельної галузі України, оскільки це допомагає зберегти й без того постраждалі від війни природні ресурси нашої країни. Як зазначає К. Я. Головатюк, "очевидно, що в післявоєнний час все відновлюване та нове житло в Україні має відповідати європейським нормам по енергозбереженню і має будуватися масово за нормами "пасивного будинку", які в надзвичайно швидкому темпі мають гармонізуватись з вітчизняними будівельними нормами" [2, с. 291].

Цифровий розвиток людського капіталу. Кваліфіковані робітники будівельної індустрії стають все більш дефіцитними, дорогими та віковими. Відтак підготовка нових кадрів з одночасним розвитком цифрових вмінь та навичок існуючого персоналу будівельних організацій на усіх рівнях має відповідати вимогам інформаційного укладу виробництва. У світі, в якому домінуватиме впровадження цифрових технологій, працівникам знадобиться принципово новий набір навичок, знань і можливостей, який вимагатиме більш частого оновлення. Оскільки середні та вищі навчальні заклади поки що не оснащені для подолання цього розриву в навичках з точки зору технологічного навчання та обсягу, різного роду програми "навчання протягом усього життя людини" для досягнення цифрової грамотності та впровадження нових теоретико-прикладних знань на практиці відіграватимуть ключову роль у супроводі робочої сили будівельних організацій.

Широке використання в будівельних процесах робототехніки та автоматизації. Автоматизація та роботизація в будівництві охоплює широкий спектр тем, від виробництва будівельних матеріалів до складних будівельних систем. На будівельних майданчиках можна зустріти роботів, призначених для кладки цегли, залиття бетонних опалубок, діагностики та інженерних вимірювань, тунельних та землерийних робіт тощо. Робототехніка дозволяє суттєво підвищити якість та швидкість будівельних робіт. Роботи не допускають

людських помилок і здатні безперервно й довготривало стабільно забезпечувати високоякісні результати. Вважається, що приблизно половина всіх можливих будівельних завдань можна автоматизувати. Робототехніка може автоматизувати повторювані та небезпечні завдання, такі як кладка цегли та зварювання. Наприклад, компанія Construction Robotics розробила робота під назвою SAM, який може укласти цеглу в 10 разів швидше, ніж людина [11].

Масове зведення "розумних будинків" з функцією Інтернету речей (IoT) — це концепція пристроїв (сучасні телефони, камери, датчики руху, транспортні засоби та промислове обладнання), які можуть підключатися безпосередньо до Інтернету або інших мереж передачі даних до головного серверу, до програмне забезпечення аналізує поточний стан об'єкту та здійснює оперативне управління усією системою життєвого циклу будівельного об'єкту або ж функціонування "розумного дому". Тенденція переходу до розумних будівель вимагає інтеграції систем автоматизації будівель з ІКТ-системами та іншою інформацією, пов'язаною з будівлею, протягом усього життєвого циклу будівлі. А саме будівництво мікрорайонів та цілих поселень з "розумних будівель" визначається ключовим у побудові міста майбутнього, де "розумні будинки" зможуть послідовно пропонувати розумні послуги, інтегровані з навколишнім містом та його інфраструктурою, внаслідок чого можливості розумного також розширюються до рівня "розумного міста".

Упровадження програмного забезпечення SHM з використанням геодезичних дронів та датчиків нового покоління: комп'ютерні системи, що контролюють стан об'єкту в режимі реального часу та забезпечують новий рівень геоінформаційної точності та поточного моніторингу стану будівель. Аналіз європейської практики свідчить, що серед технологій збору даних датчики є технологією з найвищим рівнем ринкової зрілості і технологічної готовності й 3D-сканування будівельних об'єктів використовується все частіше. Моніторинг стану конструкцій (SHM) за допомогою використання датчиків, систем передачі даних та інтегрованих в середовище 4D—7D BIM є інноваційним етапом еволюції методів діагностики, і сфера його застосування зростає разом з розвитком електроніки, інформатики та матеріалознавства. Світова індустрія такого роду програмного забезпечення для управління будівництвом вже зараз оцінюється в 9,3 мільярда доларів. Очікується, що до 2031 року цей ринок зросте до \$23,9 млрд [10].

Промисловий 3D-друк будівельних конструкцій: принципово нові можливості створення нестандартних деталей, підвищення швидкості зведення будівель та зниження дефіциту робочої сили й витрат на оплату праці. Замість традиційної цегли та будівельного розчину 3D-принтери можуть виливати 3D-бетон та створювати різноманітні інші 3D-об'єкти на принтері. Ця технологія стрімко розвивається, вона вже була успішно випробувана на різних будівельних проектах, включаючи будинки, мости і навіть хмарочоси. 3D-бетон також використовується для створення складних нестандартних деталей і компонентів. Прогнозована динаміка ринку 3D—друку бетоном протягом 2023—2027 років становитиме середній річний приріст понад 65% [9].

Промислове використання наночасток, графену та інших інноваційних будівельних матеріалів. Будівельна індустрія гостро потребує інноваційних будівельних матеріалів для того, щоб відповідати складним еколого-економічним вимогам нашої сьогоденної епохи. Як відповідь на виклики часу в різних країнах активно розробляються високопродуктивні та довговічні будівельні матеріали, які зберігають природні ресурси і в той же час підвищують продуктивність, економічність та технологічність будівельних процесів. Зокрема, на часі масове використання високотехнологічних будівельних матеріалів з включенням наночастинок. Як зазначають Й. М. Голик, Д. І. Кайнц, та Д. Е. Вантюх, "впровадження нанотехнологій у будівництво найближчим часом створить справжній бум щодо використання наноматеріалів і вже в 2025 році 50% будівельних матеріалів міститимуть наночастинки [1, с. 99].

Таким чином історичні виклики сучасності підштовхують будівельну галузь до неминучого переосмислення власних стандартів шляхом остаточного визнання існуючих проблем та переходу до використання інноваційних можливостей цифрової епохи.

ВИСНОВКИ

Сучасність ставить перед будівництвом по всьому світі все більш масштабні та амбітні завдання, потребує впровадження новітніх інноваційних проектів. Їх успіх значною мірою залежить від впровадження інновацій з точки зору технологій, матеріалів, а також управління інвестиціями. Саме тому все більше будівельних компаній обирають цифровізацію процесів проектування та будівництва будівель. Розвиток цивілізації змушує шукати нові будівельні матеріали і технології, які дозволили б підвищити економічну ефективність будівництва. Цифрові технології дозволяють автоматизувати процеси, що підвищує ефективність та прозорість будівництва, а також зменшує можливості для корупції, що надасть нової якості споруджуваним будівлям та призведе до зростання рівня довіри громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування. Таким чином підводячи підсумок щодо процесів цифрової трансформації будівельної галузі в Україні, можна зробити висновок щодо невідворотності цифрової трансформації будівельної галузі та її переходу до широкого впровадження інноваційних та цифрових технологій і матеріалів в наближеній і стратегічній перспективі, що країни дозволить підвищити конкурентоспроможність будівельної галузі України на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також сприятиме економічному та соціальному розвитку країни.

Література:

- Голик Й. М., Кайнц Д. І., Вантюх Д. Е. Різновиди наноматеріалів та можливості їх використання у будівництві. Містобудування та територіальне планування. 2023. Вип. 82. С. 95—113.
- Головатюк К. Я. Невідкладність масового будівництва "пасивних будинків" в Україні. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. 2023. Вип. 66. С. 290—299.
- Іртищева І., Сенкевич О. Цифрова трансформація регіонів України: об'єктивна необхідність, принципи

цифрового розвитку та особливості регулювання. Регіональна економіка. 2020. № 1. (95). С. 14—21.

4. Пинда Ю. В. Теоретико-методологічні засади обґрунтування стратегічних пріоритетів і механізмів розвитку будівельного сектору України: автореф. дис. ... д. е. н. : 08.00.03 — Економіка та управління національним господарством. 2019. 40 с.

5. Самолюк О. В. Стан розвитку житлового будівництва в умовах війни. Вісник післядипломної освіти. 2023. Вип. 25(54). С. 191-207.

6. Сопільняк А. М., Титюк А. А., Ярова Т. П. та ін. Новітні технології для сонячних будинків з використанням BIM. Український журнал будівництва та архітектури. 2022. № 3. С. 95—101.

7. Федоренко С. В., Василенко Л. О., Палиця С. В., Шумбар К. В. Еволюція будівельної галузі. Перспективи розвитку зеленого будівництва в Україні. Ефективна економіка. 2023. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_4_30

8. Цифрова адженда України — 2020 ("Цифровий порядок денний" — 2020): Концептуальні засади (версія 1.0). URL : <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>

9. 3D Concrete Printing Market Size and Share Analysis: Growth Trends and Forecasts (2024 — 2029). MORDORINTELLIGENCE. URL : <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/3d-concrete-printing-market>

10. Bigagli, T., Alarcon, L. & Abboud, S. The Trends Shaping the Construction Industry in 2020. Plug and Play. 2020. URL: <https://www.pluginandplaytechcenter.com/resources/trends-construction-industry/>

11. Construction Made Simpler and Safer. Construction Robotics. URL : <https://www.construction-robotics.com/sam-2/>

12. Chernyshev D., Klochko A., Terenchuk S., Ternavska V., & Zapryvoda V. Semantic Analysis Models and Methods of the Text Information in the Building Normative Base. International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE). 2020. Vol. 9. Issue-6. Pp. 1873—1879.

13. Global Innovation Index 2022. The World Intellectual Property Organization (WIPO). URL : https://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2022/article_0011.html

14. Moore Geoffrey. Crossing the Chasm: Marketing and Selling Disruptive Products to Mainstream Consumers. 3rd edition. New York: HarperCollins, 2014. 288 p.

15. The Results Are In: Insights From Forrester's 2023 Global Digital Process Automation Survey. Forrester Digital. URL : <https://www.forrester.com/blogs/the-results-are-in-insights-from-forresters-2023-global-digital-process-automation-survey/>

References:

1. Golyk, Y., Kaints, D. and Vantuykh, D. (2023), "Varieties of nanomaterials and possibilities of their use in construction", *Mistobuduvannya ta terytorial'ne planuvannya*, Vol. 82, pp. 95—113.

2. Holovatyuk, K. (2023), "Urgency of mass construction of "passive houses" in Ukraine", *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvan*, Vol. 66, pp. 290—299.

3. Irtischeva, I. and Sienkovych, O. (2020), "Digital transformation of the regions of Ukraine: objective necessity, principles of digital development and peculiarities of regulation", *Rehional'na ekonomika*, Vol. 1(95), pp. 14—21.

4. Pinda, Yu. (2019), "Theoretical and methodological principles of substantiation of strategic priorities and mechanisms of development of the construction sector of Ukraine", Ph.D. Thesis, Economy and management of the national economy, Kyiv National University of Construction and Architecture, Kyiv, Ukraine.

5. Samolyuk, O. (2023), "The state of development of housing construction in the conditions of war", *Visnyk pisl'yadyplomnoyi osvity*, Vol. 25 (54), pp. 191—207.

6. Sopilnyak, A., Tityuk, A., Yarova, T. and others, (2022), "The latest technologies for solar buildings using BIM", *Ukrayins'kyi zhurnal budivnytstva ta arkhitektury*, Vol. 3, pp. 95—101.

7. Fedorenko, S., Vasylenko, L., Palytsia S., and Shumbar, K. (2023), "Evolution of the construction industry. Prospects for the development of green construction in Ukraine", *Efektivna ekonomika*, Vol. 4, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_4_30 (Accessed 30 Dec 2023).

8. Hi-Tech Office Ukraine (2016), "Digital Agenda of Ukraine — 2020 ("Digital Agenda" — 2020): Conceptual framework (version 1.0)", available at: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>. (Accessed 30 Dec 2023).

9. MORDORINTELLIGENCE (2023), "3D Concrete Printing Market Size and Share Analysis: Growth Trends and Forecasts (2024—2029)", available at: <https://www.mordorintelligence.com/industry-reports/3d-concrete-printing-market> (Accessed 30 Dec 2023).

10. Bigagli, T., Alarcon, L. and Abboud, S. (2020), "The Trends Shaping the Construction Industry in 2020", *Plug and Play*, available at: <https://www.pluginandplaytechcenter.com/resources/trends-construction-industry/> (Accessed 30 Dec 2023).

11. Construction Robotics (2023), "Construction Made Simpler and Safer", available at: <https://www.construction-robotics.com/sam-2/> (Accessed 30 Dec 2023).

12. Chernyshev, D., Klochko, A., Terenchuk, S., Ternavska V. and Zapryvoda, V. (2020), "Semantic Analysis Models and Methods of the Text Information in the Building Normative Base", *International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*, Vol. 9, no 6, Pp. 1873—1879.

13. The World Intellectual Property Organization (WIPO) (2022), "Global Innovation Index", available at: https://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2022/article_0011.html (Accessed 30 Dec 2023).

14. Moore, G. (2014), *Crossing the Chasm: Marketing and Selling Disruptive Products to Mainstream Consumers*, 3rd edition, HarperCollins, New York, US.

15. Forrester Digital (2023), "The Results Are In: Insights From Forrester's 2023 Global Digital Process Automation Survey", available at: <https://www.forrester.com/blogs/the-results-are-in-insights-from-forresters-2023-global-digital-process-automation-> (Accessed 30 Dec 2023).

Стаття надійшла до редакції 21.01.2024 р.

О. Л. Бобось,
к. вет. н., здобувач наукового ступеня доктора наук з "Публічного управління
та адміністрування", ВНЗ "Міжрегіональна Академія Управління персоналом"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-1827-5640>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.165

МЕХАНІЗМИ ВЗАЄМОДІЇ МІЖ РІЗНИМИ РІВНЯМИ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ: МУНІЦИПАЛЬНИЙ, РЕГІОНАЛЬНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ РІВНІ

O. Bobos,
PhD in Veterinary Sciences, Doctoral candidate,
University "Interregional Academy of Personnel Management"

MECHANISMS OF INTERACTION BETWEEN DIFFERENT LEVELS OF ADMINISTRATION IN THE FIELD OF CONSUMER RIGHTS PROTECTION: MUNICIPAL, REGIONAL AND NATIONAL LEVELS

Стаття присвячена вивченню важливого аспекту захисту прав споживачів взаємодії між різними рівнями управління. Аналізуючи механізми координації, обміну інформацією, діагностики та спільних ініціатив на національному, регіональному та муніципальному рівнях. Вони вивчають законодавчу базу, практичні приклади та досвід інших країн з метою визначення оптимальних підходів до забезпечення якості товарів і послуг, підвищення обізнаності споживачів та створення довірливого ринкового середовища. Результати дослідження можуть сприяти розробці ефективних рекомендацій для покращення системи захисту прав споживачів на різних рівнях управління. Доведено, що проводиться аналіз важливості ефективної взаємодії між різними рівнями управління у сфері захисту прав споживачів. З урахуванням національної законодавчої бази та міжнародного досвіду, автори виявляють ключові механізми, які забезпечують взаємозв'язаність і координацію дій органів управління на різних рівнях. Підкреслена роль законодавчої бази, як основи для створення єдиного правового контексту національного та регіонального рівнів. Спеціальний акцент ставиться на діагностиці та моніторингу стану в сфері захисту прав споживачів, де національні органи визначають ключові показники та методи аналізу, а регіональні та муніципальні органи забезпечують регулярний моніторинг та інформування. Ця взаємодія дозволяє своєчасно виявляти порушення та приймати відповідні заходи. Крім цього, стандарти та технічні регламенти визначають вимоги до якості та безпеки товарів і послуг. Вони базуються на наукових дослідженнях і досвіді, і встановлюють вимоги до розмірів, ваги, складу, упаковки тощо. Національні органи можуть видавати директиви та розпорядження, що конкретизують заходи та процедури, спрямовані на забезпечення захисту прав споживачів. З'ясовано важлива проблема забезпечення ефективного захисту прав споживачів через розкриття різних аспектів взаємодії між органами управління. Результати дослідження можуть служити важливим внеском у вдосконалення системи захисту прав споживачів та сприяти забезпеченню стійкого та довірливого ринкового середовища.

The article is devoted to the study of an important aspect of the protection of consumer rights of interaction between different levels of management. Analyzing the mechanisms of coordination, information exchange, diagnostics and joint initiatives at the national, regional and municipal levels. They study the legislative framework, practical examples and experience of other countries in order to determine the optimal approaches to ensuring the quality of goods and services, increasing consumer awareness and creating a trusting market environment. The results of the study can contribute to the development of effective recommendations for improving the system of consumer rights protection at different levels of management. It is proven that the analysis of the importance of effective interaction between different levels of management in the field of consumer rights protection is carried out. Taking into account the national legal framework and international experience, the authors identify key mechanisms that ensure the interconnection and coordination of actions of management bodies at different levels. The role of the legislative framework as a basis for creating a unified legal context at the national and regional levels is emphasized. Special emphasis is placed on the diagnosis and monitoring of the situation in the field of consumer protection, where national authorities define key indicators and methods of analysis, and regional and municipal authorities provide regular monitoring and information. This interaction allows timely detection of violations and taking appropriate measures. In addition, standards and technical regulations determine requirements for the quality and safety of goods and services. They are based on scientific research and experience, and set requirements for size, weight, composition, packaging, etc. National bodies can issue directives and orders that specify measures and procedures aimed at ensuring the protection of consumer rights. The important problem of ensuring effective protection of consumer rights through the disclosure of various aspects of interaction between management bodies has been clarified. The results of the study can serve as an important contribution to the improvement of the system of protection of consumer rights and contribute to ensuring a stable and trusting market environment.

Ключові слова: взаємодія, управління, захист прав споживачів, координація, співпраця, обізнаність, якість товарів і послуг, ринкове середовище.

Key words: interaction, management, protection of consumer rights, coordination, cooperation, awareness, quality of goods and services, market environment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний ринок характеризується великим різноманіттям товарів і послуг, що ставить перед споживачами завдання обирати і захищати свої права. Однак ефективний захист прав споживачів потребує не тільки національних стандартів та законодавчої бази, але й системної взаємодії між різними рівнями управління. Проблема полягає у визначенні оптимальних механізмів координації, співпраці, діагностики та інформування між національними, регіональними та муніципальними органами з метою забезпечення якості товарів і послуг, підвищення свідомості споживачів та створення довірливого ринкового середовища. Дослідження взаємодії між цими різними рівнями управління є актуальним завданням, що має на меті виявити оптимальні підходи та інструменти для досягнення ефективного захисту прав споживачів та покращення якості їхнього споживчого досвіду.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі аспекти проблеми ролі механізмів взаємодії між різними рівнями управління у сфері захисту прав споживачів: муніципальний, регіональний та національний рівні досліджували такі науковці, як: С. Архієреєв, Н. Губанова, О. Кузьменко, Є. Ромат, Ю. Гаврилечко та інші.

МЕТА СТАТТІ

Метою даної статті є дослідження механізмів та ефективності взаємодії між національними, регіональними та муніципальними органами управління в сфері захисту прав споживачів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Взаємодія між різними рівнями управління у сфері захисту прав споживачів, зокрема на муніципальному

Таблиця 1. Механізми взаємодії на муніципальному рівні

Механізм взаємодії	Опис
Координація та співпраця	узгодженість дій між муніципальними, регіональними та національними органами для обміну інформацією та ресурсами
Законодавча база	створення єдиного правового контексту завдяки національним законам та стандартам у сфері захисту прав споживачів
Діагностика та моніторинг	визначення ключових показників і моніторинг ситуації на різних рівнях управління
Інформаційна робота	проведення інформаційних кампаній і адаптація інформації для конкретних регіонів або місцевостей
Взаємодія при вирішенні суперечок	механізми мирного врегулювання спорів на муніципальному рівні та можливість апеляції на національному рівні
Забезпечення ресурсами	фінансова та технічна підтримка місцевих органів управління з боку національних органів
Спільні ініціативи та програми	реалізація проєктів, які спрямовані на покращення умов та захисту прав споживачів

Джерело: складено та узагальнено на основі аналізу джерела [5, с. 332].

рівні, включає координацію та співпрацю між різними органами влади та структурами, що мають відношення до захисту прав споживачів.

В сучасному світі захист прав споживачів визнається однією з ключових складових сталого розвитку суспільства. Оскільки захист цих прав часто потребує координованої дії на різних рівнях управління — від місцевого до національного, виникає потреба в ефективних механізмах взаємодії. На муніципальному рівні, який є найближчим до громадян, така взаємодія є особливо важливою. Розглянемо основні механізми взаємодії, що існують на муніципальному рівні у контексті захисту прав споживачів.

Після детального розгляду механізмів взаємодії на муніципальному рівні у сфері захисту прав споживачів можна зробити декілька ключових висновків. По-перше, ефективний захист прав споживачів потребує гармонійної співпраці між різними рівнями управління. По-друге, кожен з представлених механізмів має свою важливу роль у створенні збалансованої системи захисту прав споживачів. І, нарешті, на муніципальному рівні, який є безпосередньо зв'язаним з життям громадян, ці механізми допомагають забезпечити швидке та ефективне реагування на потреби та проблеми споживачів, а також враховувати особливості конкретних регіонів і громад.

Слід додати, що координація в сфері захисту прав споживачів означає взаємодію між різними рівнями управління з метою встановлення спільних цілей, обміну інформацією та планування заходів. Наприклад, муніципальні органи можуть узгоджувати свої дії з регіональними та національними органами, щоб забезпечити єдність підходів та спільні стандарти у захисті прав споживачів. Різні рівні управління повинні забезпечити обмін інформацією про порушення прав споживачів, нові законодавчі зміни, тенденції на ринку тощо. Це допомагає всім рівням влади залишатися в курсі подій і реагувати швидко.

Доречно наголосити, що муніципальні органи можуть володіти обмеженими ресурсами для здійснення контролю та нагляду. Взаємодія з регіональними та національними органами може забезпечити додаткову підтримку у вигляді фінансування, кадрових ресурсів та технічної допомоги.

Проте, обмін найкращими практиками дозволяє різним рівням управління використовувати успішний досвід інших. Результатом такої співпраці можуть стати більш ефективні методи роботи, які допомагають покращити захист прав споживачів. Різні рівні управління можуть спільно розробляти та узгоджувати нормативно-правові акти, які стосуються захисту прав споживачів. Це допомагає уникнути дублювання зусиль та забезпечує єдність правового поля [4, с. 332].

Отже, загальна мета цих механізмів — забезпечити єдиний інституційний підхід до захисту прав споживачів на всіх рівнях управління. Це сприяє більш високій ефективності, зниженню порушень та покращенню якості товарів і послуг на користь споживачів.

Варто зауважити думку вченого Н. Д'ячкова [2], який вважає, що законодавча база в сфері захисту прав споживачів є ключовим фактором для створення системи гарантій і заходів, спрямованих на захист інтересів спо-

живачів. Національний рівень законодавства встановлює загальні принципи та норми, що стосуються захисту прав споживачів. Ці закони визначають основні права та обов'язки споживачів, правила проведення торгівлі та надання послуг, вимоги до якості товарів, порядок розгляду скарг та конфліктних ситуацій тощо.

Крім цього, стандарти та технічні регламенти визначають вимоги до якості та безпеки товарів і послуг. Вони базуються на наукових дослідженнях і досвіді, і встановлюють вимоги до розмірів, ваги, складу, упаковки тощо. Національні органи можуть видавати директиви та розпорядження, що конкретизують заходи та процедури, спрямовані на забезпечення захисту прав споживачів. Ці документи можуть включати інструкції для виконавців контролю, порядок нагляду за ринком тощо. Законодавство також встановлює відповідальність для суб'єктів господарювання, які порушують права споживачів. Це може включати штрафи, відшкодування збитків, вилучення недоброякісних товарів з ринку та інші заходи.

Отже, закони у сфері захисту прав споживачів часто містять положення щодо заборони недостовірної реклами, обманливої інформації та інших практик, що можуть шкодити інтересам споживачів.

Також варто зазначити, що національні закони та стандарти встановлюють базові норми та принципи, які потім ураховуються на рівні регіонів та муніципалітетів. Це допомагає забезпечити єдиний правовий контекст для захисту прав споживачів на всій території країни, забезпечуючи консистентність і узгодженість заходів у цій сфері [2, с. 35—40].

З'ясовано, що здійснення ефективного захисту прав споживачів передбачає наявність системи діагностики та моніторингу, яка дозволяє оцінити стан ринку, виявити порушення та вчасно реагувати на них. Національні органи, спільно з експертами та стейкхолдерами, визначають ключові показники, які вказують на рівень захисту прав споживачів. Ці показники можуть включати рівень задоволеності споживачів, кількість скарг, обсяг недоброякісних товарів тощо. Національні органи розробляють методи діагностики, які дозволяють оцінити ситуацію на ринку. Це може включати проведення анкетування споживачів, аудит якості товарів, аналіз рекламних матеріалів, моніторинг цін тощо.

Крім того, регіональні та муніципальні органи здійснюють постійний моніторинг стану справ у сфері захисту прав споживачів на своєму рівні. Вони вивчають діяльність підприємств, аналізують скарги та звернення споживачів, виявляють незаконну та обманливу практику. Регіональні та муніципальні органи забезпечують звітність національним органам щодо результатів моніторингу та діагностики. Ця інформація допомагає національним органам отримувати об'єктивну картину ситуації на різних рівнях.

Окремо, необхідно зазначити, якщо під час діагностики та моніторингу виявляються порушення прав споживачів, національні органи приймають заходи для їх усунення. Це може бути вжиття правових заходів, надання рекомендацій бізнесу чи публічних застережень. Інформація, отримана від регіональних та муніципальних органів, допомагає національним органам аналізувати ефективність системи захисту прав споживачів та вдосконалювати її методи [3, с. 404].

Отже, загальний процес діагностики та моніторингу допомагає вчасно виявляти та вирішувати проблеми в сфері захисту прав споживачів, що сприяє покращенню якості товарів і послуг, а також забезпечує більшу довіру споживачів до ринку.

Доцільно зауважити, що інформаційна робота є важливою складовою ефективною системи захисту прав споживачів. Цей процес допомагає підвищити обізнаність споживачів щодо їхніх прав та обов'язків, а також надає практичну інформацію щодо заходів, які можна вжити для їх захисту.

Очевидно, що національні органи ведуть загальну інформаційну кампанію щодо захисту прав споживачів на національному рівні. Це може включати створення веб-порталів, публікацію інформаційних матеріалів, проведення семінарів, вебінарів та інших освітніх заходів. Головна мета полягає в тому, щоб забезпечити споживачів достовірною та зрозумілою інформацією про їхні права, якість товарів, процедури повернення тощо.

Варто зауважити, що регіональні органи можуть адаптувати загальну інформацію до потреб свого регіону. Вони можуть надавати інформаційні матеріали на регіональних мовах, враховувати особливості споживачого ринку свого регіону, а також організовувати зустрічі зі споживачами для відповіді на їх запитання.

Муніципальні органи також можуть вести інформаційну роботу на своєму рівні. Це може включати розміщення інформаційних стендів у громадських місцях, організацію семінарів на місцевому рівні та надання індивідуальних консультацій споживачам. Інформаційна робота може включати залучення громадських організацій, активістів та експертів до поширення інформації. Це допомагає підвищити обізнаність та вплив на різних рівнях [1, с. 128].

Крім того, інформаційна робота допомагає зробити споживачів більш вимогливими і обізнаними, що в свою чергу стимулює підприємства до поліпшення якості своїх товарів і послуг.

Доречно зауважити, що органи на муніципальному та регіональному рівнях можуть мати спеціалізовані відділи або комісії, які займаються мирним врегулюванням спорів між споживачами та постачальниками. Ці

органи можуть допомагати вирішити суперечки шляхом проведення посередництва, консультацій та перемовин. Вони можуть розглядати скарги, вирішувати конфліктні ситуації та сприяти досягненню компромісу. У випадках, коли спори не можуть бути вирішені на муніципальному чи регіональному рівні, національні органи можуть забезпечити апеляційний механізм. Це може бути у вигляді спеціалізованих комісій, арбітражних судів або інших органів, які розглядають скарги та спори на вищому рівні [6, с. 288].

Можна зазначити, що на всіх рівнях можуть використовуватися альтернативні методи розгляду спорів, такі як медіація або арбітраж. Ці методи дозволяють сторонам залучити незалежного посередника, який допомагає досягти взаєморозуміння та вирішити конфлікт без втручання суду.

Якщо спори не можуть бути вирішені іншими методами, споживачі можуть звернутися до суду для захисту своїх прав. Національні закони та судова система повинні забезпечувати можливість ефективного доступу до правосуддя для споживачів. Цей процес взаємодії допомагає розв'язувати конфлікти шляхом діалогу та взаєморозуміння, забезпечуючи більш ефективний та справедливий захист прав споживачів [7, с. 141—145].

Отже, національні органи можуть відігравати роль у забезпеченні регіональних та муніципальних органів необхідними ресурсами для ефективною діяльності у сфері захисту прав споживачів. Національні органи можуть виділяти фінансування для забезпечення діяльності регіональних та муніципальних органів, включаючи оплату персоналу, організацію заходів і кампаній, а також розвиток інфраструктури.

Окремо, необхідно зазначити, що національні органи можуть надавати технічну підтримку у вигляді інформаційних систем, баз даних, методологічних матеріалів для моніторингу та аналізу ситуації, технічних засобів для проведення інспекцій тощо.

Варто наголосити, думку вченого В. Кропивницького [4, с. 332], що спільна реалізація проєктів, ініціатив та програм є ефективним способом покращити захист прав споживачів на всіх рівнях управління. Це може включати:

- кампанії з підвищення свідомості: спільні кампанії між різними рівнями управління можуть сприяти підвищенню обізнаності споживачів щодо їхніх прав, ризиків та можливостей;

- програми контролю якості: спільні ініціативи можуть спрямовуватися на забезпечення якості товарів і послуг шляхом проведення спільних інспекцій, аудитів та моніторингу;

- розробка стандартів та практик: різні рівні управління можуть спільно розробляти стандарти, норми та найкращі практики для забезпечення високого рівня захисту прав споживачів;

- навчальні програми: спільні навчальні заходи можуть допомагати навчити споживачів та бізнес взаємодіяти відповідно до законів та етичних норм.

Спільні ініціативи та програми дозволяють об'єднати зусилля національних, регіональних та муніципальних органів для досягнення загальної мети — забезпечення ефективного захисту прав споживачів та підвищення якості продукції та послуг.

Отже, взаємодія між різними рівнями управління у сфері захисту прав споживачів є ключовим механізмом для забезпечення ефективного захисту інтересів споживачів. Ця взаємодія включає координацію та співпрацю, спільну законодавчу базу, діагностику та моніторинг, інформаційну роботу, вирішення спорів та спільні ініціативи. Шляхом поєднання зусиль на різних рівнях управління можна створити систему, що забезпечує високий рівень захисту прав споживачів, підвищує обізнаність та забезпечує якість товарів і послуг на ринку.

ВИСНОВОК

Проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що у сфері захисту прав споживачів взаємодія між різними рівнями управління є невід'ємною складовою ефективною системи. Взаємодія забезпечує гармонійний розвиток ринку, підвищення обізнаності споживачів щодо їхніх прав, створення сприятливого середовища для бізнесу та підвищення якості товарів і послуг. Координація, спільна інформаційна робота, вирішення спорів та спільні ініціативи створюють умови для забезпечення високого рівня захисту споживачів на різних рівнях управління. Ця взаємодія є запорукою створення справедливого, довірного та стійкого ринкового середовища, де права та інтереси споживачів є важливим пріоритетом.

Література:

1. Архієреєв С. І., Губанова Н. Н., Кузьменко О. В., Митрофанова А. С. Державне та регіональне управління : навчальний посібник для студентів. Харків, 2018 р. С. 128.

2. Д'ячкова Н. А. Проблеми захисту прав споживачів у разі придбання неякісної продукції. Нове Українське право № 1, 2022 р. С. 35—40 URL : <http://newukrainian-law.in.ua/index.php/journal/article/view/194/175> (дата звернення 23.08.2023).

3. Євтушенко О. Н., Ємельянов В. М., Андріяш В. І. Муніципальний менеджмент : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. 2016 р. С. 404.

4. Кропивницький В. С. Публічне управління та адміністрування у сфері цивільного захисту в Україні: теорія, методологія, практика : монографія. Харків, 2022 р. С. 332.

5. Приходченко Л. Л., Саханенко С. Є., Надолішній П. І. Система публічного управління в умовах децентралізації влади: механізми горизонтальної взаємодії. Оdesa, 2017 р. С. 332.

6. Ромат Є. В., Гавриличко Ю. В. Маркетинг у публічному управлінні. Київ, 2018 р. С. 288 URL: <https://knute.edu.ua/file/MjlxNw==/151adb2fe71470b387-bbfe86047d179f.pdf>

7. Толстоног В. В. Державна політика у сфері захисту прав споживачів та її взаємозв'язок із державною споживчою політикою. Інвестиції: практика та досвід № 3, 2015 р. С. 141-145 (дата звернення 23.08.2023).

References:

1. Arkhiereiev, S.I. Hubanova, N.N. Kuzmenko, O.V. and Mytrofanova, A.S. (2018), Derzhavne ta rehionalne upravlinnia [State and regional administration], Kharkiv, Ukraine.

2. Diachkova, N. A. (2022), "Problems of protection of consumer rights in case of purchasing defective products", Nove Ukrainiske pravo, vol. 1, pp. 35—40, available at: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/194/175> (Accessed 23 August 2023).

3. Ievtushenko, O.N. Yemeljanov, V.M. and Andriiash, V.I. (2016), Munitsypalniy menedzhment [Municipal management], Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly, Mykolaiv, Ukraine.

4. Kropyvnytskyi, V.S. (2022), Publichne upravlinnia ta administruvannya u sferi tsyvilnoho zakhystu v Ukraini: teoriia, metodolohiia, praktyka [Public management and administration in the field of civil protection in Ukraine: theory, methodology, practice], Kharkiv, Ukraine.

5. Prykhodchenko, L.L. Sakhanienko, S.Ye. And Nadolishnii, P.I. (2017), Systema publichnoho upravlinnia v umovakh detsentralizatsii vlady: mekhanizmy horyzontalnoi vzaemodii [The system of public management in conditions of decentralization of power: mechanisms of horizontal interaction], Odesa, Ukraine.

6. Romat, Ye.V. and Havrylechko, Yu.V. (2018) Marketynh u publichnomu upravlinni [Marketing in public administration], Kyiv, Ukraine, available at: <https://knute.edu.ua/file/MjlxNw==/151adb2fe71470b387-bbfe86047d179f.pdf> (Accessed 23 August 2023).

7. Tolstonoh, V.V. (2015), "Government policy in the field of consumer protection and its relationship wit", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 3, pp. 141—145. *Стаття надійшла до редакції 22.01.2024 р.*

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net

viber: +38 050 3820663

*Х. І. Калашнікова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування,
Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9190-6187>*

*А. О. Волошко,
молодший науковий співробітник відділу організації підготовки та атестації
науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, Інститут держави і права
імені В.М. Корецького Національної академії наук України
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-2603-8322>*

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.170

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ У СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Kh. Kalashnikova,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Management
and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv

A. Voloshko,
Junior researcher of the Department of Organization of Training and Attestation of Highly Qualified Scientific
and Pedagogical Personnel, Institute of State and Law named after V.M. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CONCEPT OF CIVIL CONTROL IN THE SYSTEM OF PUBLIC ADMINISTRATION

У статті проаналізовані наукові підходи до поняття цивільного контролю у системі публічного управління. Зазначено, поняття цивільного контролю можна трактувати як у широкому, так і вузькому значеннях. У широкому значенні цивільний контроль є комплексом заходів, принципів та механізмів за допомогою яких громадянське суспільство впливає на державу з метою вираження та захисту суспільних інтересів. У вузькому ж розумінні під цивільним контролем мається на увазі діяльність формалізованих та неформальних цивільних суб'єктів з виявлення та відповідної оцінки діяльності органів влади та управління, не орієнтованої на досягнення суспільного блага, як більшості населення, так і дотримання прав і свобод окремих громадян.

Цивільний контроль — це цілеспрямована діяльність громадян, громадських груп, громадських організацій, яка спрямована на дотримання державою, суспільством та окремими посадовими особами законів, дотримання інтересів суспільства, особи, держави.

Цивільний контроль реалізується двома основними методами — прямим, тобто безпосереднім волевиявленням громадян і непрямим, тобто представницьким — через обрані громадянами органи, діючі за їхнім дорученням. Крім того, при такому розумінні форм цивільного контролю його суб'єктами неминуче слід вважати народ країни та населення її окремих територій, представницькі органи. При цьому, не заперечуючи наявності контрольних функцій як інституту виборів, референдумів, так інших форм імперативної безпосередньої демократії, а також у діяльності органів народного представництва, вважаємо, що даний функціонал все ж таки не охоплює основний зміст їхньої діяльності та призначення.

Важливими сферами, де потрібно здійснювати цивільний контроль, особливо в умовах воєнного часу та надзвичайних ситуаціях є такі: державна соціо-гуманітарна політика; конституційні права та свободи громадян, у тому числі у соціо-гуманітарній сфері; забезпечення національної, воєнної, політичної, економічної, екологічної, інформаційної безпеки; забезпечення прав та свобод людини в межах міжнародно-правових угод та законодавства; сфера безпеки та оборони України.

The article analyzes scientific approaches to the concept of civil control in the public administration system. The authors noted that the concept of civil control can be interpreted in both broad and narrow meanings. In a broad sense, civil control is a set of measures, principles and mechanisms by which civil society influences the state in order to express and protect public interests. activities of authorities and management that are not aimed at achieving the public good of both the majority of the population and the observance of the rights and freedoms of individual citizens.

Civil control is a purposeful activity of citizens, public groups, and public organizations, which is aimed at compliance by the state, society, and individual officials of laws, compliance with the interests of society, individuals, and the state.

Civil control is implemented by two main methods – direct, i.e. direct expression of will of citizens and indirect, i.e. representative – through bodies elected by citizens acting on their behalf. In addition, with this understanding of the forms of civil control, its subjects should inevitably be considered the people of the country and the population of its individual territories, representative bodies. At the same time, while not denying the presence of control functions in the institution of elections, referenda, and other forms of imperative direct democracy, as well as in the activities of people's representative bodies, we believe that this functionality still does not cover the main content of their activity and purpose.

Important areas where civilian control should be exercised, especially in wartime and emergency situations, are the following: state socio-humanitarian policy; constitutional rights and freedoms of citizens, including in the social and humanitarian sphere; ensuring national, military, political, economic, environmental, and informational security; ensuring human rights and freedoms within the framework of international legal agreements and legislation; sphere of security and defense of Ukraine.

Ключові слова: публічне управління, цивільний контроль, цивільний контроль у системі публічного управління, національна безпека, сектор безпеки та оборони, інститути громадянського суспільства, громадська думка, петиції, громадські обговорення, громадські ради.

Key words: public administration, civilian control, civilian control in the public administration system, national security, security and defense sector, civil society institutions, public opinion, petitions, public discussions, public councils.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В умовах розвитку державності в Україні проблема ефективного та багатостороннього контролю за діяльністю владних структур набуває особливе значення. Негативні явища та процеси неминуче відбиваються на діяльності органів державної влади у будь-якій країні. Основні проблеми в системі публічного управління, зокрема: зловживання повноваженнями, бюрократизм, корупція, посилюються можливістю діяти на власний розсуд, низьким професіоналізмом, відсутністю прозорих механізмів прийняття та реалізації управлінських рішень, воєнним часом та ін.

Ідея соціального контролю отримала свій відбиток у роботах великих філософів. На думку Аристотеля, контроль народу є однією з умов політичної стабільності та процвітання держави [1]. Ш. Монтеск'є зазначав, що суспільство не може існувати без уряду та наявність законів дає можливість підданам здійснювати контроль за діями уряду [2].

Водночас, на сьогодні існує багато випадків, коли зловживання органів державної влади та окремих посадовців стають відомими громадськості, проводяться журналістські та громадські розслідування, надсилається інформація до контролюючих органів державної влади, разом з тим не завжди приймаються до уваги такі розслідування та інформація.

Саме цивільний контроль забезпечують системі публічного управління прозорість, відкритість, ефективність та результативність, спрямованість на задоволення інтересів громадян.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми цивільного контролю у системі публічного управління та місцевого самоврядування, принципи та механізми цивільного контролю у системі публічного управління, окремі аспекти цивільного контролю над сектором безпеки та оборони, основні нормативно-правові та організаційні засади цивільного контролю у системі публічного управління, світовий досвід цивільного контролю у системі публічного управління аналізують багато вчених, зокрема: П. Ворона, О. Гриненко, М. Денєжкін, А. Корнілаєва, О. Пархоменко-Куцеві, Л. Пашко, Н. Плахотнюк, І. Савка, Г. Ситник, В. Смолянюка, М. Теплюк, М. Требін, М. Утяшев, Л. Хомічак, Н. Череміскіна та ін.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є систематизація наукових підходів до поняття цивільного контролю у системі публічного управління.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Питання цивільного контролю в системі публічного управління нині недостатньо розроблено. Нечисленні дослідження присвячені переважно державному контролю. Відповідно, державний контроль, як традиційна функція держави, що має давнє історичне коріння і здійснюється структурами держави, а система цивільного контролю лише формується. Слід погодитися з висновком про те, що відмінною особливістю цивільного контролю є: набагато менша його структурованість, відсутність формалізації та нормативної регламентації, нерегулярність здійснення, обмеженість сфер застосування.

Відсутність чіткої правової регламентації цивільного контролю у відомому сенсі можна вважати пропуском, допущеним законодавцем, ігноруванням вимог міжнародно-правових актів, що закріплюють права та свободи людини та громадянина, і насамперед Загальної декларації прав людини 1948 р. [3], Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права людини 1966 р. [4] та ін. Контроль за владою можливий лише в рамках демократичної конституційної держави, де влада обмежена правом, доступна, передбачувана, ефективна. Лише за наявності громадянського суспільства держава покликана здійснювати впорядкування своїх відносин із населенням, взаємоконтроль, взаємообмеження державних та недержавних органів та рухів. Здатність суспільства до контролю за владою, — ознака громадянського суспільства. Тільки контроль, набуваючи правові форми, здатний підпорядкувати владу праву і лише за умови існування громадянського суспільства держава стає правовою. Таким чином, для здійснення цивільного контролю необхідно як мінімум дві умови:

наявність розвинутого громадянського суспільства, а також такі умови взаємодії держави та громадянського суспільства, в яких вони представлені як рівноправні суб'єкти. Разом з тим, слід визнати, що в даний час в Україні формують дієві механізми співпраці органів державної влади та населення, впроваджують громадські консультації, громадські обговорення, створюються громадські ради при органах державної влади. Водночас, зазначеного недостатньо, адже результатом діяльності громадських організацій з органами державної влади є врахування або неврахування пропозицій громадськості, без настання відповідальності така співпраця носить необов'язковий перманентний характер. Крім того, необхідно брати до уваги особливості національного менталітету (своєрідне розуміння свободи, ролі права в житті суспільства і традиційно сформованих відносин до держави). Очевидно, що у державній сфері існують галузі (зокрема: системи безпеки та оборони, система національної, воєнної безпеки, оборонно-промисловий комплекс та ін.), об'єктивно "закриті" для цивільного контролю через різні причини, які врегульовані законодавством про державну таємницю, інформацію з обмеженим доступом тощо.

Проаналізуємо наукові підходи до визначення поняття "цивільний контроль".

Так, цивільний контроль, що реалізується організовано та цілеспрямовано, дозволяє вирішувати проблеми, які виникають між громадянами та державою цілком цивілізовано, шляхом використання певних законних каналів взаємодії та взаємної відповідальності, служить найважливішою умовою здійснення зазначеного Конституцією України принципу народовладдя [5].

Цивільний контроль за діяльністю органів державної влади повинен базуватись та забезпечувати дію у сфері публічного управління комплексу соціальних норм, інститутів та інших соціальних цінностей — загальнолюдських, історичних, національних, етичних тощо.

Хоча органи цивільного контролю не наділені владними повноваженнями, вони можуть діяти або через відповідні органи державної влади, або звертатися до суспільної думки.

Аналіз питань, пов'язаних із функціонуванням інститутів цивільного контролю у романо-німецьких та англосаксонських європейських країнах свідчить про закріплення у низці актів конституційного права розвинених країн норм, пов'язаних з цивільним контролем; закріплення його мети (на прикладі Швейцарії), яка проявляється у тому, що "через недержавні механізми" суспільство має право вимагати від державних органів дотримання їх прав шляхом звернення з відповідними вимогами до органів державної влади [6].

Аналізуючи конституційне законодавство економічно розвинених країн з точки зору нормативного закріплення категорії "цивільний контроль", "громадський контроль", "суспільний контроль", можна зробити висновки, що поширеною практикою сучасних демократичних держав є закріплення та реалізація тих чи інших форм цивільного контролю, які включають громадські

ініціативи та моніторинг, публічні обговорення та слухання, а також діяльність неурядових організацій та громадських консультативних органів. При цьому, через історичні, культурних та національні фактори формалізація положень про цивільний контроль у конституціях розвинених країн відсутня, більшість конституційних актів розвинених країн не містять цієї категорії, але при цьому закріплює народний суверенітет та демократію як основу організації державної влади. Вищезгадана обставина зовсім не означає відсутності в цих державах цивільного контролю громадянського суспільства та підзвітності населенню органів влади. Поняття "цивільний контроль" замінюється в цих станах іншими термінами, наприклад, громадянською участю або транспарентністю влади, хоча, і передбачає, по суті, тотожний механізм реалізації [7; 8].

З іншого боку, для визначення контролю інститутів громадянського суспільства над публічною владою за кордоном використовуються: участь громадськості у діяльності публічних інститутів та установ; контроль за діяльністю публічних адміністрацій; діяльність громадських організацій якості вимоги органів публічної влади до підвищення якості послуг, що надаються населенню (публічних послуг), а також до зростання професіоналізму; громадянські ініціативи; народні правотворчі ініціативи тощо [9].

Наявні ж у Конституціях згадки про цивільний контроль або громадський контроль (КНР, Непал, Таїланд, Венесуела) здебільшого містяться в Конституціях країн, які мають характерну специфіку організації державної влади, ідеологічні та національно-культурні особливості.

Говорячи про суб'єктів цивільного контролю, дослідники вказують дуже значну їх кількість. Так, в землях ФРН працюють уповноважені з протидії корупції, а також створена в цій же країні в рамках федерального проекту "Концепція економічних злочинів і корупції" у землі Шлезвіг-Гольштейні "Громадської групи", що активно діє, проводить дослідження з питань корупції; про діючі в Швеції в громадській організації, що контролюють дії державних структур.[9; 10]

З іншого боку, у Німеччині цивільний контроль здійснюють "легітимні установи": парламент, який має важелі впливу на виконавчу влада та незалежні суди, які, як правило, фінансуються з бюджету, але, проте, забезпечують неупереджений розгляд справ і, зокрема, щодо позовів проти влади", а в Польщі — громадські організації, ЗМІ, парламентські та позапарламентські політичні партії [9; 10].

Говорячи про способи цивільного контролю у Німеччині, можна називати як можливий варіант цивільного контролю за протидією корупції такий спосіб як повідомлення адміністрації державного органу, петиції, що походять від населення країни, петиції населення, що представляють собою звернення до органів державної влади у зв'язку із виникненням соціально значущої проблеми; наявних ресурсів Уряду Швеції, де міститься інформація про діяльність його органів. Можна вказати про реалізацію у певних формах цивільного контролю, принципу народовладдя, а також принципу відкритого суспільства, які лежать в основі цивільного контролю у цій країні.

А загалом, у закордонних країнах виділяють дві форми соціального контролю: прямі, тобто здійснювані громадянами і непрямі, тобто проведені органами, які обираються громадянами та діють від імені населення. Прикладами перших у США є: направлення письмових та електронних запитів до органів влади різних рівнів; обговорення проектів нормативних правових актів; правотворча ініціатива; відкриті засідання органів державної влади з питань, пов'язаних із дотриманням прав та свобод громадян.

У країнах Євросоюзу такими формами є:

1) робота з даними та запитамі громадян (робота з даними опитувань громадської думки, робота з петиціями та пропозиціями громадських об'єднань; вивчення поданих громадянами скарг);

2) громадські консультації (відкриті слухання за участю всіх зацікавлених сторін; закриті слухання за участю громадських представників; консультації у письмовому вигляді (електронні фокус-групи);

3) дорадчі форуми (воркшопи, конференції, цивільні жури);

4) інтерактивний діалог через соціальні мережі (спеціально створені соціальні майданчики у існуючих соціальних мережах) [10].

Окремі автори ще більше розширюють перелік форм соціального та цивільного контролю за кордоном, включаючи до нього голосування, референдуми та вибори [11]. Вважаємо, що саме останній підхід дозволяє деяким дослідникам стверджувати, що цивільний контроль реалізується двома основними методами — прямим, тобто безпосереднім волевиявленням громадян і непрямим, тобто представницьким — через обрані громадянами органи, діючі за їхнім дорученням. Крім того, при такому розумінні форм цивільного контролю його суб'єктами неминує слід вважати народ країни та населення її окремих територій, представницькі органи. При цьому, не заперечуючи наявності контрольних функцій як інституту виборів, референдумів, так інших форм імперативної безпосередньої демократії, а також у діяльності органів народного представництва, вважаємо, що даний функціонал все ж таки не охоплює основний зміст їхньої діяльності та призначення. Скажімо так, контроль на виборах, референдумах тощо, у діяльності представницьких органів — це важлива, але не головна функція.

Тому вважаємо важливим розуміння концепції цивільного контролю в Україні, який можна трактувати як у широкому, так і вузькому значеннях. У першому, широкому, вважаємо що цивільний контроль є комплексом заходів, принципів та механізмів за допомогою яких громадянське суспільство впливає на державу з метою вираження та захисту суспільних інтересів У вузькому ж розумінні під цивільним контролем мається на увазі діяльність формалізованих та неформальних цивільних суб'єктів з виявлення та відповідної оцінки діяльності органів влади та управління, не орієнтованої на досягнення суспільного блага, як більшості населення, так і дотримання прав і свобод окремих громадян.

Найважливішим наслідком розуміння цивільного контролю у широкому та вузькому сенсі є усвідомлен-

ня того, що контроль у широкому, розумінні, має право здійснювати весь народ України, населення певних територій, об'єднаних територіальних громад тощо, тоді як цивільний контроль у вузькому розумінні здійснює найбільше активна частина суспільства, що цілком відповідає досвіду провідних демократичних держав.

В Україні не зарегламентовано поняття, принципи, методи та механізми здійснення цивільного контролю, не визначена відповідальність посадових осіб, якщо заважається проведенню цивільного контролю, відсутні і наслідки при негативних результатах проведення цивільного контролю.

На нашу думку, основними рисами цивільного контролю в системі публічного управління є наступні:

- цивільний контроль не має владного характеру;
- цивільний контроль не є обов'язковим;
- суб'єктами цивільного контролю не можуть бути органи державної влади та органи місцевого самоврядування;
- цивільний контроль здійснюється від імені громадянської та громадян;
- право на участь обмежено законом з урахуванням специфіки діяльності органів публічної влади;
- цивільний контроль носить добровільну форму;
- цивільний контроль здійснюється в межах чинного законодавства України.

Таким чином, цивільний контроль — це цілеспрямована діяльність громадян, громадських груп, громадських організацій, яка спрямована на дотримання державою, суспільством та окремими посадовими особами законів, дотримання інтересів суспільства, особи, держави.

Важливими сферами, де потрібно здійснювати цивільний контроль, особливо в умовах воєнного часу та надзвичайних ситуаціях є такі:

- 1) державна соціо-гуманітарна політика;
- 2) конституційні права та свободи громадян, у тому числі у соціо-гуманітарній сфері;
- 3) забезпечення національної, воєнної, політичної, економічної, екологічної, інформаційної безпеки;
- 4) забезпечення прав та свобод людини в межах міжнародно-правових угод та законодавства;
- 5) сфера безпеки та оборони України.

Цивільний контроль може здійснюватися такими способами:

- формування громадських рад при органах державної влади;
- присутність громадян, представників організацій, громадських об'єднань на засіданнях уряду, парламенту, засідання місцевих рад;
- оприлюднення (опублікування), розміщення інформації про діяльність органів державної влади у засобах масової інформації, мережі Інтернет, на офіційних сайтах, соціальних мережах тощо;
- надання громадянам, організаціям, громадським об'єднанням інформацію за їх запитом (в усній чи письмовій формі, у тому числі у вигляді електронного документа) про діяльність органів державної влади;
- проведення журналістських розслідувань щодо порушень окремими посадовими особами або органа-

ми державної влади принципу законності у певній галузі та оприлюднення результатів;

— підписання електронних петицій та ін.

В якості одного з видів цивільного контролю може розглядатися контроль з боку наукової громадськості: дослідники правової реальності (кандидати, доктори наук, аспіранти, здобувачі вищої освіти або особи, що цікавляться певним питанням) також здійснюють контроль за чинним законодавством, діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Так, залучення наукової спільноти до надання експертно-аналітичних послуг органам державної влади, залучення науковців до вивчення певних процесів у системі публічного управління та надання рекомендацій з покращення ситуації — є певними формами цивільного контролю у системі публічного управління. Результати цього контролю виражаються в обговореннях на наукових конференціях, різних публікаціях, обговорюються на круглих столах, семінарах та можуть отримати своє подальше відображення у позиції провідних науковців, практиків, законодавця. Цей вид контролю можна віднести до цивільного контролю. Також з урахуванням усього вищевикладеного вважаємо, що цей вид контролю є найбільш прийнятною формою, адже передбачає участь у дискусіях — наукових дискусіях, оформлених в рамках освітніх установ та при різних органах державної влади, а також залучення до такої дискусії професіоналів, практиків та осіб, які мають досвід у проведенні аналітичних досліджень. Ця форма участі може бути не завжди зручна для громадян, особливо при необхідності подати проект у певний термін, на певних умовах. Одним із прийнятних способів заохочення громадянських ініціатив можна вважати нагородження та офіційне схвалення пост-фактум, коли відповідний проект нормативного акту видається вже після виявлення позитивних активних ініціатив та досягнення позитивного ефекту.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Таким чином, основною причиною для необхідності встановлення нормативного регулювання основ здійснення цивільного контролю в системі публічного управління є встановлення відповідальності за результатами проведення цивільного контролю, регламентація механізмів та процедур здійснення цивільного контролю та оприлюднення його результатів, встановлення безпеки для суспільства та держави в цілому, етичність при його проведенні, обмеження можливих зловживань під час проведення цивільного контролю, а також заохочення громадської ініціативи. Цінність цивільного контролю порівняно з державним у тому, що він більший гнучкий, менш нормативно зарегульований, відкритий, прозорий та дієвий.

Література:

1. Аристотель. Політика. Сочинения. В 4 т. М.: Мысль, 1984. Т. 4. С. 547—548.
2. Монтескьє Ш. О духе законов. Избранные произведения. М.: Госполитиздат, 1955. С. 167.

3. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text

5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

6. Участь громадськості у процесі прийняття рішень на місцевому рівні: посібник. Київ: Ленвіт, 2012. 64 с.

7. Комунікаційний інструментарій для державних службовців. Звіт для державних службовців в рамках проекту ЄС Association4U за підтримки Європейського Союзу. URL: <https://eu-ua.org/sites/default/files/communication-toolkit-a4u-mip-ukr.pdf>

8. Письменний І. В. Трансформація публічного управління в інститут суспільної взаємодії в процесі становлення громадянського суспільства. Державне управління та місцеве самоврядування. 2011. № 4 (11). С. 12—23.

9. Mikheev D. S., Mikheeva T. N. and Mokoseeva M. A. On the experience of legal regulation of the principle of local authorities in German law. Review of European Studies. 2015. Vol. 7, № 8.

10. Mikheev D. S., Dudko I. G. and Mikheeva T. N. Public Control in the Mechanism of Realization of the Principle of Local Authority Publicity. Mediterranean Journal of Social Sciences. 2015. vol. 6. № 3. P. 41—44.

11. Пухкал О. Г. Громадський контроль як важливий чинник демократизації та ефективності державного управління. Інвестиції: практика та досвід. Сер. "Механізми державного управління". 2010. № 14. С. 56—58.

References:

1. Arystotel (1984), Politika. Sochineniya. V 4 t. [Politics. Compositions in 4 vol.], Mysl, Moscow, Russia, vol. 4, pp. 547—548.

2. Monteske, Sh. (1955), O dukhe zakonov. Izbrannyye proizvedeniya [On the spirit of laws. Selected works], Hospolytyzdat, Moscow, Russia.

3. The Verkhovna Rada of Ukraine (1948), "Universal declaration of human rights", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (Accessed 5 Dec. 2023).

4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1973), "International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (Accessed 5 Dec. 2023).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), Constitution of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 5 Dec. 2023).

6. British Council (2012), Uchast' hromads'kosti u protsesi pryjniattia rishen' na mistsevomu rivni [Public participation in the decision-making process at the local level: a guide], Lenvit, Kyiv, Ukraine.

7. Association4U (2020), "Communication tools for civil servants. A report for civil servants within the EU project Association4U with the support of the European Union", available at: <https://eu-ua.org/sites/default/>

files/communication-toolkit-a4u-mip-ukr.pdf (Accessed 5 Dec. 2023).

8. Pysmennyi, I. V. (2011), "Transformation of public administration into an institution of social interaction in the process of formation of civil society", Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannya, vol. 4 (11), pp. 12—23.

9. Mikheev, D. S. & Mikheeva, T. N. & Mokoseeva, M. A. (2015), "On the experience of legal regulation of the principle of local authorities in German law", Review of European Studies, Vol. 7, number 8.

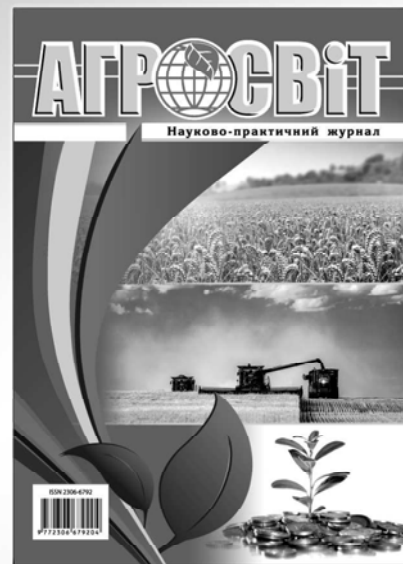
10. Mikheev, D. S. Dudko, I. G. & Mikheeva, T. N. (2015), "Public Control in the Mechanism of Realization of the Principle of Local Authority Publicity", Mediterranean Journal of Social Sciences, vol. 6, number 3, pp. 41—44.

11. Pukhkal, O. H. (2010), "Public control as an important factor of democratization and efficiency of public administration", Investytsii: praktyka ta dosvid. Ser. "Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia", 14, pp. 56—58. *Стаття надійшла до редакції 19.01.2024 р.*

АГРОСВІТ

<https://nayka.com.ua>

Передплатний індекс: 23847

Виходить 24 рази на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

Д. М. Бабенко,
старший науковий співробітник науково-організаційного відділу,
Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5861-1141>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.176

АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ ЗАХОДІВ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

D. Babenko,
Senior Researcher of the Department of Scientific and Organizational,
Institute of Public Administration and Research on Civil Protection

ANALYSIS OF SCIENTIFIC RESEARCH ON THE ORGANIZATION OF CIVIL PROTECTION MEASURES UNDER MARTIAL LAW

Проведено аналіз наукових досліджень щодо участі працівників оперативно-рятувальної служби цивільного захисту в організації життєзабезпечення не евакуйованого населення. Визначено відсутність порядку дій органів та підрозділів цивільного захисту на території, де проживає не евакуйоване населення, якщо громадяни відмовляються від обов'язкової евакуації.

Визначено проблемні питання щодо евакуації населення в безпечні місця в умовах воєнного стану, а також запропоновано шляхи їх вирішення.

Досліджено правове регулювання месенджерів як нової форми засобів масової інформації (далі — ЗМІ), в контексті російсько-Української війни та прийняття окремого закону, що урегулює використання месенджерів як інформаційного ресурсу в умовах воєнного стану.

Розглянуто питання щодо особливостей застосування шкідливого програмного забезпечення спецслужбами країни-агресора, об'єктів хакерських посягань у світових вимірах, а також акценти діяльності хакерів та кіберзлочинців в умовах кібервійни.

Проаналізовано роль держави щодо розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва з метою досягнення позитивного результату, де співпраця відбувається шляхом об'єднання ресурсів та потенціалу всіх суб'єктів сфери цивільного захисту.

Визначено роль цивільного захисту у забезпеченні національної безпеки України в сучасних умовах та його еволюцію щодо забезпечення національної безпеки України в умовах війни.

Проведено аналіз наукових досліджень щодо діяльності служби цивільного захисту в умовах воєнного стану. Виявлено проблемні питання функціонування сил територіальних органів та підрозділів цивільного захисту в умовах воєнного стану та розглянуто основні вимоги до пожежно-рятувальних автомобілів, які експлуатуються в умовах бойових дій.

Актуалізовано використання інноваційних методів для проведення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, спричинених першою чергою веденням бойових дій. Узагальнено досвід організації просвітницької діяльності з питань цивільного захисту та безпеки життєдіяльності серед населення окупованих територій.

Проаналізовано сутність поняття "кризова ситуація", її зміст та застосування у нормативно-правових актах, що регулюють діяльність державних органів сфери цивільного захисту в Україні.

Встановлено особливості забезпечення безпеки та захисту особового складу в умовах ведення бойових дій та запропоновано нові зразки захисного костюма пожежного рятувальника, що здатен забезпечити його захист під час виконання завдань за призначенням в умовах постійних авіаційних та артилерійських обстрілів.

Обґрунтовано теоретико-методологічні засади в умовах воєнно-політичних конфліктів, безпечної життєдіяльності населення, а також трансформації державної системи цивільного захисту в сучасному безпековому середовищі.

Визначено перспективні напрямки подальших наукових досліджень за розглянутою проблематикою, зокрема щодо узагальнення міжнародного досвіду з реагування на надзвичайні ситуації в умовах ведення бойових дій, удосконалення механізмів публічного управління реагуванням на надзвичайні ситуації, правового забезпечення та створення сталої моделі механізмів публічного управління, розроблення практичних рекомендацій щодо їх функціонування в умовах воєнного стану.

The author analyzes scientific research on the participation of civil protection rescue service employees in organizing life support for the non-evacuated population. The absence of a procedure for the actions of civil protection bodies and units in the territory where the non-evacuated population lives if citizens refuse to undergo mandatory evacuation is identified.

The author identifies the problematic issues related to the evacuation of the population to safe places under martial law, and suggests ways to solve them.

The article examines the legal regulation of messengers as a new form of mass media (hereinafter — media) in the context of the Russian-Ukrainian war and the adoption of a separate law regulating the use of messengers as an information resource under martial law.

The article also examines the peculiarities of the use of malware by the special services of the aggressor country, the objects of hacker attacks in the global context, and the focus of hackers and cybercriminals in cyberwarfare.

The role of the state in the development of international scientific and technical cooperation is analyzed in order to achieve a positive result, where cooperation takes place by combining the resources and potential of all actors in the field of civil protection.

The role of civil protection in ensuring the national security of Ukraine in modern conditions and its role in ensuring the national security of Ukraine in wartime is determined.

An analysis of scientific research on the activities of the civil protection service under martial law is carried out. The problematic issues of the functioning of the forces of territorial bodies and units of civil protection under martial law are identified and the basic requirements for fire and rescue vehicles operated in combat conditions are considered.

The use of innovative methods for training the population to act in emergency situations caused primarily by hostilities is actualized. The experience of organizing educational activities on civil protection and life safety among the population of the occupied territories is summarized.

The author analyzes the essence of the concept of "crisis situation", its content and application in the legal acts regulating the activities of state bodies in the field of civil protection in Ukraine.

The peculiarities of ensuring the safety and protection of personnel in the conditions of hostilities are established and new samples of protective suit for fire rescuers are proposed, which can ensure their protection during the performance of assigned tasks in the conditions of constant air and artillery shelling.

The author substantiates the theoretical and methodological foundations of the conditions of military and political conflicts for the safe life of the population, as well as the transformation of the state civil protection system in the modern security environment.

The author identifies promising areas for further scientific research on the issues under consideration, in particular, generalization of international experience in responding to emergencies in the context of hostilities, improvement of mechanisms of public administration of emergency response, legal support and creation of a sustainable model of public administration mechanisms, development of practical recommendations for their functioning under martial law.

Ключові слова: цивільний захист, воєнний стан, оперативно-рятувальна служба, надзвичайний стан, евакуація, населення.

Key words: civil defense, martial law, operational and rescue service, state of emergency, evacuation, population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З початком агресивних дій РФ проти України, які розпочалися у 2014 році із захоплення Автономної Республіки Крим, частини Луганської та Донецької області, Державна служба України з надзвичайних ситуацій (далі — ДСНС) зіткнулася з новими викликами, зокрема надзвичайними ситуаціями, спричиненими бойовими діями. Не зважаючи на те, що у Класифікаторі надзвичайних ситуацій ДК 019:2010 [1], Кодексі цивільного захисту України [2], положенні про єдину державну систему цивільного захисту (далі — ЄДСЦЗ) [3] та у деяких інших нормативно-правових актах, що регламентують діяльність органів управління сфери цивільного захисту, визначено їх завдання під час дії правового режиму воєнного стану, однак цього виявилось не достатньо для ефективного виконання покладених на ДСНС завдань за призначенням у зазначених умовах. Від початку широкомасштабного вторгнення агресора в нашу країну проявилися нові небезпечні чинники, внаслідок яких

виникають надзвичайні ситуації, спричинені веденням бойових дій із застосуванням усього наявного у агресора арсеналу озброєння.

Зважаючи на зазначене наукові дослідження, що пов'язані з військовою тематикою, перейшли із статусу суто теоретичних до надзвичайно важливих та практичних, оскільки вони спрямовані на розв'язання проблем забезпечення цивільного захисту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Здійснено аналіз попередніх наукових досліджень за тематикою наукової статті, зокрема: Коробкіна В. Ф., Овчаренка Б. О. "Участь працівників оперативно-рятувальних служб цивільного захисту в організації життєзабезпечення не евакуйованого населення"; Потеряйка С. П., Белікової К. Г., Твердохліба О. С. "Проблемні питання евакуації населення в безпечні місця в умовах воєнного стану. Український кейс"; Стрельбицької Л. М.,

Гриня М. Д. "Правове регулювання месенджерів як нової форми ЗМІ в контексті російсько-української війни"; Білана А. І. "Особливості застосування шкідливого програмного забезпечення спецслужбами країни-агресора"; Щур К. О., Скоробогатова Н. Є. "Роль держави у розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва"; Каптана М. В., Руснака Ю. І., Гудима О. П., Комісарова Н. О. та Бейкун А. Л. "Нормативно-правові аспекти механізму забезпечення національної безпеки у воєнній сфері в кризових ситуаціях"; Коваленка Р. І., Назаренка С. Ю., Кривошей Б. І., Морозова І. Є., Семківа В. О. "Аналіз оперативного функціонування сил цивільного захисту в умовах воєнного стану"; Гайович Г. В. "Інноваційні методи навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях в умовах воєнного стану"; Сенчихіна Ю. М., Дендаренка Ю. Ю. "Особливості забезпечення безпеки та захисту особового складу в умовах ведення бойових дій"; Лещенка О. Я. "Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу"; Клименко Н. Г. "Роль цивільного захисту у забезпеченні національної безпеки України в сучасних умовах".

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою наукової статті є аналіз попередніх наукових досліджень та виявлення проблемних питань щодо діяльності органів управління у сфері цивільного захисту в умовах воєнного стану та формулювання нових наукових завдань подальших досліджень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Військовий напад російської федерації на територію України хоч і був передбачуваним кроком, про який заздалегідь попереджали на усіх світових площадках масмедіа та міжнародних форумах, проте все одно став цілковитою приголомшливою несподіванкою для усього цивілізованого світу та народу України. Розвиток події вимагав від обласних та територіальних державних адміністрацій оперативного прийняття рішень та виважених послідовних кроків із протидії загрозам, що виникали.

Слід зауважити, що із початком ведення активних бойових дій на територіях, де проживає мирне населення, одним із першочергових завдань для обласних та територіальних державних адміністрацій постала евакуація населення (не комбатантів). Це передбачено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 лютого 2022 року № 179-р "Про організацію функціонування єдиної державної системи цивільного захисту в умовах воєнного стану" [4], постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року № 841 "Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації" [5] та наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10 червня 2017 року № 579 "Про затвердження Методики планування заходів з евакуації" [6]. Однією із суттєвих проблем, з якою зіштовхнулися органи управління сфери цивільного захисту виявилось планування та здійснення евакуації населення у разі знищення або значного пошкодження мостів та автошляхів під час ведення бойових дій на підступах до населених пунктів. Оскільки ситуація на полі бою розвивається динамічно і часто не передбачувано, інформування населення, організація

транспорту евакуації, розгортання сил та засобів цивільного захисту та розвідка евакуаційних шляхів потребувала завчасної підготовки та узгодження. Якщо ці питання заздалегідь не узгодити та не опрацювати, виникає ризик не спроможності евакуації населення.

Коробкін В. Ф. та Овчаренко Б. О. у своєму науковому дослідженні [7, с. 164, 165, 166] проаналізували питання щодо участі працівників оперативно-рятувальної служби цивільного захисту в організації життєзабезпечення не евакуйованого населення. Насамперед, автори наголошують, що у Кодексі цивільного захисту [2] та Законі України від 16 березня 2000 року "Про правовий режим надзвичайного стану" [8] не визначено поняття "не евакуйоване населення", а у наказі МВС України від 26 квітня 2018 року № 340 "Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та Статуту дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час гасіння пожеж" [9] окрім відсутності відповідного поняття також не визначено порядок дій органів та підрозділів цивільного захисту на території, де проживає не евакуйоване населення, зокрема якщо громадяни відмовляються від обов'язкової евакуації.

Погоджуємося із авторами, які відмічають необхідність узагальнення набутого досвіду підрозділами Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту з організації життєдіяльності не евакуйованого населення та успішного його застосування.

Так само вважаємо позитивним пропозиції авторів щодо унормування діяльності працівників Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час виконання ними службових обов'язків та надання допомоги не евакуйованому населенню.

Погоджуючись із пропозицією авторів, додатково пропонуємо інтегрувати набутий досвід у навчальні програми з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації особового складу та працівників органів та підрозділів цивільного захисту ДСНС.

Також це важливе та надзвичайно складне завдання досліджують Потеряйко С. П., Белікова К. Г. та Твердохліб О. С. у своїй науковій роботі [10, с. 61, 62] де визначають проблемні питання евакуації населення в безпечні місця в умовах воєнного стану. Автори зазначають, що в Україні створено Координаційний штаб з питань підготовки проведення обов'язкової евакуації населення відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29.07.2022 № 854 "Про утворення Координаційного штабу з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану" [11], основними завданнями якого визначено сприяння координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів, та громадських об'єднань з питань організації та проведення евакуації, визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань, що виникають під час евакуації.

Науковці визначили основні проблемні питання під час проведення евакуаційних заходів, а саме: відсутність комунікації координаційного штабу із супроводжуючою особою людини з інвалідністю щодо процесу її евакуації та практичної реалізації поданої заявки на евакуацію; нена-

дання координаційним штабом спеціального медичного транспорту для перевезення особи з інвалідністю; незабезпечення супроводу для евакуації особи з інвалідністю, яка належить до маломобільних груп населення. Водночас автори зазначають, що ці проблеми вдалося частково вирішити завдяки волонтерам та пересічним громадянам.

Також, науковці запропонували вирішення зазначених проблемних питань шляхом підбору до складу Координаційного штабу більш компетентних фахівців, налагодження взаємодії між координаційними центрами, органами державної влади, місцевого самоврядування та волонтерськими організаціями, що здійснюють заходи з евакуації населення у безпечні місця та надають допомогу населенню. Вважаємо за доцільне залучати фахівців та спеціальні транспортні засоби лікарень та організацій для евакуації маломобільних груп населення, а також забезпечення особового складу служби цивільного захисту спеціальним обладнанням для транспортування мало мобільних груп населення до вагонів евакуаційних потягів.

Повністю погоджуємося із думкою авторів та пропонуємо поглибити вивчення цього проблемного питання для відшукання ефективних шляхів його розв'язання.

Враховуючи сучасні умови та методи ведення війни, одним з не менш небезпечних чинників, з яким зіштовхнулися органи управління системи цивільного захисту, є інформаційна війна країни агресора та дискредитація ним органів влади, оскільки ДСНС є складовою сектору безпеки і оборони України.

Зазначене питання досліджують Стрельбицька Л. М. та Гринь М. Д. у своїй роботі, де порушують проблеми правового регулювання месенджерів, як нової форми ЗМІ, в контексті російсько-Української війни [12, 39, 44]. Автори зауважили, що месенджери мають всі характерні для засобів масової інформації ознаки, проте не підпадають під правову регламентацію як окремі і автономні елементи інформаційного простору. Вважаємо, що нині важливого значення набуває використання месенджерів та соціальних медіа під час організації інформаційно-психологічних спеціальних операцій. Ворог активно використовує месенджери та соціальні медіа для поширення пропаганди, дезінформації та інформаційно-психологічних спеціальних операцій.

Автори пропонують зважати на сучасну динаміку розвитку інформаційних технологій та на необхідність обов'язкового виокремлення інформаційних ресурсів з ознаками ЗМІ та всіх інших можливостей передачі масової інформації через мережу Інтернет в окремий і спеціальний закон. Запровадження окремого закону дозволить регулювати не лише діяльність месенджерів як інформаційного ресурсу, але і поглибити механізми регулювання і реалізації юридичної відповідальності.

Цілком погоджуємося з висновками авторів та своєю чергою зауважимо, що із розвитком сучасних технологій у галузі розповсюдження інформації виникла проблема отримання населенням передчасної не перевіреної, та як правило, не достовірної інформації. Оскільки одним із завдань ДСНС є оповіщення (інформування) населення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, ця проблема є надактуальною та заслуговує на ретельне вивчення.

Білан А. І. [13, с. 139, 151] виявив особливості застосування шкідливого програмного забезпечення спе-

цслужбами країни-агресора та окреслив загрози, що пов'язані із його поширенням, визначив об'єкти хакерських посягань на замовлення рф у світових вимірах, а також здійснив прогноз щодо подальшого розвитку ситуації, акцентів діяльності хакерів та кіберзлочинців на замовлення російських спецслужб в умовах кібервійни. Слід зазначити, що автор запропонував надалі розробити Стратегію управління ризиками, пов'язаними із поширенням шкідливого програмного забезпечення, а також прискорити схвалення Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про електронні комунікації" [14] щодо підвищення ефективності організації роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та /або послуг в умовах воєнного стану.

Враховуючи той факт, що ДСНС є невід'ємною частиною сектору безпеки і оборони, час від часу на її комп'ютерні мережі здійснюються хакерські атаки. Останній масовий збій комп'ютерних мереж та втрата важливої оперативної інформації відбулася в ніч з 23-го на 24-те лютого 2022 року, що передувало широкомасштабному вторгненню російської федерації на територію України. У такий спосіб на деякий час було виведено з ладу систему оповіщення та інформування населення. Враховуючи цей факт та зважаючи на розвиток сучасних технологій, чат-ботів а також систем штучного інтелекту пропонуємо розглянути можливість розроблення в системі ДСНС мобільного застосунку (програмного забезпечення), у якому буде зібрано усі необхідні алгоритми дій та поради населенню, щодо реагування на всі види надзвичайних ситуацій, поради та покрокові інструкції з надання невідкладної допомоги людям а також алгоритми дій, якщо громадянин опинився у зоні ведення бойових дій. Такий застосунок повинен бути доступним широкому колу користувачів, а також працювати без підключення до мережі Інтернет, що своєю чергою дасть змогу його автономному використанню на територіях, де відсутній зв'язок.

Дотично до зазначеного Щур К. О., Скоробогатова Н. Є. [15, с. 100] дослідили роль держави щодо розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва та зазначили що основною метою науково-технічної співпраці між країнами або різними державними організаціями є досягнення позитивного результату, де співпраця відбувається шляхом об'єднання ресурсів та потенціалу всіх суб'єктів, включаючи матеріальні, фінансові ресурси, роботу науково-дослідних кадрів, а також результати попередніх розробок кожної сторони. Використовуючи такі зв'язки досягається економія ресурсів, а також скорочується ризик отримання негативного результату.

Доповнюючи вище викладене та зважаючи на курс України до Європейської інтеграції зазначаємо, що нині з'являється можливість подальшої співпраці між науковими установами України та Європейського союзу у сфері цивільного захисту. Можливість підписання меморандумів між цими установами та робота над спільними проєктами науково-дослідних (дослідно-конструкторських) робіт покликані розв'язати проблеми та завдання з покращення механізмів публічного управління реагуванням на надзвичайні ситуації в умовах воєнного стану, а також дадуть змогу проведення спільних тренінгів та масштабних навчань за участю особового складу та техніки служб цивільного захисту між країнами-учасниками Європейського союзу та Україною.

У своїй науковій статті Каптан М. В., Руснак Ю. І., Гудима О. П., Комісарова Н. О. та Бейкун А. Л. [16, с. 99, 100] обґрунтували напрями удосконалення координації дій уповноважених органів державного управління під час реагування на кризові ситуації, а також навели своє бачення поняття "кризова ситуація", зазначивши, що тільки в Законі України "Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації" [17] повною мірою визначено це поняття, а саме: "кризова ситуація — ситуація, що склалася внаслідок вчинення протиправних і навмисних дій, пов'язаних з посяганням на нормальну, регулярну і безпечну діяльність цивільної авіації, що спричинили нещасні випадки з людьми, майнові збитки, акти незаконного втручання або створили реальну загрозу таких наслідків". Також у статті автори зазначили, що це визначення, а також близькі йому за змістом "криза", "кризові явища" широко використовуються в чинному законодавстві, наприклад, у статтях 3 та 4 Закону України "Про Раду національної безпеки і оборони України" [18].

Не можемо повною мірою погодитись із висновками вчених, оскільки у статті 4 Закону [18] України в примітках чітко визначено поняття "кризова ситуація" із зазначенням, що це крайнє загострення протиріч, гостра дестабілізація становища в будь-якій сфері діяльності, регіоні, країні. Вважаємо, що визначення наведені у [17], є вузько спрямованим та стосується лише окремої теми.

Коваленко Р. І., Назаренко С. Ю., Кривошей Б. І., Морозов І. Є., Семків В. О. [19, с. 293, 295, 300] порушили проблему щодо оперативного функціонування сил цивільного захисту в умовах воєнного стану. Для дослідження цієї теми науковцями використано метод тематичної статистики. У якості статистичних даних використовувалася інформація щодо вказаного процесу, який пов'язаний з гасінням пожеж в міських населених пунктах Харківської області за період 2021 та 2022 року. Для обробки статистичних даних використано табличний редактор Microsoft Excel. З метою перевірки статистичної гіпотези про те, що кількість пожеж, які щоденно виникали на території міських населених пунктів, використано закон розподілу Пуассона, а також програмний продукт STATISTICA 6.0. У якості критерію узгодженості було обрано критерій Пірсона. Також автори дослідили критерій, яким повинні відповідати пожежні автоцистерни в умовах воєнного стану, що перебувають на озброєнні сил цивільного захисту.

За результатами зазначеного дослідження автори виявили значне збільшення обсягу роботи пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС порівняно з періодом до введення воєнного стану. Збільшення кількості пожеж пов'язано із масованими обстрілами військами російської федерації. Встановлено, що процес виникнення небезпечних подій, які пов'язані з пожежами на території міських населених пунктів, не може бути описаний законом розподілу Пуассона, що було перевірено з використання критерію узгодженості Пірсона. Також було розроблено основні вимоги до пожежних автоцистерн, які експлуатуються в міських населених пунктах в умовах воєнного стану, а саме: пожежні автоцистерни повинні мати цистерни для води достатнього об'єму для гасіння пожежі у перші хвилини до прибуття основних сил та за-

собів; пожежні автоцистерни повинні бути пристосовані для заповнення цистерн водою від зовнішнього вододжерела. Ця вимога обґрунтована тим, що деякі закордонні зразки пожежних автоцистерн до цього не пристосовані, а заповнення їх цистерн можливо лише від зовнішнього протипожежного водопроводу; пожежний насос повинен забезпечувати подачу до 30 л/с і створювати робочий тиск не менше 11 бар. Вказані числові значення подачі і тиску обґрунтовано з урахуванням результатів статистичних досліджень та проведених розрахунків.

Гайович Г. В. своє наукове дослідження [20, с. 459, 460, 461] присвятила пошуку інноваційних методик навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях в умовах воєнного стану. Авторка визначила, що увагу навчальних закладів системи ДСНС України з перших днів війни відразу привернули можливості соціальних мереж, відмітила, що цими ресурсами користується значна кількість людей як у повсякденній, так і в професійній діяльності, які мають можливість доступу до них через мобільні пристрої, зокрема телефони, а також те, що ці ресурси мають різноплановий та адаптивний функціонал.

З початком повномасштабного вторгнення РФ на територію України в особливих умовах опинилися ті навчальні осередки сфери цивільного захисту, які працювали на територіях, що потрапили під окупацію. Авторка зазначає, щоб не припинявся навчальний процес було переглянуто підходи до його організації зокрема інформування населення та основну навчальну і інформаційну діяльність перенесено на сторінки соціальних мереж. Така просвітницька діяльність дозволила мешканцям регіонів, які залишилися на окупованих територіях, не виходячи з дому (що в умовах окупації є надважливо), швидко отримувати відповіді на запитання щодо дій у надзвичайних ситуаціях, спричинених воєнними діями. Важливого значення набув той факт, що на сьогоднішній день педагогічні працівники попередньо з'ясовують потреби населення у прифронтовій зоні та на окупованих територіях для висвітлення відповідної (актуальної) інформації на інформаційних ресурсах ДСНС.

Доповнюючи дослідження авторки, зауважимо, що у навчальному процесі широкого значення набуло використання освітньої платформи Prometheus. Також, завдяки цифровим ресурсам та Prometheus широкого значення набуло навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях, а базовими курсами стали: "Безпека в інтернеті під час війни: практичний курс", "Навчання з попередження ризиків від вибухонебезпечних предметів", "Цивільна оборона та захист у надзвичайних ситуаціях" тощо.

Сенчихін Ю. М., Дендаренко Ю. Ю. у своїй роботі [21, с. 134, 135] окреслили проблемні питання, пов'язані із особливістю забезпечення безпеки та захисту особового складу в умовах воєнного стану. Вчені зазначають, що із початком широкомасштабного вторгнення на територію України для особового складу служби цивільного захисту під час виконання ними своїх службових обов'язків з'явилися нові види небезпек, що пов'язані із обстрілами та з ураженням особового складу ДСНС вибухонебезпечними предметами.

Також науковці навели основні вимоги до підвальних приміщень або приміщень із захисними властивостями для забезпечення захисту особового складу від

небезпечних чинників авіаційних та артилерійських обстрілів.

Автори піднімають проблему щодо забезпечення особового складу пожежно-рятувальних підрозділів ДСНС засобами бронезахисту. Слід зауважити, що відповідно до пункту 2 статті 18 наказу [9] бронезилями та касками 6-го класу захисту забезпечується особовий склад піротехнічних підрозділів ДСНС.

Доповнюючи зауваження авторів та зважаючи на специфіку виконання завдань, що покладені на різні підрозділи служби цивільного захисту ДСНС, пропонуємо розпочати розроблення нового зразка захисного костюма пожежного-рятувальника, що передбачає у його властивостях захист від вражаючих елементів вибухонебезпечних предметів. Як основний бронезахист такого костюма можна використовувати елементи м'якого бронепакету, в основі якого надвисокомолекулярний поліетилен (далі — НВМПЕ). Замість сталевих бронеплит використовувати плити НВМПЕ, що важать 1,6 кілограма проти 3,6 кілограмів ваги сталевого аналогу.

Так само науковці пропонують забезпечити об'їзність особового складу з різновидами ризику, що створюються вибухонебезпечними предметами (далі — ВВП), а також порядком дій у разі їх виявлення, що своєю чергою знижує ризик для життя і здоров'я особового складу.

Погоджуючись із пропозиціями авторів, з метою розширення цього питання, пропонуємо направити рятувальників кожного караулу для проходження ними навчання на ідентифікатора ВВП, що дасть змогу особовому складу проводити попередню візуальну ідентифікацію ВВП та приймати необхідні оперативні рішення під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

У своєму дисертаційному дослідженні Лещенко О. Я. [22, с. 19, 212, 213, 214] розглядає трансформацію системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктах гібридного типу та порушив проблемні питання, зокрема: обґрунтування впливу сучасних воєнно-політичних конфліктів на безпеку життєдіяльності населення і суспільства, сутність воєнно-політичного конфлікту як суспільно-політичного явища, його особливості та відмінності від збройного (воєнного) конфлікту, категорійно-понятійний інструментарій, досвід розвинених країн світу щодо розбудови національних систем цивільного захисту шляхом застосування політологічного аналізу певних компонентів (функцій) цих систем у контексті забезпечення національної безпеки, узагальнення та згрупування основних чинників, що впливають (впливатимуть) на стан та розвиток державної системи цивільного захисту в умовах сьогодення та у перспективі.

У висновках автор пропонує адаптувати ЄДСЦЗ до умов сучасних загроз національній безпеці, розмежувати повноваження та функції між суб'єктами забезпечення цивільного захисту, створити та розвивати мережі центрів управління у надзвичайних ситуаціях, удосконалювати взаємодію між органами управління та силами цивільного захисту, Збройними Силами та іншими військовими формуваннями, розвивати мобілізаційні можливості суб'єктів забезпечення цивільного захисту, удосконалювати заходи із запобігання виникненню надзвичайних ситуацій шляхом впровадження ризик-орієнтованих методів управління, розвивати міжнародне

співробітництво у сфері цивільного захисту. Автор запропонував оптимальні шляхи реформування системи цивільного захисту України в нинішніх безпекових умовах, зокрема удосконалення законодавства із врахуванням його гармонізації із стандартами Європейського Союзу та НАТО.

Клименко Н. Г. [23, с. 168, 173] виявила роль цивільного захисту у забезпеченні національної безпеки України в сучасних умовах та розглянула еволюцію цивільного захисту щодо забезпечення національної безпеки України в сучасних умовах. Авторка аналізує зміни, що відбулися в чинному законодавстві України після окупації Автономної Республіки Крим рф та початку проведення антитерористичної операції на сході країни. Підсумовуючи дослідження, авторка дійшла висновку, що події які розпочалися з 2014 року, призвели до перегляду ролі цивільного захисту в забезпеченні національної безпеки в сучасних умовах, що, своєю чергою сприяло визнанню органів та підрозділів цивільного захисту суб'єктами забезпечення національної безпеки та залучення їх в окремих випадках до проведення антитерористичної операції. Авторка зазначає, що сучасний світ залишається уразливим від надзвичайних ситуацій різного характеру, які виникають природним шляхом та створюються штучно. Вважаємо, що дослідження у цій сфері з метою підвищення ефективності державного управління забезпеченням національної безпеки не втраять своєї актуальності й надалі.

ВИСНОВКИ

Враховуючи вище викладене, можна зробити висновок, що науковці все частіше звертають увагу на ті проблеми, які проявили себе в умовах воєнного стану на різних рівнях, у різних сферах діяльності суспільства та докладають зусиль аби їх вирішити, здійснюють статистичні аналізи, вишукують проблеми та шляхи їх вирішення на державному рівні та на рівні територіальних громад, відшуковують різні способи організації взаємодії та навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях. Перспективи подальших досліджень за розглянутою проблематикою дозволять значно збільшити ефективність виконання завдань, що покладаються на органи державної влади у сфері цивільного захисту. Пошук нових методів та технологічних розробок у забезпеченні безпеки цивільного населення дасть змогу не тільки зберегти життя, а й підвищить конкурентоспроможність Українських виробників на світовому ринку пожежно-технічного оснащення.

Спираючись на результати наукових праць, нами визначено наукові завдання подальших досліджень, а саме:

- узагальнення міжнародного досвіду щодо реагування на надзвичайні ситуації в умовах ведення бойових дій;
- дослідження механізмів публічного управління реагуванням на надзвичайні ситуації в умовах воєнного стану;
- уточнення категорійно-понятійного апарату;
- створення моделі функціонування правового та організаційного механізмів публічного управління реагуванням на надзвичайні ситуації в умовах воєнного стану;
- розроблення концептуального підходу до розвитку механізмів публічного управління реагуванням на надзвичайні ситуації та практичні рекомендації щодо їх функціонування в умовах воєнного стану.

Література:

1. Класифікатор надзвичайних ситуацій ДК 019:2010 : наказ Держспоживстандарту України від 11.10.2010 р. № 457. Дата оновлення: 01.01.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#Text> (дата звернення 15.01.2024).
2. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.0.2012 р. № 5403-VI. Дата оновлення: 27.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення 15.01.2024).
3. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 09.01.2014 р. № 11. Дата оновлення: 03.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#n10> (дата звернення 15.01.2024).
4. Про організацію функціонування єдиної державної системи цивільного захисту в умовах воєнного стану : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 179-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2022-%D1%80#Text> (дата звернення 15.01.2024).
5. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 30.10.2013 р. № 841. Дата оновлення: 10.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.01.2024).
6. Про затвердження Методики планування заходів з евакуації : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 10.07.2017 р. № 579. Дата оновлення: 10.07.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0938-17#Text> (дата звернення 15.01.2024).
7. Коробкін В. Ф., Овчаренко Б. О. Участь працівників Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту в організації життєзабезпечення не евакуйованого населення. Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Кропивницький, 07 лип. 2023 р. Кропивницький, 2023. С. 164—167.
8. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#top> (дата звернення 15.01.2024).
9. Про затвердження Статуту дій у надзвичайних ситуаціях органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та Статуту дій органів управління та підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту під час гасіння пожеж : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 26.04.2018 р. № 340. Дата оновлення: 25.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0801-18#Text> (дата звернення 15.01.2024).
10. Потеряйко С. П., Белікова К. Г., Твердохліб О. С. Проблемні питання евакуації населення в безпечні місця в умовах воєнного стану. Український кейс. Публічне управління. 2022. № 5. С. 58—63.
11. Про утворення Координаційного штабу з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2022 р. № 854. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 15.01.2024).
12. Стрельбицька Л. М., Гринь М. Д. Правове регулювання месенджерів як нової форми ЗМІ в контексті Російсько-Української війни. Наукові праці МАУП. 2023. № 1. С. 39—45.
13. Білан А. І. Особливості застосування шкідливого програмного забезпечення спецслужбами країни-агресора. Інформація і право. 2023. № 2. С. 139—152.
14. Про внесення змін до Закону України "Про електронні комунікації" щодо підвищення ефективності організації роботи постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг в умовах воєнного стану : Закон України від 03.05.2022 р. № 2240-IX. Дата оновлення: 29.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2240-20#top> (дата звернення 15.01.2024).
15. Щур К. О., Скоробагатова Н. Є. Роль держави у розвитку міжнародного науково-технічного співробітництва. Міжнародне науково-технічне співробітництво: принципи, механізми, ефективність : матеріали XIX (XXXI) Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 16—17 бер. 2023 р. Київ, 2023. С. 100—101.
16. Нормативно-правові аспекти механізму забезпечення національної безпеки у воєнній сфері в кризових ситуаціях / М. В. Каптан та ін. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України. 2023. № 1. С. 95—103.
17. Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації : Закон України від 21.03.2017 р. № 1965-VIII. Дата оновлення: 28.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1965-19#Text> (дата звернення 28.12.2023).
18. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 05.03.1998 р. № 183/98-ВР. Дата оновлення: 29.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення 15.01.2024).
19. Аналіз оперативного функціонування сил цивільного захисту в умовах воєнного стану / Р. І. Коваленко та ін. Проблеми надзвичайних ситуацій. № 1. С. 293—304.
20. Гайович Г. В. Інноваційні методи навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях в умовах воєнного стану. Грааль науки. 2023. № 27. С. 457—461.
21. Сенчихін М. Ю., Дендаренко Ю. Ю. Особливості забезпечення безпеки та захисту особового складу в умовах ведення бойових дій. Запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, реагування та ліквідація їх наслідків : матеріали круглого столу (вебінару), м. Харків, 23 лют. 2023 р. Харків, 2023. С. 134—135.
22. Лещенко О. Я. Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу: дис. ... канд. політ. наук : 21.01.01. Київ, 2020. 293 с.
23. Клименко Н. Г. Роль цивільного захисту у забезпеченні національної безпеки України в сучасних умовах. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президенті України. Вип. 2. 2015. С. 165—177.

References:

1. State Committee of Ukraine on Technical Regulation and Consumer Policy (2010), Order "Classifier of emer-

gency situations DK 019:2010", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va457609-10#Text> (Accessed 15 Jan 2024).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), "Code of Civil Protection of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (Accessed 15 Jan 2024).

3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2014), Resolution "On the approval of the Regulation on the unified state system of civil protection", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#n10> (Accessed 15 Jan 2024).

4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "About the organization of the operation of the unified state system of civil protection in the conditions of martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2022-%D1%80#Text> (Accessed 15 Jan 2024).

5. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), Resolution "On approval of the Procedure for evacuation in case of threat or occurrence of emergency situations", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text> (Accessed 15 Jan 2024).

6. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2017), Order "On approval of the Methodology for planning evacuation measures", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0938-17#Text> (Accessed 15 Jan 2024).

7. Korobkin, V.F. and Ovcharenko, B.O. (2023), "Participation of employees of the Operational and Rescue Service of Civil Protection in the organization of life support of the non-evacuated population", *Orhanizatsiino-pravove zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu. Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsi [Organizational and Legal Support of National Security under Martial Law. Materials of the all-Ukrainian scientific and practical conference]*, Kropyvnytskyi, Ukraine, July 07, pp. 164—167.

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "On the legal regime of the state of emergency", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#top> (Accessed 15 Jan 2024).

9. Ministry of Internal Affairs of Ukraine (2018), Order "On Approval of the Statute of Actions in Emergency Situations of the Management Bodies and Units of the Operational Rescue Service of Civil Protection and the Statute of Actions of the Management Bodies and Units of the Operational Rescue Service of Civil Protection during Fire Fighting", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0801-18#Text> (Accessed 15 Jan 2024).

10. Poterayko, S.P. Belikova, K.H. and Tverdokhlib, O.S. (2022), "Problematic issues of evacuation of the population to safe places under martial law", *Public management*, vol. 5, pp. 58—63.

11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2022), Resolution "On the Establishment of the Coordination Headquarters for the Mandatory Evacuation of the Population under Martial Law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2022-%D0%BF#Text> (Accessed 15 Jan 2024).

12. Strelbytska, L.M. and Hryn, M.D. (2023), "Legal regulation of messengers as a new form of media in the context of the Russian-Ukrainian war", *Scientific works of IAPM*, vol. 1, pp. 39—45.

13. Bilan, A.I. (2023), "Peculiarities of the use of malicious software by the special services of the aggressor country", *Information and Law*, vol. 2, pp. 139—152.

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On Amendments to the Law of Ukraine "On Electronic Communications" to Improve the Efficiency of Organization of Work of Providers of Electronic Communication Networks and/or Services under Martial Law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2240-20#top> (Accessed 15 Jan 2024).

15. Shchur, K.O. and Skorobagatova, N. E. (2023), "The role of the state in the development of international scientific and technical cooperation", *Mizhnarodne naukovo-tekhniche spivrobitnytstvo: pryntsy, mekhanizmy, efektyvnist. XIX (XXXI) Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia [International scientific and technical cooperation: principles, mechanisms, efficiency. XIX (XXXI) International scientific and practical conference]*, Kyiv, Ukraine, March 16—17, pp. 100—101.

16. Kaptan, M.V. Rusnak, Y.I. Hudyma, O.P., Kommissarova, N.O. and Beikun, A.L. (2023), "Legal Aspects of the Mechanism of Ensuring National Security in the Military Sphere in Crisis Situations", *Collection of scientific papers of the Center for Military Strategic Studies of the National Defense University of Ukraine*, vol. 1, pp. 95—103.

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On the State Program of Aviation Security of Civil Aviation", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1965-19#Text> (Accessed 15 Jan 2024).

18. The Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "About the National Security and Defense Council of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#top> (Accessed 15 Jan 2024).

19. Kovalenko, R.I., Nazarenko, S.Y., Kryvoshei, B.I., Morozov, I.E. and Semkiv, V.O. (2023), "Analysis of the operational functioning of civil defense forces under martial law", *Problems of emergency situations*, vol. 1, pp. 293—304.

20. Gayovych, H.V. (2022), "Innovative methods of teaching the population to act in emergency situations under martial law", *The Grail of Science*, vol. 27, pp. 457—461.

21. Senchikhin, M.Y. and Dendarenko, Y.Y. (2023), "Peculiarities of ensuring the safety and protection of personnel in the conditions of hostilities", *Materialy kruhloho stolu (vebinaru). Zapobihannia vynykenniu nadzvychainykh sytuatsii, reahuvannia ta likvidatsiia yikh naslidkiv [Materials of the round table (webinar). Preventing emergencies, responding to and eliminating their consequences]*, Kharkiv, Ukraine, February 23, pp. 134—135.

22. Leshchenko, O.Ya. (2020), "Transformation of the civil defense system of Ukraine in the conditions of modern military-political conflicts of the hybrid type", *Abstract of Ph.D. dissertation, Basics of national security of the state*, National Institute of Strategic Studies, Kyiv, Ukraine.

23. Klymenko, N.H. (2015), "The role of civil protection in ensuring national security of Ukraine in modern conditions", *Collection of scientific works*, vol. 2, pp. 165—177.

Стаття надійшла до редакції 22.01.2024 р.

Р. П. Шевченко,
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування,
Навчально-науковий інститут неперервної освіти,
Національний авіаційний університет, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-9270-1691>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.184

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

R. Shechenko,
Postgraduate student of the Department of Public Management and Administration
Educational and Scientific Institute of Continuing Education, Kyiv National Aviation University

INNOVATIVE APPROACHES TO THE ORGANIZATION OF SOCIAL PROTECTION
OF WAR VETERANS: INTERNATIONAL EXPERIENCE

Досліджено та узагальнено результати щодо впровадження інноваційних стратегій країн у покращенні соціального захисту ветеранів війни. Однією з ключових тенденцій, виявлених автором, є широке використання сучасних технологій та онлайн-платформ для надання різноманітних послуг ветеранам. З'ясовано, що ця технологічна трансформація включає в себе не лише медичну підтримку, але і широкий спектр послуг, таких як житлове влаштування, професійна перепідготовка та психологічна допомога. Зазначено, що створення зручних та доступних сервісів є важливим аспектом, оскільки це сприяє легкому доступу ветеранів до необхідної допомоги. Інтеграція передових технологій в ці сервіси спрощує взаємодію з службами підтримки та гарантує постійний доступ до ресурсів. Використання онлайн-платформ для послуг ветеранам створює універсальний та ефективний механізм взаємодії, що підвищує якість життя та соціальний захист цільової аудиторії. Наголошено, що інноваційні підходи свідчать про зобов'язання країн поліпшувати якість життя ветеранів і визнання їхнього важливого внеску у суспільство. Застосування сучасних технологій допомагає ветеранам отримувати ефективну підтримку та послуги, забезпечуючи швидкий та індивідуалізований доступ до різноманітних ресурсів. Важливим аспектом дослідження є те, що ці інновації відображають не лише технологічний прогрес, але й глибоке розуміння потреб та важливості задоволення потреб ветеранської спільноти. Це сприяє підвищенню якості їхнього життя та поліпшенню їхньої взаємодії з суспільством. Підкреслено важливість інтеграції інновацій для підтримки ветеранів і покращення їхнього соціального становища. Крім того, розглянуто, що застосування телемедицини та віртуальних ресурсів у психологічній допомозі ветеранам виявляється особливо корисним. Це дозволяє здійснювати ефективний моніторинг та надавати підтримку в реальному часі, зменшуючи географічні та фізичні обмеження, що можуть стояти перед ветеранами. Важливо підкреслити, що інновації у соціальному захисті ветеранів відображають тенденцію до врахування індивідуальних потреб та різноманіття їхніх ситуацій. Такий підхід сприяє персоналізації послуг та наданню точної допомоги, що відповідає унікальним вимогам кожного ветерана.

The results regarding the implementation of innovative strategies of countries in improving the social protection of war veterans have been studied and summarized. One of the key trends identified by the author is the widespread use of modern technologies and online platforms to provide various services to veterans. It was found that this technological transformation includes not only medical support, but also a wide range of services, such as housing, professional retraining and psychological assistance. It is noted that the creation of convenient and accessible services is an important aspect, as it contributes to the easy access of veterans to the necessary assistance. The integration of advanced technologies into these services simplifies interaction with support services and guarantees constant access to resources. The use of online platforms for services to veterans creates a universal and effective interaction mechanism that increases the quality of life and social protection of the target audience. It is emphasized that innovative approaches indicate the commitment of countries to improve the quality of life of veterans and recognition of their important contribution to society. The use of modern technologies helps veterans receive effective support and services, providing quick and individualized access to a variety of resources. An important aspect of the study is that these innovations reflect not only technological advances, but also a deep understanding of the needs and importance of meeting the needs of the veteran community. This helps to improve the quality of their life and improve their interaction with society. The importance of integrating innovations to support veterans and improve their social situation is emphasized. In addition, it is considered that the use of telemedicine and virtual resources in psychological assistance to veterans is particularly useful. This allows for effective real-time monitoring and support, reducing geographic and physical limitations that veterans may face. It is important to emphasize that innovations in the social protection of veterans reflect a tendency to take into account individual needs and the diversity of their situations. This approach helps personalize services and provide precise care that meets the unique needs of each veteran.

Ключові слова: Ветерани війни, соціальний захист, інновації, онлайн-платформи, телемедицина, житлове влаштування, професійна підготовка.

Key words: War veterans, social protection, innovation, online platforms, telemedicine, housing, vocational training.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Зросла необхідність вдосконалення систем соціального захисту для ветеранів війни, оскільки сучасні виклики та потреби цієї групи населення вимагають інноваційних підходів та використання технологій для забезпечення повноцінної підтримки в їхньому громадянському житті. Недостатня доступність до інтегрованих сервісів, медичної допомоги та ефективних онлайн-платформ створює виклик, який потребує негайного вирішення для забезпечення ветеранів оптимальними умовами відновлення та реінтеграції в суспільство.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі аспекти проблеми інноваційних підходів до організацій соціального захисту ветеранів війни: міжнародного досвіду досліджували такі науковці, як: Г. Воробйова, С. Зозуля, Є. Гордієнко, Н. Калмикова, О. Кондратенко, В. Павленко, Р. Пінчук, О. Письменна, В. Шевчук, Н. Беляєва, О. Яворовенко та інші.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає в дослідженні та аналізі інноваційних підходів до організації соціального захисту ветеранів війни на міжнародному рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спільне зусилля суспільства та держави для забезпечення соціального захисту ветеранів війни стає об'єктом ретельного вивчення та пошуку інноваційних підходів на міжнародному рівні. Сучасні реалії світового співтовариства ставлять перед нашими ветеранами нові виклики, вимагаючи надійної та ефективної системи підтримки.

Варто наголосити, що міжнародний досвід в організації соціального захисту ветеранів війни є важливим джерелом натхнення та передових рішень для країн у пошуку оптимальних стратегій. Залучення до цього досвіду дозволяє краще розуміти виклики, з якими стикаються ветерани в різних частинах світу, і вдосконалювати національні підходи до їхнього соціального захисту.

На думку вченого Є. Гордієнка, який вважає, що у Норвегії існує інноваційна ініціатива в сфері соціального захисту ветеранів, що визначається освітніми програмами спрямованими на їхнє всебічне розвиток. Ці програми не обмежуються лише навчанням новим навичкам, але і ставлять перед собою завдання підвищення рівня кваліфікації ветеранів, роблячи їх більш конкурентоспроможними на ринку праці.

Таблиця 1. Інноваційні підходи до соціального захисту ветеранів війни: міжнародний досвід

Країна	Інноваційний підхід	Приклади
Норвегія	освітні програми для ветеранів	Навчання новим навичкам та кваліфікація
США	менторські програми та психологічна підтримка	менторства, використання VR для лікування ПТСР
Канада	інвестиції в підприємництво	фінансова та підприємницька підтримка
Швеція	інтегровані сервіси для всебічної підтримки	медична допомога, житлове влаштування, підготовка, психологічна підтримка
Сінгапур	використання технологій для полегшення доступу	онлайн-платформи, телемедицина

Джерело: складено та узагальнено на основі аналізу джерела [8].

Основні аспекти освітніх програм включають у себе:

- навчання новим навичкам: ветерани отримують можливість вивчати нові навички, які відповідають вимогам сучасного ринку праці. Це може бути спрямовано на адаптацію до змін у технологічному середовищі або розвиток нових професійних напрямків;

- курси підвищення кваліфікації: програми передбачають можливості для ветеранів покращувати свої вже існуючі навички, доповнюючи їх актуальними та високоспеціалізованими знаннями;

- супровід та кар'єрні консультації: важливу частину освітніх програм є надання підтримки у виборі кар'єрного шляху. Це включає консультації з вибору оптимального напрямку розвитку, підготовку до співбесід та індивідуальний супровід у процесі навчання;

- підтримка під час переходу: окрім акценту на навчанні, освітні програми враховують аспекти психологічної підтримки під час переходу ветеранів до нового етапу життя. Програми можуть включати групові сесії та індивідуальні консультації для полегшення адаптації до цивільного середовища;

- взаємодія з роботодавцями: освітні програми встановлюють мости з роботодавцями, сприяючи практичному навчанню та стажуванню ветеранів. Це сприяє встановленню зв'язків у сфері працевлаштування та забезпечує їм можливість практичного застосування отриманих знань;

- співпраця з громадськістю: програми активно співпрацюють з громадськістю та місцевими громадами, щоб створювати сприятливі умови для взаємодії ветеранів із суспільством та підтримувати їхнє відчуття приналежності [2, с. 217].

Таблиця 2. Інноваційні підходи до підтримки ветеранів у США: менторства та віртуальна реальність

Підхід	Деталі
Менторські програми	— індивідуальне супровід ветеранів менторами для створення довірчих відносин та полегшення адаптації; — кар'єрні менторські програми, що допомагають ветеранам у побудові кар'єри через досвідчених фахівців; — групові сесії для обміну досвідом та взаємної підтримки ветеранів
Використання VR для лікування ПТСР	— використання технологій віртуальної реальності для лікування ПТСР та зниження рівня стресу; — віртуальна реальність для експозиційної терапії, де ветерани можуть практично пережити стресові ситуації; — симуляції тренувань у віртуальному середовищі для покращення навичок управління стресом та адаптації.

Джерело: складено та узагальнено на основі аналізу джерела.

Крім цього, що освітні програми для ветеранів у Норвегії є вражаючим прикладом інноваційного підходу до соціального захисту цієї важливої групи населення. Норвезька система взяла на увагу не тільки потреби ветеранів у навчанні новим навичкам, а й поєднала це з підвищенням рівня кваліфікації та комплексною підтримкою під час переходу до громадянського життя.

Здійснення практичної інтеграції з роботодавцями та активна взаємодія з громадськістю свідчать про те, що програми враховують не лише професійні аспекти ветеранів, але й їхню соціальну адаптацію та включення в суспільство.

Отже, Норвезький досвід може слугувати важливим джерелом натхнення для інших країн у розробці ефективних та комплексних стратегій соціального захисту ветеранів, спрямованих на їхнє успішне відновлення та реінтеграцію в громадянське життя.

Необхідно відмітити думку вченого, що у США впроваджені ефективні менторські програми та інноваційні підходи до психологічної підтримки для ветеранів, спрямовані на поліпшення їхнього загального благополуччя та адаптації після військової служби.

Слід додати, що інноваційні підходи до підтримки ветеранів у США виявляють високий рівень турботи та адаптації до унікальних потреб цієї групи населення. Менторські програми виявляються не лише важливим елементом підтримки в професійному розвитку, але й забезпечують ветеранів необхідною соціальною підтримкою через довірчі відносини та обмін досвідом.

Використання віртуальної реальності для лікування ПТСР є значущим кроком у поліпшенні психологічного стану ветеранів. Технологічний підхід дозволяє їм практично пережити ситуації та отримувати підтримку в електронному середовищі, що може бути особливо ефективним для тих, хто стикається із стресом чи тривами.

Отже, інноваційні стратегії в США відображають турботу про загальне благополуччя ветеранів, враховуючи не лише їхні професійні аспекти, але і психосоціальні потреби. Цей досвід може слугувати прикладом для інших країн у розробці ефективних програм соціальної підтримки ветеранів.

Окремо необхідно відмітити думку вчених Р. Пінчука та О. Письменної [7, с. 175—183], що у Канаді відзначається інноваційний підхід до підтримки ветеранів через акцент на інвестиції в підприємництво. Програми, спрямовані на фінансову та підприємницьку підтримку, створюють сприятливі умови для ветеранів розвивати власні бізнеси та впевнено інтегруватися в цивільне життя.

Варто наголосити, що Канадська влада надає ветеранам можливість отримати гранти та кредити для реалізації своїх бізнес-ідей. Це може включати фінансування на придбання обладнання, оренду приміщень та інші сатрапові витрати. Навчання з фінансів також є складовою програм, що допомагає ветеранам розуміти аспекти фінансового планування та управління бізнесом.

Крім цього, ветерани можуть скористатися бізнес-консалтингом, де досвідчені консультанти допомагають у розвитку бізнесу та стратегічному

плануванні. Мережеві заходи сприяють ветеранам у знаходженні партнерів, обміні ідеями та отриманні підтримки від інших підприємців. Канадський уряд створює сприятливі законодавчі умови для підприємництва, спрощуючи процес реєстрації бізнесу та надаючи пільги для сатрапів. Програми сприяють ветеранам у вступі до конкретних галузей та створюють умови для співпраці з індустрією.

Отже, ці інноваційні підходи Канади підкреслюють важливість розвитку підприємницького потенціалу ветеранів, сприяючи їхньому вдалому переходу до цивільного життя та активному участю в економічному розвитку країни.

Слід наголосити, що Швеція славиться інноваційним підходом до надання всебічної підтримки ветеранам через інтегровані сервіси, які об'єднують різні аспекти соціального захисту. Варто розглянути детальніше основні елементи цих сервісів:

1. Медична допомога:

— широкий спектр послуг: ветерани мають доступ до різноманітних медичних послуг, включаючи профілактичні медогляди, лікування травм та хвороби, а також реабілітаційні заходи;

— індивідуалізоване лікування: забезпечується індивідуалізований підхід до лікування, враховуючи конкретні потреби кожного ветерана та його стан здоров'я.

2. Житлове влаштування:

— програми соціального житлового влаштування: забезпечення доступу до житла для ветеранів, включаючи соціальне житло, яке може враховувати їхні унікальні потреби;

— консультації та підтримка при пошуку житла: надання консультацій та супроводу ветеранам у процесі пошуку житла, сприяючи їхньому швидкому і ефективному влаштуванню.

3. Підготовка та професійна реабілітація:

— широкий вибір професійних програм: надання можливостей для професійної підготовки та перепідготовки ветеранів, щоб вони могли знайти адаптовану до своїх здібностей роботу;

— програми працевлаштування: забезпечення підтримки у пошуку роботи та інтеграції ветеранів на ринок праці.

4. Психологічна підтримка:

— індивідуальні та групові сесії: забезпечення можливостей для індивідуальних консультацій та участі в групових сесіях, спрямованих на розвиток психологічного благополуччя;

— психотерапія та травматологічна підтримка: надання кваліфікованої психотерапії та підтримки для тих ветеранів, які можуть потребувати допомоги у вирішенні травматичних вражень [5, с. 161—171].

Крім того, інтегровані сервіси для ветеранів у Швеції становлять вражаючий приклад всебічної та індивідуа-

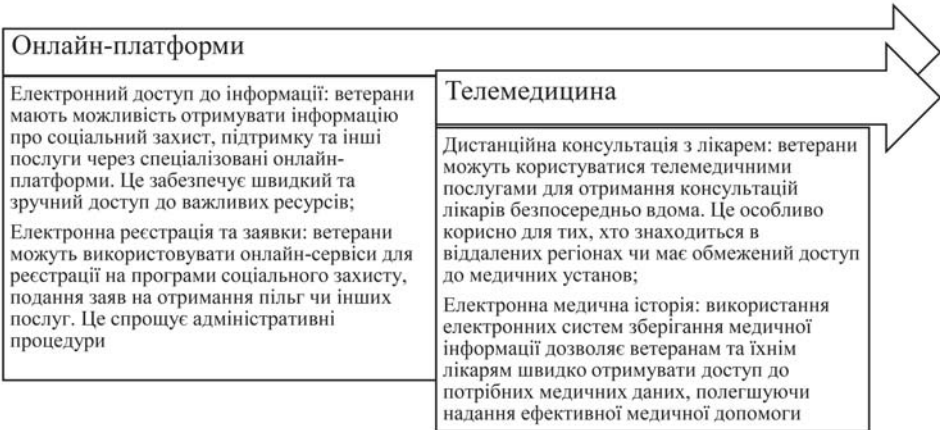

Рис. 1. Використання технологій для полегшення доступу ветеранів в Сінгапурі

Джерело: складено та узагальнено автором [1, с. 90—95].

лізованої підтримки, що охоплює всі аспекти їхнього життя. Медична допомога, житлове влаштування, підготовка та психологічна підтримка надаються не як окремі послуги, але як комплексний пакет, орієнтований на відновлення та реінтеграцію.

Медична система Швеції гарантує ветеранам доступ до високоякісної медичної допомоги, враховуючи їхні унікальні потреби. Житлове влаштування та програми підготовки розширюють можливості ветеранів у відновленні нормального життя після військової служби. психологічна підтримка включає індивідуальні консультації та групові сесії, роблячи акцент на забезпеченні психологічного здоров'я та підтримці у подоланні травматичних вражень [6].

Таким чином, Швейцарський підхід до всебічної підтримки ветеранів свідчить про важливість глибокого розуміння їхніх потреб та визнання їхнього внеску у суспільство. Цей досвід може служити вдячним прикладом для інших країн у розробці ефективних та людяно орієнтованих програм соціального захисту ветеранів.

Погоджуючись із думкою Н. Калмикової [3], що використання Сінгапуром передових технологій для полегшення доступу ветеранів до різноманітних послуг, можна відзначити, що це визначається як стратегічне зусилля країни у забезпеченні гідної підтримки своїм ветеранам. Західне узгодження між соціальним захистом і медичною системою стає ключовою особливістю, що сприяє наданню комплексних та інтегрованих послуг.

Сінгапур виокремляється своєю здатністю створювати зручні та ефективні інструменти для взаємодії ветеранів із системою соціального захисту та медичного обслуговування. Застосування передових технологій у цьому контексті сприяє швидкому доступу до медичної підтримки, професійної перепідготовки, житлового влаштування та інших соціальних послуг.

Слід додати, що Сінгапур, використовуючи передові технології, демонструє вражаючий підхід до полегшення доступу ветеранів до різноманітних послуг. Інноваційні онлайн-платформи та телемедичні рішення не лише спрощують адміністративні процедури, але й забезпечують зручність та високу якість обслуговування. Ветерани отримують можливість швидко та ефективно отримувати інформацію, реєструватися на програми

соціального захисту, а також отримувати медичні консультації навіть на віддаленій території.

Цей підхід акцентує не лише важливість технологій у сучасному соціальному захисті, але і віддзеркалює високий рівень зобов'язаної перед ветеранами та їхніми потребами. Сінгапурський досвід може стати інспірацією для інших країн у вдосконаленні систем соціальної підтримки та покращенні якості життя ветеранів через технологічні інновації.

Отже, розглядаючи інноваційні підходи до організації соціального захисту ветеранів у різних країнах, стає очевидним, що сучасні технології відіграють важливу роль у поліпшенні їхнього життя та доступу до різноманітних послуг. Онлайн-платформи та телемедичні засоби стають ключовими інструментами для забезпечення ефективної соціальної підтримки та медичного обслуговування[4].

Країни, такі як Норвегія, США, Канада, Швеція та Сінгапур, впроваджують інноваційні підходи, спрямовані на забезпечення інтегрованої, доступної та ефективної підтримки для ветеранів війни. Інтеграція медичної допомоги, житлового влаштування, психологічної підтримки та професійної перепідготовки на одних платформах створює комплексний підхід до розв'язання потреб ветеранської громади.

ВИСНОВОК

Проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що країни з усього світу використовують інноваційні підходи та сучасні технології для поліпшення соціального захисту ветеранів війни. Інтеграція медичної підтримки, житлового влаштування, професійної перепідготовки та психологічної допомоги на онлайн-платформах та у телемедицині створює зручний та доступний сервіс для ветеранів.

Таким чином, ці інновації демонструють зобов'язання країн до поліпшення якості життя ветеранів і визнання їхнього внеску у суспільство. Сучасні технології дозволяють ветеранам ефективно отримувати необхідну підтримку та послуги, забезпечуючи швидкий та індивідуалізований доступ до різноманітних ресурсів.

Література:

1. Воробйова Г. В., Зозуля С. С. Зарубіжні тренди соціальної політики захисту ветеранів. Актуальні проблеми політики. № 68, 2021 р. С. 90—95 (дата звернення 23.08.2023).

2. Гордієнко Є. Механізми реалізації державної політики соціального захисту учасників бойових дій в Україні: дис. докт. філософії з публічного управління та адміністрування. Харків, 2021 р. С. 217. URL: https://ipa.karazin.ua/wpcontent/themes/education/filesforpages/science/dis_gord_titl.pdf

3. Калмикова Н. Як у США дбають про своїх ветеранів і чого може навчитися Україна. 2023 р. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/21/699365/> (дата звернення 23.08.2023).

4. Кондратенко О. О. Міжнародний досвід щодо забезпечення державою соціальної захищеності ветеранів війни. Держава та регіони. № 1, 2018 р. URL: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2018/20.pdf (дата звернення 23.08.2023).

5. Шевчук В. І. Соціальна реабілітація та її місце в Місце в комплексній реабілітації інвалідів-учасників антитерористичної операції. Зб . наук. прац. співробіт. НМАПО імені П. Л. Шупика. № 27, 2017 р. С. 161-173.

6. Павленко В. С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. Юридичний науковий. № 7, 2020 р. URL: http://lsej.org.ua/7_2020/34.pdf (дата звернення 23.08.2023).

7. Пінчук Р. С., Письменна О. П. Правовий захист учасників бойових дій та ветеранів війни. Актуальні проблеми держави і права. 2019 р. С. 175—183 URL: <http://www.apdp.in.ua/v83/21.pdf> (дата звернення 23.08.2023).

8. Шевчук В. І., Беляєва Н. М., Яворовенко О. Б. Соціальна реабілітація та її шляхи удосконалення соціального захисту ветеранів війни актуальність утворення єдиного координуючого органу — Міністерства у справах ветеранів України. URL: <https://komviti.rada.gov.ua/uploads/documents/33158.pdf> (дата звернення 23.08.2023).

References:

1. Vorobiova, H.V. and Zozulia, S.S. (2021), "Foreign trends in social policy for the protection of veterans", Aktualni problemy polityky, vol. 68, pp. 90—95.

2. Hordiienko, Ye. (2021), "Mechanisms of implementation of the state policy of social protection of combatants in Ukraine", Ph.D. Thesis, Public Administration, Kharkiv, Ukraine, available at: https://ipa.karazin.ua/wpcontent/themes/education/filesforpages/science/dis_gord_titl.pdf / (Accessed 23 August 2023).

3. Kalmykova, N. (2023), "How the USA takes care of its veterans and what Ukraine can learn", available at: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/04/21/699365/> (Accessed 23 August 2023).

4. Kondratenko, O.O. (2018), "International experience regarding the state's provision of social security for war veterans", Derzhava ta rehiony, vol. 1, available at: http://pa.stateandregions.zp.ua/archive/1_2018/20.pdf (Accessed 23 August 2023).

5. Shevchuk, V.I. (2017), "Social rehabilitation as a part of combined rehabilitation of the disabled people — the participants of the antiterrorist operation", Zb. nauk. prats. spivrobot. NMAPO imeni P.L. Shupyka, vol. 27, pp. 161—173.

6. Pavlenko, V.S. (2020), "Protection of the rights of servicemen and their families: international legal aspect", Yurydychnyi naukovyi, vol. 7, available at: http://lsej.org.ua/7_2020/34.pdf (Accessed 23 August 2023).

7. Pinchuk, R.S. and Pysmenna, O.P. (2019), "Legal protection of combatants and war veterans", Aktualni problemy derzhavy i prava, pp. 175—183, available at: <http://www.apdp.in.ua/v83/21.pdf> (Accessed 23 August 2023).

8. Shevchuk, V.I. Beliaieva, N.M. and Yavorovenko, O.B. (2023), "Social rehabilitation and its ways of improving the social protection of war veterans, the relevance of the formation of a single coordinating body — the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine", available at: <https://komviti.rada.gov.ua/uploads/documents/33158.pdf> (Accessed 23 August 2023).

Стаття надійшла до редакції 22.01.2024 р.

УДК 35:3.08(477)

В. В. Петринська,
аспірант кафедри публічної політики,
Навчально-науковий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8544-9848>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.189

СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ В УКРАЇНІ

V. Petrynska,
Postgraduate student of the Department of Public Policy, Educational and Scientific,
Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv

STRATEGIC VECTORS OF MODERNIZATION OF THE HUMAN RESOURCES MANAGEMENT SYSTEM IN THE CIVIL SERVICE IN UKRAINE

У статті обґрунтовано актуальність дослідження проблематики модернізації державної служби та вдосконалення системи управління людськими ресурсами (HR) на державній службі в Україні. У контексті цього ідентифіковано та обґрунтовано стратегічні вектори модернізації системи управління людськими ресурсами на державній службі в Україні. Серед них акцентовано увагу на таких як: адаптація нормативно-правової бази щодо державної служби та управління людськими ресурсами до законодавства ЄС; розвиток потенціалу HR-брендингу державного органу та перетворення держави на конкурентного роботодавця, здатного впроваджувати найкращі HR-практики та антикризові HR-рішення на державній службі; удосконалення процедур добору персоналу на державну службу та кар'єрного просування його по службі; формування та впровадження інституту кадрового резерву державної служби (у т.ч. й на деокупованих територіях); формування та розвиток нових HR-служб; та ін.

The article substantiates the relevance of the study of the problems of modernization of the civil service and improvement of the human resources (HR) management system in the civil service in Ukraine. In this context, it was noted that one of the main areas of implementation of the State Administration Reform Strategy for 2022–2025 is the continuation of the development of a professional, honest, politically neutral civil service whose activities are aimed at protecting the interests of citizens. In turn, the state of war in Ukraine creates not only new challenges in the field of human resources management, but also innovative opportunities for solving them. Taking this into account, the strategic vectors of modernization of the human resources management system in the civil service in Ukraine were identified and substantiated. Among them, attention is focused on such things as: adaptation of the legal framework regarding civil service and human resources management to EU legislation; development of HR branding potential of the state body and transformation of the state into a competitive employer capable of implementing the best HR practices and anti-crisis HR solutions in the public service; improvement of the procedures for the selection of personnel for the civil service and their career advancement; formation and implementation of the institution of the

personnel reserve of the civil service (including in the de-occupied territories); formation and development of new HR services capable of ensuring the implementation of modern technologies in state bodies; development of HRMIS functionality in state bodies and its further implementation of digital HR practices in ministries, central executive bodies and other state bodies in Ukraine; improvement of the reward system and other types of motivation in the civil service; promoting the adaptability of civil servants to structural changes through the development of professional education, etc. It was concluded that the outlined directions for the modernization of the human resources management system in the civil service in Ukraine, taking into account the measures described in the article, of course, do not solve all the problems of the functioning of the civil service, but they should be considered as promising directions for the steady growth of the effectiveness and efficiency of the functioning of the civil service services in Ukraine in general.

Ключові слова: державна служба, модернізація, людські ресурси, система управління людськими ресурсами на державній службі, кадровий резерв, HR-брендинг, функціонал HRMIS в державних органах воєнний стан.

Key words: civil service, modernization, human resources, human resources management system in the civil service, personnel reserve, HR-branding, HRMIS functionality in state bodies, martial law.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Одним із основних напрямів реалізації Стратегії реформування державного управління на 2022—2025 роки [1] визначено продовження розбудови професійної, добросовісної, політично нейтральної державної служби, діяльність якої спрямована на захист інтересів громадян.

Воєнний час, який наразі переживає Україна, ще більше загострює очікування громадянського суспільства від влади, вимагаючи формувати дієву систему державного управління, що відповідатиме не лише за поточне відновлення, а й за стратегічний повоєнний розвиток країни, захищаючи національні інтереси. І в цьому контексті, на наше переконання, важливо артикулювати наступне: повоєнна відбудова країни та розбудова оновленого дієвого інституту державної служби визначальною мірою залежатиме від кількісного та якісного складу кадрового забезпечення державної служби.

Зазначені обставини, у свою чергу, обумовлюють об'єктивну доцільність наукового пошуку інноваційних механізмів управління людськими ресурсами (Human Resources (HR)) на державній службі. Відповідно проблематика дослідження стратегічних векторів модернізації чинної системи управління людськими ресурсами (Human Resource Management (HRM)) на державній службі в Україні є досить актуальною для нашої країни на сучасному етапі суспільного розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Зауважимо, що теоретико-методологічним засадам управління людськими ресурсами (у т.ч. й на державній службі) в зарубіжній державно-управлінській практиці та споріднених науках (економіка, соціологія, психологія, політологія, право) присвячено чималу кількість праць. Зокрема, досить ґрунтовно ця проблематика розроблена в працях таких зарубіжних учених, як: А. Армстронг, Г. Беккер, Л. Гурвіц, П. Друкер, М. Мескон, А. Файоль, Х. Шульц, та ін. У свою чергу, теоретичні положення щодо модернізації державної служби та управління персоналом в Україні досить комплексно висвітлені у працях вітчизняних науковців, а саме: Н. Алюшиної, Т. Василевської, Н. Гончарук, С. Зелінського, О. Линдюк, Ю. Лихач, В. Мельника, О. Оболенського, Н. Обушної, О. Пархоменко-Куцевіл, І. Поліщук, Л. Прудіус, А. Рачинського, С. Селіванова, та ін.

Праці вищезгаданих науковців є важливим внеском у розвиток теорії та практики публічного управління. Разом із тим, аналіз наукової літератури засвідчив, що фундаментальні наукові розробки щодо проблематики модернізації державної служби в Україні та її системи управління людськими ресурсами ще залишаються далекими від завершення.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

З огляду на зазначене, головна ідея статті полягає в ідентифікації та обґрунтуванні стратегічних векторів

модернізації системи управління людськими ресурсами на державній службі в Україні в контексті сучасних суспільних викликів і загроз, а також перспектив повоєнного відновлення країни загалом та системи державного управління в тому числі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Воєнний стан в Україні формує не лише нові виклики у сфері HRM, але й інноваційні можливості їх вирішення. Так, згідно опитування, проведеного ще в 2022 році Консалтинговою компанією "Делойт" в Україні та Американською торговельною палатою в Україні ("Вплив війни на підходи до управління людським капіталом"), найбільшими викликами у сфері управління людьми під час війни постали: безпека працівників (74%); підтримка продуктивності команд (56%); забезпечення неперервності робочих процесів (49%). Відповідно, на думку респондентів, після завершення активних бойових дій для відновлення сфери людського капіталу мають бути визначені такі пріоритетні напрямки дій як повернення й утримання талантів, добробут працівників (включаючи фінансовий, фізичний, психічний, соціальний аспекти), перегляд робочих процесів для забезпечення більшої гнучкості, відновлення та трансформація діяльності з урахування принципів соціальної значимості [2].

Отже, враховуючи, що процеси суспільної трансформації в Україні наразі відбуваються в складних умовах соціально-економічної кризи, а також повномасштабної військової агресії з боку російської федерації, і залежать, надалі більш детально охарактеризуємо найбільш перспективні, на наш погляд, напрями модернізації системи HRM на державній службі в Україні.

I. Адаптація нормативно-правової бази щодо державної служби та управління людськими ресурсами до законодавства Європейського Союзу. Проголошуючи євроінтеграційний вектор розвитку, Україна прийняла на себе зобов'язання щодо впровадження комплексу політичних та економічних критеріїв, реформування системи державного управління та адаптації законодавства України до законодавства ЄС. Укладення Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами — членами, з іншої сторони від 27.06.2014 року (далі — Угода про асоціацію), а також набуття Україною 23.06.2022 року статусу держави-кандидата на членство в ЄС зумовило необхідність подальшого зміцнення інституційної спроможності державного управління, що є важливою умовою успішної євроінтеграції будь-якої країни. У зв'язку з цим формування та реалізація державної політики у сфері державної служби і управління людськими ресурсами на державній службі залишаються питанням порядку денного подальшого реформування державної служби в Україні відповідно, насамперед, до європейських стандартів.

Як зазначено в Звіті про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік, "Україна вже виконала 72% зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію, яка є важливим

елементом інтеграції України до внутрішнього ринку Євросоюзу [3].

Загалом інституційна адаптація державної служби у стратегічному плані стає частиною послідовного процесу наближення до правової системи Європейського Союзу та стосується як нормотворення, так і нормозастосування. Водночас на сьогодні процес формування нормативно-правової бази щодо державної служби та HRM, адекватної європейським стандартам та принципам, та такої, що ґрунтується на критеріях SIGMA, ускладнюється тим, що Закон України "Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу" регулює процеси адаптації лише щодо визначених пріоритетних сфер діяльності, ігноруючи положення з введення державної служби до вимог ЄС. При цьому аналіз європейської практики свідчить: щоб додати надійності національним системам публічного управління, державна служба зобов'язана дотримуватись принципів адміністративного права, що лежать в основі Європейського адміністративного простору. Разом із цим реформування державної служби має бути узгодженим із іншими стратегічними реформами, що проводяться в країні.

II. Розвиток потенціалу HR-брендингу державного органу та перетворення держави на конкурентного роботодавця, здатного впроваджувати найкращі HR-практики та антикризові HR-рішення на державній службі. Світова практика доводить, що на сьогодні бренд роботодавця є визначальним інструментом виділення будь-якої організації на ринку праці, що дозволяє досягти бажаних конкурентних переваг в боротьбі за кваліфікованих спеціалістів. На підтвердження озвученої тези нагадаємо, що опитування працівників фахівців Talent Trends, проведене Randstad Sourceright у 2019 році в 17 країнах, засвідчило, що сильний бренд роботодавця є найважливішим критерієм при пошуку роботи, за ним йде прозорість формування винагороди. Третім у переліку вагомих чинників стала відповідність корпоративної культури власним переконанням і уподобанням кандидата [4]. Зрозуміло, що такі "м'які" ціннісні пропозиції, насамперед, важливі для молодих поколінь, які є більш комунікабельними й рішучими у своєму професійному та особистому виборі.

HR-брендування можна також розглядати як процес формування сприятливого (позитивного) образу організації (іміджу роботодавця) в очах працівників, наявних і потенційних кандидатів, навчальних закладів, інших посередників на ринку праці, а також громадськості загалом.

Сучасний HR-брендинг у сфері державної служби — це не просто реклама державного органу як роботодавця на ринку праці. HR-брендинг спроможний допомогти державному органу втримати на своїх посадах справжніх фахівців і створити умови для того, аби вони бачили гідні перспективи для свого професійного й особистісного розвитку. Водночас якісний HR-брендинг допоможе державному органу зміцнити репутацію надійного та турботливого роботодавця.

Практика державного управління засвідчує, що "бренд роботодавця" включає в себе: внутрішній бренд —

спрямований на працюючих державних службовців і реалізується за допомогою програми розвитку і формування певної організаційної культури; зовнішній бренд — спрямований на потенційних кандидатів на державну службу й зовнішній ринок, реалізується завдяки ефективному використанню сучасних каналів зв'язку, співпраці з провідними засобами масової інформації (ЗМІ) і т.д. [5]

Важливо констатувати, що у процесі HR-брендингу державного органу значну роль відіграє відділ/департамент управління персоналом. Адже розроблені й реалізовані стратегії розвитку персоналу державного органу є базовими для формування позитивного бренду роботодавця. Правильно розроблені та впроваджені управлінням персоналом програми бренду роботодавця дозволяють отримувати значні переваги в управлінні людськими ресурсами державного органу.

Наприклад, щоб залучити на державну службу кращих професіоналів з бізнесу, замало опублікувати вакансію на сайті міністерства чи у Фейсбучі. Для цього потрібен, у першу чергу, сучасний рекрутинг, мотивація та якісна комунікація. Адже у сфері бізнесу на професіоналів іде справжнє "полювання", у процесі якого бізнес-сектор спроможний запропонувати конкурентні зарплати, соціальний пакет, потужні бренди роботодавця тощо. Проте, на сьогодні державний сектор нашої країни серйозно потерпає, не маючи позитивної репутації та можливості "торгуватися" за найкращих професіоналів на ринку праці. Тому, щоб залишатися конкурентоздатними у цій сфері державним органам потрібні сильні HR-фахівці та професійні рекрутери.

Отже, ми повністю солідарні з позицією Н. Алюшиної, яка наголошує, що "досягти успіху можна тільки тоді, коли в кожному державному органі свою роботу будуть виконувати професійні команди держслужбовців — дбайливо зібрані, сформовані та мотивовані HR-фахівцями. Не кадровиками, а спеціалістами, які розуміють сучасні тенденції "people management", "talent management", точно знають, що означає "high performance organization". Тому кожен топ-менеджер з держсектора повинен мати якісного HR-партнера" [4].

Водночас, у контексті тематики дослідження, вважаємо, що в сучасних умовах, надзвичайно важливе посилення лояльності до бренду державного органу та створення спільного простору щодо залучення персоналу для реалізації стратегічних змін у сфері державної служби загалом. Концепт таких змін має тримати у фокусі всі аспекти, які впливають на залученість державних службовців та формують сприйняття конкретного державного органу як привабливого місця для роботи, а саме:

— фізичні комфортні умови праці: а) робоче середовище — покращення умов роботи, зони відпочинку, транспортні послуги для працівників і т.д. ; б) баланс "життя-робота" — впровадження за необхідності політики гнучкого графіку, віддалена робота; в) діджитал-інструменти для підвищення ефективності працівників — діджиталізація HR процесів, автоматизація рутинних задач, заміна ІТ обладнання, Wi-Fi, віддалений доступ, відео-конференц зв'язок і т.д.

— соціальний захист та впровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності. Нагадаємо, що в умовах пандемії, локдауну та воєнного стану працівники як бізнес-середовища, так і державного сектору зіштовхнулися з додатковим викликами: стан стресу, виснаження і невизначеності, перехід життя з офлайн в онлайн, щоденні зміни в світі та інформаційна перевантаженість, "work from home" та ін. Саме тому багато організацій почали фокусуватися концепції "wellbeing" (турбота про здоров'я співробітників та благополуччя працівників);

— культура взаємовідносин з керівником та колегами. Даний напрямок має передбачати впровадження програм розвитку лідерства, з метою покращення стосунків між керівниками та працівниками. Окрім того, HR-брендинг на сьогодні постає стратегічним напрямком роботи для залучення та утримання талантів на державній службі;

— навчання та постійний розвиток працівників. Наразі головний освітній тренд — це life-long learning (навчання протягом життя), тому потреба в перманентному навчанні та підвищенні кваліфікації персоналу державного органу залишається дуже актуальною. Для сучасних державних органів життєво важливо впроваджувати процеси і технології, що сприяють поширенню і спільному використанню знань, оскільки це забезпечує їх особистісний та професійний розвиток. Таким чином запускаються механізми системи управління талантами [6, с. 32].

— лояльність до бренду та працедавця в цілому та ін. Отже, можемо ствердно констатувати, що використання HR-брендингу як ефективного HR-інструмента на державній службі має стати важливим завданням сучасних керівників і фахівців у сфері державної служби в умовах її модернізації.

III. Удосконалення процедур добору персоналу на державну службу та кар'єрного просування його по службі. Як відомо, згідно ст. 21 Закону України "Про державну службу" [7] вступ на державну службу здійснюється шляхом призначення громадянина України на посаду державної служби за результатами конкурсу. Прийняття громадян України на посади державної служби без проведення конкурсу забороняється, крім випадків, передбачених цим Законом [7].

У даному контексті нагадаємо, що законодавчі зміни щодо умов вступу на державну службу, а саме спрощеної процедури призначення на посади, були запроваджені 12.05.2022 року у результаті прийняття Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану" № 2259-IX, який набув чинності 20.05.2022 [8]. Тобто такі особи призначаються без конкурсного відбору, обов'язковість якого передбачена законом, на підставі поданої заяви, заповненої особової картки встановленого зразка та документів, що підтверджують наявність у таких осіб громадянства України, освіти та досвіду роботи згідно з вимогами законодавства, встановленими щодо відповідних посад [8].

На наше переконання, такі законодавчі новели щодо процесу прийняття на державну службу у вигляді відміни на період дії воєнного стану етапу проходження кон-

курсу для обіймання посади державної служби, не позбавлені низки дискусійних моментів реалізації приписів даного Закону. Адже, якщо воєнний стан в країні може бути продовжено на досить тривалий час, то досить гостро постає у даному випадку питання щодо нормативної та професійної складової реалізації процедури призначення без проходження конкурсу на обіймання посади державної служби.

Досить актуальною за таких умов також постає проблема формування кадрового резерву та формування відповідних професійних спеціалізованих списків потенційних кандидатів на заміщення посад в державній службі України (про це більш детально — у наступному пункті).

Надалі доцільно також звернути увагу й на Закон України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" від 15.03.2022 року № 2136-IX [9], який після введення на території України воєнного стану став для державної служби спеціальним і одним із визначальних. При цьому привертає увагу абзац 2 ч. 2 ст. 2 Закону № 2136-IX, в якому визначено, що "з метою оперативного залучення до виконання роботи нових працівників, а також усунення кадрового дефіциту та браку робочої сили, у т.ч. внаслідок фактичної відсутності працівників, які евакуювалися в іншу місцевість, перебувають у відпустці, простої, тимчасово втратили працездатність або місцезнаходження яких тимчасово невідоме, роботодавець можуть укладати з новими працівниками строкові трудові договори у період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника" [9].

Така спрощена процедура призначення на посади державної служби, на нашу думку, містить певні ризики. По-перше, у складних для держави воєнних умовах, коли зростає безробіття та скорочуються робочі місця, можливі зловживання та суб'єктивні працевлаштування "своїх" на посади публічної служби. Відповідно державна служба з одного з фундаментальних інститутів публічного врядування ризикує перетворитися на місце, де "свої" пересиджуватимуть тяжкі часи в очікуванні настання кращих. Як результат такої ситуації — загрозливе послаблення публічного врядування в державі.

По-друге, згідно вимог чинного законодавства нові працівники, з якими укладені строкові трудові договори, підлягатимуть звільненню, в зв'язку із закінченням строку, на який їх було укладено (припинення чи скасування воєнного стану або ж фактичний вихід на роботу основного працівника, що був тимчасово відсутній). Відповідно виникає проблема, адже чимала кількість державних службовців — спеціалістів з високими кваліфікаційними навичками, здобутими за час роботи за строковим трудовим договором, втратить свої робочі місця. Тобто виникає ризик нівелювання професійної стабільності державної служби.

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що зростання спроможності держави в умовах війни має забезпечуватися із середини діяльності, насамперед, міцного та професійного корпусу державних службовців. З огляду на це, доцільно внести певні зміни до Закону України "Про правовий режим воєнного стану" від 12.05.2015 року №389-VIII і врегулювати особливості

публічної служби виважено та диференційовано відповідно до найпоширеніших ситуацій, які виникають під час війни (особливості переходу державних службовців на дистанційну роботу, неповну зайнятість, припинення служби та ін.), з урахуванням типів територій за рівнем безпеки (на кшталт, фронтових, прифронтових, тилкових) і впливу воєнних дій. При цьому досить виважено підійти до спрощення вимог і процедури призначення на вакантні посади саме державної служби в умовах воєнного стану, а не прирівнювати державних службовців до звичайних працівників.

IV. Формування та впровадження інституту кадрового резерву державної служби (у т.ч. й на деокупованих територіях). На сьогодні в Україні дедалі гостріше постає питання формування якісно нової генерації управлінського персоналу — державних службовців, свідома орієнтація та фаховий рівень яких відповідали б потребам часу, прагненням, сподіванням і вимогам українського народу до системи адміністративного забезпечення державного управління. У контексті зазначеного в Україні пріоритетного значення набувають питання формування ефективного та дієвого кадрового резерву на посади державної служби.

Як відомо, в Україні до 2016 р. кадровий резерв формувалася зі спеціалістів місцевого й регіонального самоврядування, виробничої, соціально-культурної, наукової та інших сфер, а також із випускників навчальних закладів відповідного профілю та державних службовців, які підвищили кваліфікацію або пройшли стажування й отримали рекомендації для просування на більш високі посади. Такий кадровий інструмент регламентувався Законом України "Про державну службу" 1993 року, а також реалізовувалося розроблене на підставі цього закону Положення про формування кадрового резерву для державної служби, що визначало основи формування й організації роботи з кадровим резервом. Проте, прийнятий у грудні 2015 року новий Закон України "Про державну службу" [7], вже не включав у себе такий важливий, на нашу думку, інструмент як кадровий резерв.

У даному контексті нагадаємо про невдалу спробу повернути кадровий резерв на державній службі, яка була зроблена 03.07.2020 року, шляхом прийняття за основу проєкту Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про державну службу" щодо кандидатського резерву" (законопроєкт № 3491). Даним законопроєктом передбачалося створення інституту "кандидатського резерву" на державній службі в Україні. Зокрема, визначалося, що кандидат, який перебуватиме в базі кадрового резерву, не повинен буде подавати на новий конкурс інформацію, передбачену у ст. 25 чинного Закону України "Про державну службу". Зазначений законопроєкт доповнював чинний Закон України "Про державну службу" новою ст. 251 "Кандидатський резерв" з метою можливості активного та широкого залучення кандидатів для зайняття посад державної служби, що відповідають визначеним вимогам до професійної компетентності осіб, які претендують на зайняття посад державної служби.

Однак Верховна рада все-таки відхилила цей законопроєкт.

У свою чергу, важливо відзначити, що на територіях, тимчасово окупованих до/після 24.02.2022 року (на кшталт, АРК, окремі райони Донецької та Луганської областей та ін.), вже тривалий час працюють незаконні окупаційні адміністрації та не функціонують законні органи державної влади України. У зв'язку з цим швидке укомплектування державними службовцями та відновлення діяльності органів державної влади України на відповідних територіях після їх деокупації вимагає завчасного вироблення та утворення окремого механізму кадрового забезпечення, його нормативно-правового врегулювання. Очевидно, що таким механізмом має стати кадровий резерв для проходження державної служби на деокупованих територіях України [10].

Зауважимо, що вже наразі існує можливість долучитися до резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України та, в подальшому, мати можливість стати державним службовцем. Порядок реалізації даної ініціативи знайшов своє відображення в Постанові КМУ від 23.05.2023 року № 524 "Про реалізацію експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України" [11].

Метою створення такого резерву є забезпечення районних, обласних військових адміністрацій, військових адміністрацій населених пунктів, інших державних органів, які утворені або відновили роботу на деокупованих територіях України, персоналом для практичного виконання завдань і функцій держави на цих територіях. Резерв формується в електронній формі. Для автоматизації та цифровізації резерву функціонує інформаційно-комунікаційна система, що містить відомості про осіб, зарахованих до резерву. Технічним адміністратором системи є НАДС [11].

V. Формування та розвиток нових HR-служб, які здатні забезпечити впровадження в державних органах сучасних технологій. Розглядаючи питання щодо модернізації системи управління людськими ресурсами на державній службі, необхідно дбати про служби управління персоналом, адже саме вони мають забезпечити очікувану трансформацію у сфері культури організації, тобто — впровадити зміни серед персоналу. Проте сучасні реалії вимагають абсолютно нової моделі підрозділу управління персоналом, що забезпечує, зокрема, колективну роботу та налагоджену співпрацю. Ця нова модель повинна бути спрямована на формування нових HR-служб, які функціонально в державному органі мають забезпечити: практичну розробку й реалізацію кадрової політики та ведення статистики і HR — аналітики; розвиток професійної спроможності та лідерства персоналу; кар'єрне зростання працівників державного органу та здійснення призначень за заслугами; залучення кваліфікованих кандидатів та збереження цінного персоналу; забезпечення справедливого, прозорого та ефективного процесу добору та підвищення по службі за заслугами (участь в організації конкурсів на заміщення вакантних посад); об'єктивне оцінювання службової діяльності; розробку та запровадження дієвої системи винагород, що здатна приваблювати та утримувати кваліфікованих кандидатів на посади державної служби;

впровадження в державних органах сучасні технології, в тому числі HRMS та ін.

Тобто сучасна HR-служба приймає участь у всіх етапах розвитку потенціалу державного органу, виконує весь комплекс робіт з підбору, розстановки, навчання та виховання кадрів, а її діяльність направлена на виконання мотиваційної, організаційно-планувальної, контролюю-регулятивної та координаційної функцій.

VI. Розвиток функціоналу HRMIS в державних органах та її подальше впровадження цифрових HR-практик в міністерствах, ЦОБВ та інших державних органах в Україні. На сьогодні посилення ролі та значення державної політики України щодо цифрового розвитку сприяє забезпеченню стійкості та гнучкості української держави загалом, у т.ч. й в умовах війни. Адже цифровий розвиток і цифрові перетворення засвідчили свою ефективність для забезпечення функціонування інфраструктури, безперебійного доступу до освіти та навчання, надання медичних послуг, покращення кібербезпеки та підтримання економічного фронту країни тощо.

Незважаючи на складні умови воєнного стану, в Україні й надалі продовжується впровадження проекту інформаційної системи управління людськими ресурсами в державних органах (HRMIS — Human Resource Management Information System), яка виконує функції сучасної системи обліку та управління персоналом на державній службі. Це важливо, з огляду на важливість трансформації української публічної служби у формат цифрової.

HRMIS — автоматизована система збирання, оброблення, зберігання та захисту інформації щодо працівників органів впровадження, що формується (створюється) і використовується в порядку та межах, визначених законодавством, для забезпечення функціонування централізованої бази даних працівників органів впровадження, а також для задоволення потреб щодо автоматизації та цифровізації процесів, пов'язаних із виконанням функцій управління персоналом та нарахування заробітної плати.

Подібні системи вже використовують великі приватні компанії як в Україні, так і в розвинутих країнах світу, зокрема в Японії. По своїй суті така система представляє собою аналог системи ProZorro тільки в сфері людських ресурсів на державній службі. У систему вносять усі дані про державних службовців, а саме інформацію про: структуру та штатний розпис, посади державної служби, особові справи службовців, нарахування і оплату праці, відпустки, кар'єрні досягнення, професійну компетентність та навчання та ін.

Інформація щодо прогресу впровадження та публічної інформації HRMIS у формі відкритих даних доступна на Публічному порталі. Очікується, що HRMIS змінить культуру публічного управління, дозволить підвищити ефективність роботи чиновників і рівень довіри до державної служби загалом.

У сучасних умовах HRMIS виступає важливим інструментом, що допомагає адаптації державної служби в умовах воєнного стану до нових умов у цифровому форматі. Так, за її допомогою також можна, наприклад, відновлювати контакти працівників, які виїхали з місць постійного проживання, готуються накази з кадрових питань — призначення, присвоєння рангів тощо.

Доцільно зауважити, що саме пандемія коронавірусу стала важливою рушійною силою цифровізації навчання (у т.ч. й на державній службі), адже в умовах карантину навчальні заклади всіх рівнів почали використовувати практично всі доступні соціальні медіа для розвитку комунікації між викладачами і слухачами, а за допомогою таких інтернет-технологій як Moodle, Google Meet, Adobe Connect, Microsoft Teams, ZOOM та інших організовувалося синхронне та асинхронне дистанційне навчання.

VII. Удосконалення системи винагороди та інших видів мотивації на державній службі. Війна змінює підходи до управління людським капіталом, як у комерційному так і в державному секторі. Основний фокус держави повинен бути спрямований на підтримку людей, що є черговим підтвердженням глобального тренду на людиноцентричність. Дії держави, спрямовані на допомогу державним службовцям є відображенням зрілості державної служби з точки зору соціальної відповідальності та надаватимуть стратегічну перевагу в майбутньому.

Сучасна реформа системи оплати праці в секторі державного управління є політичним процесом і має супроводжуватися комплексом структурних змін, як от дерегуляція, усунення дублювання функцій та реструктуризація відомств, реорганізація територіальних відділень ЦОВВ, впровадження електронних послуг тощо. При цьому завжди необхідно пам'ятати, що підвищення посадових окладів всіх держслужбовців до "ринкового" рівня не є панацеєю від корупції і не гарантує підвищення ефективності та якості державних послуг.

Отже, враховуючи необхідність вибору ряду належних фінансових і нефінансових інструментів у контексті удосконалення мотиваційного механізму модернізації системи управління людськими ресурсами на державній службі, вважаємо за доцільне виокремити такі його складові: справедлива оплата праці без залежності від дефіциту бюджетних ресурсів; врахування інтересів та очікування працівників; прозорість механізму формування грошової/нематеріальної винагороди для персоналу за рахунок розробки та впровадження чітких і зрозумілих правил винагороди; активність персоналу через підвищення зацікавленості до виконуваної роботи; моніторинг та контроль ефективності мотиваційних методів; впровадження у практику діяльності державної служби базових інструментів концепції wellbeing.

VIII. Сприяння адаптивності державних службовців до структурних зрушень шляхом розвитку професійної освіти. Як відзначають, М. Іжа та В. Мельник, найголовніше, що має здобути орган державної влади на виході з кризи, — нові знання і вміння, які допоможуть краще підготуватися до майбутніх змін. Основною метою антикризового управління є відновлення керованості організацією (можливості оперативно приймати й реалізовувати управлінські рішення, ефективно розв'язувати виявлені проблеми) [12]. Все це вимагає використання стратегічного підходу до управління людськими ресурсами на державній службі, насамперед, у сфері професіоналізації.

З огляду на це, з метою удосконалення системи навчання та підвищення кваліфікації державних службовців і запровадження системи їх безперервного професійного навчання доцільно рекомендувати: забезпечити систематичне професійне навчання державних службовців; переорієнтувати навчальні системи на надання спеціальних знань, формування умінь, необхідних для виконання певних професійних специфічних завдань, на засади компетентнісного підходу; забезпечити випереджаючий тип навчального процесу; забезпечити оцінювання та реагування на потреби працівників в навчанні поза рамками професійних програм підвищення кваліфікації; розвивати інноваційні інструменти для задоволення потреб працівників у професійному навчанні: розвиток можливостей електронного та дистанційного навчання; активне використання тренінгів, інтерактивних майстер-класів та ін. форм навчання та самонавчання; та ін. Окрім того, поряд із формальним навчанням на сьогодні досить поширеними різновидами неформального професійного навчання у світовій практиці є наставництво та менторство, коучинг і тьюторство.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Резюмуючи все вищевикладене, відзначимо, що у статті ідентифіковано та обгрунтовано такі стратегічні вектори модернізації системи HRM на державній службі в Україні, як:

- адаптація нормативно-правової бази щодо державної служби та управління людськими ресурсами до законодавства ЄС;
- розвиток потенціалу HR-брендингу державного органу та перетворення держави на конкурентного роботодавця, здатного впроваджувати найкращі HR-практики та антикризові HR-рішення на державній службі;
- удосконалення процедур добору персоналу на державну службу та кар'єрного просування його по службі;
- формування та впровадження інституту кадрового резерву державної служби (у т.ч. й на деокупованих територіях);
- формування та розвиток нових HR-служб, які здатні забезпечити впровадження в державних органах сучасних технологій;
- розвиток функціоналу HRMS в державних органах та її подальше впровадження цифрових HR-практик в міністерствах, ЦОВВ та інших державних органах в Україні;
- удосконалення системи винагороди та інших видів мотивації на державній службі;
- сприяння адаптивності державних службовців до структурних зрушень шляхом розвитку професійної освіти.

На нашу думку, окреслені напрями модернізації системи управління людськими ресурсами на державній службі в Україні, звісно ж, не вирішують всі проблеми функціонування державної служби та систем управління персоналом, але їх доцільно розглядати як пріоритетні напрями щодо неухильного зростання результативності й ефективності її функціонування загалом (на-

самперед у повоєнний період), що й визначає перспективи наших подальших наукових досліджень.

Література:

1. Стратегія реформування державного управління України на 2022—2025 роки: Розпорядження КМУ № 831-р від 21 лип. 2021 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/831-2021-%D1%80> (дата звернення: 10.01.2024 р.).
2. Вплив війни на підходи до управління людським капіталом. URL : <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2022/acc-deloitte-survey.html>. (дата звернення: 10.01.2024 р.).
3. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2022 рік. URL : https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf (дата звернення: 10.01.2024 р.).
4. Алюшина Н.О. Час оновлювати HR-стратегії: сильний бренд як головний критерій пошуку роботи. 14 грудня, 2020. URL : <https://www.business.ua/uk/node/11368> (дата звернення: 10.01.2024 р.).
5. Петринська В.В. HR-брендинг державного органу як ефективний інструмент управління людськими ресурсами на державній службі. Публічне управління і адміністрування в Україні. 2021. Випуск 23. С. 65—69. URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/23-2021> (дата звернення: 10.01.2024 р.).
6. Обушна Н.І., Селіванов С.В., Кашлакова А.І. E-LEARNING як інноваційний інструмент системи управління талантами на державній службі: теоретико-прикладний аспект. Публічне управління та адміністрування в Україні. 2021. № 22. С. 29—35 (дата звернення: 10.01.2024 р.).
7. Про державну службу : Закон України № 889-19 від 10.12.2015. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/go/889-19> (дата звернення: 10.01.2024 р.).
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 № 2259-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2259-20> (дата звернення: 10.01.2024 р.).
9. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20> (дата звернення: 10.01.2024 р.).
10. Федчишин С.А. Деякі проблеми кадрового забезпечення органів державної влади на деокупованих територіях України: контекст державної служби. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2022. Вип. 43. URL : <https://dSPACE.nlu.edu.ua/handle/123456789/19694> (дата звернення: 10.01.2024 р.).
11. Про реалізацію експериментального проекту щодо створення резерву працівників державних органів для роботи на деокупованих територіях України: Постанова КМУ від 23.05.2023 № 524. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/524-2023-%D0%BF> (дата звернення: 10.01.2024 р.).
12. Іжа М., Мельник В. Особливості управління людськими ресурсами державної служби в умовах кризи. Актуальні проблеми державного управління. 2021. № 2 (83). С. 118—125. URL : <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/237282> (дата звернення: 10.01.2024 р.).

References:

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2021), Order "Strategy for reforming the state administration of Ukraine for 2022-2025", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/831-2021-%D1%80> (Accessed 10 January 2024).
2. Deloitte (2022), "The impact of war on human capital management approaches", available at: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2022/acc-deloitte-survey.html> (Accessed 10 January 2024).
3. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), "Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2022", available at: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/zvit_pro_vykonannya_ugody_pro_asociaciyu_za_2022_rik.pdf (Accessed 10 January 2024).
4. Aliushyna N.O. (2020). "Time to update HR strategies: a strong brand as the main criterion for job search", available at: <https://www.business.ua/uk/node/11368> (Accessed 10 January 2024).
5. Petryns'ka V.V. (2021). "HR-branding of the state body as an effective tool of human resources management in the public service", *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, vol. 23, available at: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/23-2021> (Accessed 10 January 2024).
6. Selivanov, S.V. Obushna, N.I. and Khadzhyradieva, S.K. (2019), *Rozvytok kadrovoho potentsialu derzhavnoi sluzhby v umovakh reform: problemy teorii ta praktyky* [Development of personnel potential of the civil service under the conditions of reforms: problems of theory and practice], Karavella, Kyiv, Ukraine.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Civil Service", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (Accessed 10 January 2024).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On making changes to some laws of Ukraine regarding the functioning of the civil service and local self-government during the period of martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2259-20> (дата звернення: 10.01.2024 р.).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2022), The Law of Ukraine "On the organization of labor relations under martial law", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2136-20> (Accessed 10 January 2024).
10. Fedchyshyn S.A. (2022). "Some problems of staffing of state authorities in the de-occupied territories of Ukraine: the context of public service", [Online], *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriadvannia*, vol. 43, available at: <https://dSPACE.nlu.edu.ua/handle/123456789/19694> (Accessed 10 January 2024).
11. Cabinet of Ministers of Ukraine (2023), Resolution "On the implementation of an experimental project on the creation of a reserve of employees of state bodies to work in the de-occupied territories of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/go/524-2023-%D0%BF> (Accessed 10 January 2024).
12. Izha, M. and Mel'nyk, V. (2021). "Peculiarities of public service human resources management in crisis conditions", *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnia*, vol. 2 (83), available at: <http://uran.oridu.odessa.ua/article/view/237282> (Accessed 10 January 2024).
Стаття надійшла до редакції 15.01.2024 р.

УДК 351

Л. В. Мерзлюк,
аспірант кафедри публічного управління та адміністрування,
Навчально-науковий інститут неперервної освіти,
Національний авіаційний університет, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-0124-6392>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.197

МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ ПУБЛІЧНО-ГРОМАДСЬКИХ ПАРТНЕРСТВ У СФЕРІ ВІДНОВЛЕННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ В УКРАЇНІ

L. Merzlyuk,
Postgraduate student of the Department of Public Management and Administration,
Educational and Scientific Institute of Continuing Education, Kyiv National Aviation University

MECHANISMS FOR STIMULATING PUBLIC-PUBLIC PARTNERSHIPS IN THE FIELD OF INFRASTRUCTURE RESTORATION: EXPERIENCE AND PROSPECTS IN UKRAINE

Автором проаналізовано ефективність механізмів ППП у відновленні інфраструктури в Україні. Обґрунтовано, що Україна стикається з рядом викликів у сфері відновлення інфраструктури, і дана стаття систематизує ключові аспекти, які допомагають ефективно вирішувати ці завдання через ППП. Підкреслено значення створення сприятливого законодавства для прозорих та стабільних умов взаємодії між секторами. Розглянуті ролі фінансової підтримки та гарантування ризиків у залученні приватного сектору. Освітні та інформаційні ініціативи покликані забезпечити участь громад та ефективно впровадження інновацій у проекти. Підкреслено, що міжнародна співпраця, яка, обмінюючись досвідом та ресурсами, створює підґрунтя для стійкого розвитку і вирішення глобальних викликів у сфері інфраструктурного відновлення. Крім цього, стаття є цінним ресурсом для практиків, дослідників та рішенням-мейкерів, спрямованим на поліпшення управління та реалізацію ППП у відновленні інфраструктури в Україні. Підкреслено актуальність проблем в сфері відновлення інфраструктури в Україні та визначає їхні складнощі, що включають економічні, соціальні та технічні виклики. Автором наголошено на тому, що ППП може стати ефективним інструментом для подолання цих труднощів, забезпечуючи спільні зусилля держави, приватного сектору та громадськості. Важливим елементом у статті є висвітлення ролі фінансової підтримки у контексті партнерства. Зазначається, що ефективно привертання інвестицій з приватного сектору вимагає розробки механізмів гарантування ризиків та створення сприятливого інвестиційного клімату. Крім того, спеціальний акцент статті приділяється освітнім та інформаційним ініціативам як важливому інструменту для залучення громад та забезпечення їхньої активної участі в процесі відновлення інфраструктури. Через зрозумілу інформацію та освітні програми громади можуть краще розуміти користь і необхідність партнерства між різними секторами. Підкреслено, що розбудова прозорих та стабільних взаємодій між відносинами між секторами, активна участь громад, ефективна фінансова стратегія та міжнародна співпраця є важливими складовими для успішного відновлення інфраструктури в Україні через ППП.

The author analyzed the effectiveness of PPP mechanisms in restoring infrastructure in Ukraine. It is well-founded that Ukraine faces a number of challenges in the field of infrastructure restoration, and this article systematizes the key aspects that help to effectively solve these challenges through PPP. The importance of creating favorable legislation for transparent and stable conditions of interaction between sectors is emphasized. The roles of financial support and risk guarantees in the involvement of the private sector are considered. Educational and informational initiatives are designed to ensure community participation and effective implementation of innovations in projects. It is emphasized that international cooperation, which, by exchanging experience and resources, creates the basis for sustainable development and solving global challenges in the field of infrastructural restoration. In addition, the article is a valuable resource for practitioners, researchers and decision-makers aimed at improving the management and implementation of PPPs in infrastructure rehabilitation in Ukraine. The relevance of problems in the field of infrastructure restoration in Ukraine is emphasized and their complexities, including economic, social and technical challenges, are determined. The

author emphasizes that PPP can become an effective tool for overcoming these difficulties, ensuring the joint efforts of the state, the private sector and the public. An important element in the article is highlighting the role of financial support in the context of partnership. It is noted that the effective attraction of investments from the private sector requires the development of risk guarantee mechanisms and the creation of a favorable investment climate. In addition, the article places a special emphasis on educational and informational initiatives as an important tool for engaging communities and ensuring their active participation in the infrastructure restoration process. Through clear information and educational programs, communities can better understand the benefits and necessity of partnerships between different sectors. It is emphasized that the development of transparent and stable interaction relations between sectors, active participation of communities, effective financial strategy and international cooperation are important components for the successful restoration of infrastructure in Ukraine through PPP.

Ключові слова: Публічно-громадські партнерства, відновлення інфраструктури, законодавство та регулюючі механізми, фінансова підтримка, міжнародна співпраця.

Key words: Public-public partnerships, infrastructure restoration, legislation and regulatory mechanisms, financial support, international cooperation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В Україні, незважаючи на потужний потенціал публічно-громадських партнерств у сфері відновлення інфраструктури, існують значні виклики, пов'язані з нестабільністю законодавства, недостатньою фінансовою підтримкою, труднощами в гарантуванні ризиків та обмеженим використанням інноваційних підходів. Невпевненість учасників та неефективні механізми взаємодії можуть обмежувати потенціал публічно-громадських партнерств, заважаючи швидкому та якісному відновленню інфраструктури та підвищенню рівня життя громадян. Шляхи вирішення цих проблем визначаються вдосконаленням законодавства, створенням ефективних фінансових інструментів, підтримкою інновацій та розширенням механізмів міжнародної співпраці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Окремі аспекти проблеми ролі механізмів стимулювання публічно-громадських партнерств у сфері відновлення інфраструктури: досвіду та перспектив в Україні досліджували такі науковці, як: О. Бородієнко, А. Зленко, В. Габардіна, Н. Дєєва, В. Хмурова, О. Захаріна, Л. Симоненко, М. Сайкевич, В. Круглов, К. Маслов, О. Нестор та інші.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті спрямована на розгляд та аналіз механізмів стимулювання та підтримки публічно-громадських партнерств у сфері відновлення інфраструктури в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В Україні питання відновлення інфраструктури визначено як одне з пріоритетних завдань для досягнення сталого розвитку. З урахуванням складнощів та обмежень бюджетних ресурсів, важливість публічно-громадських партнерств (далі — ПГП) в цьому стає вельми актуальною. З метою стимулювання та підтримки ПГП в сфері відновлення інфраструктури в Україні, необхід-

но впроваджувати ефективні механізми, які сприяють партнерству між державним сектором, приватним бізнесом та громадськістю.

На думку вченого В. Габардіна, що створення сприятливого законодавства для ПГП в сфері відновлення інфраструктури є ключовим елементом, спрямованим на забезпечення прозорості, стабільності та ефективності у взаємодії між державним сектором та приватним бізнесом. Варто розглянути можливі напрямки законодавчого вдосконалення:

- визначення чітких критеріїв та процедур: у законодавстві слід чітко визначити критерії та процедури для обрання та реалізації проєктів ПГП в інфраструктурі. Це може включати визначення видів проєктів, які можуть бути реалізовані через ПГП, а також критерії відбору партнерів;

- створення стимулів для приватного сектору: може передбачати систему стимулів для приватних компаній, які беруть участь у ПГП. Це може включати податкові пільги, спрощення в митниці чи інші фінансові стимули для залучення приватних інвестицій;

- механізми гарантування прав та обов'язків сторін: може визначати права та обов'язки всіх сторін у ПГП, щоб уникнути непорозумінь та конфліктів. Це може включати визначення відповідальності за фінансові зобов'язання, участь у прийнятті рішень та інші важливі аспекти співпраці;

- забезпечення прозорості та відкритості: у законодавство слід включити вимоги до прозорості та відкритості у всіх етапах ПГП, зокрема у відборі партнерів, укладанні угод та реалізації проєктів. Це може включати вимоги до публікації інформації, доступності звітів та залучення громадськості до моніторингу;

- механізми вирішення конфліктів та спірних питань: може передбачати ефективні механізми вирішення конфліктів між партнерами у ПГП, включаючи вирішення спорів через арбітраж, медіацію або інші альтернативні методи [2, с. 46—49].

Отже, при написанні такого законодавства важливо враховувати специфічність української ситуації, консультуватися з експертами та представниками всіх за-

іквалених сторін для досягнення максимальної ефективності та прийнятності для всіх учасників.

Необхідно розглянути думку вченого В. Круглова, що в розвитку та модернізації інфраструктури України, фінансова підтримка грає ключову роль у стимулюванні ПГП.

Таким чином, у відновлення інфраструктури в Україні, визначені в таблиці механізми фінансової підтримки для публічно-громадських партнерств є ключовим елементом стратегії розвитку. Створення спеціальних фондів, податкових пільг, механізмів гарантування та співпраця з міжнародними фінансовими інституціями надають необхідний інструментарій для ефективного залучення приватного сектору та забезпечення сталого та інноваційного розвитку інфраструктури. Ці заходи спрямовані на підтримку партнерств, які не лише створюють важливі соціально-економічні переваги, але й сприяють створенню стійкої та сучасної інфраструктури для майбутніх поколінь.

Доречно зазначено, що впровадження механізмів гарантування є ключовим етапом в розбудові стійких та успішних ПГП у сфері інфраструктури. Ці механізми спрямовані на зниження фінансових та проєктних ризиків, що можуть виникнути під час реалізації великих проєктів. Розробка чітких та ефективних систем гарантій, які передбачають компенсацію витрат або вирішення фінансових проблем у випадку несприятливих обставин. Це може включати гарантії від держави, фінансових установ чи спеціалізованих агентств.

Слід додати, що впровадження механізмів, спрямованих на зменшення фінансових ризиків для приватних інвесторів, таких як страхування проєктів, фінансові інструменти або фонди стабілізації, що допомагають вирівнювати можливі фінансові втрати. Залучення міжнародних фінансових інституцій для надання гарантій та фінансової підтримки. Це може стати стимулом для приватних інвесторів, оскільки присутність міжнародних гарантій може зменшити спроби інвесторів уникнути ризику [4].

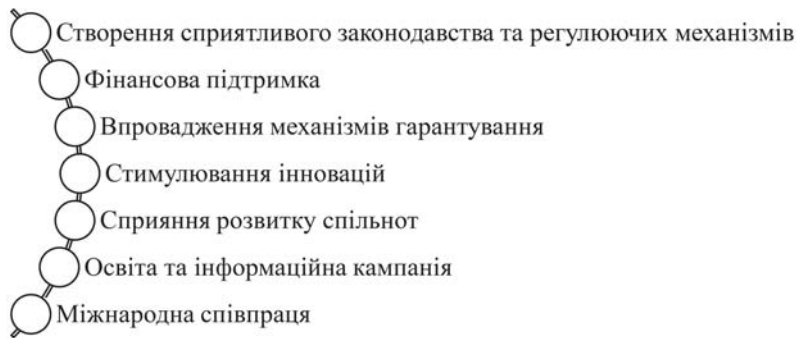

Рис. 1. Механізми стимулювання ПГП в сфері відновлення інфраструктури в Україні, складено та узагальнено автором

Джерело: [8].

Крім цього, встановлення спеціальних податкових умов та інших інcentивів для компаній, що беруть участь у ПГП, які можуть включати в себе податкові кредити, зменшення податкового тягаря, або інші фінансові стимули. Розробка системи моніторингу та звітності, що дозволяє відстежувати ефективність гарантій та їхній вплив на ризики проєктів. Це допомагає вдосконалювати механізми та надавати сторонам чітку інформацію.

Отже, впровадження цих механізмів гарантування створює сприятливий клімат для участі приватного сектору в інфраструктурних проєктах, забезпечуючи стабільність та ефективність реалізації ключових ініціатив.

Отже, К. Маслов стверджує, що стимулювання інновацій в ПГП у сфері відновлення інфраструктури в Україні є важливою складовою для забезпечення сталого та ефективного розвитку. Більш детально цей процес можна розглядати наступним чином.

Отже, впровадження інновацій у сфері ПГП в Україні визначається рядом заходів, спрямованих на стимулювання передових технологій та кращих практик у відновленні інфраструктури. Це включає фінансову підтримку інноваційних проєктів, співпрацю з науковими установами, проведення конкурсів та змагань, створення інноваційних лабораторій та підтримку сатрапів. Такий комплексний підхід допомагає впроваджувати передові

Таблиця 1. Механізми фінансової підтримки публічно-громадських партнерств у відновленні інфраструктури в Україні

Категорія	Заходи та ініціативи
Створення спеціальних фондів та грантів	визначення фондів для фінансування ключових проєктів. Призначення грантів для підтримки ініціатив ПГП
Податкові пільги для партнерів	встановлення системи податкових пільг для компаній, що беруть участь у ПГП. Спрощення матричних процедур для стимулювання участі
Стимулювання фінансових інструментів	підтримка створення та використання фінансових інструментів, таких як облігації чи інвестиційні фонди, для привертання додаткових коштів
Партнерства з міжнародними фінансовими інституціями	розробка механізмів для співпраці з міжнародними фінансовими організаціями та банками для отримання гарантій та фінансування
Механізми визначення пріоритетів	установлення критеріїв визначення пріоритетних сфер та проєктів для фінансування. Забезпечення ефективного розподілу ресурсів
Моніторинг та звітність	визначення системи моніторингу та звітності щодо використання фінансових ресурсів. Забезпечення прозорості та відповідальності

Джерело: складено та узагальнено на основі аналізу джерела [5, с. 252].

Рис. 2. Механізми стимулювання інновацій у публічно-громадських партнерствах в Україні, складено та узагальнено автором

Джерело: [6].

технології, забезпечуючи сталість та конкурентоспроможність інфраструктурних проектів в Україні.

Варто зазначити, що сприяння розвитку спільнот через ПГП означає активне залучення місцевих жителів та організацій до процесів вирішення соціальних та інфраструктурних питань. Це включає участь громади в прийнятті рішень, встановлення механізмів для обговорення проблем, партнерство з громадськими організаціями та створення соціальних програм для поліпшення якості життя. Такий підхід спрямований на взаємодію між всіма сторонами для досягнення спільних цілей, підвищення ефективності проектів та створення благоприємного середовища для розвитку спільнот.

Доречно наголосити, що освіта та інформаційна кампанія в рамках ПГП визначаються рядом дій та інструментів, спрямованих на підвищення рівня обізнаності громади щодо проектів та можливостей, що виникають у інфраструктурних ініціатив. Розглянемо цей механізм більш детально:

- інформаційні кампанії: розробка та проведення спеціальних інформаційних кампаній, які націлені на роз'яснення мети та переваг проектів ПГП. Це може включати створення публікацій, відеоматеріалів, інтерактивних веб-ресурсів та соціальних мереж;

- освітні програми: впровадження освітніх програм для розуміння інструментів, процесів та можливостей, які відкриваються завдяки ПГП. Це може включати лекції, семінари, тренінги та навчальні матеріали;

- громадські заходи та консультації: організація громадських заходів, включаючи консультації та відкриті форуми, де представники проектів можуть взаємодіяти з громадою, відповідати на питання та врахувати думку громади;

- створення інтерактивних платформ: впровадження веб-сайтів чи додатків, що надають доступ до інформації про проекти, а також створюють можливість для громади залишати свої коментарі та відгуки;

- залучення ЗМІ: співпраця з ЗМІ для розповсюдження об'єктивної та точної інформації про ПГП, а також використання ЗМІ для підтримки освітніх ініціатив;

- матеріали для широкої громадськості: створення інформаційних матеріалів, доступних для широкої громадськості, які просто пояснюють ключові аспекти та переваги ПГП;

- взаємодія з освітніми установами: партнерство з освітніми установами для включення тем ПГП в навчальні програми та забезпечення навчання студентів проектним інструментарієм [3, с. 99—111].

Отже, правильно реалізована освіта та інформаційна кампанія визначають шляхи для широкого залучення громади та забезпечують її активну участь у проектах ПГП.

Варто зазначити, що міжнародна співпраця в ПГП є важливим механізмом для обміну досвідом, залучення міжнародних ресурсів та ефективного вирішення глобальних викликів. Сприяння встановленню та розвитку міжнародних партнерств між органами влади, бізнесом та громадським сектором. Це може включати укладання міжнародних угод, обмін досвідом та координацію зусиль.

О. Нестор [7, с. 21—27] наголошує, що співпраця з міжнародними фінансовими організаціями для забезпечення фінансової підтримки та залучення інвестицій у проекти ПГП. Це може бути реалізовано через укладання угод про спів фінансування чи отримання кредитів. Залучення міжнародних експертів та консуль-

тантів для надання технічної підтримки у реалізації складних інфраструктурних проєктів.

Крім того, участь у міжнародних програмах та ініціативах, спрямованих на підтримку розвитку та впровадження ПГП. Це може включати участь у форумах, конференціях та робочих групах. Створення механізмів для обміну досвідом між країнами та організаціями. Це може включати в себе організацію візитів, стажувань та робочих груп для обговорення найкращих практик. Співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН чи Європейський Союз, для забезпечення відповідності проєктів ПГП міжнародним стандартам та цілям. Створення умов для реалізації проєктів у співпраці з іншими країнами для вирішення спільних викликів та використання спільних ресурсів [1, с. 212].

Отже, міжнародна співпраця у ПГП сприяє розширенню можливостей та ефективному вирішенню складних завдань, забезпечуючи глобальний вплив та обмін найкращим досвідом.

Висновок. Проаналізувавши вищезазначене можна дійти висновку, що ПГП у сфері відновлення інфраструктури в Україні визначаються рядом ефективних механізмів стимулювання та співпраці. Розглянуті аспекти, такі як розробка сприятливого законодавства, фінансова підтримка, механізми гарантування, стимулювання інновацій, розвиток спільнот, освіта та міжнародна співпраця, взаємодіють для забезпечення сталого розвитку та підвищення якості інфраструктури. Створення чіткого законодавства та регулюючих механізмів, фінансова підтримка та залучення гарантій зменшують ризики для приватного сектору. Сприяння інноваціям у рамках ПГП, розвиток спільнот та освітні ініціативи сприяють створенню життєздатних та узгоджених проєктів, які враховують потреби місцевих громад та використовують передові технології. Ключовою частиною є міжнародна співпраця, яка дозволяє обмінюватися досвідом, залучати фінансові ресурси та впроваджувати найкращі практики з урахуванням глобальних викликів.

Таким чином, що ефективні публічно-громадські партнерства в Україні ґрунтуються на ретельному розробленні механізмів стимулювання та врахуванні інтересів усіх сторін, що сприяє сталому розвитку інфраструктури та підвищенню рівня життя громадян.

Література:

1. Бородієнко О. В., Зленко А. М. Публічно-приватне партнерство закладів професійної освіти: навчально-методичний посібник. Переяслав, 2023 р. С. 212.
2. Габардіна В. Ю. Роль державно-приватного партнерства у відбудові транспортної інфраструктури України. Демократичне врядування. № 2, 2022 р. С. 46—59 URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/34-2023/20.pdf> (дата звернення 23.08.2023).
3. Дєєва Н. Е., Хмурова В. В. Публічно-приватне партнерство: інтереси зацікавлених сторін. Економіка України. № 9, 2018 р. С. 99—111. (дата звернення 23.08.2023).
4. Захаріна О. В., Симоненко Л. І., Сайкевич М. І. Публічно-приватне партнерство як механізм розвитку інфраструктури регіону. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 2, 2018 р. URL: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/2_2018/32.pdf (дата звернення 23.08.2023).

5. Круглов В. В. Розвиток державно-приватного партнерства в Україні: механізми державного регулювання. НАДУ "Магістр", 2019 р. С. 252.

6. Маслов К. С. Розвиток публічно-приватного партнерства на шляху відбудови у воєнний та післявоєнний час. Актуальні проблеми у сфері публічного управління. № 34, 2023 р. URL: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/34-2023/20.pdf> (дата звернення 23.08.2023).

7. Нестор О. Ю. Управлінський актив територіальних громад: теоретичні підходи та прикладні аспекти. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України: зб. наук. пр. 2021р. № 1, С. 21—26. URL: <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2021-1-4> (дата звернення 23.08.2023).

8. Публічно-приватне партнерство в забезпеченні розвитку інфраструктури територіальних громад. URL: https://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12692/1/Stativka_Kulchiy_137154.pdf

References:

1. Borodiienko, O.V. and Zlenko, A.M. (2023), Publichno-pryvatne partnerstvo zakladiv profesiinoi osvity: navchalno-metodychnyi posibnyk [Public-private partnership of professional education institutions], Pereiaslav, Ukraine.
 2. Habardina, V.Iu. (2022), "Development of public-private partnership through reconstruction in war and post-war times", Demokratychnе vriaduvannia, vol. 2, pp. 46-59, available at: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/34-2023/20.pdf> (Accessed 23 August 2023).
 3. Dieieva, N.E. And Khmurova, V.V. (2018), "Public-private partnership: stakeholders' interests", Ekonomika Ukrainy, vol. 9, pp. 99—111.
 4. Zakharina, O.V. Simonenko, L.I. and Sikevich, M.I. (2018), "Public-private partnership as a mechanism of infrastructure development of the region", Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvytok, [Online], vol. 2, available at: http://www.dy.nauka.com.ua/pdf/2_2018/32.pdf (Accessed 23 August 2023).
 5. Kruhlov, V.V. (2019), Rozvytok derzhavno-pryvatnoho partnerstva v Ukraini: mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання [Development of public-private partnership in Ukraine: mechanisms of state regulation], NADU "Mahistr", Kyiv, Ukraine.
 6. Maslov, K.S. (2023), "Development of public-private partnership through reconstruction in war and post-war times", Aktualni problemy u sferi publichnoho upravlinnia, vol. 34, available at: <http://www.pag-journal.iei.od.ua/archives/2023/34-2023/20.pdf> (Accessed 23 August 2023).
 7. Nestor, O.Yu. (2021), "Managerial assets of territorial communities: theoretical approaches and applied aspects", Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy: zb. nauk. Pr, vol. 1, pp. 21—26. <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2021-1-4>
 8. Mostovyj, V.O. (2021), "Public-private partnership in ensuring the development of the infrastructure of territorial communities", available at: https://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12692/1/Stativka_Kulchiy_137154.pdf (Accessed 23 August 2023).
- Стаття надійшла до редакції 22.01.2024 р.*

О. М. Тищук,
аспірант кафедри соціології і публічного управління,
Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-2854-3407>

О. В. Мороз,
магістрант кафедри хірургії Медичного коледжу Тунцзі,
Хуачжонський університет науки і технології (Вухань, Китай)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4314-4939>

DOI: 10.32702/2306-6814.2024.3.202

ОБГРУНТУВАННЯ АКТУАЛЬНОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ У МЕЖАХ ПРОБЛЕМАТИКИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

О. Tyshchuk,
PhD student of the Department of Sociology and Public Administration,
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute"
О. Moroz,
Master student of the Department of Surgery of Tongji Medical College,
Huazhong university of science and technology (Wuhan, China)

GROUNDING OF THE RELEVANCE OF RESEARCHES WITHIN THE PROBLEMS OF PUBLIC
ADMINISTRATION: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECT

За результатами аналізу традицій які склалися у галузі знань "Публічне управління та адміністрування" щодо формулювання змісту пов'язаної з обґрунтуванням актуальності дослідження структурної частини наукової публікації, було узагальнено існуючі у науковому дискурсі практики написання відповідного підрозділу науковцями. В публікації актуалізовано протиріччя яке виникає між необхідністю забезпечення вченим змістовності обґрунтування актуальності та формальними вимогами щодо її обсягів. Таке протиріччя є підґрунтям для актуалізації ризиків виникнення методологічних помилок, особливо у молодих вчених, на рівні опрацювання змісту відповідного структурного підрозділу наукової роботи. Публікація містить формалізовані, за результатами проведеного аналізу виконаних у межах галузі знань "Публічне управління та адміністрування" наукових робіт вчених, моделі обґрунтування актуальності обраних ними предмету наукового пошуку. Крім того, в статті надані практичні рекомендації щодо можливості використання тих чи інших концептів обґрунтування актуальності обраного вченим напрямку наукового дослідження з прийняттям до уваги виявленого протиріччя між змістом та формою відповідного структурного підрозділу наукової роботи.

Within the framework of this publication, it is provided for formalization of directions for substantiating the relevance of research within the field of knowledge "Public administration and governance" and to propose ready for use concepts for formulating the content of the corresponding subsection of a scientific publication.

Preparation and writing of any scientific text, regardless of its kind involves the researcher's coverage of the level of relevance of the chosen problem. As a rule, for experienced scientists, this direction of scientific work is not complicated and does not create certain difficulties during formulation of the corresponding content. For researchers who are at the beginning of the formation of their conceptual maturity at the level of a scientist, the justification of the relevance of the problem chosen for scientific research can not only cause certain difficulties, but also become the basis for the accumulation of further methodological mistakes.

The conducted analysis of the content of scientific works of domestic and foreign researchers made it possible to identify fundamental differences in scientific discourses regarding existing practices of relevance. The studies of domestic scientists are mainly focused on the general theoretical aspects of the manifestation of the so-called science of methods, while foreign scientists appeal to the practice of using certain methods, as well as to the traditions of formulating the content of certain units of scientific research. It is quite obvious that within the framework of domestic scientific thought there is a lack of practical-oriented publications, which, on the one hand, would contain an analysis of the most popular practices among researchers to substantiate the content of certain structural units of scientific work and on the other hand, they would formulate constructs ready for use, especially by young scientists, regarding the content of the most difficult units to study.

The substantiation of the relevance of the scientific research direction chosen by the scientist is one of the most important structural elements of scientific research. Within this structural part of the study, the scientist formulates answers to questions considering relevance of the results of the study and the timeliness of their updating. The scientist must justify the essence of the problem he has chosen to solve and show their ability to ensure the achievement of a scientific result. Such a demonstration is based on the results of the researcher's distinguishing of a scientific problem and coverage of its connections with problems of a different level of its manifestation.

Substantiation of relevance does not have strict methodological norms for the formulation of content. It is believed that the substantiation of the relevance of the research direction chosen by the scientist belongs to its exclusive competence and is carried out without observing any rules. At the same time, certain traditions regarding the directions of relevance have developed in scientific community. In the most simplified form, such traditions for the field of knowledge "Public administration and governance" can be formulated through the prism of the following areas: program documents of international level; Ukraine's obligations to other countries; regulatory documents; program documents of the state and regional levels; results of expert assessment of the state and trends in the development of the object of public administration; change in the amount of state financing of a particular direction of state policy; events of the present and actual demands of society or its individual groups; compliance with the subject of priority areas of scientific research of the National Academy of Sciences of Ukraine and (or) the National Branch Academies of Sciences of Ukraine. The above list is not exhaustive, and therefore can be supplemented.

Ключові слова: публічне управління та адміністрування; актуальність дослідження; методологія написання структурних підрозділів; напрями обґрунтування актуальності наукового дослідження.

Key words: public administration and governance; relevance of researches; methodology for writing structural units; ways of substantiation of the relevance of scientific research.

**ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ
У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК
ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ
ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ**

Підготовка та написання будь якого наукового тексту, незалежно від його різновиду (есе, науковий

звіт, наукові тези, стаття, кваліфікаційна робота, монографія тощо) передбачає висвітлення дослідником рівня актуальності обраної ним проблематики. Для досвідчених вчених цей напрям наукової роботи, як правило, не є складним або таким який створює певні труднощі при формулюванні відповідного

змісту. Для дослідників які перебувають на початку формування своєї концептуальної зрілості на рівні вченого, обґрунтування актуальності обраної для наукового пошуку проблематики може не лише викликати певні труднощі, а й стати основою для накопичення подальших методологічних помилок (обрання дослідником напряму наукового пошуку з суперечливим рівнем його актуальності, може стати причиною втрати дослідницького потенціалу, а відповідно й основою для актуалізації ризиків недосягнення наукового результату). Нажаль, ми змушені констатувати й той факт, що навіть досвідчені вчені не завжди методологічно вірно обґрунтовують актуальність свого дослідження. Виникає ситуація за якою обрана дослідником тема, за фактом, є актуальною та такою розробка якої забезпечує очікувані суспільством (бенефіціарами) наукові результати, а рівень її обґрунтування — недостатнім. Така наша увага до цієї суперечності обумовлена: змістом стандартів вищої освіти щодо необхідності вибору актуальної для написання кваліфікаційних робіт проблематики (необхідність вірно обрати тему та об'єктивну оцінити потенціал її розробки з огляду на своєчасність актуалізації конкретного дослідження та соціальної значущості очікуваних результатів); місцем розміщення пов'язаної з обґрунтуванням актуальності структурної частини наукової роботи (зазвичай відповідна структурна частина розміщується на самому початку, а отже є засадничою по відношенню до змісту інших структурних частин); метою її підготовки (виявити існуючі суперечності та обґрунтувати необхідність (важливість) їх розв'язання); покладеними функціями (продемонструвати рівень концептуальної зрілості вченого та актуалізація його спроможності "відокремити головне від другорядного, виявити те, що вже відомо і що досі невідомо науці з предмета дослідження" [6] тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика обґрунтування актуальності дослідження, з огляду на мультігалузевість її змісту та методологічний рівень відповідної актуалізації, постійно перебуває у фокусі наукових інтересів багатьох вчених. У межах галузі "Публічне управління та адміністрування" відповідна проблематика набула свого розвитку у роботах: В.Д. Бакуменка (розглянуто методологічні питання організації наукових досліджень в публічному управлінні) [1]; С.М. Домбровської (висвітлено зміст технології роботи дослідника щодо підготовки та захисту кваліфікаційної роботи) [2]; С.О. Кравченка (сформульовано вимоги щодо змісту тих чи інших структурних частин кваліфікаційної роботи) [5]; О.А. Мельниченко (формалізовано зміст підходів щодо формулювання актуальності дослідження) [3]; С.А. Мороз (проаналізовано місце та роль обґрунтування актуальності в успішності проведення наукового дослідження) [4]; В.В. Тертички (конкретизовано методологічні проблеми організації наукових пошуків у межах державно-управлінської проблематики) [7] та інших вчених. Неабиякий внесок у дослідження методологічних

питань обґрунтування актуальності наукового дослідження було зроблено представниками інших галузей знань, а саме — Г.О. Біртою, Ю.Г. Бургуєм, С.Е. Важинським, П.М. Григоруком, П.М. Григуром, М.Ю. Євтушенка, О.В. Крушельницькою, В.Ю. Медвідь, І.М. Рассохою, М.І. Хижняк та іншими дослідниками. Серед зарубіжних вчених, до кола наукових інтересів яких входили питання методологічного забезпечення наукових пошуків, слід звернути увагу на Ф. Беца (з'ясовано зміст та розглянуто практики використання наукових методів в системі організації наукових пошуків) [8], В. Давідавіченеву (виявлено особливості розбудови основних концепцій дослідження) [9], С. Котарі (визначено умови ефективного використання вченим методів, підходів та принципів наукового дослідження), [10], П. Пандияна (висвітлено досвід використання методів наукового дослідження та розглянуто зміст структурних частин наукової роботи) [11] та інших вчених.

Проведений аналіз останніх досліджень і публікацій з проблематики методології організації наукових досліджень дозволив виявити принципову різницю між поглядами вітчизняних та зарубіжних вчених щодо фокусу уваги, а саме — дослідження вітчизняних вчених зосереджені суто на загальнотеоретичних аспектах прояву так званої науки про методи, в той час як зарубіжні вчені апелюють до практики використання тих чи інших методів (аналіз практик використання методів), а також до традицій формулювання змісту тих чи інших підрозділів наукового дослідження (формулювання практичних порад щодо підготовки змісту того чи іншого структурного підрозділу наукової роботи). Цілком очевидно, що у межах вітчизняної наукової думки бракує практичноорієнтованих публікацій, які б, з одного боку, містили б аналіз найбільш популярних серед дослідників практик обґрунтування змісту тих чи інших структурних підрозділів наукової роботи (актуальність; наукова новизна; аналіз внеску вчених у розробку відповідної проблематики тощо), а з іншого — формулювали б готові до використання, особливо молодими вченими, конструкції щодо змісту найбільш складних до опрацювання підрозділів.

ВИДІЛЕННЯ НЕ ВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, КОТРИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ ДАНА СТАТТЯ

Не дивлячись на достатній рівень наукової уваги до проблематики методології організації наукових досліджень, окремі її питання все ще потребують на додаткову увагу з боку вчених, як на рівні наукового обґрунтування технології використання тих чи інших методів наукового пізнання, так й на рівні опрацювання практичних порад щодо змістовного наповнення змістом окремих структурних частин наукової роботи (публікації). Серед питань які все ще потребують на своє подальше вирішення (розвиток) слід звернути увагу на ті з них, які зосереджені на опрацюванні конкретних порад щодо підготовки змісту тих чи інших структурних частин наукової публікації. У межах цієї публікації ми маємо намір зо-

середитись на висвітленні практик складання концептів такої важливої структурної одиниці як "обґрунтування актуальності".

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

У межах цієї публікації передбачено формалізувати напрями (розглянути традиції) обґрунтування актуальності дослідження які склалися у межах галузі знань "Публічне управління та адміністрування" та запропонувати готові до використання концепти формулювання змісту відповідного підрозділу наукової публікації. Досягнення цієї мети можливо за результатами, з одного боку, аналізу наукової літератури методологічного рівня актуалізації свого змісту (фокус уваги зосереджується на методологічних порадах вчених-методологів щодо обґрунтування актуальності), а з іншого — формалізації традицій написання відповідних структурних підрозділів авторами наукових публікацій у межах їх наукових праць (фокус уваги зосереджується на прикладах формулювання актуальності у межах тих чи інших досліджень).

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

За результатами аналізу наукової літератури методологічного спрямування, а також змісту наукових публікацій оприлюднених у виданнях публічно-управлінського спрямування (фахові видання за спеціальністю "Публічне управління та адміністрування"), було з'ясовано той факт, що традиції обґрунтування актуальності дослідження у межах галузі знань "Публічне управління та адміністрування" мають свої особливості, тобто не є тотожними до тих традицій, які склалися при формулюванні актуальності у межах інших галузях наукового знання.

У межах закладених методологію організації наукових досліджень практик, проблематика обґрунтування актуальності авторського дослідження у межах галузі "Публічне управління та адміністрування" може бути подана через призму висвітлення обраного дослідником у якості фокусу наукової уваги питання за одним з нижче наведених напрямів, а саме:

1) програмні документи міжнародного (глобального) рівня (наприклад: підсумковий документ 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН — "Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року" (інституалізація орієнтирів розвитку людства через формулювання 17 Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань до них) тощо);

2) зобов'язання України перед іншими державами (зазвичай такі зобов'язання актуалізуються за результатами підписання міжнародних угод. Наприклад: Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони; План заходів з реалізації стратегічного курсу держави на набуття повно-

правного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору тощо). Цілком очевидно, що механізми виконання взятих державою на себе зобов'язань, тим більше на міжнародному рівні, так само як й створення умов для їх ефективного використання, можуть бути ідентифіковані на рівні актуальних напрямів дослідження;

3) нормативно-правові документи (Конституція України, Закони України; Укази Президента України; Постанови Кабінету Міністрів України (наявність зорієнтованого на впорядкування тих чи інших питань, так само як й на затвердження механізмів їх вирішення, нормативно-правових актів може вважатись свідченням актуальності. Таке наше припущення пов'язано насамперед з тим, що фокусом уваги нормотворчості є регулювання / дерегулювання суспільних відносин, а також усунення недоліків такого впливу. Іншими словами, нормативно-правовий акт є похідним від запиту суспільства (груп суспільства) на вирішення того чи іншого питання. Отже, якщо є нормативно-правовий акт то був й відповідний запит на його появу. Тут слід звернути увагу, що факт наявності нормативно-правового акту не знімає питання (запиту суспільства) у повному обсязі, адже сформульовані у ньому норми, як правило, потребують на вдосконалення свого змісту або навіть повної заміни

4) програмні документи державного та регіонального рівнів (у якості таких документів можуть бути розглянуті стратегії розвитку за тим чи іншим напрямом. Цілком очевидно, що будь яка з стратегій, незалежно від її змістовного спрямування, так само як й рівня актуалізації, готується її авторами лише за тими напрямками, які потребують особливої уваги з боку суб'єктів публічного управління);

5) результати експертного оцінювання стану розвитку об'єкту безпосередньої уваги міжнародними моніторинговими місіями, незалежними експертними агенціями, органами державної влади які наділені функціями моніторингу та констатації фактів тощо (сталі (підтвержені часом) тенденції зміни індексів (показників) рівня розвитку об'єктів безпосередньої уваги може свідчити про необхідність втручання держави. Наприклад, погіршення показників рівня розвитку об'єкту державного управління, так само як й зниження темпів позитивних змін у порівнянні з подібними об'єктами державного управління в інших країнах світу, може стати підґрунтям для актуалізації відповідної проблематики);

6) зміна обсягів державного фінансування сфери (видатки у межах державного бюджету). Перерозподіл державою бюджетних видатків на користь того чи іншого напрямку державної політики (наприклад, збільшення видатків) може свідчити про значущість відповідного фокусу уваги. Разом з тим, цей напрям обґрунтування актуальності має певні вади, а отже може бути віднесеним до допоміжних. Тут ми маємо на увазі той факт, що зменшення видатків бюджету за тим чи іншим напрямом реалізації державного політики не завжди може свідчити про втрату актуальності відповідних за фокусом своєї наукової уваги досліджень (наприклад, зменшення видатків дер-

Рис. 1. Напрями обґрунтування актуальності дослідження

жавного бюджету на фінансування якоїсь державної програми може бути обумовлено не стільки втраченою актуальністю цієї програми для суспільного розвитку, скільки причиною необхідності збільшення іншого, більш актуального, напрямку державної політики. Іншими словами, зменшення фінансування не може розглядатися через призму втрати актуальності вирішення відповідного питання (розв'язання проблеми). Скоріше за все, у такому випадку, ми можемо вести мову про актуалізацію більш важливого напрямку для фінансування, а не про втрату актуальності іншими напрямками державної політики;

7) події сьогодення та актуальні запити суспільства або окремих його груп. Цей напрям обґрунтування актуалізації обраної проблематики є найскладнішим, адже його статус не підтвердженим (закріплено) будь-якими нормативно-правовим документом. Відсутність інституалізації проблематики з боку держави щодо тих чи інших подій сьогодення створює підґрунтя для актуалізації сумнів щодо їх важливості. Разом з тим, відсутність рефлексії держави на події сьогодення, або на запити суспільства, може бути пояснена через призму наявності так званого часового лагу між фактом актуалізації тієї чи іншої події та безпосередньою реакцією держави на неї або на її наслідки (наприклад, подія вже відбулась, а держава, з огляду на об'єктивно обумовлені процедури інституалізації рефлексії (констатація факту; аналіз причин та прогнозування можливих наслідків; оцінка необхідних ресурсів та джерел їх поповнення; напрацювання альтернатив та обгово-

рення їх з експертами; опрацювання проєкту управлінського рішення та організація його громадського обговорення; корегування змісту проєкту управлінського рішення відповідно до наданих рекомендацій; інституалізація управлінського рішення тощо) ще не відреагувала на неї);

8) відповідність обраного дослідником напрямку організації наукових пошуків тематиці пріоритетних наукових досліджень НАН України та (або) Національних галузевих академій наук України. Цілком очевидним є той факт, що НАН України та Національні галузеві академії наук України формують власний перелік пріоритетних напрямів наукових досліджень та науково-технічних (експериментальних) розробок лише за актуальними напрямками організації наукових пошуків.

Концептуалізація сформульованих вище напрямів обґрунтування актуальності наукового дослідження візуалізовано нами у межах на рисунку 1.

Вище наведені напрями обґрунтування актуальності є, з одного боку, достатньо специфічними (не можуть вважатися універсальними, тобто такими які можуть бути використані у межах будь-якої галузі знань. Наприклад, у межах таких галузей знань як "Гуманітарні науки" (релігієзнавство; історія та археологія; філософія; культурологія; філологія), "Богослов'я", "Математика та статистика" (математика; статистика; прикладна математика) тощо, запропоновані нами вище підходи до обґрунтування актуальності мають достатньо обмежений функціонал свого використання.

Іншими словами, ми можемо вести мову про можливість (доцільність) використання актуалізованих нами підходів для порівняно обмеженого переліку галузей знань, наприклад; "Публічне управління та адміністрування"; "Управління та адміністрування" (облік і оподаткування; фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок; менеджмент; маркетинг; підприємництво та торгівля); "Соціальні та поведінкові науки" (економіка; політологія; психологія; соціологія) тощо), а з іншого — невичерпаними (можуть бути доповнені та розвинути. Наприклад, актуальність може бути сформульована через призму думок видатних (визнаних світом) вчених, політиків, громадських діячів тощо або через результати прогнозування темпів розвитку того чи іншого об'єкту публічного управління).

Крім того, слід звернути увагу на той факт, що обґрунтування дослідником актуальності обраного ним фокусу уваги не обов'язково повинно відбуватися за кожним з наведених на рисунку 1 напрямів. При виборі напрямів обґрунтування актуальності дослідження дослідник повинен керуватися принципом так званої розумної достатності (обрати декілька, наприклад 2—3 напрямів, найбільш актуальних по відношенню до обраного (конкретного) предмету дослідження напрямів) та об'єктивно оцінювати свою здатність щодо використання того чи іншого напряму (вибір дослідником напрямів обґрунтування актуальності дослідження повинен відбуватись з оглядом на рівень концептуальної зрілості вченого). Найбільш вдалим кроком дослідника щодо вибору напрямів обґрунтування актуальності, на нашу думку, є комбінування декількох, логічно пов'язаних між собою напрямів. Така логіка комбінування може бути подана через такі комбінаційні варіації:

— програмні документи міжнародного (глобального) рівня; зобов'язання України перед іншими державами; нормативно-правові документи національного рівня (комбінування першого, другого та третього напрямів (рисунок 1). Логіка забезпечується у парадигмі сходження від глобального та міжнародного рівнів до національного рівня);

— результати експертного оцінювання стану та тенденцій розвитку об'єкту публічного управління; програмні документи державного та регіонального рівнів; зміна обсягів державного фінансування того чи іншого напряму державної політики (комбінування п'ятого, четвертого та шостого напрямів (рисунок 1). Логіка забезпечується у парадигмі сходження від стану, наприклад незадовільного, об'єкту публічного управління до програмування його подальшого розвитку);

— події сьогодення та актуальні запити суспільства або окремих його груп; результати експертного оцінювання стану та тенденцій розвитку об'єкту публічного управління; програмні документи державного та регіонального рівнів (комбінування сьомого, п'ятого та четвертого напрямів (рисунок 1). Логіка забезпечується у парадигмі актуалізації запиту (потреби) суспільства, з одночасним підтвердженням його об'єктивності результатами експертного оцінювання, та програмуванні дій органів публічного управління) тощо.

Безумовно, різноманіття таких комбінацій є обмеженим (тут ми маємо на увазі суто математичних підхід щодо можливостей комбінування визначених нами сьома напрямів), але варіантів виборів у дослідника є цілком достатньо, як для забезпечення унікальності його авторського підходу (бачення), так й для дотримання принципу об'єктивності щодо висвітлення актуальності обраного предмету наукового пошуку.

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМКУ

Приймаючи до уваги вище наведене можемо сформулювати такі основні узагальнення та висновки.

По-перше, обґрунтування актуальності обраного вченим напряму наукового пошуку є одним з найбільш важливих структурних елементів наукового дослідження. У межах цієї структурної частини дослідження відбувається формулювання вченим відповідей на запитання щодо затребуваності результатів проведеного дослідження та своєчасності їх актуалізації. Вчений повинен обґрунтувати сутність обраної ним для розв'язання проблеми (ідентифікувати проблему та довести необхідність її вирішення саме у цей час) та продемонструвати свою здатність забезпечити досягнення наукового результату. Така демонстрація відбувається за результатами виокремлення дослідником наукової проблеми (виділення сутнісного) та висвітлення її зв'язків з проблемами іншого рівня свого прояву.

По друге, обґрунтуванню актуальності, не дивлячись на неабияку її значущість для розбудови подальшого дослідження (переважна більшість вчених-методологів погоджується з припущенням про те, що обґрунтування актуальності є своєрідним програмним кодом для розбудови дослідження) зазвичай не присвячують навіть декількох сторінок дослідження та обмежуються одним або двома середніми за своїм розміром абзацами. Тут ми можемо вести мову про виникнення суперечності між необхідністю висвітлення сутності проблеми (проблема як правило розглядається через призму суперечності, яку слід актуалізувати (виявити) та довести важливість її вирішення — надати відповідь на запитання — "Хто саме та чому саме зацікавлений у вирішенні актуалізованої проблеми" та "У площині знань якої саме галузі науки актуалізується виявлена проблема"), що вже само по собі передбачає необхідність резервування певного обсягу у структурі змісту дослідження, та тими традиціями, які склалися (зазвичай анотація є стислою, лаконічною та такою яка не займає багато місця у дослідженні). Іншими словами, обґрунтування актуальності, з одного боку, є достатньо навантаженим за своїм змістом, а з іншого — дуже обмеженим за формою (суперечність між формою та змістом).

По-третє, обґрунтування актуальності не має жорстких методологічних норм щодо формулювання змісту. Вважається, що обґрунтування актуальності обраного вченим напряму дослідження нале-

жить до його виключної компетенції та здійснюється без дотримання будь-яких правил. Разом з тим, у науковому середовищі склалися певні традиції (уявлення щодо доцільності) щодо напрямів обґрунтування актуальності. У самому спрощеному вигляді такі традиції для галузі знань "Публічне управління та адміністрування" можуть бути сформульовані через призму таких напрямів: програмні документи міжнародного (глобального) рівня; зобов'язання України перед іншими державами; нормативно-правові документи; програмні документи державного та регіонального рівнів; результати експертного оцінювання стану та тенденцій розвитку об'єкту публічного управління; зміна обсягів державного фінансування того чи іншого напрямку державної політики; події сьогодення та актуальні запити суспільства або окремих його груп; відповідність тематиці пріоритетних напрямів наукових досліджень НАН України та (або) Національних галузевих академій наук України. Наведений перелік не є вичерпним, а отже може бути доповненим.

Серед перспективних напрямів подальшого розвитку порушеної у межах цієї публікації проблематики найбільш важливими, на нашу думку, є ті з них, які зосереджуються на методології обґрунтування внеску вчених у дослідження тих чи інших питань наукового дискурсу.

Література:

1. Бакуменко В. Д., Кравченко С. О. Методологія системних досліджень в державному управлінні: навч. посіб. К. : ВПЦ АМУ. 2011. 116 с.
2. Домбровська С. М. Технологія захисту дисертацій. Харків: Вид-во НУЦЗУ, 2017. — 190 с.
3. Мельниченко О. А. Методологія організації наукових досліджень: конспект лекцій. Харків: ФО-П Леонів Д. С., 2016. 27 с.
4. Мороз С. А., Домбровська С. М., Мороз В. М. Рейтинг науково-педагогічних працівників, як складова системи державного управління якістю вищої освіти. Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Державне управління. 2017. Вип. 2. С. 294—309.
5. Основи наукових досліджень у галузі публічного управління: метод. рек. для підготовки фахівців за ступенем вищої освіти "Магістр" за спеціальністю "Публічне управління та адміністрування" / уклад. : С. О. Кравченко, О. Л. Євмешкіна. К. : УкрСІЧ, 2018. 28 с.
6. Пономаренко Л. А. Як підготувати і захистити дисертацію на здобуття наукового ступеня. Методичні поради. К.: Редакція "Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України", Видавництво "Толока", 2001. 80 с.
7. Тертичка В. Галузь науки "Суспільна (державна) політика". Енциклопедія державного управління : у 8 т. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ : НАДУ, 2011. Т. 2: Методологія державного управління. С. 107—111.
8. Betz F. Managing Science: Methodology and Organization of Research. New York: Springer, 2011. 388 p.
9. Davidaviciene V. Research methodology: An introduction. New York: Springer International Publishing AG, 2018. 23 p.
10. Kothari C. R. Research methodology. New Delhi: New Age International Publishers, 2004. — 464 p.
11. Pandey P., Pandey M. Research methodology tools and techniques. Buzau: Bridge Center, 2015. 118 p.

References:

1. Bakumenko, V.D. and Kravchenko, S.O. (2011), Metodolohiia systemnykh doslidzhen v derzhavnomu upravlinni: navch. Posib [Methodology of system research in public administration: teaching. manual], VPTs AMU, Kyiv, Ukraine.
2. Dombrovska, S.M. (2017), Tekhnolohiia zakhystu dysertatsii [Dissertation defense technology], Vyd-vo NUTsZU, Kharkiv, Ukraine.
3. Melnychenko, O.A. (2016), Metodolohiia orhantzatsii naukovykh doslidzhen: konspekt lektsii [Methodology of scientific research organization: lecture notes], FO-P Leonov D.S., Kharkiv, Ukraine.
4. Moroz, S.A. Dombrovska, S.M. and Moroz V.M. (2017), "Rating of scientific and pedagogical workers, as a component of the system of state management of the quality of higher education", Visnyk Natsionalnoho universytetu tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Serii: Derzhavne upravlinnia, vol. 2, pp. 294—309.
5. Kravchenko, S.O. and Yevmieshkina, O.L. (2018), Osnovy naukovykh doslidzhen u haluzi publicnoho upravlinnia : metod. rek. dlia pidhotovky fakhivtsiv za stupenem vyshchoi osvity "Mahistr" za spetsialnistiu "Publichne upravlinnia ta administruvannia" [Fundamentals of scientific research in the field of public administration: method. rec. for the training of specialists with the degree of higher education "Master's" in the specialty "Public management and administration"], UkrSICH, Kyiv, Ukraine.
6. Ponomarenko, L.A. (2001), Yak pidhotuvaty i zakhystyty dysertatsiiu na zdobuttia naukovoho stupenia. Methodychni porady [How to prepare and defend a dissertation for obtaining a scientific degree. Methodical advice], Redaktsiia "Biuletentia Vyshchoi atestatsiinoi komisii Ukrainy", Vydavnytstvo "Toloka", Kyiv, Ukraine.
7. Tertychka, V. (2011), "The branch of science "Public (state) policy", Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of public administration], Vol. 2, Metodolohiia derzhavnoho upravlinnia [Methodology of public administration], NADU, Kyiv, Ukraine, pp. 107—111.
8. Betz, F. (2011), Managing Science: Methodology and Organization of Research, Springer, New York, USA.
9. Davidaviciene, V. (2018), Research methodology: An introduction, Springer International Publishing AG, New York, USA.
10. Kothari, C.R. (2004), Research methodology, New Age International Publishers, New Delhi.
11. Pandey, P. and Pandey, M. (2015), Research methodology tools and techniques, Bridge Center, Buzau.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2024 р.